

acta^{3 / 13}

Fakulty filozofické
Západočeské univerzity v Plzni

FAKULTA FILOZOFICKÁ
ZÁPADOČESKÉ
UNIVERZITY
V PLZNI

Acta FF ZČU

Fakulta filozofická
Západočeská univerzita v Plzni, 2013

Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc., editor, 2013
PhDr. Vladimír Naxera, editor, 2013

Registrace MKČR E 19585
Datum vydání: 20.12.2013
Vychází třikrát ročně.

ISSN 1802-0364

ÚVOD

- 11 Úvodní slovo
Ivo Budil

PŘÍSPĚVKY

- 15 Vodní zdroje Asýrie
Pavel Král
- 35 Avicenna: Živý, syn Bdícího, Pták a Salamán a Absál. Iniciační příběhy
Magdaléna Vitásková
- 55 Autoritou od stredoveku až podnes: Myšlienkový vplyv Ibn Tajmíju na radikálny politický islam neskoršieho 20. storočia
Ján Ostrolucký
- 77 Evropská zahraniční politika v arabském Středozeří a její vztah vůči islamismu 1995–2011
Michael Brtnický
- 101 Posledný tanec prezidenta Sáliha
Veronika Kramáreková
- 127 Pojetí džihádu v Lidových novinách a Právu v letech 2001–2011
Veronika Hásová a Jan Váně

- 151 Strůjci národního ponížení: zobrazování nepřátel v soudobých čínských kung-fu filmech
Pavel Hulec
- 169 Povstávání z popela: mexická kulturní identita v proměnách času
Lada Hazaiová
- 189 Vojenská doktrína swarmingu jako re/definice základních principů války
Petr Kalinič
- 207 Mezinárodní management geostacionární orbity
Miloslav Machoň
- ROZHOVOR
- 236 Rozhovor s Vitem Benešem
Vladimír Naxera
- RECENZE
- 245 Současná česká politika. Co s neefektivním režimem?
Vlastimil Havlík
- 249 Milníky na cestě
Jan Kondrys
- 253 Bezpečnosť ako kategória
Lenka Kudláčová
- 259 The Pittsburgh School of Philosophy – Sellars, McDowell, Brandom
Stefanie Dach
- 263 Styly a strategie učení ve výuce cizích jazyků
Daniel Hanšpach

úvod

Ivo Budil

**Prof. RNDr. MUDr. Jaroslav Slípka, DrSc.
(10. června 1926–24. července 2013)**

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni získala za nedlouhé období své existence privilegium, že na ní působilo několik výrazných osobností, spjatých s událostmi, dílem a vlastnostmi, které byly výrazem a ztělesněním skutečné lidské a odborné velikosti. Není to samozřejmost, protože krize, již prochází soudobá česká a západní společnost obecně, je do značné míry způsobena paralyzující neschopností generovat a poskytnout žádoucí životní prostor a možnost uplatnění novodobým elitním jedincům, kterým kdysi Západ věděl za své výlučné civilizační poslání.

Histolog, embryolog, lékař, antropolog a historik lékařských věd Prof. RNDr. MUDr. Jaroslav Slípka, DrSc. bezpochyby náležel k výše zmíněným osobnostem. Rodák z Lokte, který vystudoval Přírodovědeckou fakultu univerzity Karlovy, kde se zabýval již jako student mikroskopickou anatomií bezobratlých živočichů. Toužil být polárním badatelem a byl členem arktického klubu, který vedl dr. Emil Hadač. Počátek studené války mu sice zabránil navštívit Grónsko (obsazené americkou armádou), nicméně v roce 1948 strávil tři měsíce na Islandu. Po návratu odešel na nově založenou Lékařskou fakultu Univerzity Karlovy do Plzně a zapojil se do budování Ústavu histologie a embryologie, v jehož čele později stál. Léta 1962 až 1966 strávil v Ústavu mikroskopické anatomie na univerzitě v Bagdádu. Nordický region vystřídala žhavá poušť Arábie. Zde získal profesor Slípka hluboký a zasvěcený celoživotní zájem o arabskou kulturu a nesmírný obdiv a respekt k dílu „českého Alberta Schweitzera“ doktorky Vlasty Kálalové-di Lottiové (1896–1971), která v Bagdádu působila před druhou světovou válkou. Později byl profesor Jaroslav Slípka předsedou Československé

anatomické společnosti a Spolku lékařů v Plzni. Stal se vědcem světového formátu a respektu, oblíbeným přednášejícím a skvělým člověkem.

V roce 1997 profesor Jaroslav Slípka výrazně napomohl uspořádání konference Language Origins Society v Plzni, což byla iniciativa, z níž se zrodilo organizační ohnisko Fakulty humanitních studií, od roku 2005 Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni. Řadu let přednášel na Katedře antropologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni a byl členem vědecké rady fakulty, o jejíž činnost projevoval vždy živý zájem.

Profesor Jaroslav Slípka náležel k pozitivně laděným osobnostem, které vždy přivítají a nezištně podpoří každou nosnou aktivitu a myšlenku. Měl upřímnou radost z toho, když viděl, že se rodí něco nového. Zajímalo a přitahovalo jej rovněž rozhraní mezi přírodními a humanitními vědami. Nebyl v tomto ohledu žádným amatérem. Jeho úvahy o studiích Johanna Wolfganga Goetha byly inspirativními a odborně relevantními příspěvky do dějin idejí.

Fakulta filozofická Západočeská univerzita v Plzni je hrdá na to, že profesor Jaroslav Slípka náležel mezi její zakladatele.

7. prosince 2013

Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc

příspěvky

Pavel Král
Magdaléna Vitásková
Ján Ostrolucký
Michael Brtnický
Veronika Kramáreková
Veronika Hásová a Jan Váně
Pavel Hulec
Lada Hazaiová
Petr Kalinič
Miloslav Machoň

Pavel Král

Vodní zdroje Asýrie

Abstract

This paper takes up the issue of water resources and their exploitation in ancient Assyria. Although in books and papers we can usually find mentions only of the big rivers (Tigris, Great Zab and Small Zab), and possibly other irrigation canals, the author wishes to show that the question of water resources is actually much more complicated. We must take into account small streams, wadis, springs, wells, water-holes, and enclosed depressions as well. Each of these water resources plays a specific role in the landscape. We must keep in mind that rainfall was very important for the region. Assyrian kings were aware of the natural conditions of their land and they were able to handle the water resources. They were capable of modification of water management by means of canal construction.

Key words: ancient Assyria, canal system, irrigation, landscape, water resources

1. Úvod

Voda byla na Blízkém východě odedávna strategickou surovinou. Spory o ní nejsou záležitostí moderní doby. V jižní Mezopotámii se o ni vedly války již ve 25. století př. Kr. Vládcové městských států Lagaše-Girsu a Larsy se tehdy několikrát vojensky střetli a podle dochovaných textů byla důvodem bojů pohraniční oblast, kde se nacházel zavlažovací kanál poskytující životodárnou vláhu okolním pozemkům. V jižní Mezopotámii, tj. Babylónii, patřilo budování a udržování zavlažovacích kanálů mezi činnosti, které vládci neměli

opomíjet. V severní Mezopotámii, tj. Asýrii, oproti tomu bylo možné v některých oblastech provozovat zemědělství bez umělého zavlažování. Tamní obyvatelé tak nebyli závislí na každoročních záplavách, jako tomu bylo například v Egyptě. Přesto byly drobné vodní zdroje důležité a jejich umístění v krajině ovlivňovalo strukturu osídlení. Na našich mapách jsou většinou zobrazeny jen hlavní řeky jako je Eufrat a Tigris, případně Chábúr a Velký a Malý Záb. Cílem této studie je ukázat, jak rozmanité byly vodní zdroje Asýrie a že jejich správa se netýkala jen Tigridu a Zábů, případně kanálů z nich či do nich vedoucích.

2. Zdroje informací a metodologie

O různých aspektech hydrologických poměrů v Asýrii nás informují písemné, ikonografické a archeologické prameny. Každý typ pramenů má určitá specifika a pouze jejich vhodnou kombinací můžeme získat relativně komplexní obraz o vodstvu v Asýrii. Jedná se tedy o multioborově pojatou studii, v níž se vzájemně prolíná archeologický a filologický přístup.

Zřejmě nejsdílnější jsou prameny písemné, tedy klínopisné texty na hlíněných tabulkách, reliéfech a různých předmětech. Vycházet můžeme nejen z královských nálezů, kde se píše o budování kanálů a nádrží. O vodstvu se zmiňují i některé zákonodárné texty ze středoasyrského období, dopisy, zápisy o právních transakcích či administrativní záznamy. Bohužel nám chybí texty asyrských inženýrů, kteří budovali kanály a tím výrazně zasahovali do hydrologických poměrů, což mělo za následek změny charakteru krajiny (Bagg 2000, 304–305).

Z ikonografických pramenů jsou pro nás nejužitečnější výjevy na reliéfech, které zdobily stěny novoasyrských paláců. Přestože zobrazují především vojenské úspěchy asyrských vládců, je známo i několik reliéfů s vyobrazením vodních poměrů v Asýrii, zvláště v okolí královských metropolí. Reliéfy totiž pokrývaly až kilometry stěn rozlehlých paláců. Ne všechny byly patrně objeveny. Část z nich se navíc ztratila při převozu do muzeí a jsou známy jen z kreseb z 19. století (Bagg 2000, 305).

S archeologickými prameny je to poněkud složitější. Archeologický výzkum a průzkum se až do nedávné doby zaměřoval spíše na velká mezopotamská města, zatímco krajinou se archeologové zabývali spíše okrajově (Nissen 1976–1980, 366). Několik archeologů se zaměřilo na zavlažovací kanály. Některé jejich části byly v krajině lokalizovány. Mezi nejznámější pozůstatky vodních děl viditelných dodnes v terénu patří akvadukt u vesnice Džerván či do skály vytesaný kanál u místa dnes nazývaného Chinis (Bagg 2000, 305). V současné době jsou pro studium krajiny a tedy i systému vodních kanálů využívány letecké a satelitní snímky (Ur 2005, 318).

3. Charakter krajiny

Asyrská krajina je na rozdíl od té babylónské poměrně různorodá. Můžeme se tam setkat s rovinami, mírně zvlněnou krajinou i horskými hřebeny. Oblasti s dostatkem vodních zdrojů jsou poměrně hustě obydlené, zatímco suché oblasti zabírá převážně prázdná

step. Asýrii dělí od severu k jihu tekoucí řeka Tigris. Na jihu Asýrie leží město Aššur, na severu pak Ninive, Kalach a Dúr-Šarrukén. Na západ od Tigridu se nachází planina, arabsky nazývaná Džazíra, která kvůli své otevřenosti byla vystavena nájezdům kočovníků. V dobách krize asyrského státu tato oblast nebyla vždy pod kontrolou vládců Aššuru. Oblasti východně od Tigridu jsou rozděleny na tři části. Mohou za to řeky Velký a Malý Záb. Kromě Aššuru se všechna velká asyrská města nacházela východně od Tigridu (Pečírková 2000, 13–14).

Musíme si uvědomit, že dnešní vzhled irácké krajiny se může velice lišit od krajiny asyrské. Jde sice o stejné území, ale tamní krajina prošla během dlouhých staletí četnými transformacemi, které změnily její charakter. Tyto transformace je nutné brát v potaz.

4. Vodní zdroje Asýrie

4.1. Déšť

Tím, že žijeme ve střední Evropě, si možná ani neuvědomujeme životodárný význam deště. Obyvatelé Blízkého východu jsou si ale jeho nezbytnosti vědomi. Ve starověku byl bůh deště jedním z předních bohů různých panteonů. Pro déšť bylo v asyrštině několik výrazů. Zřejmě neužívanější je „šamū“ či „šamūtu“ (Streck 2007b, 288–289). Můžeme se setkat i s různými opisy. Ve středoasyrských zákonech je dešťová voda označena jako „voda boha Adada“¹ a pro její využívání platila podobná pravidla jako pro vodu studniční (viz níže) (Klíma 1985, 159).

Dešťové srážky jsou potřebné pro provozování zemědělství. V některých oblastech, například v jižní Mezopotámii, dokázali lidé vyřešit nedostatek deště vybudováním důmyslné soustavy zavlažovacích kanálů a nádrží. V Asýrii jsou přírodní podmínky jiné než v Babylónii. Budování kanálů tam proto nebylo tolik rozvinuto. Velká část Asýrie si vystačila při zemědělství jen s dešťovými srážkami, přestože to přinášelo určité riziko. Stanovit množství srážek ve starověku je takřka nemožné. Alespoň přibližné odhady lze vyvodit z některých písemných pramenů. Záznamy o počasí obsahují například astronomické deníky, podle nichž lze zpětně zjistit, ve kterých dnech pršelo. Z těchto záznamů lze vyvodit, že na déšť byly nejbohatší zimní měsíce. Tyto údaje potvrzují i některé starobabylónské a novoasyrské dopisy. V červnu a červenci bylo sucho i v horách na hranici s Urartu, tj. v severovýchodní Asýrii. Tyto informace ale nevypovídají nic o množství srážek. I tyto údaje je ale teoreticky možné přibližně stanovit. Víme, že pro pěstování obilí je v případě zemědělství bez zavlažování potřeba alespoň 200 mm dešťových srážek za rok, v případě vinné révy je to 300 mm a pěstování ovoce a zeleniny vyžaduje cca 400 mm (Streck 2007b, 289–291). Podle administrativních a ji-

1) Adad (sumerský Iškur) byl v Mezopotámii uctíván coby bůh bouře a deště (Prosecký 1999, 152).

ných záznamů o množství úrody je poté možné vyvodit informace o přibližných celkových úhrnech srážek v daných letech.

Přesná měření dešťových srážek máme až z 20. století. Zdá se, že za posledních 6 000 let se podnebné podmínky příliš nezměnily. Déšť lze stále očekávat od prosince do března.² Bylo zjištěno, že během let dochází ke značným výkyvům v množství srážek. Nelze tedy přesně stanovit jednu izohyetu, tj. linii spojující místa se stejným množstvím srážek. Hranice 200 mm za rok se může pohybovat v rozmezí asi 400 km širokého pásma (Bagg 2000, 309). Nicméně lze říci, že izohyeta 200 mm za rok se táhne přibližně od jihu Iráku podhůřím Zagru, postupně se sklání k soutoku Tigridu s Malým Zábem a míří dále do oblasti Chábúrského trojúhelníku a severovýchodní Sýrie (Oates 1968, 3). Spadá sem tedy jih Asýrie. Oněch 200 mm je průměrnou hodnotou, takže zemědělská úroda v daných oblastech mohla být ohrožena zmíněnými výkyvy a s tím spojenými suchy. Rolníci nicméně potřebovali onen minimální úhrn dešťových srážek každý rok. Jih Asýrie tedy nebyl nejvhodnější oblastí pro provozování zemědělství bez zavlažování. Město Kár-Tukultí-Ninurta, které leželo nedaleko Aššuru, si někdy muselo vystačit se srážkami do 100 mm za rok. Plán mezi Malým a Velkým Zábem kolísá mezi 200 a 300 mm. Lepší podmínky panovaly o něco severněji. Krajina kolem Ninive, Kalachu či Dúr-Šarrukénu byla zásobena srážkami, které vždy přesahovaly 200 mm za rok. Průměrné hodnoty jsou tu tedy skoro dvakrát vyšší, než na jihu Asýrie (Bagg 2000, 309).

Nadprůměrné dešťové srážky mohly mít zásadní dopad na charakter krajiny. Po Aššurbanipalově (668–627 př. Kr.) nástupu na trůn prý neobvykle vydatné deště způsobily rozrůstání lesů a rákosíšť. Tím se rozšířilo prostředí příhodné pro život lvů a ti se následně přemnožili. Jelikož napadali dobytek i obyvatele Asýrie, král proti nim vytáhl a jejich smečky rozprášíl (Heimpel 1987–90, 81).

4.2. Řeky

Hlavní asyrskou řekou byl samozřejmě Tigris, který tvoří její severojižní osu. Spojoval dvě nejvýznamnější asyrská města – Ninive a Aššur. Kromě Tigridu se v Asýrii vyskytují ještě další dvě poměrně velké řeky. Jsou jimi Velký a Malý Záb (někdy označovány jako Horní a Dolní Záb). Oba toky jsou levostrannými přítoky Tigridu a pramení v pohoří Zagros, které Mezopotámii lemuje z východu a severovýchodu. Všechny tyto tři zmíněné řeky představovaly výrazný potenciál. Jejich využití pro zavlažování krajiny bylo nicméně problematické. Asyrská krajina se totiž odlišuje od krajiny babylónské, která byla mnohem příhodnější pro budování vodních kanálů zavlažujících pole a zahrady. V Asýrii, tj. na středním toku Tigridu, je proud vody silnější než v Babylónii, tj. na dolním toku Eufratu

a Tigridu, což je dáno především větším spádem řeky.³ Jako největší problém pro zavlažování krajiny vodou z řek se ukázalo zařiznutí řek do terénu. Zatímco v Babylónii teče Eufrat a Tigris prakticky na stejné úrovni jako okolní pláně, v Asýrii je Tigris někdy až 7 metrů pod úrovní krajiny. Tuto komplikaci řešili někteří asyrští panovníci vykopáním kanálu několik kilometrů proti proudu od místa, které chtěli zavlažit. K tomuto řešení přistoupil například Tukultí-Ninurta I. (1244–1208 př. Kr.), když chtěl zavlažit okolí nově založeného města Kár-Tukultí-Ninurta. V současnosti se problém výškových rozdílů řeší motorovými čerpadly (Bagg 2000, 309–310).

4.3. Říčky a menší vodní toky

Kromě velkých řek je možné v asyrské krajině nalézt menší vodní toky, jako jsou říčky a potoky. Ty nebývají na kreslených mapách zobrazovány. Přesto mají bezpochyby vliv na charakter okolní krajiny. Mohl jsem se o tom osobně přesvědčit při svém pobytu v Iráckém Kurdistanu na jaře roku 2012. Malá říčka, či spíše potok, Šivasor, jež pramení nedaleko Arbílu, teče na jihozápad a vlévá se do Velkého Zábu, což z něj činí jeden z mnoha levostranných přítoků oné řeky. Ve svém ústí má Šivasor šířku jen okolo pěti metrů. I takto malý vodní tok má svůj význam, neboť poskytuje nezbytnou vláhu okolo ležícím polím. Životodárnost vody je vidět i na satelitních snímcích společnosti Google. Přestože mnohé říčky či potoky mají na šířku jen pár metrů, pásy zeleně je zřetelně vidět, takže jsou v převážně suché krajině dobře viditelné. Lze předpokládat, že i ve starověké Asýrii byly v krajině podobné potoky a říčky.

Říčka, která měla ve starověku obzvláště velký význam, je Chosr. Tento tok není velký, ale byl strategickým vodním zdrojem hned dvou asyrských metropolí. Pramení v horách severní Asýrie. Nejprve protéká kolem Chorsábádu, starověkého Dúr-Šarrukénu, a poté směřuje do oblasti kolem Mosulu, ke starověkému Ninive, které rozděluje na dvě části. Následně se z levé strany vlévá do Tigridu. Chosr se stal součástí zavlažovacího systému krále Sinacheriba (viz níže).

Z hor na severu nevytéká jen Chosr, ale celá řada menších toků. Patří mezi ně například levostranné přítoky Tigridu – Rubar Dohuk a Rubar Fajda. Nejen, že byly významnými vodními zdroji v horských údolích, ale za Sinacheriba byly patrně napojeny na severní systém zavlažovacích kanálů, který vedl vodu k Ninive (Ur 2005, 327).

Asi 30 km severovýchodně od Mosulu vytváří skupina menších říček vodou dobře zásobenou oblast. Na satelitních snímcích společnosti Google se to projevuje nápadnou zeleností, která je způsobená dostatkem vegetace. Tato oblast má tvar trojúhelníku o stranách přibližně 30 km. Podobná hustota zeleně se v dnešním Iráku nachází jen v okolí velkých řek a jižně od Malého Zábu, v irácké provincii Kirkúk. V jižním vrcholu zmí-

2) Krátké dešťové přehánky se mohou v severním Iráku vyskytnout příležitostně i v jiných měsících. V Arbílu, centru Iráckého Kurdistanu, jsem byl svědkem deště a dokonce i krátkého krupobití dne 5. května 2012.

3) Na dolním toku Eufratu a Tigridu je na vzdálenosti 700 km převýšení jen něco málo přes 30 metrů (Oates 1968, 4).

něné zelené oblasti, blízko hřebenů Džebel Maqlúb, se malé vodní toky spojují v jeden větší, který se nazývá Chazir. Četnými meandry teče na jih a asi po 40 kilometrech se vlévá z pravé strany do Velkého Zábu.

4.4. Vádí

Přístup k vodním zdrojům byl bezpochyby jedním z hlavních faktorů určujících rozmístění sídlišť v krajině. Oblasti západně od Tigridu byly o něco chudší, co se týče stálých vodních zdrojů, ale bylo tam několik vádí, tedy koryt řek, ve kterých voda tekla jen po část roku, především v období dešťů. Omezená časová dostupnost těchto vodních zdrojů představovala problém, který se tamní obyvatelé naučili překonávat. Pro provozování zemědělství sice nebyla tamní krajina příhodná, ale pastevci se s menším množstvím vody dokázali vyrovnat (Oates 1968, 3–4).

V severní Džazíře, která leží v severním Iráku mezi Tigridem a dnešní Sýrií, tedy v těsném sousedství jádra asyrského státu, proběhl na konci 80. let 20. století výzkum zaměřený na tamní krajinu. Bylo zjištěno, že všechna tamní velká sídliště byla soustředěna poblíž vádí. Období sucha mohla být překonána pomocí vybudování hrází, které by vodu zadržely. Zdálo se tedy, že vádí byla pro vznik sídlišť klíčovým faktorem. Později se však ukázalo, že mnoho menších lokalit leželo daleko od sezónních řečišť a musely si tedy zdroje vody hledat jinde. Osady se často nacházely poblíž pramenů, studní či jezírek (Wilkinson a Tucker 1995, 29). V blízkosti vádí se nachází asi 35 % objevených lokalit. Toto číslo ale nemusí vyjadřovat původní stav. Vádí mohla měnit svoji polohu. Stará řečiště mohla být zanesena sedimenty. V blízkosti občasných toků neleželo více než 65 % sídlišť (Wilkinson a Tucker 1995, 33).

V centru Asýrie můžeme nalézt Vádí Šur, které protéká rovinou východně od Ninive a vlévá se do Tigridu, nebo třeba Vádí Gamtar, které najdeme v téže oblasti, ale před Ninive se z levé strany vlévá do říčky Chosr (Ur 2005, 323–324). O něco severněji se mezi horskými hřebeny nachází Vádí Bandvaj a Vádí al-Milh, které vtékají z levé strany do Tigridu a za Sinacheriba snad byly napojeny na severní zavlažovací systém (Ur 2005, 326).

Mezi vádí lze dnes řadit i vodní tok jménem Bastura, přestože je v odborné literatuře označován jako řeka. Počátky tohoto vádí nalezneme v horách nedaleko města Šaqlava, severovýchodně od Arbílu. Poté, co se vynoří z hor, teče západním směrem až do Velkého Zábu. Je jeho levostranným přítokem. Tekoucí vodu v korytu ale nalezneme jen v zimě a na jaře, kdy je tok široký i deset metrů. V létě voda vysychá (Safar 1946, 50). Nicméně dříve tomu tak být nemuselo. Dnes je však převážná část vody využita pro zavlažování. Do Velkého Zábu proto už skoro nic nedoteče (Safar 1947, 24).

4.5. Prameny

V klínopisných textech je pro jejich označení používáno hned několik akkadských výrazů. Jejich použití asi záviselo na kontextu. Slovo „*īnu/ēnu*“ znamená „oko“. Jedná se o metaforu, která se vyskytuje i v mýtu o stvoření (*Enúma eliš*), kde bůh Marduk z očí bohyň

Tiamat učinil prameny Eufratu a Tigridu. Pokud panovníci při svých výpravách dosáhli pramene nějaké řeky, použili termín „*nagbu*“. Jednalo se však spíše o literární výraz. Asyrští vládci ve svých nápisech používali také sousloví „*rēš ēni*“, což je doslova „hlava pramene“ a lze ho použít například i pro zdroj asfaltu. Pokud u pramene byl nějaký rezervoár na jímání vody, bylo pro něj použito označení „*kuppu*“ (Streck 2007a, 201).

Nestarší písemná zmínka o pramenech v Asýrii pochází od Ilu-šumy (Streck 2007a, 201). Ten vládl městskému státu Aššuru na konci 3. tisíciletí př. Kr. (Pečirková 1999, 145–146). Podle svých slov nechal vzniknout dva prameny a vodu z nich přivedl do města Aššuru. Oba prameny klade do hor Ebih. Pohoří s tímto jménem opravdu leží nedaleko města, ale stejné označení je užíváno i pro pahorek, na němž vznikl hlavní chrám boha Aššura. Není tedy jednoznačné, zda se zmíněné prameny nacházely uvnitř, či vně města (Weidner 1936, 118).

Dnes jsou ve starověku užívané prameny archeologicky prakticky nezjistitelné. Přesto dříve byly velice důležitou součástí asyrského vodohospodářství. V textech novoasyrských panovníků jsou zmiňovány horské prameny, které byly využity pro zavlažování pozemků v okolí nově vzniklých metropolí. Dnes je bohužel přesné lokalizování těchto pramenů velmi problematické. Texty popisující budování kanálů za vlády Sinacheriba (704–681 př. Kr.) a také pozůstatky samotných vodních děl poskytují několik vodítek pro lokalizaci pramenů. Hned několik pramenů je možné klást do oblasti hřebenů Musri, dnes známých pod jménem Džebel Bášiqá. Jedná se o horský masiv asi 20 km severovýchodně od Ninive. Na jeho jihozápadním úpatí se nacházelo město Šibaniba (dnešní Tell Billa) a Sargon II. (721–705 př. Kr.) tam nechal vybudovat i novou královskou metropoli – Dúr-Šarrukén. V 60. letech 20. století byly v oblasti Džebel Bášiqá identifikovány 4 větší prameny (Barima, Fadhilija, 'Ajn Bahr, Bášiqá), které byly využívány pro lokální zavlažování. Britské mapy z roku 1919 zobrazují mnohé další prameny, jež však v 60. letech byly vyschlé. Nelze určit, kolik z těchto nalezených pramenů sloužilo obyvatelům starověké Asýrie. Není však pochyb, že právě zde se nacházely významné vodní zdroje nejen pro Dúr-Šarrukén a Ninive, nýbrž i pro pláň, které se rozprostíraly mezi nimi a danými prameny. Krajina severovýchodně od Ninive byla dosti úrodná a do značné míry sloužila coby obilnice pro celou tamní oblast. O tom vypovídá i název jedné z bran ninivských hradeb, k níž vedla cesta od města Šibaniba. Jmenovala se „Ta, v níž se vždy nachází nejvybranější obilí a stáda“ (Ur 2005, 323–325).

Prameny byly napájeny dešťovými srážkami. Pokud byla krajina porostlá vegetací, voda se tam zdržela, mohla se vsáknout a neodtekla tak všechna najednou. Pokud byla krajina zbavena vegetace, odtok vody byl rychlejší a prameny slábly či dokonce vyschly (Ur 2005, 339).

4.6. Studny

Archeologicky nejsou studny příliš často doloženy. V Izraeli, v lokalitě Atlit, je uměle vyhloubená a kamenem obložená studna doložena již z 6. tisíciletí př. Kr. (Součková 1999,

408). Chalkolitická studna byla objevena i v Asýrii na úpatí Tepe Gaury (vrstva XIII), neda-leko pozdějšího Dúr-Šarrukénu (Charvát 2009, 4164). Nedaleko Asýrie, v severní Džazíře byly na lokalitě Tell al-Hava objeveny hned dvě studny. První z nich má asi metr v průměru a pochází patrně ze 3. a raného 2. tisíciletí př. Kr. Druhá studna by mohla být datována snad do akkadského období, tedy rovněž do 3. tisíciletí př. Kr. Měla kruhový půdorys a byla z pálených cihel spojených hliněnou maltou (Wilkinson a Tucker 1995, 31–32).

O studnách v Asýrii se dočteme mj. i v tzv. středoasyrských zákonech. Ty se nám dochovaly na několika hliněných tabulkách nalezených v Aššuru. Jsou označovány písmeny A až O (Klíma 1985, 80). Datace vzniku středoasyrských zákonů je poněkud problematická. Celý soubor paragrafů byl sepsán za vlády Tiglatpilešara I. (1112–1074 př. Kr.), ale je evidentní, že do něj byla začleněna různě stará právní ustanovení z minulosti (Klíma 1985, 85).

Tabulka B nás informuje o tom, jak se postupovalo, pokud někdo na cizím pozemku vyhloubil studnu či nějaký zavlažovací kanál – byl potrestán výpraskem (30 ran holí) a nucenými pracemi (20 dní). Podle jiného paragrafu bylo vykopání studny či pěstování plodin na cizím pozemku potrestáno odnětím úrody. Vlastník pozemku tím získal vše, co nepoctivý člověk vypěstoval či vybudoval. Pokud ale majitel pole nepodal stížnost na neoprávněné užívání pozemku, člověk, který tam založil zahradu či vyhloubil studnu, si mohl daný pozemek nechat výměnou za pozemek stejné výměry (Klíma 1985, 105, 158–159).

Středoasyrské zákony právně upravují i kolektivní využívání vody ze studen mezi poli. Všichni členové obcí museli se studniční vodou hospodařit podle dohody. Pokud někdo své dohodnuté povinnosti zanedbával, mohla být na něj podána stížnost a soudně mu bylo zakázáno nadále vodu ze studně čerpat (Klíma 1985, 105, 158–159). Poslední zmíněný paragraf se objevuje i na tabulce O. Na stejné tabulce je i ustanovení týkající se dědictví. Studny jsou zde uvedeny mezi nemovitým majetkem, stejně jako zahrady (Klíma 1985, 167).

4.7. Malá umělá jezírka

V údolích a ve zvlněné krajině je možno najít nízko položená místa podmáčená spodní vodou. Podobně jako u vádí, i zde musíme zmínit výzkum krajiny v severní Džazíře. Právě tam byla učiněna některá pozorování platná nejen pro danou oblast. Bylo zjištěno, že v blízkosti některých lokalit je možné identifikovat jámy, často trychtýřovitého tvaru. Jednalo se o malá jezírka. Tím, jak k nim lidé sestupovali, aby nabrali vodu, se okraj jam drolil a jezírka se tím postupně zanášela. Následným čištěním se pak zvětšovala. Do jisté míry lze tedy říci, že se jedná o kombinaci přírodního pramene a vyhloubené studny. Obdobný typ vodních zdrojů se vyskytuje například i ve východní Africe. V severní Džazíře je tento způsob získávání vody doložitelný na mnohých neolitických, chalkolitických a některých mladších lokalitách (Wilkinson a Tucker 1995, 31).

Výzkum lokality Tell Hilva naznačuje, že výška spodní vody byla v pozdním 4. tisíciletí př. Kr. asi o 115 cm výše, než je tomu dnes. To může být způsobeno odlesněním

krajiny, neboť úbytek vegetace znamená rychlejší odtok vody z oblasti. Nesmíme zapo-mínat ani na nárůst počtu obyvatel, který zvyšuje spotřebu vody a tím odčerpává zá-soby (Wilkinson a Tucker 1995, 34).

Ona umělá jezírka jsou dnes z velké části zanesená a tudíž na povrchu jen těžko identifikovatelná. Při hloubení moderních zavlažovacích kanálů byly u některých lokalit objeveny jámy, které lze interpretovat jako bývalé vodní zdroje. Ne všechny jámy ale mu-sely vzniknout za tímto účelem. Některé mohly plnit funkci zásobnic, jiné mohly vznik-nout při těžbě hlíny, coby stavebního a výrobního materiálu. To, zda na dně jam byla dříve voda, lze odvodit na základě barvy a typu hlíny. V severní Džazíře tvoří podloží především červenohnědá hlína vzniklá zvětráním vápence. Vrstvy vzniklé lidskou činností mohou mít šedohnědou barvu. Usazeniny na dně jam bývají šedé, olivově zelené či skvrnitě oranžové. Někdejší podmáčení se projevuje barevnými fleky, které jsou způsobeny dřívějšími orga-nickými procesy a s tím spojenými chemickými reakcemi. Na základě barevných skvrn je možné stanovit hladinu spodní vody. O přítomnosti vody v určitých místech svědčí i krys-taly soli, které vznikly na povrchu vlhkých míst. Na lokalitě Tell Hilva bylo objeveno něko-lik jam. Některé se svojí hloubkou podobají studnám. V jednom případě je její dno nad tehdejší hranicí spodní vody. Nešlo tedy o vodní zdroj, ale zásobnici. Na lokalitě Gar Sur bylo také nalezeno několik zanesených jam. V jedné z nich byly objeveny střepy hassún-ské a sámarrské keramiky, zvířecí kosti a spálený organický materiál. Výzkum byl veden do hloubky 4,5 metru pod úroveň terénu, ale dno nebylo dosaženo. Hluběji bohužel ne-bylo možné kopat, ale podle skvrnitosti výplně a kuželovitého tvaru jámy se lze domní-vat, že šlo o studnu či zmíněné umělé jezírko. Jde o jeden z nejstarších dokladů podob-ného budování vodních zdrojů na Blízkém východě (Wilkinson a Tucker 1995, 30–31).

4.8. Větší umělá jezírka

Nesmírně zajímavým vodním zdrojem jsou větší uměle vytvořená jezera. Je možné je na-lézt u mnohých archeologických lokalit v severním Iráku, zvláště v mírně zvlněné krajině. Jedná se o vodní plochy o rozloze přibližně 1 až 2 ha. Jejich hladina bývá minimálně půl me-tru pod úrovní terénu. Většina lokalit měla ve své blízkosti pouze jedno takovéto umělé je-zero. Mohlo jich být samozřejmě i více, v severní Džazíře jich bylo u jedné lokality dokonce jedenáct. Více umělých jezer bylo převážně u větších lokalit (Wilkinson a Tucker 1995, 32).

Funkce těchto vodních ploch je poměrně jasná. Měly představovat zásobárnu vody. Zdrojem byla dešťová a spodní voda. Podrobněji bylo prozkoumáno pouze umělé jezero u lokality Movaša, které je největším svého druhu v severní Džazíře. Má protáhlý tvar o rozměrech cca 100 x 350 metrů a kolem něj se nachází několik tellů. Nejnížší místo se nachází asi 5 metrů pod okolním terénem. Nebyly tam objeveny žádné známky studny či pramene (Wilkinson a Tucker 1995, 32).

Vznik těchto umělých jezer je nejspíše dosti prostý. Na první pohled by se mohlo zdát, že muselo být příliš nákladné a tedy ekonomicky nevýhodné vyhloubit vodní nádrže dosahující plochy více než jednoho hektaru a hloubky 3 až 5 metrů. Musíme si

však uvědomit, že v Asýrii, respektive v celé Mezopotámii, byl nedostatek kamene a dřeva, takže hlavním stavebním materiálem byla hlína. Tu bylo nutné někde vytěžit. Pro tvorbu hliněných cihel je potřeba mít zdroj vody, takže je logické, že hlína byla těžena pokud možno v jeho blízkosti. Z pramene či malého umělého jezírka tam postupem času mohla vzniknout vodní nádrž značných rozměrů. Stejně tak mohlo být vybráno místo pro těžbu hlíny za účelem nalezení spodní vody v příhodném místě. Tím by bylo možné změnit charakter krajiny podle lidské vůle. Bylo spočítáno, že pro postavení jednoho domu (12 x 9 m) z hliněných cihel je potřeba asi 127 m³ hlíny. Toto množství by stačilo na dům o čtyřech místnostech (6 x 3 m) a dvorku. Pro postavení třiceti domů by poté bylo nutné vytěžit 3810 m³ materiálu. Takto malé sídliště by pojalo populaci čítající asi 250 lidí. Vybudování takové vesnice by způsobilo vznik jámy o rozloze 40 x 30 m a hloubce asi 3,2 m. Za předpokladu, že by zmíněné domy měly životnost zhruba 25 let, zvětšila by se jáma po vytěžení hlíny na jeden hektar přibližně za 200 let. Po těchto výpočtech se rozloha a hloubka umělých jezer již nezdá tak nelogická (Wilkinson a Tucker 1995, 33–34).

Otázka datace umělých jezer je spojena se stavem jejich dochování. V krajině je totiž není moc vidět. Je to způsobeno jejich zanášením, které je mění v nenápadné prohlubně. Svahová eroze skryla především umělá jezera u velkých lokalit, jakými je Tell al-Hava či Tell Brak. U nich navíc na zanesených starších umělých jezerech mohlo vzniknout mladší osídlení. Jezera vzniklá těžbou hlíny mohla vzniknout i u vádí. Nánosy nové hlíny se tam však usazovaly ještě rychleji, takže výborně splynula s krajinou. V nánosech je možné nalézt materiál, který by pomohl umělá jezera datovat. Počet umělých jezer začal růst v době středoasyrské, nejvíce jich pak máme z pozdně asyrského a helénistického období. To lze vysvětlit rozvojem osídlení krajiny v těchto dobách. Musíme však mít na paměti, že starší vodní rezervoáry měly více času na zaplnění se sedimenty a s tím spojený zánik (Wilkinson a Tucker 1995, 33–35).

4.9. Umělé vodní systémy

Samostatnou kapitolou jsou umělé vodní systémy. Ty sice měly svůj počátek u pramenů či řek a o nich tu již řeč byla, přesto je potřeba si tu o nich něco říci. Mnohé asyrské kanály vedly vodu k velkým metropolím. V Asýrii bylo budování zavlažovacích kanálů většinou spojeno s jiným zásahem do charakteru krajiny – výstavbou či přestavbou nějakého města. Obyvatelé severní Mezopotámie si dokázali vystačit s vodními zdroji, které jim příroda poskytovala. Asyrští vládcí si byli bezpochyby vědomi oné rovnováhy mezi vodními zdroji a osídlením krajiny. Budování měst tak šlo ruku v ruce s budováním kanálů. Svědčí o tom minimálně některé královské nápisy. Ty nás informují o důvodech vybudování kanálů. My se nyní podíváme na některé důležité stavební projekty, které změnily ráz asyrské krajiny a lokální hydrologické poměry.

4.9.1 Kár-Tukultí-Ninurta

Jedním z prvních velkých zásahů do krajiny bylo vybudování města Kár-Tukultí-Ninurta (tj. Přístav Tukultí-Ninurty). Nacházelo se na levém břehu Tigridu, jen 3 km severně od Aššuru.

Pokyn k jeho stavbě vydal vládce Tukultí-Ninurta I. (1244–1208 př. Kr.), který tam přesunul své sídlo. Učinil tak údajně na pokyn hlavního boha Aššura. Zatímco město Aššur se rozprostíralo na ploše asi 70 ha, Kár-Tukultí-Ninurta zabíralo zhruba 240 ha. Podle dochovaných textů vzniklo město ve stepi, tedy ne na starším osídlení, což podporují i dosavadní archeologické výzkumy. Přestože město leželo přímo u Tigridu, Tukultí-Ninurta nechal vybudovat dva kanály přivádějící vodu k městu. Tím přeměnil část krajiny v úrodná pole. Nové kanály tedy nahradily jiné vodní zdroje, kterých se dané oblasti nedostávalo. V krajině byly identifikovány pozůstatky dvou vodních děl, které lze snad ztotožnit se zmíněnými dvěma kanály. Jeden z nich, ve starověku patrně označovaný *Pattu-měšari* (tj. Kanál spravedlnosti), začíná asi 40 km severně od města. Byl napájen vodou z Tigridu, jehož hluboké zařízení do krajiny si vynutilo umístění počátku kanálu tak daleko proti proudu. Druhý kanál, označovaný jako *Mitirtu*-kanál, byl napájen z Malého Zábu a táhl se asi 50 km napříč Mahmúrskou plání až k městu. Jeho stavba byla patrně dost náročná. Bylo nutné sekat do skal a překonat velkou vzdálenost. Dostatek vody však byl nezbytný pro zavlažování polí, jež byla zdrojem obživy obyvatel nového města (Bagg 2000, 307–311).

4.9.2 Kalach

Další metropole (Kalach, Dúr-Šarrukén a Ninive) byly postaveny na severu Asýrie v 1. tisíciletí př. Kr. Přestože jde o oblast s dostatečnými dešťovými srážkami, i zde je vznik či rozšiřování měst spojen se zásahy do vodohospodářství. Pokud bychom měli postupovat chronologicky, začneme v Kalachu, dnešním Nimrudu. Toto město se nacházelo na levém břehu Tigridu, jižně od Ninive, jen 8 km nad soutokem s Velkým Zábem. Jedná se o místo s dlouhou sídelní historií. Na místě starší osady tam vzniklo ve středoasyrském období menší město, které se v době novoasyrské stalo dokonce hlavním politickým centrem asyrské říše. Bylo to díky rozsáhlé přestavbě za Aššurnasirpala II. (884–859 př. Kr.). Tento panovník rozšířil plochu města na 360 ha a nechal vybudovat zavlažovací kanál, který měl zajistit příhodné podmínky pro uživení početné populace. Díky němu prý vzniklo mnoho ovocných sadů v okolí města a byly zavlaženy i pozemky podél Tigridu. To vše díky jednomu velkému kanálu, který je v textech někdy uváděn i jako řeka. Byl označován několika podobnými jmény – *Patti-chegalli* (tj. Kanál hojnosti), *Patti-nuchši* (tj. Kanál hojnosti) či *Bábelat-chegalli* (tj. Nosič hojnosti). Voda do kanálu přitékala z Velkého Zábu. Stanovit počátek daného vodního díla je problematické, protože bylo nalezeno několik míst, kde mohl kanál začínat. To je způsobeno úpravami během doby jeho používání. U dnešní vesnice Quvajr byly nalezeny dva tunely, známé jako negúbské tunely, vedoucí skrze skalní útes na břehu řeky. Byly objeveny zbytky ještě jiného kanálu, 3 km dále proti proudu Velkého Zábu, což by naznačovalo, že v některém období užívání kanálu mohla být voda čerpána možná až z říčky Chazir, někde u soutoku s Velkým Zábem. Ať už byl počátek kdekoliv, je jasné, že se kanál od dnešní vesnice Quvajr táhl 8 km podél řeky. Poté, asi 5 km před soutokem Velkého Zábu a Tigridu, se tok kanálu stočil na severozápad. Procházel plání kolem Tigridu, až dorazil do města (Bagg 2000, 311–312).

Pozastavme se na okamžik u zmíněných počátků kanálu. Vysekání tunelu do skalního útesu muselo být náročné. Ony dva negúbské tunely představují nejspíš dvojí řešení stejného problému. Jeden z nich je patrně starší, neboť je zcela zanesený říčními nánosy, zatímco ten druhý je částečně ještě průchozí. Víme, že o opravě kanálu vedoucího do Kalachu se zmiňují ve svých nápisech asyrští vládci Tiglatpilešar III. (745–727 př. Kr.) a Assarhadon (681–669 př. Kr.). Právě poslednímu zmíněnému panovníkovi je přičítán vznik ještě průchozího tunelu, neboť tam byl nalezen jeho nápis. Ucpáný tunel je pak připisován Tiglatpilešarovi III. Podrobněji byl prozkoumán jen ten částečně funkční tunel. Jedná se vlastně o sérii čtyř kratších tunelů. Mezi nimi jsou do skalního masívu vytesané šachty hluboké až 15 m. Po jejich straně jsou schodiště. Mohlo by se zdát, že hloubení šachet bylo nákladnější, než ražba prostého tunelu, nicméně toto technické řešení umožnilo pracovat na více částech zároveň, což práci zrychlilo. Část tunelu ležící nejbližší řece je rozdělena na tři úzké tunely. Bylo to snad z důvodu zmírnění silného proudu Velkého Zábu. Tato část je dlouhá asi 8 metrů. Pak následuje první šachta, jejíž součástí je něco, co lze interpretovat snad jako stavidlo. Následují zbylé tři tunely oddělené šachtami. Nejdelší část tunelu má 14 m. Výška uvnitř tunelu je v dnešní době asi 3 m, ale na dně leží 1 až 2 m nánosů. Proto se lze jen dohadovat, jaký sklon tunel měl. Podle odhadů voda uvnitř nestékala, ale naopak musela téci do kopce. V délce celé soustavy tunelů činí převýšení asi 3 m. Tento fakt se interpretuje opět jako snaha o zmírnění proudu Velkého Zábu. Pomalé proudění vody v kanálu bylo žádoucí především kvůli omezení eroze a zanášení kanálu (Davey 1985, 49–55).

Jak je vidět, vybudování a udržování kanálu si žádalo určité investice, ale jeho přínos byl značný. Kalach sice ležel v oblasti, kde bylo možné provozovat zemědělství bez zavlažovacích systémů, ale zavlažovací kanál zajistil dostatečné množství vody každý rok, což ve svém důsledku vedlo k jistějším a vyšším výnosům. To bylo jistě žádoucí, neboť díky přestavbě Kalachu se až trojnásobně zvýšil počet obyvatel v oblasti (Oates 1968, 43–45).

4.9.3. Dúr-Šarrukén

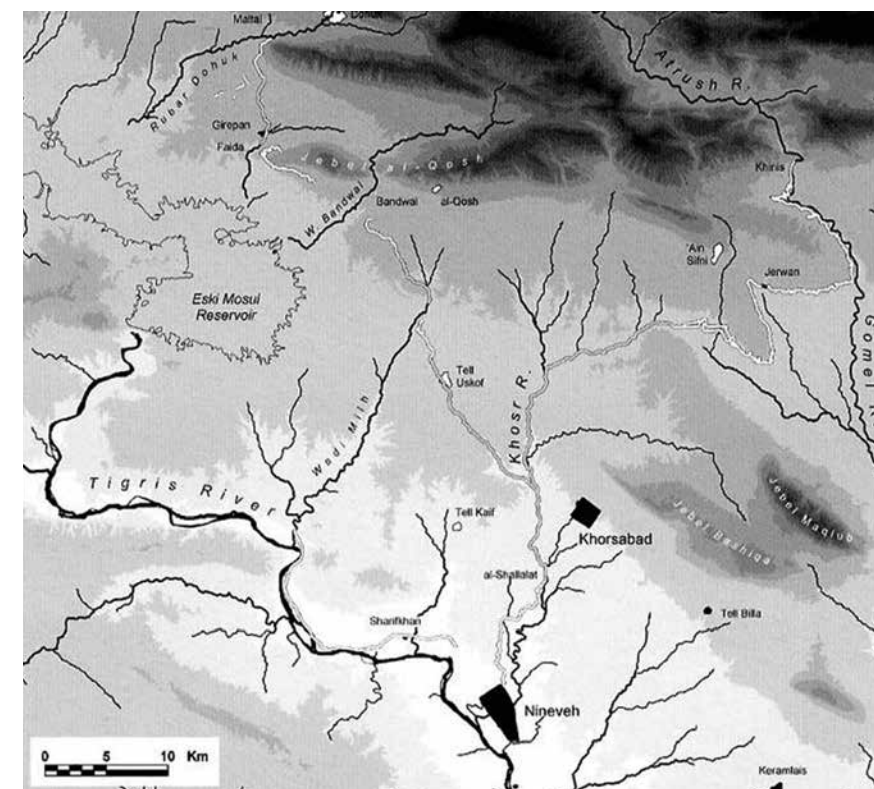
Mezi roky 717 a 706 př. Kr. bylo vystavěno nové královské sídlo – Dúr-Šarrukén (tj. Sargonova pevnost), dnešní Chorsábád. Jeho vznik je hodně podobný vzniku Kár-Tukultí-Ninurty. I zde byl totiž asyrský vládce pověřen bohem Aššurem ke stavbě nového města. Tentokrát to byl král Sargon II. Své nové město prý založil v neobydlených stepích. Podle královských nápisů bylo součástí plánů pro stavbu Dúr-Šarrukénu i vybudování zavlažovacího kanálu, který by přivedl dostatek vody pro novou metropoli. V jejím okolí prý byly založeny zahrady s cizokrajnou flórou. Voda pro tyto parky a pro pozemky kolem města měla proudit z nedalekých horských hřebenů Musri (dnešní Džebel Bášiqá). Tamní prameny měly být svedeny k městu a tím poskytnout dostatek vláhy zahradám a polím kolem města. Sargon II. však nečekaně padl při vojenském tažení a jeho nástupce Sinacherib přesunul své sídlo do Ninive. Je tedy možné, že zmíněný kanál nakonec nevznikl. Svědčí o tom fakt, že dosud nebyl objeven žádný jeho pozůstatek, a také to, že Sinacherib v dané

oblasti nechal vybudovat jiný kanál. O díle svého otce se ale nezmiňuje. Zahrady a pole kolem Dúr-Šarrukénu mohly být zavlažovány i z jiných zdrojů, než jsou prameny v horách Musri. Řeka Chosr teče jen 3 km od města a tehdy mohla téci ještě blíže, takže by to byl ideální zdroj vody a stačilo by vyhloubit relativně malý kanál (Bagg 2000, 314–315).

4.9.4. Ninive

Nejrozsáhlejší zásahy do vodohospodářství severní Asýrie se uskutečnily za krále Sinacheriba. V rámci přestavby Ninive, které se rozrostlo na plochu 750 ha, bylo vybudováno několik zavlažovacích kanálů (viz Obrázek 1). Městem samotným protékala říčka Chosr, která se jen 1,5 km za městem vlévala Tigridu. Sinacherib se rozhodl přivést do oblasti kolem města větší množství vody, aby bylo možné zavlažovat zahrady a pole. Má se za to, že šlo o projekt, který byl uskutečněn ve čtyřech fázích (Oates 1968, 49–52; Bagg 2000, 316; Ur 2005, 317, 320–321).

Obrázek 1: Sinacheribovy kanály okolo Ninive / Picture 1: Sennacherib's canals around Nineveh

Zdroj: Ur (2005, 320).

Nejstarší Sinacheribův kanál je v textech uváděn od roku 702 př. Kr. Vodu čerpal z říčky Chors asi 16 km od Ninive, kde bylo tehdy město Kisiri. Podle něj je kanál také pojmenován. Vedl po pravé straně říčky a zavlažoval tak pozemky severně od Ninive. Podle Sinacheribových textů byly v dané oblasti některým obyvatelům metropole přiděleny pozemky, jež měly být využívány jako sady (Bagg 2000, 316–317; Ur 2005, 321–322).

Druhou fází Sinacheribova projektu představuje série kanálů zavlažujících krajinu jižně a východně od Ninive. Měly být napájeny prameny v horách Musri. Bohužel v krajině nebyl nalezen jediný archeologický doklad, který by existenci kanálů dokládal. Musíme se tedy opírat jen o písemné prameny. V nich je zmínka o kanálech vedoucích z hor Musri poprvé uvedena v roce 694 př. Kr. Účelem kanálu prý bylo zavlažovat sady a pole, podobně jako v případě kanálu od Kisiri. Uvažuje se o možnosti, že voda mohla být svedena do koryta Vádí Gamtar, které se nedaleko Ninive vlévá do Chosru. V obou případech ale byla voda užívána patrně i pro zavlažování nově založených parků a zahrad (Bagg 2000, 317; Ur 2005, 323–325).

Severně od Ninive bylo lokalizováno několik pozůstatků kanálů, které dříve snad mohly tvořit jeden celek. Jedná se o tzv. severní systém, který je považován za třetí fázi budování kanálů kolem Ninive. V horách poblíž dnešního města Dohuk začíná maltajský kanál. Po něm následuje kanál u vesnice Fajda, bandavajský kanál a poslední část představuje kanál kolem Tell Uskofu. Voda se pak vlévá z pravé strany do Chosru. Jednotlivé kanály byly nějakým způsobem napojeny na lokální toky (Rubar Dohuk, Rubar Fajda, Vádí Badvaj, Vádí al-Milh) ale není vždy jasné jak. Je možné, že někdy byly na tocích postaveny přehrady, aby tak byla zvýšena hladina a voda mohla téci kanály i ve složitém horském terénu. Do celého systému byly svedeny i některé horské prameny. Do severního systému se počítá i kanál vedoucí z Vádí al-Milh, podél Tigridu, až ke starověkému městu Tarbisu (dnešní Šaríf Chán), 8 km severně od Ninive. Od ostatních kanálů se nápadně odlišuje svojí přímostí. Pro zbytek Sinacheribových kanálů je naopak typická jejich klikatost, neboť jejich trasa je určená terénními nerovnostmi (Ur 2005, 325–335).

Poslední etapu představoval kanál od vesnice Chinis, 50 km severovýchodně od Ninive. Tam nechal Sinacherib kolem roku 690 př. Kr. postavit přehradu na říčce Gommel, která je jedním z přítoků řeky Chazir. Na skále byl vytesán tzv. bavijský reliéf s nápisem, který celý projekt osvětluje. Od Chinisu se kanál, nazývaný *Patti-Sîn-achchê-erība* (tj. Sinacheribův kanál), táhl podél pravého břehu říčky Gommel a následně po vrsťevnici kopců až do říčky Chosr. Cestou bylo nutné překonat četné překážky. V jednom místě byl do skály vyhlouben krátký tunel. Slavnější je ale mohutný kamenný akvadukt u dnešní vesnice Džerván. Vedl vodu nad malým vádím. Jde o neobvyklou situaci, neboť lokální toky byly obvykle napojeny na zavlažovací systémy. Zde ale bylo vynaloženo značné úsilí k překonání daného toku. Akvadukt byl 280 m dlouhý, 9 m vysoký a 22 m široký (Bagg 2000, 318–320).

Všechny zmíněné kanály byly technicky propracované. Jejich sklon činí obvykle kolem 1 m na 1 km délky. Kanál okolo města Kisiri měl na délku asi 13 km, severní systém asi 46 km a chinisský kanál měl asi 55 km. K tomu je nutné připočítat i vzdálenosti, které byly překonány díky využití vádí a řek. Voda od Chinisu tak překonala cestou do Ninive trasu dlouhou 90 km. Do kanálů byly sváděny lokální toky, ale zdá se, že část vody bylo možné z kanálu odčerpávat na zavlažování okolních pozemků. Svědčí o tom doklady výpustí. Z vybudování kanálů tedy netěžili jen obyvatelé Ninive. Systém byl navržen tak, že mohl přivádět do metropole více vody, než bylo potřeba. Zavlažování pozemků a s tím spojené vyšší výnosy se tudíž týkaly mnohem větší části Asýrie, než jen nejbližšího zázemí Ninive. Bohužel neznáme množství vody, které bylo kde možné z kanálů odčerpávat (Ur 2005, 335, 339–342). Kanály v severní Asýrii byly dlouho považovány pouze za projev královské moci. Velká váha se přikládala jejich ideologickému významu, neboť zavlažovaly parky v okolí metropolí, zvláště Ninive. Tyto královské zahrady jsou zobrazeny na reliéfech. Můžeme tam vidět pahorky porostlé cizokrajnými stromy, občas nějaký zahradní altán a samozřejmě také vodní kanály, dokonce i s akvaduktem. Tyto parky představovaly úplně novou krajinu, která potřebovala velké množství vody. Zavlažování obyčejných polí a sadů je na palácových reliéfech opomíjeno. Jedinou výjimku představuje reliéf u Chinisu, který je doplněn o text zmiňující zavlažování dříve zanedbávaných pozemků díky vodě z kanálu. Důvody pro vybudování kanálů tedy byly jak ideologické, tak i ekonomické (Ur 2005, 317; Wilkinson, Ur, Wilkinson a Altaweel 2005, 32).

4.9.5. Arbíl

Zvláštní systém zásobování vodou vybudovali Sinacheribovi inženýři pro Arbíl, jedno z velkých měst Asýrie. Ona stavba je označována slovem perského původu – kahríz. Zjednodušeně lze říci, že se jedná o několik studen spojených tunely. O tomto jedinečném díle vědí archeologové již od 40. let 20. století. Tehdy iráčtí odborníci objevili a zdokumentovali u vesnice Qala Mortka klínopisný nápis. Byl vytesán na kamenné zdi na břehu toku Bastura. Tento text uvádí, že asyrský král Sinacherib nechal vybudovat kanál vedoucí vodu z daného místa až do Arbílu. Do Bastury byly svedeny některé jiné menší toky a prameny. Od místa, kde byl nápis nalezen, až do Arbílu pak vedl podzemní kanál. Jeho začátek je u objeveného nápisu. Je postaven z kamenných bloků. Zprvu je velký jen 120 x 120 cm, ale po asi 600 metrech se rozšiřuje na 270 cm. Kamenné zdivo je tam ale už jen na dně a na zdech do výšky 50 cm. K tomuto podzemnímu kanálu vedou z povrchu kolmé šachty, připomínající studny. Jsou v pravidelných rozstupech asi 42 metrů. U Arbílu se kanál dostal na povrch. Umožnilo to výškové převýšení mezi počátkem a koncem kanálu. Kanál samotný byl poměrně dlouhý. Jeho počátek byl asi 20 km severně od Arbílu. Dosud nebyly lokalizovány všechny studny, ale je možné, že podzemní část vedla až do blízkosti města (Safar 1947, 23–25). Muselo se jednat o značně nákladný projekt, protože v některých místech byl kanál patrně i 25 metrů pod povrchem. Série studen vedoucích ke kanálu měly usnadnit čištění od nánosů (Safar 1946, 52).

5. Závěr

Asýrie disponovala různými vodními zdroji. Velké řeky jako Tigris či Velký a Malý Záb jsou v krajině nejvíce nápadné a představují největší množství vody v krajině. Rozhodně ale nesmíme zapomínat na ostatní vodní zdroje. Pouze při použití písemných, ikonografických a archeologických pramenů je možné získat komplexní obraz o hydrologických podmínkách Asýrie.

V pramenech nejméně zřetelným, ale pro Asýrii naprosto klíčovým, vodním zdrojem byl déšť. Severní Mezopotámie patřila mezi oblasti, kde bylo možné provozovat zemědělství bez zavlažovacích kanálů. To vyžaduje dešťové srážky alespoň 200 mm za rok. Přestože není možné stanovit přesné množství ročních srážek pro období starověku, můžeme něco odvodit z faktu, že zavlažovací kanály byly ve větší míře budovány až v novoasyrském období. To je obvykle vysvětlováno jako důsledek změn charakteru osídlení krajiny kvůli zásahům člověka.

Vodní toky, tj. řeky, říčky a vádí, představovaly pro asyrskou krajinu značný potenciál. Vznikala u nich velká města, držela se kolem nich vláha, takže tam bujela vegetace. Kromě Tigridu a obou Zábů je možné v Asýrii nalézt celou řadu menších toků. Ty pramenily především v horách na severu a severovýchodě Asýrie. Z menších říček bychom měli zmínit alespoň Chosr, který protéká Ninive, a Chazir, který je tvořen několika menšími říčkami v severovýchodní Asýrii. Kromě stálých toků se můžeme setkat také s vádí, tj. koryty, jimiž proudí voda pouze v určitých ročních obdobích. Množství vody, které teče ve vádí, závisí na množství dešťových srážek. Některé toky, které mohly dříve být celoročními, se mohly stát sezónními kvůli zvýšenému odběru vody pro zavlažování.

Zvláštní skupinu vodních zdrojů představují prameny, studny, umělá jezírka a jezera. Na rozdíl od řek a kanálů jsou zpravidla vázány k jednomu určitému bodu v krajině. Byly napájeny zpravidla spodní vodou. I pro ně ale byl bezpochyby důležitý déšť, který doplňoval zásoby vody v krajině. Archeologickým výzkumem bylo zjištěno, že na konci 4. tisíciletí př. Kr. byla hladina spodní vody o nějakých 115 cm výše než dnes. Je jasné, že prameny, studny i malá umělá jezírka poskytovaly jen omezené množství vody, přesto je nutné je brát v úvahu. Umožnily totiž širší využívání asyrské krajiny. Lidé si jejich význam bezpochyby uvědomovali a o drobné vodní zdroje se starali. Prameny bylo nutné čistit, studny musel někdo vybudovat. Zásah člověka byl nutný i pro využívání drobných jezírek, které mohly být v podmačených oblastech. Jako důsledek lidské činnosti patrně vznikla i větší umělá jezera. Někdy mohlo jít o prosté hliněné doly, které se díky spodní vodě staly významným vodním zdrojem pro celou komunitu žijící na daném místě.

Samostatnou kapitolou jsou zavlažovací kanály. Jejich vznik byl většinou spojen s jejich výstavbou či přestavbou velkých měst. Svědčí to o tom, že asyrští vládci znali kapacitu vodních zdrojů v regionu. Svůj zásah do krajiny formou rozvoje měst tedy zpravidla doprovázeli zásahem do hydrologických poměrů daného regionu. Velké kanály, které jsou dodnes patrné na satelitních snímcích a leteckých fotografiích, vedou k asyrským metropolím Kár-Tukultí-Ninurta, Kalach, Dúr-Šarrukén a Ninive. Zvláště poslední

zmíněné město získávalo mnoho vody ze vzdálenějších míst. Zavlažovací kanály byly napájeny velkými řekami, horskými prameny a patrně byly napojeny i na vádí. Součástí těchto důmyslných systémů byly nejen kanály, ale i přehrady, akvadukty a tunely. Šlo tedy o velmi nákladné projekty, které musely mít nějaký důvod (ideologický či praktický). U většiny z nich se předpokládá, že měly zásobovat vodou pozemky okolo měst a tím zvýšit jejich úrodnost. Větší množství vody pocházející ze zavlažovacích kanálů znamenalo nejen větší výnosy, ale také menší riziko neúrody v případě nedostatku dešťových srážek. Nešlo ale jen o transport vody z bodu A do bodu B. Kanály vedoucí k Ninive byly napojeny na různé menší toky, které míjely. Jedná se tedy o dosti komplikovaný systém. Někde byla voda z okolní krajiny přiváděna do kanálů, ale na některých místech bylo možné část vody naopak odčerpat zpět do krajiny. Tato místa je někdy možné dodnes v krajině identifikovat. Kanály tím představovaly zdroj vody nejen pro velká města, ale i pro oblasti, kterými protékaly. To odráží jejich ekonomický účel.

Použité zdroje

BAGG, Ariel (2005): Irrigation in Northern Mesopotamia: Water for the Assyrian capitals (12th–7th centuries BC). *Irrigation and Drainage Systems*, roč. 14, č. 1, s. 301–324.

DAVEY, Christopher (1985): The Negüb Tunnel. *Iraq*, roč. 47, č. 1, s. 49–55.

HEIMPEL, Wolfgang (1987–90): Löwe. A. I. Mesopotamien. In: Edzard, Dietz (ed.): *Reallexikon der Assyriologie: Band 7, Linukšabaš – Medizin*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, s. 80–85.

CHARVÁT, Petr (2009): Tepe Gaura. In: Malina, Jaroslav a kol.: *Antropologický slovník*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, s. 4163–4164.

KLÍMA, Josef (1985): *Zákony Asýrie a Chaldeje – Pokračovatelé Chammurapiho*. Praha: Academia.

NISSÉN, Hans (1976–1980): Kanal(isation). B. Archäologisch. In: Edzard, Dietz (ed.): *Reallexikon der Assyriologie: Band 5 Ia... - Kizuwatna*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, s. 365–368.

OATES, David (1968): *Studies in the Ancient History of Northern Iraq*. London: Oxford University.

PEČÍRKOVÁ, Jana (1999): Ilu-šumma. In: Prosecký, Jiří a kol.: *Encyklopedie starověkého Předního východu*. Praha: Libri, s. 145–146.

PEČÍRKOVÁ, Jana (2000): *Asýrie. Od městského státu k říši*. Praha: Academia.

PROSECKÝ, Jiří (1999): Iškur. In: Prosecký, Jiří a kol.: *Encyklopedie starověkého Předního východu*. Praha: Libri, s. 152.

SAFAR, Fuad (1946): Sennacherib's Project for Supplying Arbil with Water. *Sumer*, roč. 2, č. 2, s. 50–52.

SAFAR, Fuad (1947): Sennacherib's Project for Supplying Erbil with Water. *Sumer*, roč. 3, č. 1, s. 23–25.

SOUČKOVÁ, Jana (1999): Vodovod. In: Prosecký, Jiří a kol.: *Encyklopedie starověkého Předního východu*. Praha: Libri, s. 408.

STRECK, Michael (2007a): Quelle. A. In Mesopotamien. In: Streck, Michael (ed.): *Reallexikon der Assyriologie: Band 11 3./4 Qaṭṭunān – Religion*. A. Berlin – New York: Walter de Gruyter, s. 201–202.

STRECK, Michael (2007b): Regen. A. In schriftlichen Quellen. In: Streck, Michael (ed.): *Reallexikon der Assyriologie: Band 11 3./4 Qaṭṭunān – Religion*. A. Berlin – New York: Walter de Gruyter, s. 288–291.

UR, Jason (2005): Sennacherib's Northern Assyrian Canals: New Insight from Satellite Imagery and Aerial Photography. *Iraq*, roč. 67, č. 1, s. 317–345.

WEIDNER, Ernst (1936): *Iššumas Zug nach Babylonien*. *Zeitschrift für Assyriologie*, roč. 43, s. 114–123.

WILKINSON, Tony a TUCKER, David (1995): *Settlement Development in the North Jazira, Iraq: A Study of the Archaeological Landscape*. Warminster: Aris & Phillips.

WILKINSON, Tony, UR, Jason, WILKINSON, Eleonor a ALTAWHEEL, Mark (2005): Landscape and Settlement in the Neo-Assyrian Empire. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, roč. 87, č. 340, s. 23–56.

Summary

Ancient Assyria, i.e. modern northern Iraq, possesses various water resources. Big rivers such as the Tigris or the Great Zab and the Small Zab are very apparent in the landscape and they represent the largest amount of water in Assyria. Nevertheless, we cannot be oblivious to other water resources. We can gain an overall picture of Assyrian hydrological conditions only by using written, iconographical and archaeological sources.

There is little information about rainfall in these sources, but it is undoubtedly the key source of water in Assyria. Northern Mesopotamia is a region where it is possible to carry out dry farming. This method of land cultivation requires at least 200 mm of rainfall per annum. Although we cannot determine exact quantity of annual precipitation in ancient times, it is possible to estimate approximate rainfall totals by the fact that irrigation canals were constructed more extensively as late the Neo-Assyrian period. It is usually interpreted as the result of changes in settlement patterns because of human interference with the landscape.

Watercourses, i.e. rivers, streams, and wadis, have constituted considerable potential for the Assyrian landscape. Large cities arose next to them, and wild vegetation grew there thanks to the sufficient amount of moisture. We can also find several smaller streams in Assyria in addition to the Tigris and both Zabs. They especially spring from the mountains in northern and northeastern Assyria. We should mention at least the Chosr, which flows through the city Ninive, and the Chazir which consists of a couple of smaller streams. We can also find wadis, i.e. streams in which the water flows only during some parts of the year. The amount of water in them depends on the quantity of rainfall. Some wadis can be perennial streams, but they became seasonal because of a high take-off for the purpose of irrigation.

Springs, wells, water-holes and enclosed depressions make up a particular group of sources of water supply. They are usually associated with one particular place and are fed generally by ground water. Nevertheless, precipitation is important for them as well because it supplies the water reserves in the landscape. It has been discovered archaeologically that the water level at the end of the 4th millennium BC was some 115 cm above the present water-table. It is clear that springs, wells and water-holes provided only a limited amount of water in ancient Assyria, but it is still necessary to take them into consideration. People were aware of their importance and looked after them. Enclosed depressions probably originated as a result of human activity. They might be the remains of soil quarrying. Thanks to the groundwater, they changed into important water resources of the whole community living there.

Irrigation canals constituted a special type of water resource. Their origin was usually associated with the construction or reconstruction of a large city. It reflects the fact that Assyrian rulers were aware of the water source capacity of the region. They connected the intervention into the landscape by urban development with intervention into the hydrological situation of the area. To this day, the large canals are at least partially visible in satellite images and aerial pictures. They lead to Assyrian metropolises Kar-Tukulti-Ninurta, Kalchu, Dur-Sharruken, and Nineveh. Particularly the latter city obtained much of its water from more remote places. Irrigation canals were fed by big rivers, mountain springs, and probably also wadis. Irrigation systems were composed not only of canals, but also of dams, aqueducts and tunnels. Thus they were very expensive projects but there were surely some reasonable arguments for their construction. It is assumed that most of the large canals supplied the land around the cities with water, thereby increasing yields. Higher quantities of water coming from canals means not only higher yields, but smaller risks of crop failure in dry years as well. The function of canals was not purely to transport the water from point A to point B. Canals leading to Nineveh were joined onto various small local streams that they passed. The system was quite complicated. The water from the landscape surrounding the canals was sometimes led into the canals, but it was also possible to take off some quantity of the water back into the landscape. We can even identify several such places to this day. Therefore we know that irrigation canals served as water resource both for the big cities and the regions where they flowed. This reflects their economical purpose. Nevertheless, we cannot be oblivious to their ideological importance.

Magdaléna Vitásková

Avicenna: Živý, syn Bdícího, Pták a Salamán a Absál. Iniciační příběhy

Abstract

Avicenna (980–1037) was one of the foremost thinkers of the Islamic East and a unique representative of falsafa, the medieval Islamic Hellenistic philosophy. The present paper focuses on his philosophical-mystical recitals Hayy ibn Yaqhdan (The Living, Son of the Vigilant), Risalat at-Tair (The Epistle on Bird) and Salaman wa Absal (Salaman and Absal) and presents them as a cycle of initiation stories. The protagonist of these stories is the human intellect, which undergoes the journey towards higher knowledge under the guidance of an initiator, the Active Intellect. Using the language of symbols and metaphors, Avicenna presents the central elements of his teachings – the theory of intellect, psychology, epistemology, the theory of matter and form, cosmology, emanation theory, angelology and theology – and emphasizes the angelic nature of the human soul and its capability of reaching salvation from the material world and returning to God, its spiritual point of origin.

Key words: Islamic philosophy, Avicenna, Ibn Sina, Islamic Neoplatonism, initiation, Islamic mysticism

1. Úvodem

Avicenna je latinizované jméno, pod nímž se skrývá jeden z největších učenců středověkého islámského Východu. Abú 'Alí al-Husajn ibn 'Abdalláh ibn 'Alí ibn Síná se proslavil jak na poli filosofie a přírodních věd (v této souvislosti mu náleží čestný titul Třetí učitel), tak

v oblasti medicíny (kde mu bylo uděleno přízvisko Kníže lékařů). Narodil se roku 980 v středoaasijské Afšaně a zemřel roku 1037 v Hamadánu. Jeho život je poměrně dobře znám, protože jako jeden z mála středověkých muslimských myslitelů sepsal svůj vlastní životopis. Ten pokrývá prvních třicet let jeho života; v psaní životopisu pak pokračoval jeho žák al-Džúzádzžání.¹

Ačkoli Avicenna přispěl svým dílem ke všem známým vědním oborům své doby, jako byla medicína, filosofie, etika, psychologie, chemie, fyzika, astronomie, matematika, filologie a teorie hudby, je znám především jako lékař a klasický představitel falsafy, tedy středověké islámské filosofie helénistického směru. Vznik tohoto myšlenkového směru lze datovat do 9. století, kdy se v Bagdádu začalo horečně pracovat na překladech antických filosofických děl do arabštiny. Ačkoli falsafa přímo navazuje na díla Aristotela a Platóna, nelze muslimské filosofy jednoduše rozdělit na aristoteliky a platoniky. Za prvé, namísto učení Platóna znali muslimové spíše díla jeho pozdně antických komentátorů.² Proto je korektnější mluvit o islámském novoplatonismu spíše než o platonismu.³ Za druhé, mezi nejoblíbenější Aristotelova díla ve středověkém arabsko-islámském prostoru patřila tzv. *Aristotelova teologie* a *Kniha o čirém dobru*. Tyto spisy, oba prokazatelně novoplatónského charakteru, byly nesprávně připsány Aristotelovi. Je s podivem, že muslimští peripatetikové tento omyl nerozpoznali a zejména na Aristotelově teologii často stavěli své aristotelské spekulace.⁴

Avicenna netvoří mezi představiteli islámské filosofie výjimku, a proto ho nelze uspokojivě nazvat ani aristotelikem, ani novoplatonikem. Stejně jako u jeho kolegů-filosofů se tyto dva jinak odlišné zdroje mísí a vytvářejí harmonický celek. Pokud jde o zásadní koncepty, lze alespoň říci, že jeho učení o látce a formě je čistě aristotelské, stejně jako jeho učení o duši. Oproti tomu v kosmologických spekulacích sleduje Avicenna novoplatónské představy pramenící z emanační teorie.

Vedle klasických a velmi dobře známých filosofických děl, která lze označit jako peripatetická, a samozřejmě děl lékařských, sepsal Avicenna mnoho drobnějších traktátů,

zabývajících se filosoficko-náboženskými otázkami. Mezi tyto krátké spisy, které stály vždy ve stínu významných filosofických kompendií jako např. *Kniha uzdravení duše*, se řadí také tři příběhy: *Živý, syn Bdíciho*⁵, *Pták*⁶ a *Salamán a Absál*⁷. Svým charakterem se naprosto vymykají Avicennově ostatní tvorbě; dokonce lze říci, že se vymykají i dosavadní tvorbě Avicennových předchůdců a současníků. Lze je označit za iniciační příběhy, neboť popisují jednotlivé stupně iniciace lidské duše při její duchovní cestě vzhůru směrem k Bohu.⁸

Na následujících stránkách budou Avicennovy příběhy *Živý, syn Bdíciho*, *Pták* a *Salamán a Absál* postupně představeny a interpretovány. Pozornost bude nejprve zaměřena na jejich formální stránku, zejména pak na literární žánr a specifický jazyk, který si autor pro jejich sepsání zvolil. Poté budou tyto příběhy pojednány z hlediska jejich obsahu a ústředních motivů, které sdílejí do té míry, že lze hovořit o vyprávěcím cyklu.⁹ Jako první bude představen *Živý, syn Bdíciho* jakožto úvod k celému cyklu a nejspíše nejklasičtější

5) Arabský text příběhu viz Ibn Síná (1889–1899). Dále např. Amín (1959, 113–124). K dispozici je překlad do francouzštiny resp. angličtiny, viz Corbin (1960, 137–150). Ukázky jsou autorčiným překladem z arabštiny. Některé ukázky již byly publikovány, viz Vitásková (2011, 36–38).

6) Arabský text příběhu a jeho anglický překlad viz Taghi (2000, 63–74). Neúplný český překlad viz Kubičková a Petráček (1954, 180–182). Ukázky jsou autorčiným překladem z arabštiny.

7) Arabský text příběhu se nedochoval, k dispozici je pouze stručné převyprávění Nasíruddína at-Túsího (zemřel 1274). Jeho anglický překlad viz Corbin (1960, 224–226). Ukázky jsou autorčiným překladem z angličtiny.

8) Inicie jakožto uvedení či zasvěcení do tajemství je pevnou součástí ústní slovesné tradice (ve formě mýtů) a náboženských systémů (v podobě rituálů). Ve světové literatuře jsou klasické iniciační příběhy a romány většinou schematizované a nesou společné rysy: hrdinovo blouzení světem a zkoušky, symbolická smrt a následné znovuzrození, představované průnikem do esoterického světa. Cílem zasvěcení je získání esoterické znalosti (mnohdy i poznání Boha). Základní přehled tématu viz Hodrová (1989). Pokud jde o iniciační texty v islámské středověké literatuře, jedná se zatím o nepříliš prozkoumané pole bádání. Výraz „iniciační příběhy“ použil Henry Corbin v obecné souvislosti s dílem Avicenny a Suhrawardího (zemřel 1191), viz Corbin (2010, 23). Patrně tím měl na mysli právě tyto tři Avicennovy texty a některá díla Suhrawardího, např. povídku *Západní exil*; její arabský text viz Amín (1957, 134–138). Je nutné však podotknout, že Corbin žádný konkrétní text neoznačil explicitně jako „iniciační“ a tématu se dále nevěnoval. Jakožto iniciační lze označit také román *Živý, syn Bdíciho* od Ibn Tufajla (zemřel 1185), jeho arabský text viz Amín (1957, 56–133). Autor se v něm nechal inspirovat jménem hlavní postavy a celkovým vyzněním Avicennova stejnojmenného příběhu, viz Ibn Tufajl (2011).

9) Jakožto cyklus označil tyto tři příběhy poprvé Henry Corbin (1960).

1) Viz Gohlman (1974, 16–89). Český překlad životopisu viz Kubičková a Petráček (1954, 59–72).

2) Arabové měli k dispozici překlady Plótína (známého jako aš-Šajch al-junání, tedy Řecký mistr), Porfýria (Furfúrijús) a Prokla (Buruklus).

3) Novoplatonismus ve falsafě viz Morewedge (1992). Novoplatonismus u Avicenny viz Morewedge (1992, 41–50 a 77–126).

4) Tzv. *Aristotelova teologie* byla volnou parafrází čtvrté, páté a šesté knihy Plótínových *Ennead*, zatímco *Kniha o čirém dobru* byla složena z více novoplatónských zdrojů, mezi nimiž vynikaly Proklovy *Základy teologie*. Druhé zmíněné dílo se dostalo více do povědomí latinského Západu jakožto *Liber de causis*. O těchto dvou epigrafických dílech viz De Libera (2001, 87–93) a Netton (2006, 9–13).

představitel iniciačního příběhu ze všech tří. *Pták* na druhou stranu představuje ukázkou uceleného alegorického vyprávění, opatřeného poutavým prologem a epilogem. Posledním pojednaným dílem bude *Salamán a Absál*, přičemž kvalita interpretace tohoto příběhu bude závislá na kvalitě dochovaného materiálu. Závěrem pak bude poukázáno na důležitý motiv Avicennova učení, který nepřímou zaznívá v celém cyklu, a to na fenomén lásky.

2. Formální stránka děl

Názvy jednotlivých titulů lze nalézt v Avicennově bibliografii, kterou sestavil jeho žák al-Džúzádzání¹⁰. Jak *Živý, syn Bdíciho*, tak i *Pták* a *Salamán a Absál* byly napsány jako příběhy (*qissa*), což je zřetelně odlišuje od ostatních Avicennových traktátů (*risála*). *Risála* představuje klasický vzor, podle něhož se psala v Avicennově době vědecká, logická, filosofická a teologická pojednání: metodou otázky a odpovědi nebo formou dopisu. Bylo zvykem, že na začátku textu skutečná či fiktivní osoba položila učenou otázku a autor pak formuloval odpověď na ni jako hlavní část celého pojednání. Mnoho příkladů z Avicennovy tvorby vykazuje právě uvedený rys, přičemž se tato díla vyznačují jasným, vědeckým jazykem a logickou, dobře podloženou argumentací.¹¹

Oproti tomu ve třech výše zmíněných dílech by se marně hledalo jak úzce zaměřené filosofické téma, tak srozumitelný jazyk, kterým je třeba danou problematiku řádně objasnit. Naopak se zdá, jako by texty představovaly avicennovské učení jako celek, ač v podobě krátkých několikastránkových příběhů. K realizaci tohoto záměru se *qissa* hodí jako ideální literární žánr: nabízí poměrně velkou volnost a prostor pro tvůrčí invenci autora (na rozdíl od rigorózní *risály*), zároveň na čtenáře působí lehce a tudíž i zábavně. Vyznačuje se příběhem, jehož děj se postupně odvíjí a je stupňován dramatickými momenty. Vyprávění je (až na pochopitelnou výjimku u příběhu *Salamán a Absál*) ohraničeno prologem a epilogem, a proto je čtenář vnímá jako jednolitý celek. Celkový dojem je ještě podtržen použitím symbolického jazyka.

Jazyková stránka výše zmíněných děl je ve srovnání s autorovými klasickými filosofickými traktáty i rozsáhlými vědeckými kompendii skutečně naprosto výjimečná. Zatímco v *Knize uzdravení duše* a jiných textech používá Avicenna věcný, srozumitelný a jednoduchý jazyk, zde se uchyluje k jazykovým a rétorickým prostředkům na první pohled nevhodným k vyjádření složitých filosofických konceptů a teorií: symbolu (*ramz*), metafoře (*madžáz*) a parabole (*mithál*). Nečiní tak však, protože by chtěl „zatemnit“ smysl textu a znemožnit jeho porozumění, jak se domnívají někteří komentátoři. Ahmad Amín například uvádí, že „vyjadřování *Ibn Síny* je mnohoznačné a obtížně pochopitelné

a smysl jeho výrazů je tak hluboký a zároveň nejasný, že jej můžeme odkrýt pouze s pomocí *Boží*“ (Amín 1959, 35).

A. F. Mehren obdobně hodnotí Avicennův styl jako „nejasný a nesrozumitelný“ a jeho terminologii „natolik mystickou, že se úplně vytrácí její význam“ (Goichon 1971, 331).

Nasnadě je otázka, zda autor nepoužil tzv. alegorickou metodu, oblíbenou u některých představitelů falsafy, která spočívala ve vědomém zakrytí pravdy na první pohled jednoduchým příběhem.¹² V jejím rámci se myšlenky představovaly takovým způsobem, aby pouze zasvěcený porozuměl jejich pravému, skrytému smyslu. Sloužila jak k ochraně filosofa v případě, že by jeho učení nebylo slučitelné s obecně uznávanými dogmaty, tak společnosti, v níž žil. Tato víra se zakládala na přesvědčení, že předčasné odhalení pravdy by mohlo být pro nepřipraveného člověka škodlivé.¹³ Metoda použitá v Avicennových příbězích však do této charakteristiky nezapadá, neboť podstatou alegorie je to, aby nepřipravený člověk ani náznakem nepoznal, že předložený příběh v sobě skrývá něco víc, než je na první pohled zřejmé. Naopak Avicenna se netají s tím, že vypráví cosi velice závažného a do jisté míry těžko pochopitelného.¹⁴ Jeho příběhy nic neskrývají ani neodhalují žádné veliké tajemství; pouze opakují jeho učení, které je do určité míry známé z ostatních děl.¹⁵

Jazyk tohoto díla tedy není alegorický, nýbrž symbolický. Řečí alegorie je znak (*išára*); ten však má vyprázdněný svůj vlastní význam, přestává být sám sebou a ukazuje na něco jiného. V alegorii se tak vše může stát čímkoli jiným. Oproti tomu symbol (*ramz*) nepřestává být sám sebou a zároveň skrze tuto svou přirozenost odkazuje k něčemu jinému, obvykle normálními jazykovými prostředky nevyjádřitelnému. Symbol se tak stává zprostředkovatelem neuchopitelného.¹⁶ Ahmad Amín i A. F. Mehren vyčítali Avicennovi

12) K tomuto tématu viz monografie Lea Strausse *Persecution and the Art of Writing. O technice psaní mezi řádky viz zejména Strauss (1988, 24–25). Jakožto alegorické příběhy vnímá tato tři díla též Peter Heath, který k tomuto tématu sepsal monografii Allegory and Philosophy in Avicenna (Ibn Sína). Relevantní pasáže viz Heath (1992, 145–190).*

13) Srov. Strauss (1988, 17 a 36).

14) K vyvrácení teorie, že Avicennovo vyprávění je příkladem tohoto použití alegorické metody viz Stroumsa (1992, 190–193).

15) Proto je také možné je interpretovat na základě jiných Avicennových děl. Například celý epistemologický proces je popsán v šestém oddílu *Knihy uzdravení duše*, a tudíž relevantní pasáž v *Živém, synu Bdíciho* nepopisuje nic esoterického, nýbrž symbolickým jazykem sděluje tatáž fakta. Obdobně narážky na koncepci lásky panující mezi stvořením a Stvořitelem, objevující se ve všech třech textech, nepotřebuje Avicenna umně skrývat, neboť čtenář si o této teorii může přečíst v traktátu *O lásce*.

16) Zatímco znak zastupuje něco jiného (např. zelená barva odkazuje k islámu), tak symbol zůstává sám sebou a zároveň participuje na jiné realitě. Pramen vody, na který hrdí-

10) Viz Gohlman (1974, 90–111).

11) Příklady těchto děl spolu s rozšířeným výkladem viz Taghi (2000, 113).

mnohoznačnost; právě ta však může být považována za autorův záměr. Symbol vždy nese celou řadu významů, a ačkoli sám je jednotlivinou, manifestuje situaci v její totalitě, neboť skrze něj lze intuitivně nahlédnout celek problematiky.¹⁷

3. Iniciační cyklus

Ústředním tématem *Živého, syna Bdícího, Ptáka i Salamána a Absála* je cesta lidské duše za sebezdokonalením a nejzazším poznáním, kterým je samozřejmě poznání Boha. Pro přiblížení hrdiny vyprávění je nejprve nutné krátce nastínit Avicennovo učení o duši.¹⁸ Duše (*nafs*) představuje formu, která se spojuje s látkou, tedy tělem, a dohromady s ní tvoří jedinou substanci, která je buď rostlinou, živočichem či lidským tvorem. Je to tedy netělesná substance, jež se skládá z neracionální (tj. vegetativní a sensitivní či smyslové) a racionální části, přičemž racionální (tj. rozumová) duše si uvědomuje samu sebe oddělenou od těla a jako jediná je vyhrazena lidem. Rozumová duše se dělí na dvě části: praktický a teoretický intelekt. Praktický intelekt má schopnost aktivně jednat a je orientován na tělo. Díky němu člověk rozlišuje, co je dobré a co je špatné. Zdokonaluje se prostřednictvím zkušeností a zvyků. Teoretický intelekt se oproti tomu obrací k netělesnému světu a umožňuje získávat inteligibilia, tj. rozumové poznatelné věci.

Duše, které je dovoleno nastoupit na tuto cestu, musí být připravená, jinými slovy iniciovaná. Z toho vyplývají dvě nutné podmínky: jednak duše sama musí pocítit touhu vydat se na průzkum do ne-smyslového světa, jednak zde musí být nějaká autorita, která by takto odhodlanou duši iniciovala a předala jí potřebné vědění. Avicenna považuje rozumovou duši za cizince v pozemském světě, který při svém vezdejšímu nuceném pobytu zapomněl, odkud pochází. Aby se rozpomenula na svou původní vlast, potřebuje duše nějaký impuls: většinou jde o významné setkání.¹⁹

V *Živém, synu Bdícího* se Avicenna věnuje především této iniciaci, popisuje první kontakt duše s jejím iniciátorem a zaznamenává předávané znalosti a instrukce.

na iniciačního příběhu narazí, je skutečný a současně symbolizuje změnu modu hrdinovy existence. Voda obsahující soubor všech potencialit se totiž vyznačuje schopností rozpouštět všechny formy a zároveň jiné přijímat, a proto se hrdina po smočení v tomto prameni rodí znovuzrozený. Vodní symbolika viz Eliade (2004b, 195–220).

17) O funkci symbolů viz Eliade (2004a, 7–25).

18) Avicenna ve své psychologii vychází z Aristotelova pojetí duše jako souboru složek a mohutností tak, jak ji filosof ze Stageiry popisuje ve svém spisu Peri psýché (O duši), a přidává několik nových mohutností. Tomuto tématu se pak věnuje ve svém velkolepém díle Kniha uzdravení, v oddíle zabývajícím se přírodními vědami. Díky editorskému úsilí slovenského arabisty Jána Bakoše (1956) je k dispozici arabský text tohoto oddílu, pojednávajícího o psychologii, i s francouzským překladem.

19) Vedle poutníka, tj. adepta zasvěcení, je tedy druhým nejvýznamnějším charakterem

Duše se dozvídá o možnosti cesty, ale je jí řečeno, že zatím na to nemá potřebné schopnosti. *Pták* se více zaměřuje na dramatický motiv zapomenutí a následného rozpomenutí se. Duši je dovoleno podniknout cestu, ale její pobyt v cíli má jen krátké trvání. Teprve v *Salamánovi a Absálovi* dosahuje duše vytouženého cíle a natrvalo se odpoutává od pozemských pout.

4. Živý, syn Bdícího

Jak již bylo řečeno, představuje *Živý, syn Bdícího* jakýsi úvod k celému cyklu a nese nejvíce rysů iniciačního příběhu (hrdinovo prvotní bloudění světem, setkání s iniciátorem, zkoušky, předpověď symbolické smrti a následného znovuzrození prostřednictvím průniku do inteligibilního světa). Hlavním hrdinou je poutník, bezejmenná rozumová duše; lze se však domnívat, že se jedná o duši samotného Avicenny, a proto je možno číst toto vyprávění jako jeho duchovní autobiografii. Začátek vyprávění ji zachycuje v okamžiku, kdy se odvrátila od okolního světa a zatoužila se vydat na intelektuální pouť. Sama si však nemůže poradit, a proto bloudí, dokud se jí nezjeví její iniciátor, Živý, syn Bdícího: „*Jmenuji se Živý, jsem synem Bdícího a narodil jsem se v Jeruzalémě. Jako poutník procházím všemi končinami světa a odejdu vždy až tehdy, když je důkladně poznám. Můj otec je Bdící a já k němu neustále obracím svou tvář. Daroval mi klíče, jimiž se otevírají dveře k veškerým vědomostem, a ukázal mi bezpečnou stezku, kterou mě zavedl až na kraj světa. Takto jsem svým putováním obsáhl obzor všech říší*“ (Ibn Síná 1889–1899, 2–3).

Živý, syn Bdícího, který se zjevuje ve formě charismatického starce, začne duši poučovat o smyslovém i inteligibilním světě. Avicenna tak pomocí tohoto symbolického příběhu vykládá ústřední prvky svého učení, kterými jsou nauka o intelektu, psychologie, epistemologický proces, nauka o látce a formě, kosmologie, emanační teorie, angelologie a teologie. Nejvýznamnějším poznatkem, který si duše z tohoto rozhovoru odnáší, je zajištění její postavení v hierarchii forem a z toho plynoucí možnosti, které se před ní otevírají.

O formě Avicenna ústy Živého, syna Bdícího metaforicky hovoří v pasáži, kterou lze nazvat esoterickým zeměpisem. Rozděluje zde vesmír na dvě říše: východní a západní. Východ je územím formy (*súra*), zatímco Západ náleží látce (*hajúlá* či *mádda*) a je symbolicky ztvárněn jako temná zkalená vodní masa, amorfní a nekonečná. Stejně jako slunce na obzoru zapadá do moře, tak se forma spojuje s látkou: „*Na nejzazším bodě Západu se rozprostírá širé bouřlivé moře, které Božská kniha nazývá Pramenem vroucím. Právě tam každého dne zapadá slunce. Toky, které se do něho vlévají, pramení v tak nesmírně rozlehlé zemi, že nelze dojít od jedné její hranice k druhé. Je naprosto neobydlená, až na hrstku*

postava zasnětitel (iniciátora). Kdo však v Avicennových textech naprosto chybí, je ženský charakter, tolik typický pro evropské iniciační romány (např. Beatrice v Dantově Božské komedii).

cizinců, kteří do ní přicházejí nečekaně jako nezvaní hosté. Ačkoli zde panuje černočerná temnota, mohou se tito nově přichozí potěšit kratičkým zábleskem světla v okamžiku, kdy slunce spěje ke konci své dráhy a schyluje se k západu” (Ibn Síná 1889–1899, 8–9).

Pokud jde o kosmologii, Avicenna vychází z klasického konceptu emanace (*fajd*), který muslimští novoplatonikové přejali od řeckých²⁰ a upravili jej, aby vyhovoval aristotelské kosmologii oddělených Inteligencí. Vesmír je líčen jako soubor deseti tzv. Inteligencí či Intelktů (*'aql*) a devíti nebeských sfér (*falak*), propojených intelektuálním principem myšlení (*ta'aqqul*). Na úplném počátku je Prvotní příčina²¹, která ze sebe emanuje První inteligenci.²² Ta vytvoří Druhou a tak dále až po Desátou a poslední Inteligenci, která řídí sublunární (tj. podměsíční) svět. Navíc každá Inteligence vytvoří jednu nebeskou sféru (tedy látku) a duši této sféry (tedy formu), která řídí její pohyb.²³ Podle zákona emanace tedy každá Inteligence zrodí tři jsoucna: podřízenou Inteligenci, svou nebeskou sféru a svou hybatelskou duši.²⁴ Jak již bylo řečeno, proces pokračuje až k Desáté inteligenci, v níž se emanace natolik vyčerpala, že je schopna zrodit pouze látku a formu sublunárního světa. Touto Desátou inteligencí je Aktivní intelekt, který jakožto Dárce forem vládne sublunární sféře, tedy pozemskému světu vzniku a zániku.

Nyní je tedy patrné, jak podle Avicenny vznikl tímto sestupným procesem vesmír a všechna jsoucna v něm obsažená. Bude-li sledován směr opačný než emanace, to znamená vzestupný, ukáže se již zmíněná hierarchie forem. Filosof rozlišuje několik stupňů podle toho, jak dokonale jsou promíseny čtyři prvky v látce, ke které forma přistupuje jako její duše. Nejprve popisuje (1) nerostnou, (2) rostlinnou a (3) živočišnou formu: „Vstoupíš na území, kde uziš majestátně se tyčít horské masívy a téct mohutné řeky. Divoce

20) Zejména se jedná o systematizaci kosmologie Plótína (zemřel asi 270), jednoho z předních zakladatelů směru novoplatonismu. Avicenna tak přímo navazuje na svého předchůdce al-Farábího (zemřel 950), který je považován za zakladatele arabského novoplatonismu. Stručný a přehledný výklad o něm viz De Libera (2001, 117–120). Jeho novolatónské kosmologické učení viz Netton (2006, 99–149).

21) Je samozřejmé, že v arabsko-islámském novoplatonismu je za tuto Prvotní příčinu považován Bůh. Proto se také emanace nazývá božská emanace (*fajd iláhi*).

22) Otázkou, kterou museli řešit všichni představitelé falsafy, byl samotný důvod emanace. Názor peripatetiků, že Prvotní příčina koná nutně v důsledku vnitřního vylévání, nebyl pro ně příliš přijatelný, jelikož Bohu přisuzovali svobodnou vůli. Emanční proces je tedy zároveň nezbytný i chtěný. K tomuto tématu viz De Libera (2001, 127).

23) Řečeno na příkladu: První inteligence stvoří Druhou inteligenci, duši prvních nebes a jejich těleso (tedy devátou nebeskou sféru). Přehledná tabulka ukazující vztah Inteligencí k jednotlivým sférám viz Nasr (1993, 203).

24) De Libera (2001, 125). Přehledné vysvětlení avicennovské emanace viz též Corbin (1960, 58–59) a Netton (2006, 162–172).

zde dují větry a z těžkých oblak padají přívaly deště. Všude kolem sebe najdeš rozestě ryzí zlato, stříbro a všechny druhy minerálů, od těch vzácných až po ty nejobyčejnější. Možná tě ale zarazí, že tu vůbec nic neroste. Cesta tě dále zavede do říše, která je vedle věcí již zmíněných bohatá na vegetaci. Spatříš zde rozličné byliny a stromy, ovocné i ty, které ovoce nenesou, a z ovocných pak ty, jejichž plody jsou dužnaté s jadérky, i ty, které mají semena. Není tu však živočicha, který by kladl vejce či přiváděl na svět mladé. Projdeš-li tímto krajem, dojdeš až do země, kde nadto všechno, co jsi dosud viděl, shledáš nepřeborné množství a rozmanitost živočichů neobdařených řečí. Plavou ve vodě, plazí se po zemi a létají ve vzduchu tak, že mávají křídly, nebo plachtí s využitím stoupavých proudů. Někteří z nich přivádějí na svět mladé, kteří pak sají jejich mléko. Chybí tu však ten, jenž by ti mohl být druhem” (Ibn Síná 1889–1899, 13–14).

Člověk pak představuje nejdokonalejší bytost v rámci živočišné říše, v níž jsou čtyři prvky promíseny v dokonalém poměru a která přijímá nejvyšší možnou formu sublunárního světa: (4) lidskou (tj. rozumovou) duši. Nerostná, rostlinná a živočišná duše jsou formy neoddělitelné od těla (tj. látky). Formu oddělenou od látky nazývá Avicenna andělskou a uvádí dva její představitele: (5) duše nebeské sféry (tj. jedno ze tří jsoucen stvořených konkrétní Inteligencí v rámci emanačního procesu, spolu s nebeským tělesem a podřízenou Inteligencí) a (6) Inteligence (tj. sled deseti Inteligencí, od První až po Desátou).²⁵ Inteligence jsou nejvyšší možnou formou a Avicenna je popisuje jako cherubíny: „Tento národ vyvolených si Král zvolil za své nejdůvěrnější služebníky a oni tak mohou spočinout svým zrakem na nejvyšším paláci a v zástupu Jej obklopit. Nejsladší odměnou je jim však nepřetržitě a ničím nepřerušené patření na Jeho tvář. Zdobí je jemná a vlídná povaha, pronikavý rozum a bystrý úsudek. Jim patří poslední slovo týkající se veškerých znalostí a vědomostí. Jsou obdařeni oslnivým vzezřením, dech beroucí krásou a dokonalou postavou” (Ibn Síná 1889–1899, 19–20).

Nyní je možno vrátit se k charakteristice lidské duše v rámci hierarchie forem, tak důležité pro samotnou iniciaci. Jak vidno, lidská duše zaujímá ambivalentní postavení; nachází se sice ve světě vzniku a zániku, přesto představuje čistou formu, emanovanou Aktivním intelektem na látku sublunární sféry. Jakožto čistá forma, v okamžiku smrti plně oddělitelná od látky, je lidská rozumová duše andělská v možnosti. Proto Avicenna uvádí třístupňovou angelologii. (1) Pozemští andělé představují dvě složky rozumové duše, tedy teoretický a praktický intelekt: „Dostane[š] se do krajů obývaných anděly. Ten z nich, který je spojen se zemí, je domovem pozemských andělů. Tito andělé se dělí do dvou skupin. V pravé části kraje se zdržují ti, kteří mají široké vědomosti a znalosti, na jejichž základě

25) Zmíněná hierarchie formy viz Ibn Síná (1889–1899, 13–20). O formě u Avicenny viz Nasr (1993, 245–251). Výklad role nebeských duší a Inteligencí v rámci avicennovské angelologie viz Corbin (1960, 56–77). Toto schéma bylo částečně publikováno, viz Vitásková (2012, 110–111).

vydávají příkazy. Nalevo žijí zase ti, kteří tyto příkazy poslouchají a vykonávají je. Obě skupiny pak mají sklony upadat k říším lidí a džinů, i pozvedávat se směrem k nebesům" (Ibn Síná 1889–1899, 18). Další dva stupně andělů jsou již známy: (2) nebeští andělé (tj. duše nebeských sfér) a spirituální andělé (tj. Intelligence).

Ještě zbývá odhalit tajemného Živého, syna Bdícího. Tímto iniciátorem není nikdo jiný než sám Aktivní intelekt, Desátá inteligence v emanačním procesu a vládce sublunární sféry. Aktivní intelekt je příčinou toho, že se lidský intelekt posunuje z jednoho stupně na další. Na začátku emanuje lidskou duši nadanou potencialitou k myšlení na každou příhodnou látku v sublunárním světě, a tak dá vzniknout materiálnímu intelektu. Poté jej přivede na stupeň intelektu *in habitu*, následně na stupeň aktuálního intelektu, až nastane stav získaného intelektu. Každý stupeň je tak výsledkem posunu z možnosti do skutečnosti a děje se skrze Aktivní intelekt.²⁶

Poutníkovy úvahy vyústí ve zcela přirozený závěr: poprosí Živého, syna Bdícího, aby mu byl průvodcem na cestě za poznáním a odhalil mu esoterické pravdy. To znamená, že uvědomělá duše pozná v Aktivním intelektu jediný možný zdroj pravého vědění, neboť pouze Aktivní intelekt vybavuje lidský rozum inteligibilními myšlenkami, čímž představuje přímého původce lidského myšlení. Rozumová duše si uvědomí, že se právě nachází ve spojení (*ittisál*) s Aktivním intelektem (čímž se dostala do stavu získaného intelektu), a přeje si, aby toto spojení nabylo trvalého rázu.

Vidina cesty, na kterou by se poutník pod iniciátorovým vedením rád vydal, v sobě obsahuje hlubokou symboliku. Je to duchovní cesta pozvednutí lidského intelektu z možnosti do skutečnosti, neboť pouze skrze Aktivní intelekt je lidský intelekt schopen aktuálního (tj. skutečného) myšlení. Jakmile je tedy toto spojení přerušeno, vrací se lidský intelekt do stupně pouhé potenciality.

Jaké mohou být hlavní překážky na této cestě? Avicenna je personifikuje do podoby tří poutníkových společníků: „Rozhlédni se nyní kolem sebe a spočiň na chvíli svým zrakem na těch, se kterými jsi přišel. Stojí tak těsně blízko u tebe, že i kdybys chtěl, nemůžeš se od nich odtrhnout. Věř mi, jsou to pro tebe nedobří, ba špatní a mrzí společníci!" (Ibn Síná 1889–1899, 4). Jedná se jednotlivé složky smyslové duše; konkrétně má Avicenna patrně na mysli představivost, žádostivost a vznětlivost. Představivost líčí jako proradného zvěda, který rozumové duši podává falešné informace: „Pohlédni na toho, který na všech cestách kráčí vždy před tebou. Je to žvanil a tlachal, který neustále vede malicherné řeči. Bavi se vymýšlením hloupostí, smyšlenek i vyložených lží" (Ibn Síná 1889–1899, 4). Druhé dvě zmíněné složky smyslové duše jsou popsány vskutku výstižně a není problém je rozpoznat: „Nyní si pořádně prohlédni svého druha kráčejícího po tvé pravici, jaký je to zuřivec. Jakmile se ho jednou zmocní záchvat vzteku, neuklidíš ho ani dobře míněnou radou, ani přívětivým chováním. Je jako olej přiléváný do ohně, jako bystřina ženoucí se z kopce dolů, jako jankovitý hřebec, jako

lvice, která přišla o mláďata. Co ti mohu říci o tom, jenž se drží po tvé levici? Věz tedy, že je to špinavý žrout a nenasytý chlípák. Jeho bezedný břich naplní pouze hlína a jeho neustálý vlčí hlad nasytí jen prach a písek. Stále se jen obližuje, jazykem ochutnává, hltá a pak opět baží po novém soustu. Jako když necháš vyhladovět vepře a on se poté, co ho vypustíš z chlívků, s chutí nažere mrvy" (Ibn Síná 1889–1899, 5).

Živý, syn Bdícího varuje duši před jejími společníky, na druhou stranu jí jasně dává najevo, že je s nimi pevně svázána: smyslová (a spolu s ní i vegetativní) duše je naprosto nezbytná ke správnému fungování organismu. Ke konečnému odpoutání od těchto zlotřilých společníků dojde teprve v okamžiku smrti, kdy se teoretický intelekt konečně odtrhne od těla, a tím se osvobodí ze svého vězení. Do té doby však rozumová duše potřebuje všechny své společníky; největšího vítězství, kterého může v pozemském životě dosáhnout, jsou krátké návštěvy inteligibilního světa pod vedením Aktivního intelektu.

Rozpoznání falešného charakteru společníků tedy představuje hrdinovu první iniciační zkoušku. Pokud jde o další úskalí, která musí duše na své duchovní cestě za zasvěcením překonat, lze jmenovat například nalezení pramene, v němž se musí omýt, aby získala sílu na úspěšné složení dalších iniciačních zkoušek: „*Tuto moc můžeš získat tak, že se omyješ v prameni, který vyvěrá a prudce teče poblíž klidných vod života. Dovede-li totiž poutníka jeho cesta až k tomuto prameni a vykoupe-li se v něm a napije-li se jeho přesladké vody, pronikne do jeho údů síla, jakou ještě nikdy nepocítil. S její pomocí pak bude schopen zdolat překážky a překonat nesmírné vzdálenosti. Nepohlí ho širé vody oceánu, ani ho nezastaví pohoří Qáf, ani ho andělská stráž nesvrhne do hlubin pekelných*" (Ibn Síná 1889–1899, 8).

Své vyprávění uzavírá Avicenna v epilogu slovy Živého, syna Bdícího, který vybízí duši k cestě za poznáním Prvotní příčiny (tj. Boha), kterou nazývá „Králem": „Kdyby nebylo toho, že jsem se Králi přiblížil pouze tím, že jsem teď tady s tebou rozmlouval a pokoušel jsem se o tvé probuzení, byl bych se musel na tvůj úkor plně věnovat své službě u Něj. Nyní tedy, pokud si tak přeješ, následuj mě a spolu za Ním půjdeme. Mír s tebou" (Ibn Síná 1889–1899, 22). Z těchto slov vyplývá, že Aktivní intelekt, nyní ve své podřízené úloze vůči Prvotní příčině jakožto Intelligence z ní emanující, slouží svému Králi právě tím, že iniciuje lidskou duši. Vztah potřeby mezi ním a duší je tedy oboustranný; i on potřebuje lidskou rozumovou duši k tomu, aby naplnil svůj smysl.²⁷ Tento vztah lze nazvat také vztahem lásky, neboť láska (*'išq*) jakožto hybný princip všech duší stojí v základu vesmíru a představuje protipól emanačního procesu. Jestliže emanace představuje proces sestupný, při němž byla postupně stvořena všechna jsoucna, tak láska ukazuje cestu opačnou: každé jsoucno

26) Více viz Davidson (1992, 87).

27) Srov. Corbin (1960, 76–77).

cítí přirozenou touhu přiblížit se jsoucnu vyššímu, neboť to je podobnější Prvotní příčině, která je předmětem touhy celého univerza.²⁸

Co tedy chce Avicenna ukázat čtenáři tohoto příběhu? Nic menšího než to, že má před sebou dvě volby: buď se bude věnovat tělesným tužbám a vyslechne pokoušení svých společníků (tj. smyslové duše), nebo se svým rozumem obrátí k inteligibilním světům a pokusí se rozvinout svůj andělský potenciál. Čtenářova duše by se stejně jako hrdina vyprávění měla rozpomenout na to, že nepatří do tohoto pozemského světa a že sem byla poslána Aktivním intelektem, aby se spojila s látkou. Tato látka, tedy lidské tělo, je vězením, z kterého by se měla duše osvobodit a vrátit se zpátky do své vlasti, kterou je říše Východu. Jinými slovy, Avicenna radí čtenáři, aby jeho rozumová duše podnikla opačnou cestu, než kterou je emanace: cestu vzhůru jednotlivými sférami až k Prvotní příčině, tedy cestu lásky.

5. Pták

Jestliže lze považovat *Živého, syna Bdícího* za iniciaci rozumové duše, při níž došlo k odhalení jejího andělského potenciálu a nastínění budoucí spirituální cesty, tak *Pták* vypráví o prvním úspěšném pokusu o realizaci této poutě. Tento příběh, ač mnohem kratší než ten předchozí, má poměrně rozsáhlý úvod. V něm Avicenna oslovuje své „spolubratry“ a chce se s nimi podělit o svou zkušenost: „*Propůjčí mi někdo z mých bratří sluch, abych mu mohl vyprávět o mém soužení? Snad mi tak svou účastí pomůže nést alespoň část mého břemene. Vždyť přítel nemůže očistit svého bratra od poskvrnění, pokud si sám nedokáže v dobrém i zlém uchovat svou čistotu a vyvarovat se rozmrzelosti. Ale jak by měl vypadat věrný přítel v době, kdy se s přátelstvím kupčí? Vždyť dnes se člověk na svého přítele obrací jen v případě nouze, a když ta odezní, ani si na něj nevzpomene. Navštíví jej jen tehdy, když ho samotného potká neštěstí, a přítelem jej nazve pouze ze zjištěných důvodů. To se však netýká bratří, které spojilo božské příbuzenství a které spříznila nebeská blízkost. Oni spatřili pravdu svým vnitřním zrakem a očistili svá srdce od poskvrnění a pochyb, které nahlodávají*“ (Taghi 2000, 63).

Jak se zdá, Avicenna adresoval tento příběh svým kolegům, žákům a všem adeptům vědění, které zde zahaluje do mystického hávu. Na rozdíl od *Živého, syna Bdícího*, který byl skutečně napsán jako symbolické vyjádření filosofických pravd, se *Pták* jeví spíše jako dílo mystické. V úvodu autor vyjmenovává jednotlivé stupně na mystikově cestě, přičemž jako symbolické vyjádření mu slouží různé zvířecí druhy: ježek, had, červ, štír, pták, pštros, zmije, salamandr a netopýr.²⁹ I oslovení, které Avicenna volí, vybízí

k představě tajného esoterického společenství: „*Bratří pravdy! Svlékněte svou kůži jako hadi a plazte se jako červi. Buďte jako štíři, jejichž zbraní je ocas – vždyť když ďábel našepťává člověku, stojí vždy za ním. Pozřete smrtící jed, abyste mohli žít, a milujte smrt, abyste získali život. Létejte vzduchem a ani na chvíli nespočiňte ve svých hnízdech, do kterých se vracíte, neboť právě ve hnízdech bývají ptáci lapeni. Jestliže vás zabrzdí zjištění, že nemáte křídla, pokradmu si je opatřete jako zloději. Neboť nejlepší z těch, kteří stojí v čele, se musejí naučit létat*“ (Taghi 2000, 64).

Samotný příběh představuje alegorii rozumové duše, která je symbolizována postavou ptáka. Avicenna dojemně líčí uvěznění nesmrtelné duše ve smrtelném těle: „*Jednoho dne se objevila skupina lovců. Poté, co rozhodli síť, položili oka a připravili návnadu, se schovali do křoví. Byl jsem v hejnu ptáků, když nás spatřili a začali pískat, aby nás upoutali. Uviděli jsme tam velké množství potravy a také své druhy. Do srdcí se nám nevkradly žádné pochybnosti, ani nás od našeho záměru neodradilo žádné podezření. Spěchali jsme na to místo a všichni do jednoho se chytli do sítí. Kroužky se nám náhle zacvakly kolem krků, smyčky se pevně stáhly kolem našich křídel a řemínky nám svázaly nohy*“ (Taghi 2000, 65).

Duše si ve svém těle zvykla a zapoměla na svůj andělský původ: „*Postupem času jsme začali nacházet v tomto úniku spokojenost, až jsme zcela zapoměli na to, jak chutná svoboda. Zvykli jsme si na naše pouta a v klecích jsme se cítili jako doma*“ (Taghi 2000, 65). Dojde však k tomu, že duše si rozpomene na svou vlast a pocítí nezměrný zármutek. V tuto chvíli začíná iniciace; v *Ptákově* nevystupuje klasický iniciátor, jako tomu bylo v případě předchozího příběhu, nýbrž tuto úlohu převzou mudrci a učenci, kteří adepta začnou vzdělávat v potřebném vědění: „*Jednoho dne jsem vyhlížel ven skrze mřížoví klece, když jsem spatřil skupinku ptáků, kterým se podařilo vymanit si hlavy a křídla ze smyček. Vyrazili ze svých klecí a chystali se odletět pryč. Na nohou měli ještě zbytky starých řemínků, ale nevadily jim, protože je k sobě poutala nově nabytá svoboda a očistěný život. Připomněli mi všechno, na co jsem již zapomněl, a ukázali mi marnost toho, na co jsem byl zvyklý*“ (Taghi 2000, 65).

Tito učitelé vykonají svou práci, což se v příběhu symbolicky projevuje tak, že uvězněného ptáka osvobodí z jeho klece a vyzvou ho, aby s nimi letěl do bezpečí. Nedomáží se adepta zbavit jeho tělesných pout, symbolizovaných řemínky ovázanými kolem nohou: „*Když se přede mnou otevřela dvířka klece, pravili, abych dobře využil nově nabyté svobody. Ještě jsem je požádal, zda by mi nemohli rozvázat řemínky na nohou. Oni ale řekli: „Kdybychom to uměli, tak bychom si přece nejprve osvobodili své nohy. Jak by tě mohl uzdravit nemocný?“*“ (Taghi 2000, 66). Zde se objevuje stejný motiv jako v *Živém, synu Bdícího* – rozumová duše je pevně spjata s ostatními dvěma dušemi (tj. vegetativní a senzitivní) a s tělem.

28) Koncept lásky rozvedl Avicenna ve svém traktátu *O lásce*. Arabský text tohoto traktátu vyšel v edici A. F. Mehrena (spolu s *Živým, synem Bdícího*); k dispozici je překlad do angličtiny, viz Fackenheim (1945, 208–228).

29) *Shokoufeh Taghi* porovnává těchto devět stupňů symbolizovaných jednotlivými

zvířaty s devíti zastávkami (*maqámát*) na mystikově cestě, které Avicenna vyjmenovává v svém díle *Išárát wa tanbíhát* v oddíle „*O zastávkách mystiků*“ (viz Taghi 2000, 81).

Ať již to jsou nevhodní společníci nebo řemínky na nohou, hrdina příběhu se jich nemůže zbavit a na jeho cestě mu neustále budou připomínat vlastní pozemský život.

Pták se svými druhy letí pře přes devět horských štítů, které symbolizují devět zastávek na mystikově cestě, již zmíněných v úvodu příběhu. Štvání nepřitelem, který je pronásleduje, se odváží odpočinout si až na osmém štítu, kde potkávají nebeské anděly (tj. duše nebeských sfér): „*Přistáli jsme tedy na vrcholu štítu. Hle – zelenající se zahrady plné ptáků, stromy obsypané plody a říčky s pramenitou vodou nasýtily naše smysly vjemy, jejichž nádhera nám málem zastřela rozum. K našemu sluchu doléhalo rozverně trylkování i teskné melodie a vzduchem se nesly vůně, kterým se nemohlo vyrovnat vysoce cenně pižmo ani svěží ambra. Pojedli jsme něco z ovoce, napili se z pramenů a zůstali tak dlouho, dokud jsme se neznavili únavy*” (Taghi 2000, 67). Na devátém štítu zase dlí spirituální andělé (tj. Inteligence): „*Nikdy jsem neslyšel líbeznější melodie a neviděl krásnější barvy a ztepilejší postavy, než byly ty jejich. Milejší společnost by se těžko hledala. Když jsme se usadili v jejich blízkosti, zahrnuli nás takovou dobrosrdečností, náklonností, důvěrným přátelstvím a podporou, že bychom jim to nemohli nikdy ani v nejmenším oplatit*” (Taghi 2000, 67).

Pohoří těchto devíti štítů lze také chápat jako symbol kosmické hory Qáf, která obepíná náš pozemský svět a odděluje jej od inteligibilních světů.³⁰ Hora Qáf se objevuje i v *Živém, synu Bdíciho*, kde její překročení představuje klasickou iniciační zkoušku.³¹ Tutěž iniciační zkoušku tedy lze vidět i v *Ptákoví*, neboť za devátým horským štítem nalézají letící ptáci sídlo Krále: „*Poté jsme konečně dorazili do královské komnaty. Když se před námi zvedla opona, uzřeli jsme Krále v celé Jeho kráse. Nemohouce od Něj odtrhnout oči a se srdcem k Němu připoutaným jsme ustrnuli a nebyli jsme s to přednést Mu naši stížnost. On však poznal, čím vším jsme prošli, a Svou laskavostí nás povzbudil, až jsme našli odvahu Jej oslovit a vypovědět Mu svůj příběh. Poté nám řekl: ‚Uvolnit řemínky z vašich nohou mohou jen ti, kdo je tam připevnili. Vyšlu k nim posla, který je donutí, aby vám vyhověli a osvobodili vás z pout. Nyní můžete jít a buďte šťastni*” (Taghi 2000, 68).

Možná se zdá trochu překvapivé, že Král není schopen sundat řemínky z ptákových nohou. Jestliže však řemínky představují smyslové síly, které poutají rozumovou duši k tělu, mohou být rozvázány až v okamžiku tělesné smrti. Proto se duše musí vrátit ze své duchovní poutě a adept musí ukončit svůj mystický zážitek, neboť jeho povinnost vůči tělu je daná. Jak se jasně ukázalo již v *Živém, synu Bdíciho*, Avicenna rozhodně nedoporučuje umrtvování těla, aby se od něj duše mohla oprostít. Jeho vzkaz je jasný: někdy bude mít navrch duše, jindy zase tělo; do okamžiku smrti však spolu musí v míru soužit.

Po skončení příběhu následuje krátký epilog, v němž si autor stěžuje na nepochopení, se kterým se setkal ve svém okolí a dokonce i mezi svými přáteli. Vycházej

z toho, že jakákoli mystická či náboženská zkušenost je nesdělitelná, se rozhodl sdělit ji symbolickým jazykem a vyprávět ji jako příběh o ptákově. Přesto mu mnozí neporozuměli a měli jej za blázna: „*Kolik mých bratrů, k jejichž sluchu se donesl můj příběh, pravili: ‚Vidím, že tvůj rozum je jaksi zastřen a možná tě dokonce postihlo vyšinutí mysli. Probaha, vždyť to jsi nelétal ty, ale pouze tvůj rozum, a do pasti ses nechytil ty, ale jen tvá mysl. Jak by přeci mohl člověk létat nebo pták mluvit?’*” (Taghi 2000, 69).

Jak vidno, příběh *Pták* postupuje dále a rozvíjí náznaky, které duše obdržela v *Živém, synu Bdíciho*. Celé vyprávění je dramatičtější a svou formou může připomínat bajku.³² Avicenna se v něm ukazuje jako zdatný vypravěč; zařazení prologu a epilogu umocňuje dopad předávané zkušenosti na čtenáře. Duše se již dotkla svého cíle; přesto je nucena vrátit se do světa vzniku a zániku a čekat, až jí smrt umožní definitivně se odpoutat od těla.

6. Salamán a Absál

Jak již bylo předesláno, původní text tohoto příběhu se bohužel nedochoval. K dispozici je jeho stručné převyprávění z pera Nasíruddína at-Túsího, Avicennova komentátora. Vyprávění postrádá prolog (i epilog) a je sepsáno zkratkovitě a jaksi mdle, což vůbec nekomunikuje s jeho barvitým dějem. Je skutečně na škodu, že nelze porovnat literární styl, který zde Avicenna použil, se stylem předchozích dvou příběhů. Lze předpokládat, že byl napsán ve stejném duchu, neboť tematicky na ně navazuje a uzavírá celý cyklus.

Zatímco v *Živém, synu Bdíciho* a *Ptákoví* vystupovala jako hrdina vyprávění rozumová duše jako celek (nebo to autor alespoň nerozlišoval), v *Salamánovi a Absálovi* to je pouze jedna ze dvou složek této duše, a to teoretický intelekt, personifikovaný v postavě Absála.³³ Salamán a Absál (tj. praktický a teoretický intelekt) jsou nevlastní bratři. Zatímco Salamán spravuje říši a má rodinu, Absál se věnuje písmu a vědě a žije v celibátu, což výstižně symbolizuje funkce obou dvou intelektů.³⁴

Drama začíná ve chvíli, kdy se Salamánova manželka do Absála vášnivě zamiluje. Tato postava je sice bezejmenná, avšak vystupuje jako hlavní katalyzátor děje. Interpretovat ji lze opět jako smyslovou duši či některé její konkrétní složky, přičemž žádostivost a vznětlivost jsou nejvíce na místě. Tato postava představuje obměnu tří nevhodných společníků či řemínků svazujících nohy – symbolizuje pouta, která znemožňují rozumové duši její vzestup. Absál její city samozřejmě odmítá, a tak se žena uchyluje ke lsti: „*Zašla tedy za manželem a poprosila ho: ‚Ožeň svého bratra s mou sestrou.’ A tak dal*

32) Shokoufeh Taghi porovnává tento Avicennův příběh s bajkou *O havranovi, holubu doupňákovi, potkanovi, želvě a gizele obsažené v knize Kalíla a Dimna z 8. století*, viz Taghi (2000, 120–148).

33) Srov. Corbin (1960, 227).

34) Rozdělení rozumové duše na složky a popis jejich funkcí viz kapitola 3.

30) Viz Taghi (2000, 100). Srov. též Corbin (1960, 189). Pohoří Qáf je známé např. z islámské eschatologie.

31) Viz kapitola 4.

Salamán bratrovi její sestru za ženu. Mezitím si však Salamánova žena vzala svou sestru stranou a prozradila jí: „Nesjednala jsem tvůj sňatek s Absálem proto, abys ho měla k mé vlastní újmě jen pro sebe. Budeme se o něj dělit.“ Nakonec šla za Absálem a varovala ho: „Má sestra je velice cudná panna. Nevcházej k ní přes den a nemluv na ní, dokud si na tebe nepřivykne“ (Corbin 1960, 224).

Absál v poslední chvíli lest prohlédne a uteče z novomanželského lože, čímž úspěšně skládá první iniciační zkoušku: „*V tom okamžiku hustá mračna, která se náhle objevila na obloze, rozčísli blesk a jeho jasné světlo ozářilo ženinu tvář. Absál ji hrubě odstrčil, opustil místnost a rozhodl se uprchnout*“ (Corbin 1960, 224). Blesk, který tak šťastně zachrání Absála před osudovou chybou, symbolizuje Aktivní intelekt, který posunuje teoretický rozum z možnosti do skutečnosti.³⁵ Hrdina se rozhodne z bratrova domu raději odejít a začne pro něj dobývat všechny země světa, což symbolizuje vědění, které získává při svém odloučení od těla. Po čase se vrátí, ale znovu se stává terčem ženiných milostných návrhů, neboť nižší složky duše spolu s tělem vždy vzhlíží k rozumu.

V tento moment žena začíná představovat spíše vznětlivost, než žádostivost, neboť se rozhodne, že když nemůže Absála milovat, raději ho nechá zabít. Nejprve podplatí armádní velitele, aby ho zradili a opustili v boji. Absál je při této další iniciační zkoušce skutečně raněn, ale zachrání se: „*Nepřátelé ho porazili; poté co ho zranili, nechali ho tam krvácejícího ležet, protože ho považovali za mrtvého. Ale samice divokých zvířat, které měly zrovna mladé, přišly a kojily ho svým mlékem. Tak byl Absál vyživován, dokud se úplně nezdravil a nevrátil se mu všechny síly*“ (Corbin 1960, 225). Zde je opět vidět zásah Aktivního intelektu (nebo možná i ostatních Inteligencí), neboť ten je jediný, kdo může teoretický rozum zachránit.

Když se ženě nepodařil tento úskok, pokusí se o Absálovu vraždu podruhé a tentokrát uspěje: „*Tehdy se Salamánova žena spolčila s kuchařem a majordomem: podplatila je, aby Absálovi podstrčili otrávený nápoj, a on skutečně zemřel. Byl to věrný přítel, urozeného původu; muž velkých činů a nezměrných znalostí*“ (Corbin 1960, 225). Co Avicenna naznačuje Absálovou smrtí? Dle jeho učení je teoretický intelekt nesmrtelný a jako jediný přežívá po fyzické smrti těla.³⁶ Rozhodně tedy nemůže mít na mysli skutečnou smrt Absála; mnohem více na místě je považovat tento dějový zvrat za smrt mystickou, po níž následuje symbolické znovuzrození. Tomu nasvědčuje i již citovaná pasáž v *Ptákovi*: „*Pozřete smrtící jed, abyste mohli žít, a milujte smrt, abyste získali život*“ (Taghi 2000, 64).

Salamán představující praktický intelekt vystupuje v příběhu jako pasivní strana. Nechá se oklamat manželkou a nedokáže sám čelit nepřítelům, které vždy musí odrážet Absál. Je tak orientovaný na správu své říše (tj. těla), že mu uniká to podstatné.

Teprve bratrova smrt jej zasáhne a on s Boží pomocí prozře: „*Salamán velice truchlil pro bratrovu smrt. Zřekl se vlády a přenechal ji jednomu ze svých spojenců. Poté se odebral do ústraní, kde hovořil se svým Pánem. Ten mu sdělil pravdu o tom, co se ve skutečnosti stalo. Salamán nechal svou ženu, kuchaře a majordoma vypít stejný jed, který podali Absálovi, a všichni tři zemřeli*“ (Corbin 1960, 225–226). Konec je tragický jen zdánlivě. Salamánův odchod do ústraní a zasloužená smrt zločinců mohou znamenat jediné: fyzickou smrt těla. Tím, že vrazi umírají stejným způsobem jako Absál (tj. pozřením smrtícího jedu), umožňují symbolické znovuzrození nesmrtelné duše. Neboť pouze poté, co se (teoretický) rozum oddělí od nižších složek duše, může se plně oddat svému účelu a navrátit se ke svému původci. Absál symbolizující teoretický intelekt je tedy nyní volný a může jako trvale osvobozený pták přeletět devatero hor pohoří Qáf a blaženě spočinout v Králově paláci.

7. Závěr

Hlavním poselstvím *Živého, syna Bdícího, Ptáka a Salamána a Absála* je andělský potenciál skrývající se v lidské rozumové duši. Jestliže rozum odolá vábení smyslových a tělesných tužeb a cele se obrátí k inteligibilním světům, bude kontaktován Aktivním intelektem. Tento kontakt či spojení vychází pouze z iniciativy Aktivního intelektu, lidský rozum v tomto vztahu vystupuje jako pasivní element.

Proč lidská duše vlastně touží po tomto spojení? Proč touží poznat Prvotní příčinu a navrátit se k Ní? K zodpovězení těchto otázek je nutné podívat se mezi řádky textů a hledat koncepci lásky, kterou Avicenna rozvedl v již zmíněném traktátu *O lásce*.³⁷ Láska je pro filosofa hybným principem všech duší. Stejně jako nebeská duše věčně touží po Inteligenci, z níž pochází, tak lidská duše věčně touží po Aktivním intelektu, z něhož emanuje. Avicenna tedy chápe vztah duše k rozumu jako vztah milujícího (*‘ášiq*) k milovanému (*ma‘šúq*). V úvahách však lze pokročit ještě dále: jestliže rozumová duše touží po Aktivním intelektu, její touha po Prvotní příčině musí zákonitě být ještě vyšší.³⁸ Prvotní příčina je totiž krása, dobro a láska sama: „*Je tvář, která vyzařuje Jeho krásu, i rukou, která prokazuje Jeho štědrost. I to nejkrásnější bledne vedle Jeho velkoleposti a ve srovnání s Jeho velkorysostí se zdají být veškeré projevy dobrodiní skrblictvím*“ (Ibn Síná 1889–1899, 21). I v *Ptákovi* se nachází podobný chvalozpěv na Boha: „*Představte si nádheru nezhyzděnou žádnou ošklivostí a dokonalost neposkvřněnou žádným nedostatkem – to všechno se v Něm snoubí v plné míře. Skutečně je dokonalost sama a nedostatek, byť vnímaný jako pouhá*

37) Viz kapitola 4.

38) Každé stvořené jsoucno, od nejhrubší formy minerálů až k odděleným formám Inteligencí, miluje Čiré dobro a skrze tuto svou lásku k Němu samo sebe zdokonaluje. Jelikož Čiré dobro je filosofickým pojmenováním Boha, hovoří zde Avicenna ve skutečnosti o lásce k Bohu (viz Vitásková 2012, 117).

35) Srov. Corbin (1960, 229). O Aktivním intelektu jakožto původci lidského myšlení viz kapitola 4.

36) Srov. Davidson (1992, 109–111).

metafora, Mu není vlastní. Je tvář, která vyznačuje Jeho krásu, i rukou, která prokazuje Jeho štědrost” (Taghi 2000, 68).

Lze tedy říci, že láska představuje opačný proces než emanace v tom smyslu, že emanace je pohyb sestupný, zatímco láska vzestupný. A právě láska k Prvotní příčině stojí na počátku i konci Avicennových iniciačních příběhů, jakožto hybný princip veškerého intelektuálního úsilí.

Použité zdroje

- AMÍN, Ahmad (1957): *Hajj ibn Jaqzán li Ibn Síná wa Ibn Tufajl wa Suhrawardí*. Káhira: Dár al-ma'árif.
- BAKOŠ, Ján (1956): *Ibn Síná (Avicenna) – psychologie v jeho díle aš-Šifá'*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- CORBIN, Henry (1960): *Avicenna and the Visionary Recital*. Princeton: Princeton University Press.
- CORBIN, Henry (2010): *Tvůrčí imaginace v sufismu Ibn 'Arabího*. Praha: Malvern.
- DAVIDSON, Herbert A. (1992): *Alfarabi, Avicenna and Averroes on Intellect*. Oxford: Oxford University Press.
- DE LIBERA, Alain (2001): *Středověká filosofie*. Praha: Oikoymenh.
- ELIADE, Mircea (2004a): *Obrazy a symboly*. Brno: Computer Press.
- ELIADE, Mircea (2004b): *Pojednání o dějinách náboženství*. Praha: Argo.
- FACKENHEIM, Emil Ludwig (1945): A Treatise on Love. *Mediaeval Studies*, roč. 7, č. 1, s. 208–228.
- GOHLMAN, William E. (1974): *The Life of Ibn Sina*. New York: State University of New York Press.
- GOICHON, Anne-Marie (1971): Hayy b. Yakzan. In: Lewis, B., Ménage, V. L., Pellat, Ch. a Schacht, J. (eds): *The Encyclopaedia of Islam*. Leiden: Brill, s. 330–334.
- HEATH, Peter (1992): *Allegory and Philosophy in Avicenna (Ibn Síná)*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- HODROVÁ, Daniela (1989): *Hledání románu (kapitoly z historie a typologie žánru)*. Praha: Československý spisovatel.
- IBN SÍNÁ (1889–1899): Qissat Hajj ibn Jaqzan. In: Mehren, A. F. (ed.): *Rasá'il aš-šajch ar-ra'is Abí 'Alí al-Husajn bin 'Abdalláh bin Síná fí asrár al-hikma al-mašriqíja*. Leiden: E. J. Brill.
- IBN TUF AJL, Abú Bakr (2011): *Živý, syn Bdíciho*. Praha: Academia.
- KUBÍČKOVÁ, Věra a PETRÁČEK, Karel (1954): *Avicenna: Z díla*. Praha: SNKLHU.
- MOREWEDGE, Parviz (ed.) (1992): *Neoplatonism and Islamic Thought*. Albany: State University of New York Press.
- NASR, Seyyed Hossein (1993): *An Introduction to Islamic Cosmological Doctrines*. Albany: State University of New York.
- NETTON, Ian Richard (2006): *Alláh transcendent*. London, New York: Routledge.
- STRAUSS, Leo (1988): *Persecution and the Art of Writing*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- STROUMSA, Sarah (1992): Avicenna's Philosophical Stories: Aristotle's Poetics Reinterpreted. *Arabica*, roč. 39, č. 2, s. 183–206.
- TAGHI, Shokoufeh (2000): *The Two Wings of Wisdom*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- VITÁSKOVÁ, Magdaléna (2011): Ibn Síná (Avicenna): Živý, syn Bdíciho. *Nový orient*, roč. 66, č. 3, s. 36–39.
- VITÁSKOVÁ, Magdaléna (2012): Avicennovo učení o lásce. *Religio*, roč. 20, č. 1, s. 107–122.

Summary

The present paper focuses on the presentation and interpretation of three of Avicenna's initiation stories *The Living, Son of the Vigilant* (Hayy ibn Yadhan), *Epistle on Bird* (Risalat at-Tair) and *the Story of Salaman and Absal* (Qissat Salaman wa Absal). In contrast to his purely philosophical works, these recitals were never given enough attention by modern Orientalist scholarship due to the marginal character of Avicenna's literary narrative production in comparison with the fame of his innumerable philosophical writings such as *The Cure*.

The paper is divided into six main sections. The first introductory part offers an insight into the philosopher's work and contribution to the Islamic philosophy. Ibn Sina, also known under the Latinized name Avicenna, is considered one of the foremost thinkers of medieval Islamic East. He was born in 980 near Bukhara in Central Asia and died in 1037 in Hamadan; his life is very well known to us from his own autobiography. He is praised for his significant philosophical and medical writings. However, besides contributions to philosophy and medicine, he contributed also to the development of all the accessible sciences of his time: natural sciences, physics, mathematics, chemistry, astronomy, ethisc, politics and music.

The second part deals with the literary character of *The Living, Son of the Vigilant, Epistle on Bird and Salaman and Absal*. In fact, the recitals cannot be described as typical medieval treatises (risala) but rather as "stories" (qissa). They have all the main characteristics of stories: prologue and epilogue, at least two chief protagonists and a more or less adventurous plot. The language of the narratives is also unique because it is full of symbols, metaphors and allegorical figures.

The third section provides a view into the issue of Avicenna's cycle of initiation stories. All three abovementioned texts are short narratives dealing with a philosophical-mystical theme of great importance: the journey of the human soul towards its perfection. According to Avicenna, the human soul seeks salvation from the material world and the return to God, its spiritual point of origin. To reach this goal, the perfection of the soul by means of gaining knowledge is needed. This knowledge is represented by the intelligibles, which are universal abstract ideas that are produced by the Active Intellect, an entity governing our terrestrial world. Hence, to grasp these intelligibles, the human soul must seek connection with the Active Intellect. In the light of all this, it is evident that the human soul and the Active Intellect represent the leading protagonists of the narratives.

Moreover, this paper presents the three narratives as a cycle of initiation stories: the chief protagonist, a nameless human soul, is eager to undergo the journey towards her perfection, as represented in terms of spiritual heavenly ascent. However, she cannot reach this goal but under the guidance of her initiator, the Active Intellect, which contacts her and grants her the necessary knowledge. After initiation, the human soul is capable of travelling through celestial spheres in order to return to its intellectual and ontological point of origin.

The last three parts are dedicated to the interpretation of the narratives. *The Living, Son of the Vigilant* depicts the first encounter of the human soul and her initiator, the Active Intellect. Through this symbolic story, Avicenna presents central elements of his

teachings: the theory of intellect, psychology, epistemology, the theory of matter and form, cosmology, emanation theory, angelology and theology. *Epistle on Bird* narrates the story of the human soul, represented as a bird, which transiently escapes the terrestrial bounds and undergoes a spiritual journey to God. However, it is not until in Salaman and Absal, where the human soul, once separated from the body, can reach the ultimate goal.

To conclude, it is important to emphasize that it is love that enables this spiritual ascent because it represents the means of self-perfection.

Ján Ostrolucký

Autoritou od stredoveku až podnes: Myšlienkový vplyv Ibn Tajmíju na radikálny politický islam neskoršieho 20. storočia¹

Abstract

This article is dedicated to a description and analysis of Ibn Taymiyyah's main concepts that influenced authors of radical political Islam of the 2nd half of 20th century. The main focus is on the concepts of jihad, holy struggle in Islam, hisba, the concept of an ideal Muslim rule and geopolitical ideas in Islam inspired by Ibn Taymiyyah and used in modern islamic ideologies embraced by Abdasalam Faraj, Osama bin Laden etc. This article shows the main connecting lines between the medieval scholar and modern radical islamic fundamentalists in a historical and a political context. Special attention is given to Taymiyyah's influence on Islamic radicals who spread their ideas throughout the Muslim world and took violent actions during and after the Soviet occupation of Afghanistan.

Key words: Taymiyyah, Faraj, Laden, Marden, hisba, shariah, jihad, islamism

1. Úvod

Koniec bipolárnej konfrontácie pre Západ znamenal okrem iného i stav absencie globálnej hrozby šírenia komunizmu. Tento fenomén bol na rôznych poliach verejného života

1) Tento článok vychádza z bakalárskej práce, ktorú autor obhájil v roku 2012 na Katedre Blízkovýchodných štúdií FF ZČU.

nahradený hrozbou nacionalizmu, ktorý bol desaťročia dusený pod pokrievkou vynútenej jednoty zo strany ZSSR. Podobne tomu bolo i v prípade náboženského, menovite islamského, fundamentalizmu. Oči Západu sa upierali na bojmi zmietanú Juhosláviu či na Izraelско-Palestínsky mierový proces. Svojim železkom v ohni prispel i Samuel Huntington tézou o strete civilizácií, ktorá vyvolala v západnom svete nečakaný ohlas. Diskurz sa postupne upriamil na radikálne prejavy islamu, čo korunovali udalosti z 11. Septembra 2001 a ďalšie, svojou hrôzostrašnosťou, podobné. To všetko so sebou prinieslo nárast počtu publikácií a ich reedícií o radikálnom islame, jeho koreňoch a prejavoch.

Pozorný čitateľ v nich isto spozoruje opakujúce sa zmienky o vplyve stredovekého islamského komentátora a právnika Ibn Tajmíju na významné postavy islamského radikalizmu. Medzinárodne uznávaný francúzsky sociológ a orientalista Gilles Kepel i jeho český protajšok Miloš Mendel² sú jednými z autorov, ktorí vo svojich prácach zameralých na radikálny islam venujú určitý priestor tejto problematike, a ktorí inšpirovali autora tohoto článku k jej hlbšiemu preskúmaniu a rozpracovaniu.

Nasledujúci text priblíži čitateľovi myšlienky stredovekého islamského právnika Ibn Tajmíju a zvlášť jeho postoje ku konceptom islamskej vlády a *džihádu*, ktoré boli kľúčovými inšpiráciami pre vplyvných ideológov na poli islamizmu v druhej polovici 20. storočia. Postavy ako ideológ Muslimského Bratstva v Egypte Sajjid Qutb, jeden zo strojcov atentátu na Egyptského prezidenta Sadáta v roku 1981 Abdassalám Farag a islamistickí vodcovia úzko spätí s konceptom globálneho *džihádu* Abdulláh Azzám či Usáma bin Ládín sú dodnes v radikálnych islamských kruhoch považované za symboly revolúcie a boja proti útlaku zo strany neveriacich a ich manifesty sú vydávané stále v nových nákladoch a v rôznych jazykových mutáciách pre čitateľov od juhovýchodnej Ázie až po muslimské komunity v západnej a severnej Európe, či na predmestiach Londýna.

2. Ahmad Ibn Tajmíja

Taqí ad-Dín Ahmad Ibn Tajmíja žil v období, ktoré možno označiť podľa vzoru Karen Armstrongovej ako obdobie najväčších územno-politických zmien na Blízkom východe od dôb arabskej expanzie.³ Po krížových výpravách sa na tom s ohľadom na exogénne faktory podieľala i mongolská expanzia a jeden z jej vrcholov, devastácia Baghdádu v roku 1258 a rozbitie kalifátu pod Abbásovskou vládou.⁴ Nasledujúce desaťročia navyše poznačili diplomatické a vojenské strety medzi egyptskými Mamlúkmi a mongolskými vládcami, ktorí od konca 13. storočia prijímali islam a svoje panstvá vyhlasovali

za muslimské. To bolo prejavom snahy pripojiť územie zničeného kalifátu k mongolskému impériu.⁵

V roku 1262 sa do víru spomínaných udalostí narodil Ahmad Ibn Tajmíja, ktorý počas svojho života pôsobil ako predstaviteľ *hanbalovskej* a *šáfi'ovskej* právnej školy v Damasku, kde sa zúčastnil odporu voči mongolským výbojom Ilchánov. Na začiatku 14. storočia bol účastníkom rôznych diskusií ako oponent káhírskeho *'ulamá*, ktorí obhajovali vtedajší mamlúcky politický establishment. Vymedzoval sa hlavne voči mongolskej forme vlády založenej na právnom kodexe *jasá*, ktorý na podmanených územiach nahrádzal *šarí'u* založenú výhradne na Koráne a *sunne*. Cieľom jeho kritiky boli taktiež egyptskí Mamlúci a iránsky ilcháni, ktorých politická prax nebola podľa Ibn Tajmíju vždy v úplnom súlade s pravou *šarí'ou*. Obdobne vnímal i prax dynastického nástupníctva a pokusy o obnovenie *chalifátu* a *chalífa* ako zástupcu proroka.⁶

2.1. Správna islamská vláda podľa Ibn Tajmíju

K téme správnej islamskej vlády sa Ibn Tajmíja vyjadruje obsiahlo a veľmi jednoznačne vo svojom spise *Prikazovanie správneho a zakazovanie nesprávneho*⁷. Sám názov diela stručne popisuje predstavu Ibn Tajmíju o ideálnej vláde založenej na islame, ktorej legitimita vychádza z prikazovania správneho a dobrého a zakazovania nesprávneho. To, čo je dobré a správne v tomto prípade určuje Korán a *sunna* a z nich vychádzajúci právny kódex *šarí'a*. Tajmíja sa pri tom opiera o koránske verše, ktoré definujú prikazovanie správneho a zakazovanie nesprávneho, doktrínu *hisba*, ako základný aspekt *ummy*, spoločenstva muslimov: „*Vy jste národ nejlepší, jenž kdy povstal mezi lidmi. Vy přikazujete vhodné, zakazujete zavrženíhodné a věříte v Boha [...]*“⁸

A tiež: „*Věřící muži a věřící ženy jsou si vzájemně přáteli a přikazují vhodné a zakazují zavrženíhodné, dodržují modlitbu, dávají almužnu a jsou poslušní vůči bohu a jeho poslu. nad těmi se Bůh věru slituje, neboť Bůh mocný je i moudrý.*“⁹

Hisba, prikazovanie správneho a zakazovanie nesprávneho či zavrhnutiehodného, je teda doktrínou, ktorá podľa Ibn Tajmíju legitimizuje vládára. Pokiaľ sa vládca podriaďuje Bohu, vládne podľa jeho prikázaní a podľa zjavenia, vytvára pre *ummu* podmienky

5) Armstrongová 2008, 129.

6) Mendel 2008, 154.

7) Kalamullah: *Enjoining Right and Forbidding Wrong by Ibn Taymyyya*, <http://www.kalamullah.com/Books/Enjoining%20Right%20and%20forbidding%20wrong.pdf>, 5. 4. 2012.

8) Korán 3:110.

9) Korán 9:71.

2) Kepel 1985, Mendel 1996, Mendel 2006, Mendel 2008.

3) Armstrongová 2008, 128.

4) Aigle 2005, 89.

k dodržiavaniu *šari'e*, ktorá v Tajmíjovom *hanbalovskom* ponímaní vychádza rýdzo z Koránu a *sunny*, tak je legitímny i v prípade, že moc uzurpoval.¹⁰

Tajmíjov názor na tyranov a diktátorov je teda determinovaný spôsobom ich vlády, nie cestou, akou sa dostali k moci. Výnimkou snáď môže byť spomínaná dynastická forma vlády, pretože tá z historickej skúsenosti a zo skúseností Ibn Tajmíju samého neviedla k naplňovaniu doktríny *hisby* a k vláde podľa božieho zákona *šari'e*. Zčasti meritokratický princíp nástupníctva egyptských Mamlúkov by sa mohol zdať bližší Ibn Tajmíjovmu chápaniu ideálnej vlády, z ktorej by sme mohli vyvodiť podmienky ideálneho nástupníctva, avšak bol jednoznačne zatienený intrigánstvom a klientelizmom v radoch mamlúckej vojenskej elity v spojení s ambicióznymi a po moci bažiacimi *'ulamá*.

Historické prípady vzbúr, revolúcií či palácových prevratov, ktoré boli v krajinách bývalého *chalífátu* pomerne častou praxou nás privádzajú k inej forme nástupníctva, a teda forme násilnej. Ako bolo spomenuté, pre Ibn Tajmíju bol legitímnym vládcom ten, ktorý vládol *umme* alebo jej časti v súlade s doktrínou *hisby* a podľa *šari'e* i napriek tomu, že bol uzurpátorom moci. To však neplatí absolútne. Zvrhnutie vládcu, ktorý je legitímny podľa vyššie popísaného, je podľa Tajmíju nesprávne. Jediným dôvodom prečo sa búriť proti vládcom medzi muslimmi je ich nenaplnenie doktríny *hisby*, prekračovanie *šari'e* či bezverectvo. Niekoľko krát vo svojom diele vyjadruje myšlienku, že búrenie sa proti vládcovi, ktorý tieto podmienky splňuje, i keď nie vždy absolútne, môže vyvolať *fitnu*, rozkol, boj muslima proti muslimovi alebo bezvládie. To môže napáchať oveľa väčšie škody ako zotrvanie uzurpátora pri moci. Ibn Tajmíja považuje každé rozpútanie *fitny* za nesprávne a teda proti doktríne *hisby*.¹¹ V tomto však nie je výnimkou, pretože vo všeobecnom chápaní je boj muslima proti muslimovi, brata proti bratovi, katastrofou.

Práve aby sa predišlo *fitne*, rozkolu medzi skupinami muslimov, uznáva Ibn Tajmíja ešte jednu podmienku legitimacy vlády a tou je konsenzus *ummy*, *idžmá'*. Historická udalosť nazvaná ako *Prvá fitna* je pre Ibn Tajmíju príkladom, kedy sa dvaja uchádzajú o vládu nad *ummou* dostali do sporu, ktorý rozriešil konsenzus *ummy*. V roku 658 sa uskutočnilo po bitke u Siffínu arbitrárne konanie medzi posledným pravoverným kalifom Alím a sýrskym guvernérom Mu'áwijou, ktorý tvrdil, že Alí svoje nástupníctvo dosiahol zariadením predčasnej smrti svojho predchodcu Uthmána. Z tohoto konania vyplynulo,

že ani jeden z nich nemá nárok na pozíciu *chalífa*, a že nový vodca *ummy* musí byť zvolený v Medine. Proti tomuto rozhodnutiu sa postavilo radikálne krídlo podporovateľov Alího, ktorí na neho zanevreli pre jeho nedostatočný odpor proti výsledkom arbitrárneho konania, a s tým, že rozhodovať môže iba Boh, sa prehlásili za jediných pravoverných muslimov, oddelili sa od zvyšku Alího krídla, nazvali sa *cháridžovcami* (charadža – odišiel) a násilne presadzovali svoje politické predstavy. Alí bol nútený voči nim zakročiť a vojensky ich porazil.¹² *Cháridžovci* sú podľa Ibn Tajmíju muslimmi, avšak Alího zakročenie proti nim schvaľuje, pretože konsenzus *ummy* vyjadroval vôľu k zmieri. V spojení tejto historickej udalosti spoločne s veršom zo *súry* Komnata teda pripisuje konsenzu *ummy* silnú vládu-legitimizujúcu funkciu: „*Bojuj-li mezi sebou dvě skupiny věřících, usmiřte je! A činí-li jedna skupina z těch dvou bezpráví druhé, bojujte proti těm, kdo činí bezpráví, dokud se před rozkazem Božím neskloní! A když se skloní, usmiřte obě strany spravedlivě a buďte nestranní, neboť Bůh věru miluje ty, kdož jsou nestranní!*“¹³

K predloženému stručnému zhrnutiu Ibn Tajmíjovho pohľadu na islámsku vládu, ktorý je veľmi významný pre popis jeho vplyvu na politický islam neskoršieho 20. storočia je na mieste predstaviť Tajmíjov pohľad na *džihád*, pre neho šiesty pilier viery. Ten je totiž pre popis jeho vplyvu na politický islam v skúmanom období rovnako dôležitý, čo ukáže ďalší text.

2.2. Ibn Tajmíja a džihád

Ibn Tajmíja sa stal ikonou islámskeho fundamentalizmu vďaka reinterpretácii a snahe o obrodu *hanbalovského madhabu*. Táto islámská právna škola sa vyznačuje rigidným pohľadom na interpretáciu Koránu a *sunny*. Jedným z prínosov Ibn Tajmíju pre *hanbalovský madhab* bolo jeho chápanie *džihádu* ako šiesteho piliera viery okrem majoritne uznávaných piatich, ktorými sú vyznanie viery (*šaháda*), modlitba (*salát*), almužna (*zakát*), pôst (*saum*) a púť do Mekky (*hadždž*).¹⁴ Jeho pohľad na *džihád* podobne ako i na islámskú vládu alebo *fitnu* je možné okrem rozličných teoretických spisov možno pozorovať i v právnych verdiktoch, *fatwách*, týkajúcich sa konkrétnych situácií v živote *ummy*, aplikáciách právnej teórie v praxi. Svoje tvrdenia o záväznosti *džihádu* pre každého pravoverného opiera

10) Kalamullah: *Enjoining Right and Forbidding Wrong by Ibn Taymyyia*, <http://www.kalamullah.com/Books/Enjoining%20Right%20and%20forbidding%20wrong.pdf>, 5. 4. 2012.

11) Kalamullah: *Enjoining Right and Forbidding Wrong by Ibn Taymyyia*, <http://www.kalamullah.com/Books/Enjoining%20Right%20and%20forbidding%20wrong.pdf>, 5. 4. 2012.

12) Armstrongová 2008, 70.

13) Korán 49:9.

14) Mendel 2008, 102.

najčastejšie o verše zo *súry* Krava, alebo Korist': „*A bojujte proti nim, dokud nebude konec svádění od víry a dokud nebude všechno náboženství patřit Bohu* [...]“.¹⁵

„*A je vám předsán také boj, i když je vám nepřijemný. Je však možné, že je vám nepřijemné něco, co je pro vás dobré, a je možné, že milujete něco, co je pro vás špatné; je-
dině Bůh to zná, zatímco vy to neznáte.*“¹⁶

„*Bojujte tedy proti nim, aby už nebylo pokušení k odpadlictví a aby všechno ná-
boženství bylo jen Boží. Jestliže však přestanou, pak Bůh jasně vidí vše, co dělají.*“¹⁷

Spomenuté koránske verše používané Ibn Tajmíjom na potvrdenie *džihádu* ako základnej povinnosti muslima pochádzajú z medínskych *súr*. Jedná sa o *súry*, obrazy, kapitoly, ktoré boli podľa tradície Muhammadovi zjavené po *hidžre* do mesta Medina. Všeobecne je v tradícii dané, že pokiaľ medínske verše významovo prichádzajú do konfliktu veršom zjaveným v Mekke, nadobúdajú platnosť na úkor druhých menovaných. Mekkánske verše majú totiž na otázku legitimacy násilného boja odlišnú odpoveď: „*A když násilí činíte, jste jak tyrani násilní!*“¹⁸ „[...] *my nejlépe známe, co hovoří, a ty nejsi ustanoven, abys je nutil násilím. Připomínej tedy pomoci Koránu těm, kdo hrozby Mé se obávají.*“¹⁹

Nutné je však pripomenúť, že spomenuté verše sa vyjadrujú k *džihádu* násilnému, a že ich Ibn Tajmíja využíval vo *fatwách* proti Mongolom. Jeho postoj k *džihádu* ako k bezpodmienečnej a nevyhnutnej povinnosti však nemá korene v bojaktivosti v zmysle agresivity či násilnej povahy. *Džihád* definuje ako nástroj, ktorý napomáha *umme* na ceste božej a umožňuje *umme* prinášať čistý prospech svetu.²⁰ Z toho možno vyvodiť, že koncept *džihádu* je neoddeliteľne spätý s *ummou* a teda, že je priamou súčasťou doktríny *hisba*, prikazovania správneho a zakazovania zavrnutiahodného. Táto bola popísaná vyššie spolu s jej významom pre islamskú vládu.

Na tomto mieste je nutnosťou vysvetliť koncept *džihádu* ako pozitívnej aktivity v rámci doktríny *hisby*. Podľa Miloša Mendela je to „[...] *pilier pohľadu na svet a na miesto islamu v ňom.*“²¹ „*Džihád je vlastne všetko, čo posiluje kolektívnu zbožnosť, všeobecné blaho obce, čo vedie k rozširovaniu dár al-islám (príbytku islamu) na úkor dár al-harb (príbytku vojny).*“²² Môže sa jednať o útočnú alebo obrannú vojnu, ale vždy len *džihád fí sabíli' lláh*, *džihád* pre vec boha. Korán ani *sunna* neuznáva iný dôvod pre vedenie vojny. Môže sa tiež jednať

o odhaľovanie odchýliek od islamu. Posilňovanie kolektívnej zbožnosti sa teda môže stať negatívnou aktivitou, ak sa jedná o jej aplikáciu proti niekomu alebo niečomu. Týmto protivníkmi teda môžu byť spoločenské neduhy (cudzoložstvo, alkohol, hazard) alebo osoby (odpadlíci, pokrytci) zabraňujúce naplňovaniu *hisby*.

Pre účel finálnej formulácie argumentu, prečo sa násilný i nenásilný *džihád* stáva pilierom viery bude vhodné zopakovať koránske citáty, z ktorých podľa Tajmíju vyplýva nutnosť aplikácie *hisby*: „*Vy jste národ nejlepší, jenž kdy povstal mezi lidmi. Vy prikazujete vhodné, zakazujete zavrženíhodné a věříte v Boha* [...]“.²³ „*Věřící muži a věřící ženy jsou si vzájemně přáteli a prikazují vhodné a zakazují zavrženíhodné, dodržují modlitbu, dávají almužnu a jsou poslušní vůči bohu a jeho poslu. nad těmi se Bůh věru slituje, neboť Bůh mocný je i moudrý.*“²⁴

V rámci úvah o Ibn Tajmíjomom chápaní *džihádu* ako piliera viery musíme bezpodmienečne zobrať do úvahy Tajmíjovu príslušnosť k hanbalovskému madhabu ale i všeobecný diskurz. Táto právna škola rigidne interpretujúca Korán a sunnu, ako aj všeobecné chápanie *džihádu* ako snahy o posilnenie zbožnosti, pomohli formulovať argumenty k jeho postojom. A to i v prípade argumentov pre presvedčivé obhájenie tézy o záväznosti *džihádu* pre každého muslima a súčasne o jeho mieste medzi piliermi islamu.

2.3. Mardínska fatwa

Ďalšou, pre skúmanie Ibn Tajmíjovho vplyvu na politický islam neskoršieho 20. storočia, signifikantnou epizódou je jeho *Mardínska fatwa* venujúca sa osídleniu, dnes ležiacemu na území Turecka. Mesto Mardín bolo v období jeho pôsobenia pod správou vazalskej dynastie Artukidov.²⁵ *Fatwa*, právny verdikt, sa týkal série otázok miestnych muslimov, ktorých zaujímal štatút mesta v dištinkcii *dár al-harb* a *dár al-islám*, keďže Artukídi muslimmi neboli. Muslimských obyvateľov trápila taktiež otázka, či sú z takého miesta povinní emigrovať, či je hriechom napomáhať správcom mesta, a či je možno obyvateľa mesta označiť za *munáfiqa*, pokrytca. Ibn Tajmíja odpovedal, že muslimovia sú povinný z mesta emigrovať jedine, ak je pre nich nemožné vykonávať náboženskú prax. Mendel taktiež predstavuje Tajmíjov názor na danú otázku, ktorý hovorí, že je bohumilejšie praktikovať náboženstvo v mieste kde je to ťažké, ako emigrovať na miesto, kde je tomu naopak.²⁶ Na otázku, či môžu správcom mesta napomáhať, odpovedal, že tak činiť nesmú svojou silou

15) Korán 2:193.

16) Korán 2:216.

17) Korán 8:39.

18) Korán 26:130.

19) Korán 50:45.

20) Kalamullah: Enjoining Right and Forbidding Wrong by Ibn Taymyyia, <http://www.kalamullah.com/Books/Enjoining%20Right%20and%20forbidding%20wrong.pdf>, 5. 4. 2012.

21) Mendel 2008, 102.

22) Mendel 2008, 102.

23) Korán 3:110.

24) Korán 9:71.

25) Kreiser a Neumann 2010, 34.

26) Mendel 2006, 125.

ani majetkom v prípade, ak správcovia mesta bojujú proti muslimom. Pokrytectvo miestnych muslimov, ktoré malo byť založené na ich živote pod touto správou jasne odmietol.

Prvá otázka týkajúca sa štatútu mesta v spomínanej dištinkcii bola zodpovedaná spôsobom, ktorý nemá obdoby vo vtedajších geopolitických islamských predstavách. Tajmíja totiž tvrdí, že sa nejedná ani o dom vojny ani o dom islámu. jedná sa podľa neho o tretiu kategóriu, kde sa s muslimmi zaobchádza tak, ako si zaslúžia, a s neveriacimi, vrátane správcov, sa zaobchádza obdobne. Záver *fatwy* znie: „*K tomu, či je (Mardín) domom vojny alebo domom islamu je zložitá sa vyjdiť. Nie je ako dom islamu, kde by boli obrancami muslimovia. Nie je však ani ako dom vojny, kde žijú neveriaci. Je to tretia oblasť, kde sa s muslimom zaobchádza tak, ako so zaslúži, a kde sa bojuje proti tomu, kto je mimo islamské právo, ako si zaslúži.*“²⁷

Prekvapivo úderne znenie posledného výroku tejto *fatwy*, kde sa hovorí bojuvaní proti osobám postaveným mimo islamské právo, je vzhľadom na Tajmíjovu autoritu veľmi závažné, v dôsledkoch až do súčasnosti. *Fatwa*, právny verdikt, autority takéhoto razenia, totiž nemá lokálne a časové obmedzenia. Je vyslovená všeobecne a môže byť aplikovaná na analogické situácie, a teda na všetky muslimské komunity pod neislamskou vládou.

Vo veľkom také komunity vznikajú až o niekoľko sto rokov v Indii. V Tajmíjovej dobe, po mongolskej invázii, ich neexistovalo mnoho, pretože, ako bolo povedané, mongolské dynastie prijali islam.

Ibn Tajmíja však tvrdil, že sú neveriaci a prijali islam iba na oko. Okrem nahradenia *šarí'e* mongolskou *jasou*, to dokazovala podľa Tajmíju i aktívna prítomnosť neveriacich v ich vojenských jednotkách.²⁸ Je dôležité opäť pripomenúť, že pre ilchánov bolo jednoduchšie prijať islam z pragmatických dôvodov. Logickými dôsledkami bežnej mongolskej praxe stavania na miestnych tradíciách dobytých území²⁹ sú väčšia pravdepodobnosť stability dobytého územia, menšia pravdepodobnosť vzbúr, naopak väčšia pravdepodobnosť podpory miestneho obyvateľstva, možnosť vnášania rozkolu do väčších národov, akým bola *umma*, a podobne.

Ako bolo naznačené, *Márdínska fatwa* sa na základe Tajmíjovej autority a na základe jej historickej jedinečnosti vzhľadom na okolnosti stala precedensom *par excellence*. V znení aké ponúka predchádzajúci text je vlastne legitimizáciou násillia voči nemuslimom na územiach s nemuslimskou vládou, kde sa nachádzajú muslimské komunity. To v spojení s Tajmíjovými myšlienkami o muslimskej vláde a *džiháde* vytvára pomerne

komplexné myšlienkové podhubie pre rozvoj a aplikáciu radikálneho islamu v 20. storočí hektikom nie len pre islamský svet.

Interpretácia *Márdínskej fatwy* sa teda stáva problematickou, kvôli jej konfliktnému charakteru. V roku 2010 sa v meste Mardín konala konferencia významných islamských učencov súčasnosti, ktorá mala objasniť jej význam a dopad na súčasnosť. Cieľom bolo samozrejme odmietnuť jej využívanie k legitimizácii násillia radikálnych skupín.³⁰

Na konferencii zaznelo i zistenie experta na islamské právo Abdulláha bin Bajjá, ktorý je jedným z najplyvnejších islamských právnikov súčasnosti a je funkcionárom *Islámskej Rady Fiqhu* či *Medzinárodnej únie Muslimských Učencov* atď.³¹ To poukázalo na zámennu slov pri prepise *Márdínskej fatwy* pri niektorej z jej edícií v poslednom, citovanom, odseku. Konkrétne sloveso *juqátal*, je s ním bojuvané, malo nahradiť pôvodné sloveso *ju'ámal*, je s ním zaobchádzané.³²

Toto zistenie dokladá citáciou Ibn Tajmíjovej *Márdínskej fatwy* z 13. storočia od jeho žiaka Ibn Muflíha zo spisu *al-Adáb aš-Šarí'a*, kde je použitý výraz *ju'ámal*, zaobchádza.³³ Tento tvar je pomerne zreteľný v rukopise dokumentu, ktorý poslužil ako dôkaz, nazvanom *Záhiríja 2757* uloženom v *Maktabat al-Asad*, Asadovej knižnici v Damašku. Ten obsahuje časť Tajmíjových egyptských *fatiev*, prepísaných v polovici 14. storočia.³⁴ Sledovaná veta je síce ukrátená a značnú časť interpunkcie, no napriek tomu je kontroverzný znak rozoznateľný.³⁵

Výsledkom konferencie teda bol vznik tzv. *Novej Márdínskej Fatwy*, ktorá má byť záväzná v pôvodnej forme: *Je to tretia oblasť, kde sa s muslimom zaobchádza tak, akosi to zaslúži, a kde sa s tým, kto je mimo islámskeho práva, zaobchádza tak ako si zaslúži.*³⁶

3. Ibn Tajmíja a radikálny islam

Vyčerpávajúci popis časti Ibn Tajmíjovho myšlienkového sveta mal za cieľ vytvoriť platformu, do ktorej bude nasledujúci text zasadzovať konkrétne osobnosti a ich myšlienky spojené s politickým islamom a islamským radikalizmom neskoršieho 20. storočia. Pre poriadok bude potrebné stručne zdefinovať a systematizovať pojmy islamizmus, politický islam a islamský fundamentalizmus. Mendel vo svojej práci *S puškou a Koránem* hovorí o islamskom fundamentalizme, že „*Pre tento smer sa v európskej odbornej literatúre*

30) Michot 2011, 145.

31) Esposito a Kalinn 2009.

32) Michot 2011, 145.

33) Michot 2011, 145.

34) Michot 2011, 145.

35) Obrázek č. 1.

36) Podľa názoru autora článku sa tým myslí to, ako si zaslúži v závislosti od svojho správania sa, nie v závislosti od svojho vyznania.

27) Wikisource: The Great Compilation of Fatwa, http://ar.wikisource.org/wiki/%D9%85%D8%AC%D9%85%D9%88%D8%B9_%D8%A7%D9%84%D9%81%D8%AA%D8%A7%D9%88%D9%89, 8. 4. 2012.

28) Aigle 2005, 99.

29) Armstrongová 2008, 129.

vžil termín „islamský fundamentalizmus“. Neskôr sa objavili iné varianty toho istého ako „politický islam“, „islamský radikalizmus“, „islamizmus“.³⁷ V určitých prípadoch by však bolo vhodné diferencovať tieto pojmy aspoň zo sémantického hľadiska a to i preto, že jedna škatuľka v súčasnosti pre všetky prúdy nebude postačujúca. Politickým islamom rozumieme každú snahu o prenikanie a formu prenikania islamu do politiky, zväčša sekulárnej. Pre účely skúmania postačí definovať islamizmus ako politickú ideológiu, ktorá je založená na islamskom náboženstve. Často sa spája s islamským fundamentalizmom. Islamský fundamentalizmus možno v stručnosti definovať, ako taký islam, ktorý je rigidný v interpretácii Koránu a *sunny* a neuznáva náboženskú ani právnu teóriu či prax, ktorá nevychádza priamo z Koránu a *sunny*. Jej *salafistická* forma presadzuje prax, ktorá je spojená priamo s prorokom, jeho blízkymi a štyrmi pravovernými *chalífmi*. Spojenie fundamentalizmu a islamizmu tvorí politiku, ktorá presadzuje *šarí'u* ako jediný zdroj práva, pričom aktuálnou otázkou v niektorých krajinách islamského sveta je aplikácia trestnej *šarí'i*. Islamsky radikalizmom je v tejto práci každý smer z vyššie menovaných vtedy, ak pre svoje ciele začne využívať násilné metódy, alebo k nim vyzýva.

Pre ďalšie pokračovanie je na mieste otázka, prečo sa Ibn Tajmíjovým myšlienkam dostalo zhodnotenia práve v 20. storočí. Bude korektné osvetliť, že tomu nie je úplne tak. Obrodou v tomto smere bolo už reformné puristické hnutie 18. storočia, ktoré vzniklo okolo osoby Muhammada Ibn Abdalwahhába. Jeho myšlienky boli v mnohých ohľadoch inšpirované Ibn Tajmíjom a dodnes sú základom oficiálnej ideológie Saudskej Arábie. To hrá v rozšírení Ibn Tajmíjovho učenia do Egypta, dôležitého pre túto štúdiu, značnú rolu. Saudská Arábia ako jeden z aspirantov na hegemoniu na Blízkom východe v rámci snahy o propagovanie a legitimizovanie svojho zriadenia podporovala a podporuje reedície, tlač a distribúciu Ibn Tajmíjovho diela.^{38,39} *Wahhábistické* reformné hnutie a jeho pozícia v saudskom štáte, ktorý sa dlhodobo snaží o intenzifikáciu svojho vplyvu v islamskom svete je jedným z faktorov v rozšírení Tajmíjových myšlienok. Ďalším dôvodom môžu byť reformistické a modernistické myšlienky autorov 18. storočia, ktorých cieľom bolo nájsť miesto islamu v rýchlo sa meniacej spoločnosti, ktorá zažívala dovtedy nevidaný kultúrny tlak Západu. Niektorí z nich ako napríklad známy Džamál ad-Dín al-Afghání videli v islame a jeho tradičnej forme formu boja proti tomuto kultúrnemu tlaku. Rozvoj gramotnosti a vzdelania v arabskom svete v 20. storočí taktiež zohral svoju rolu.⁴⁰ Gramotní a vzdelaní ľudia sa oslobodili od svojej závislosti na '*ulamá*, ktorých interpretácie a kázania pre nich dovtedy boli bránou k viere. Mohli si prečítať Korán sami a s porozumením. Avšak neboli teológmi, tisícročné učené diskusie pre nich neboli

príťažlivé na štúdium. Naopak tomu bolo u rigidných diel, ktoré jednoduchým a priamym spôsobom interpretovali tradíciu. To je dôvod, prečo boli známi islamskí radikáli napríklad lekármi ako Ajman al-Zawáhirí, údajný súčasný vodca *al-Qá'idy* alebo inžiniermi ako Abdassalám Farag, jeden zo strojcov atentátu na egyptského prezidenta Sádáta. Úspech iránskej Islamskej revolúcie taktiež pridal svoje železko do ohňa tým, že ukázal realizovateľnosť ideí o premene sekulárneho štátu na fundamentalistickú teokraciu. To je len zlomok z faktorov, ktoré je možno vymenovať a s trochou vulgarizácie označiť za endogénne. Exogénne faktory ako vzostup postkolonializmu, postavenie arabských krajín do periférnej pozície po Prvej svetovej vojne a príchod globalizácie, ktoré vytvorili dojem, že islamský svet si už neurčuje svoj kurz sám, úzko súvisia s vyššie menovanými.

3.1. Ibn Tajmíja, Faraón a Skrytá povinnosť

Jedným zo spomenutých vplyvných islamských radikálov, ktorí sú žiarivými príkladmi proliferácie gramotnosti a vzdelania bol Abdasalám Farag, autor známeho pamfletu *al-Farída al-Ghá'iba*, Zanedbaná povinnosť. Tento autor bol dielom Ibn Tajmíju veľmi viditeľne ovplyvnený. Jeho manifest obsahuje hojný počet Tajmíjových citácií. Najdôležitejšími opornými bodmi sú mu v tomto Tajmíjove *fatwy* proti Mongolom a samozrejme *Márdínska fatwa*.

Farag sa narodil v roku 1952, v období prevratu Slobodných dôstojníkov v Egypte. Ten znamenal prerod Egypta v moderný štát. Rivalita Egypta a Saudskej Arábie, myšlienky pan-arabizmu a pokus o vytvorenie Zjednotenie Arabskej Republiky, potieranie Muslimského Bratstva, neskôr koniec *násirizmu* a nástup Sádátovho *infítáhu*, opätovné uvoľnenie pre Bratstvo a vznik mládežníckych spolkov *džamá'át islámíja*, kde sa Farag taktiež združoval, či opätovné oteplenie vzťahov Egypta a Saudskej Arábie a návrat časti islamistického disentu do Egypta spolu s diskusiou o *šarí'i* ako o zdroji egyptského zákonodárstva a rozšírením foriem islamskej mystiky medzi mestské vrstvy, to všetko mohlo prispieť k Faragovmu pohľadu na Egypt, a určite tomu bolo veľmi výrazne v posledných menovaných aspektoch, ktoré pre islamisticky zmýšľajúcu mládež združenú v *džamá'át* mohli znamenať optimistické vyhliadky do budúcnosti. Zvrat prichádza s kolapsom politiky *infítáhu*, zrušením subvencií na základné potraviny a násilné potlačenie masových demonstrácií v Káhire, ktoré otriasli dôverou Muslimského Bratstva a *džamá'át* voči Sádátovi. *Infítáh* obohatil úzke skupiny obyvateľstva, ktoré v žiadnom prípade neboli totožné so sympatizantmi islamu v politike.⁴¹ Korunou tohoto vývoja boli dohody z Camp Davidu v roku 1979 a vzdialená Iránska islamská revolúcia spolu s neskoršou inváziou

37) Mendel 2008, 48.

38) Kepel 1985, 14.

39) Rovnako je tomu s dielom Abdasalama Faraga.

40) Kepel 1985, 14.

41) Mendel 1994, 119–122.

Sovietskeho zväzu do Afghanistanu. Tieto z pochopiteľných dôvodov spôsobili radikalizáciu určitých islamistických vrstiev.

Mladý elektro-inžinier z Káhirskej univerzity a člen *džamá'át islámíja* sa v tomto roku stretáva so skupinou *al-Džihád*, do ktorej vstupuje. Tento revolucionársky spolok s centrami v Alexandrii, Káhire a Hornom Egypte bol zložený z civilov ale i z vojakov. Farag sa čoskoro stáva vodcom Káhirskej civilnej zložky a spisuje manifest *Skrytá Povinnosť*, pričom spoluorganizuje štátny prevrat.⁴² Sadát je však kvôli posledným udalostiam v Egypte veľmi obozretný, Káhirska zložka je v roku 1981 rozbitá a reakciou na to je atentát na Sádátu uskutočnený vojenskou zložkou *Džihádu*. Farag bol za spojenie s atentátnikmi v nasledujúcom roku popravený.⁴³

Faragov pamflet *Skrytá Povinnosť* vstúpil do dejín ako manifest vyzývajúci k zvrhnutiu vtedajšieho režimu v Egypte, ktorý ako bezverecký vládne muslimom. Hneď na začiatku sa v ňom Farag pýta, či vôbec možno považovať Egypt za islamský štát. Tajmíjovu *Mardínsku fatwu* zasadzuje do teórie o *Dár-ul-Islám* a *Dár-ul-Kufr*, ktorá je rozpracovaním klasickej politicko-geografickej islamskej predstavy zaznamenaná v jednej z fatiev známeho Abú Hanifu. Podľa nej sa dá oblasť definovať ako *Dár-ul-Kufr*, príbytok bezverectva, za súčasného splnenia troch podmienok⁴⁴ Ako sa píše v *Skrytej povinnosti*:

„1. Keď je (miesto) riadené bezvereckými zákonmi.

2. Keď muslimovia (v ňom) prídu o svoju bezpečnosť.

3. Susedstvo. a stane sa, že štát má hranice s bezvereckým štátom a ten druhý spôsobí nebezpečenstvo muslimom a stane sa dôvodom pre stratu ich bezpečnosti.“⁴⁵

Už z ponúknutého, s prihliadnutím na predchádzajúci historický nástrel, je evidentné, o čo sa Farag snaží. Poukazuje na sekulárny egyptský establishment a legislatívu, a na bezvereckého a agresívneho suseda Izrael, ktorý je hrozbou bezpečnosti. Sám si bez odvolávania na náboženskú autoritu nemôže dovoliť označiť niekoho za *káfira*, bezverca. Používa symbol Tatárov, ktorý prebral od Ibn Tajmíju, ktorí sa riadia *jasou*, a jedinou autoritou je pre nich Džingischán. Odvoláva sa na jeho výrok o tom, že kto sa podriadi niekomu inému ako bohu, a kto nasleduje iný zákon ako *šarí'u*, je *káfriom*.⁴⁶

Symbol Tatára sa objavuje v Ibn Tajmíjových *fatwách* proti Mongolom. Týka sa jeho stanoviska k ich konverzii k islamu a argumentov, prečo nemôžu byť považovaní za muslimov, ako bolo spomenuté vyššie.

Abdasalám Farag teda naznačuje, že muslimské obyvateľstvo Egypta žije pod nadvládou bezvercov a teda, že situácia egyptských muslimov je analogická k situácii

obyvateľov Márdínu, ktorých sa týkala vyššie rozpracovaná *fatwa*. *Márdínsku fatwu* cituje a v pôvodnom vydaní je použitie kontroverzné slovíčko *juqátal*, s ním, proti nemu sa bojuje.⁴⁷ To je jeden z prvých prípadov, kedy sa daná *fatwa* stáva legitimizáciou boja proti sekulárnym štátom v muslimskom svete.

Vtedajší vládcí sú podľa neho odpadlíci, ktorí vládnu podľa kresťanských, komunistických a sionistických vzorov, a v islame su pokrytci, *munáfíqún*, a niekedy hovorí dokonca o odpadlícťve, *ridda*. Prirovnáva ich k Mongolom a spôsob vládnutia k *jase*, pričom dokonca tvrdí, že *jas* bola menej škodlivá ako zákonníky inšpirované západným právom.⁴⁸ S využitím Ibn Tajmíjových *fatiev* vyzýva muslimov aby proti takejto vláde viedli *džihád*.

Okrem aplikácie právnych kodexov neveriacich poukazuje i na iné aspekty zlyhávania v nastolovaní doktríny *hisby*. Konkrétne menuje rozšírenie *ziny*, cudzoložstva, čím podľa všetkého myslel hlavne káhirskú štvrť *al-Harám*, plnú verejných domov.⁴⁹ Tak isto tomu bolo v prípade rozšírenia alkoholu, *chamr*, a hazardu, *majsar*, rovnako ako v prípade Ibn Tajmíju.

Farag stále dookola naznačuje historické paralely až sa dostáva k jednej z Tajmíjových *fatiev*, ktorá tvrdí, že ilcháni sú bojovníkmi za vládu Džingischána a mongolského impéria, ktorú veľmi priamo nasadzuje na Egyptskú vládu a vlastne i vlády mnohých iných islamských krajín: „Nie sú toto vlastnosti rovnaké ako vlastnosti dnešných vládcov a ich stúpencov, ktorí glorifikujú svojich vodcov viac ako ich stvoriteľov?“⁵⁰

Definovať súdobých vládcov ako bezvercov či odpadlíkov ich prirovnaním k Mongolom bolo však len vybudovanie si východzej pozície pre rozpracovanie závažnejšej témy povinnosti *džihádu*. Názov pamfletu *al-Farída al-Ghá'iba*, Skrytá povinnosť, hovorí o povinnosti *džihádu*. Predkladá myšlienku, ktorú opäť opiera o autoritu Ibn Tajmíju, že *džihád* je povinnosť každého pravoverného muslima. Tá je v jeho ponímaní rovnocenná modlitbe a pôstu, a v prípade permanentného *džihádu* je dokonca prospešnejšia. Farag to obhajuje Bucharího zbierkou *hadíthov*, a to podľa vzoru Ibn Tajmíju.⁵¹

Farag si vyberá z Tajmíjových *fatiev* proti Mongolom pasáže, ktoré dopĺňa o vlastné postrehy jeho súčasnosti, čím podporuje bezpodmienečnosť a nevyhnutnosť *džihádu* proti nepravoverným vodcom, ktorí *ummu* vedú na scestie. Od začiatku až do konca graduje svoju naliehavosť, vyzýva priamej a rýchlej akcii, sústredí sa na *džihád*, po ktorom má prísť ustanovenie islamského štátu, nad ktorého neexistenciou po štrnásťstoročnej

42) Mendel 1994, 168.

43) Mendel 1994, 172.

44) Faraj 2001, 20.

45) Faraj 2001, 20.

46) Faraj 2001, 23.

47) Kepel 1985, 195.

48) Faraj 2001, 26.

49) Faraj 2001, 27.

50) Faraj 2001, 28.

51) Kepel 1985, 198.

histórii kalifátu lamentuje. Kritizuje Muslimské Bratstvo a podobné hnutia za ich kolaboráciu s režimom, či pasívny prístup, strach z neúspechu.⁵²

Skrytá povinnosť je často citovaným a vydávaným dielom dodnes, a jej vplyv na myslenie súčasných islamských radikálov po celom svete je veľmi pravdepodobný.

3.2. Ibn Tajmíja a globálny džihád

Podľa Miloša Mendela je zrejmý vplyv myšlienok Ibn Tajmíju na dielo pakistánskeho žurnalistu, teológa a politika známeho ako zakladateľa *Džamáat-e Islámí*, Sajída Abú-l-Al'á Mawdúdího.⁵³ Takýto vplyv je ťažké analyzovať z dôvodu absencie priamych odkazov na Ibn Tajmíju v ťažiskových dielach Mawdúdího. V názoroch pakistánskeho autora na nutnosť islamskej vlády spolu s aplikáciou *šari'e* ako štátneho zákona a pohľade na povinnosť *džihádu* ako piliera viery a ako jedinej možnosti legitímnej vojny vidím podobnosti, ktoré poukazujú aspoň na hanbalovský madhab, ak už nie priamo na Ibn Tajmíju.

Mawdúdího systematickým popisom a interpretáciou súčasnosti, i plánom na ustanovenie islamského štátu sa pravdepodobne inšpiroval i významný autor Sajjid Qutb. Vďaka jeho manifestu s názvom *Míl'niky na ceste* ho možno považovať za jedného z najvplyvnejších autorov politického islamu. Systematicky rozpracoval stav spoločnosti Egypta po druhej svetovej vojne. Režim a spoločnosť podľa neho upadala do ignorácie, *džáhilije*, stavu, ktorým je z náboženských pozícií charakterizované pred-islamské obdobie na Arabskom polostrove, a preto predstavil spôsob vybudovania islamského štátu. Bez ohľadu na dojmy a domnienky o Tajmíjovom vplyve na Qutba, ktoré sú ťažko dokázateľné a overiteľné, je možné dokázať vplyv na jeho ponímanie *džihádu*. Qutb v *Míl'nikoch na ceste* venuje kapitolu konceptu *džihádu* a necháva stredovekého učenca Ibn Qajjima aby ju uviedol. Daný výsek jeho diela podľa Qutba totiž dokonale zhrňa celú povahu *džihádu*.⁵⁴

Ibn Qajjim v nej časovo zoradzuje božie príkazy Muhammadovi, ktoré sa venujú *džihádu* tak, ako boli zjavené. Popisuje a analyzuje ich podobne ako Ibn Tajmíja. Striktne sa drží Koránu. Veľmi podrobne sa venuje podmienkam, za akých je možné na kresťanov a židov, inovercov pod ochranou, ozbrojene útočiť. Ibn Tajmíja to rozpracúva vo fatwách i teoretický prácach.⁵⁵ Qutbom hojne citovaný Ibn Qajjim bol Tajmíjovým

spoločníkom, žiakom a hlavne jedným z dvoch spisovateľov jeho prác, ktorého vlastné dielo je v mnohom rozpracovaním a komentárom Ibn Tajmíju.⁵⁶

Sajjid Qutb a Mawdúdí nie sú pre tento text dôležitý z hľadiska významného pozorovateľného a dokázateľného čerpania z Ibn Tajmíju. Ich význam je však nesmierny v ich interpretácii súdobej reality spoločnosti. Odmietali vtedajšie spôsoby vládnutia, označovali ich za veľmi vzdialené islamu a podriaďujúce sa politickému, kultúrnemu a ekonomickému vplyvu Západu. Ukázali novej generácii muslimov inklinujúcich k revolucionarizmu spôsob ako definovať realitu islamského sveta. Ukázali im cestu k fundamentalizmu, *salafizmu* a témam, ktorým sa venoval Ibn Tajmíja a to v historickom období, ktoré je možné považovať za analogické, tak ako to uchoпил Farag.

Okrem toho, že nimi bol inšpirovaný Abdassalám Farag, bol medzi nimi i jeho spolupracovník z oblasti Horného Egypta Umar Abdarrahmán, autor *fatwy* požadujúcej Sádátovu smrť, ktorý sa neskôr preslávil ako „*Slepý Šajch*“ známy v U.S.A. Ten v osemdesiatych rokoch pobýval v Afganistane, kde sa spoločoval s inými ideovo blízkymi *mudžahedínmi*, ako bol napríklad zakladateľ *Maktab al-Chidáma*, Kancelárie služieb, predchodcu *al-Qá'idy*, Abduhlláhom Azzámom alebo jeho spolupracovníkom Usámom bin Ládinom.⁵⁷

Maktab al-Chidáma mala za úlohu trénovať, podporovať, rekrútovať a financovať *mudžahedínov* bojujúcich v Afganistane proti sovietskej prítomnosti. Prevádzkovala sieť kancelárií po celom svete a tá sa mala stať po Azzámovej smrti v roku 1989 štruktúrou, ktorá sa dnes označuje ako *al-Qá'ida*.⁵⁸

Azzám sa pri svojich štúdiách v Jordánsku a Egypte zoznámil s mnohými stúpenkami a nasledovníkmi Sajjida Qutba, ako boli Umar Abdarrahmán „*Slepý Šajch*“ či Ajman az-Zawáhirí, už spomínaný chirurg a údajný súčasný vodca *al-Qá'idy*. Azzám v roku sovietskej invázie do Afganistanu vydáva *fatwu* s názvom *Obrana muslimských zemí, prvá povinnosť po viere*, ktorá vyzýva muslimov celého sveta k *džihádu* za oslobodenie muslimských zemí Palestíny a Afganistanu.⁵⁹ Uvádza ju Ibn Tajmíjov citát, ktorý *fatwe* prepožičiava názov a znie: „*Prvá povinnosť po viere je odmietnutie nepriateľského agresora, ktorý útočí na náboženstvo i svetské statky.*“⁶⁰

Využíva v tomto texte Ibn Tajmíju aby vysvetlil nevyhnutnosť a bezpodmienečnosť *džihádu* pre blaho *ummy*, jeho štatút individuálnej i kolektívnej povinnosti ako

52) Faraj 2001, 61.

53) Mendel 2008, 155.

54) Kalamullah: *Milestones*, <http://www.kalamullah.com/Books/MILESTONES.pdf>, 19. 6. 2011.

55) Ansari 2000, 544.

56) Matroudi 2006, 133.

57) Wiktorowitz 2005, 76–80.

58) National Commission on terrorist attacks Upon the United States: *Monograph on Terrorist Financing*, http://govinfo.library.unt.edu/911/staff_statements/index.htm, 30. 3. 2012.

59) Religioscope: *Defense Fatwa*, http://www.religioscope.com/info/doc/jihad/azzam_defence_3_chap1.htm, 30. 3. 2012.

60) Religioscope: *Defense Fatwa*, http://www.religioscope.com/info/doc/jihad/azzam_defence_3_chap1.htm, 30. 3. 2012.

i jeho miesto medzi základnými piliermi islamu. Táto *fatwa* i Azzámov neskorší manifest s názvom *Pripoj sa do karavany!* však otvára dôležité otázky, ku ktorých zodpovedaniu bude moderných *mudžahedínov* išpirovať práve Ibn Tajmíja. *Pripoj sa do karavany!* je manifestom, ktorý vyzýva muslimov k tomu, aby sa podieľali na oslobodení Afganistanu a nasledovnom ustanovení muslimského štátu na jeho území. V ňom Ibn Tajmíja Azzámovi opäť pomáha svojimi *fatwami*, ktoré apelujú na nutnosť vyhnania nepriateľa, rovnako ako v *Obrane muslimských zemí*, a o povinnosti bez výnimiek, okrem tých, ktoré tradícia jasne definuje, ako sú napríklad vysoký alebo, naopak, nízky vek, choroba, handicap a podobne. Tajmíja mu taktiež pomáha interpretovať správnu islamskú vládu, podobne ako predtým Faragovi. Sovieti a nimi dosadený afganský establishment sú neveriaci agresori uzurpujúci moc nad muslimským obyvateľstvom.⁶¹

Kto však má podniknúť *džihád* okrem napadnutých samých? Dovtedy nebolo rozšírenou praxou, že by štátom napadnutým cudzími agresormi prichádzali na pomoc *mudžahedíni* z krajov vzdialených. Azzám však tvrdí, že nie je možné aby sa Afghánci podarilo vyhnúť sovietske jednotky osamote. Tu sa prichádza odpoveď v podobe dôrazu na *džihád* ako na povinnosť kolektívnu a zároveň individuálnu, keď je podľa Tajmíju i Azzáma kolektívnu povinnosť muslimov brániť sa útoku, a pokiaľ to nedokážu, je to individuálnou povinnosťou každého muslima v blízkosti.⁶²

O slovo sa hlási globalizácia, ktorá vzdialenosti relativizuje. Kto je každý muslim v blízkosti? Azzám, Zawáhirí i bin Ládin po úvahách na túto tému vytvorili interkontinentálnu sieť kancelárií *Maktab al-Chidáma*, neskôr *al-Qá'ida*, ktoré umožňovali stať sa všetkým muslimom tými, ktorí sú v blízkosti. Tým vytvorili a legitimizovali koncept, ktorý možno nazvať *globálnym džihádom*. Ten je odpoveďou na jednu zo spomínaných veľkých otázok moderných *mudžahedínov*.

Ďalšou otázkou, ktorej zodpovedanie inšpiruje Ibn Tajmíja sú eventuálne civilné obeť *globálneho džihádu*. Pre Azzáma to zrejme ešte znamenalo uvažovanie o útokoch na agresorov a kolaborantov v obraňovaných muslimských krajinách. Pre *al-Qá'idu* to však podľa medializovaných historických udalostí od roku 2001 znamená i *globálny džihád* smerom von. Otázka útokov, ktorých obeťami sa stanú civilisti, či dokonca takých, ktoré sú na nich priamo namierené je samozrejme veľmi konfliktná. Korán vraví: „*A bojujte na stezke boží proti tým, ktorí bojujú proti vám, avšak nečinite bezpráví neboť Bůh nemiluje ty, ktorí se bezpráví dopouštějí.*“⁶³

„*A kvůli tomuto jsme předepsali dítkám Izraele, aby ten, jenž zabije jednoho člověka – nikoliv pro pomstu na někom anebo za to, že šířil pohoršení na zemi – byl souzen, jako by zabil lidstvo veškeré. a aby ten, kdo oživil jednoho, byl posuzován, jako by oživil lidstvo*

veškeré. a přišli k nim již dříve poslové naši s jasnými důkazy, avšak mnozí z nich i potom se dopouštěli přestupků na zemi.“⁶⁴

Quintan Wiktorovitz vytvoril orientačný zoznam podmienok, za ktorých je usmrtenie civilistov v boji pre bojovníkov *al-Qá'idy* povolené. Ten vypracoval pomocou štúdia ich spisov, listov a verejných vyhlásení.

„1) Nepriateľ zámerne zabíja muslimských civilistov.

2) Civilisti asistovali pri boji „skutkom, slovom, myslou (intelektom).

3) Islamskí bojovníci nedokážu rozlíšiť medzi bojujúcimi a nebojujúcimi

4) Je potrebné vypáliť nepriateľskú pevnosť alebo pole, kde sú civilisti.

5) Musia byť použité ťažké zbraňové systémy.

6) Nepriateľ používa civilistov ako ľudské štíty.

7) Nepriateľ poruší dohodu s muslimami a civilisti musia byť zabíjaní pre ponaučenie.“⁶⁵

Pre skúmanie vplyvu Ibn Tajmíju na tento vykonštruovaný zoznam sú dôležité body o civilných spolupracovníkoch útočníkov, o nemožnosti dištinkcie medzi bojujúcimi a nebojujúcimi a o nepriateľovom užití civilistov ako živých štítov. Ibn Tajmíja v jednej zo svojich *fatiev* vraví, že „*Tí, ktorí nie sú útoční a nepodieľajú sa na vojne, ženy, deti, pútnici, starci, slepci, chronicky chorí a im podobní nemajú byť zabíjaní, iba ak sa podieľajú na vojne svojimi slovami alebo činmi.*“⁶⁶

Ibn Tajmíja k tomu v niektorých svojich *fatwách* vrátane Mardínskej pripája i názor, že výnimkou sú taktiež tí, ktorí sa na vojne a podpore bezvereckého panovníka podieľajú svojím mjetkom. Je zrejme, že v súčasnosti i počas útokov pripisovaných *al-Qá'ide* môže byť participantom na vojne podľa tejto definície takmer každý novinár, mezežer alebo poštár.

Zawáhirí a ďalší autori napojení na sieť *al-Qá'ida* však námietky o Tajmíjovej dobe, kedy neexistovala dnešná demokracia, globálna prepojenosť a podobne, odmietajú s tvrdením, že volené zastupiteľstvá, ktoré rozhodli o vojenských alebo iných aktivitách proti muslimom, zastupujú hlas ich voličov. a teda, že sú i voliči participantmi na vojne vedenej takouto krajinou.⁶⁷

V otázke nemožnosti dištinkcie bojujúcich a civilistov, či ich využitia ako ľudských štítov, alebo dokonca pokiaľ sa jedná i o muslimských civilistov Azzám vo *fatwe* Obrana muslimských zemí cituje Ibn Tajmíju: „*Pokiaľ sú s neveriacimi prítomní i zbožní ľudia, najlepší z človečenstva, a nie je možné bojovať proti bezvercom inak, než že budú zabíjaní, vtedy budú zabíjaní tiež. Uznávaní učenci sú v zhode, že pokiaľ neveriaci použijú muslimských*

64) Korán 5:32.

65) Wiktorowicz 2005, 89.

66) Ansari 2000, 544.

67) Wiktorowicz 2005, 91.

61) Hoor al-Ayn: Join the Caravan, <http://hoor-al-ayn.com/books>, cit.30. 3. 2012.

62) Hoor al-Ayn: Join the Caravan, <http://hoor-al-ayn.com/books>, cit.30. 3. 2012.

63) Korán 2:190.

*zajatcov ako ľudské štíty a pre ostatných muslimov existuje nebezpečenstvo, pokiaľ nebudú porazení, je povolené zabiť muslimov, avšak je nutné mieriť na neveriacich.*⁶⁸

Je zrejmé, že pre nemuslimských civilov prítomných na bojisku nebudú platiť prísnejšie podmienky. Pravdepodobný je opak.

Na záver jadra štúdie bol ponechaný mediálne známy leader *al-Qá'idy* Usáma bin Ládín, ktorý túto sieť viedol od jej vzniku až do jeho údajnej smrti v roku 2011. Miloš Mendel vo svojej publikácii *Hidžra* tvrdí, že bol ovplyvnený Ibn Tajmíjovým symbolom Tatára, ktorý prebral i Farag.⁶⁹ To isté platí i o *mulá* Muhammadovi Umarovi, ideológovi Talibanu a faktickom leadrovi Islamského Afganského Emirátu, ktorý trval od roku 1996 až do invázie USA v roku 2001. Podľa Mendela vo svojich *fatwách* prijal symbol Tatára, bezvereckého uzurpátora moci nad krajinou s muslimským obyvateľstvom.⁷⁰ V prípade Usámu bin Ládina, ten prirovnáva k Tatárom uzurpátorov moci nad *dár al-islám*, ktorými majú byť USA a Izrael. O Tajmíju sa taktiež opiera ako o právnu a vieroučnú autoritu vo svojom *Vyhlásení džihádu proti Američanom okupujúcim krajinu dvoch svätých miest*. Ibn Tajmíju v nej po krátkom popise historického kontextu radí k učencom, ktorí boli podobne ako niektorí Ládínovi súčasníci obeťami útokov uzurpátora pre ich snahu podporiť islamský národ proti jeho nepriateľom. Ibn Tajmíja sa stáva jeho oporou v tvrdení, že všetci muslimovia by sa mali zapojiť do boja za vyhnutie neveriacich z muslimských krajín a podobne ako Azzám a Ibn Tajmíja tvrdí, že *džihád* za vypudenie agresora je hneď druhou povinnosťou muslima za vierou. Táto *fatwa* z roku 1996 je kritikou prítomnosti americkej prítomnosti a aktivít v muslimských krajinách a taktiež kritikou prístupu saudského štátu k nim.⁷¹ Vo *fatwách*, ktoré vydal roku 1994 počas svojho pobytu v Sudáne, a v ktorých sa zameriava na kritiku náboženskej politiky domovskej Saudskej Arábie, využíva Ibn Tajmíjov odkaz a autoritu k výzve na nasledovanie pravoverných '*ulamá*, ktorí boli však perzekuovaní, a k *džihádu* proti nepriateľom islamu v každej podobe.^{72, 73}

68) Religioscope: Defense Fatwa, http://www.religioscope.com/info/doc/jihad/azzam_defence_3_chap1.htm, 30. 3. 2012.

69) Mendel 2006, 315.

70) Mendel 2008, 138.

71) Wikisource: Osama bin Laden's Declaration of War, http://en.wikisource.org/wiki/Osama_bin_Laden's_Declaration_of_War, 31. 3. 2012.

72) Wikisource: Muslim Scholars In a Face of Despotism, http://en.wikisource.org/wiki/Muslim_Scholars_in_a_Face_of_Despotism, 30. 3. 2012.

73) Wikisource: Do Not Have Vile Actions in Your Religion, http://en.wikisource.org/wiki/Do_Not_Have_Vile_Actions_in_Your_Religion, 30. 3. 2012.

4. Záver

Ponúknutá štúdia mala poskytnúť prehľad myšlienok stredovekého islamského právnika Ibn Tajmíju na autorov i aktivistov politického islamu a predovšetkým radikálneho politického islamu v neskoršom 20. storočí. Text ukázal, v čom spočíva príťažlivosť Tajmíjových argumentov. Je to ich fundamentalistický charakter, definovaný hanbalovským madhabom i doba, v ktorej žil a udalosti, na ktoré reagoval. Nemožno poprieť, že bola v mnohom podobná súčasnému stavu islamského sveta. Ilchání ako nástupcovia neľútostných Tatárov, ktorí zdevastovali Baghdád a tyranizovali muslimské obyvateľstvo nahradili sekulárni politici ako agenti kolonizátorského Západu, ktorý môže za poníženie muslimov, likvidáciu chalífátu a inštaláciu Izraela. Súčasnosť nám ukazuje, že situácia nie je iná. Tlak Západu na islamský svet neustáva. Americké angažmá v oblasti širšieho Blízkeho východu trvá a udalosti Arabskej jari z roku 2011 ukázali, že široké masy sa so sekulárnymi faraónskymi formami vlády nestotožňovali. Je na mieste povedať, že Tajmíjov dôraz na *idžmá'*, konsenzus ummy, v takomto prípade stráca svoju váhu, ktorú mal ako argument proti Faragovi, či iným, ktorí ho vo svojich dielach ignorovali, alebo obchádzali tým, že širokú spoločnosť označili za ignorantskú. V záujme Západu i islamského sveta je aby sa práve tento islamský koncept, na ktorý Ibn Tajmíja tak veľmi prihliadal, propagoval a šírili. V súčasnej dobe globálnej prepojenosti, zbraní hromadného ničenia či hrozby globálneho teroru existuje ešte jeden koncept, ktorý Tajmíja opakoval v spise, z ktorého táto štúdia najviac čerpá, a ktorý by mal byť šírený. Niekoľko krát opakovaná myšlienka v *Prikazovaní správneho a zakazovaní nesprávneho* a základný princíp *hisby* znie: „Všetko čo vravíme vychádza zo základného princípu, ktorý hovorí, že pokiaľ sú prospech a škoda vo výsledku činu zmiešané. a človek si musí vybrať medzi konaním dobra s nejakými zlými vedľajšími účinkami alebo vyhnutiu sa takémuto činu aby predišiel zlým vedľajším účinkom, je nevyhnutnosťou vybrať si smer, ktorý má väčší celkový alebo čistý prospech.“⁷⁴

Obrázek 1: Posledná veta najstaršieho dochovaného prepisu Ibn Tajmíjovej Márdínskej fatwy Záhíríja 2757 obsahujúcej kontroverzné sloveso proti nemu je bojované/ s ním je zaobchádzané. / Picture 1: The last sentence of the oldest preserved transcript of Ibn Taymiyyah's Marden fatwa Zahiryya 2757 containing the conflict verb to be fought/ to be treated.

Zdroj: Michot (2011: 146)

74) Kalamullah: Enjoining Right and Forbidding Wrong by Ibn Taymyyia, <http://www.kalamullah.com/Books/Enjoining%20Right%20and%20forbidding%20wrong.pdf>, 5. 4. 2012.

Použité zdroje

Literatúra

AIGLE, Denise (2005): The Mongol Invasions of Bilad al-Sham by Ghazan Khan and Ibn Taymiyah's Three „Anti-Mongol“ Fatwas. *Mamluk Studies Review* 2/2007, s. 89–120.

ANSARI, Muhammad Abdul-Haqq (2000): *Ibn Taymiyyah expounds on Islam*. Riyadh: General Administration of Culture and Publication.

ARMSTRONGOVÁ, Karen (2008): *Islám*. Praha: Slovart.

ESPOSITO, John a KALINN, Ibrahim (2009): *The 500 Most Influential Muslims in the World 2009*. Amman: The Royal Islamic Strategic Studies Centre.

FARAJ, Muhammad Abdalsalam (2001): *The Absent Obligation*. Birmingham: Maktabah Al Ansar Publications.

KEPEL, Gilles (1985): *Muslim Extremism in Egypt: The Propeth and Pharaoh*. Berkley: University of California Press.

KREISER, Klaus a NEUMANN, Christoph (2010): *Dějiny Turecka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

MATROUDI, Abdul Hakim (2006): *The Hanbali School of Law and Ibn Taymiyyah: Conflict or conciliation*. New York: Routledge

MENDEL, Miloš (1994): *Islámská výzva*. Brno: Atlantis

MENDEL, Miloš (2006): *Hidžra: Náboženská emigrace v dejinách islámských zemí*. Praha: Orientální ústav Akedemie věd České republiky.

MENDEL, Miloš (2008): *S puškou a Koránem*. Praha: Orientální ústav Akademie věd České republiky.

MICHOT, Yahya (2011): Ibn Taymiyya's „New Mardin Fatwa“. Is genetically modified Islam (GMI) carcinogenic?. *The Muslim World* 2/2011, s. 130–181.

WIKTOROWITZ, Quintan (2005): A Genealogy of Radical Islam. *Studies in Conflict and Terrorism* 2/2005, s. 75–97.

Prameny

Korán (1972). Praha: Odeon.

Internetové zdroje

Hoor al-Ayn: *Join the Caravan*, <http://hoor-al-ayn.com/books>, 30. 3. 2012.

Kalamullah: *Enjoining Right and Forbidding Wrong by Ibn Taymyyia*, <http://www.kalamullah.com/Books/Enjoining%20Right%20and%20forbidding%20wrong.pdf>, 5. 4. 2012.

Kalamullah: *Milestones*, <http://www.kalamullah.com/Books/MILESTONES.pdf>, 19. 6. 2011.

National Comission on terrorist attacks Upon the United States: *Monograph on Terrorist Financing*, http://govinfo.library.unt.edu/g11/staff_statements/index.htm, 30. 3. 2012.

Religioscope: *Defense Fatwa*, http://www.religioscope.com/info/doc/jihad/azzam_defence_3_chap1.htm, 30. 3. 2012.

Wikisource: *Muslim Scholars In a Face of Despotism*, http://en.wikisource.org/wiki/Muslim_Scholars_in_a_Face_of_Despotism, 30.3.2012.

Wikisource: *Osama bin Laden's Declaration of War*, http://en.wikisource.org/wiki/Osama_bin_Laden's_Declaration_of_War, 31.3.2012.

Wikisource: *The Great Compilation of Fatwa*, http://ar.wikisource.org/wiki/%D9%85%D8%A-C%D9%85%D9%88%D8%B9_%D8%A7%D9%84%D9%81%D8%AA%D8%A7%D9%88%D9%89, 8. 4. 2012.

Vydání článku bylo podpořeno Grantovým systémem ZČU, číslo projektu SGS-2013-062.

Summary

Ibn Taymiyyah was and until now is one of the most influential Islamic lawyers. His law and theologic books are translated into various languages and published in various countries throughout the world for religious education of Muslim communities. He could be called one of the first Islamic fundamentalists. He was a revivalist of the Hanbali madhab and his thoughts are very similar to those of the later islamic reformists. After the Cold war the West lost its ideological opponent. Communism was substituted by the threat of nationalism in Europe and central Asia and by the threat of religious fundamentalism and radicalism, notably Islamic radicalism. This was confirmed by the focus of western discourse on the Israeli-Palestinian peace process, the war in Yugoslavia or the suprising success of Huntington's Clash of Civilizations. Incidents from New York and Washington in 2001, Madrid in 2004 and London in 2005 together with a declaration of the global war on terror climaxed this castling of threats. This inspired new publications and re-editions of books dedicated to radical Islam. There are many references about Ibn Taymiyyah as the inventor of various concepts which radicals embraced. It is the case of the themes of correct Islamic rule, jihad and of so-called geopolitical notions. Ibn Taymiyyah was active in Damascus after the period of the Mongol invasions and the devastation of the khalifate. There existed a few states ruled by Mongols in the region, and Mongol rulers formally converted to Islam. They ruled by a traditional co-dex called Yasa. Ibn Taymiyyah found their conversion to Islam superficial and did not consider them righteous Muslims. According to him the source of law could only be the Quran and sunna. The ruler must rule by sharia. If he does not, the umma has the right to substitute him. To prevent fitna, there is a concept of ijma, consensus of the umma. Ibn Taymiyya and his concept of jihad is also significant. He considered it the sixth pillar of Islamic faith and placed jihad on the level of hajj or fasting. He says that jihad is a defining aspect of the umma which helps to maintain and to develop it. The next important field of his work are fatwas, judical verdicts. One of them, called Marden fatwa, is considered the first, which focused the on the life of Muslims under non-Muslim rule. Important in this fatwa was his opinion regarding the city of Marden dar al-Islam or dar al-Kufr. He said it is a specific region in which Muslims and non-Muslims are treated equally. The later transcriptions and translations of the original fatwa were marked by serious mistakes which lead to a misunderstanding of the original meaning. Fatwa then could be interpreted as a legitimization of the violence against non-Muslims. It should be mentioned that Ibn Taymiyyah's thoughts were inspiraton for the civil leader of Cairo-based al-Jihaad group, Abdasalam Farag. He cooperated in planning the assasination of Egyptian president Sadat and was sentenced to death. His pamphlet, The Neglected Duty, calls for the overthrow of secular establishments throughout the Muslim world. He compares secular leaders to Tartars and Mongols. He shows how they rule by tools other than sharia. Taymiyyah's fatwas against Mongols and his opinions on jihad served Farag as a foot-hold. This foot-hold served also to Abudllah Azzam and Osama bin Laden for recruiting mujahideen to liberate Afghanistan occupied by Soviets. Later this initiative became a global jihadi network.

Michael Brtnický

Evropská zahraniční politika v arabském Středozeří a její vztah vůči islamismu 1995–2011

Abstract

The primary aim of this work is the analysis of the relationship between European foreign policy in the area of Arab Mediterranean and Islamism. Under the terms of European foreign policy, the author believes both the foreign policy of the EU and member states' foreign policies are realized beyond the EU institutional framework. This work views the European Union and Islamism as structural powers. Structures in this context are comparatively stable organizational principles and rules, and structural power is endowed with the authority and capacity of setting down the rules of a game and determining how others will play this game. This approach enables European foreign policy, perceived in the conventional and structural foreign policy continuum in terms of Stephen Kukeleire's definition, to cover sometimes neglected foreign policy dimensions. Although within the framework of international relations theory, social constructivist theory is undoubtedly important for gaining an understanding, this concept does not relate to any of the structural approaches of other international relations theories. It concentrates on the relation of EU foreign policy to authoritative regimes in Arab countries, to the opposition powers - particularly those using Islamic symbolism – and to civil society. The case study dealing with the relation between European foreign policy and Tunisia is included. This study demonstrates the internal political dimension and inconsistency of European foreign policy in this area, where the accentuated priorities of respect to human rights observance and democratization have become victims of the growing trend of

securitization and proclaimed stress on stability hiding cooperation with the authoritative regimes.

Key words: European Union, Mediterranean, foreign policy, authoritarian regimes, Islamism, Tunisia

1. Úvodem

„Která jiná země se může pochlubit, že v uplynulém půlstoletí tolik postoupila na cestě k pokroku, toleranci a rozumu. Je velkou zásluhou prezidenta Ben Aliho, že pokračuje po této cestě, aniž by se dal odradit nejrůznějšími překážkami [...] aniž by se dal zastrašit fundamentalismem, který je naším společným nepřítelem, aniž by se dal zastrašit tmářstvím, fanatiky.“ Tato slova chvály pronesl francouzský prezident Nicolas Sarkozy při oficiální návštěvě Tuniska v dubnu 2008.¹ Francouzský prezident svým vystoupením mimoděk vystihl podstatné rysy evropské zahraniční politiky v oblasti jižního a východního Středozeří, kterými bylo spoléhání se a závislost na tamních autoritativních režimech a obava z politického islámu jakožto a priori politicky, sociálně a kulturně negativní síly. Bylo proto velmi symbolické, když vlnu dramatických politických změn v severní Africe a západní Asii započal v lednu roku 2011 pád bývalého tuniského prezidenta Zín ud-Dína Ben Aliho.

Státy v arabském Středozeří od té doby zažívají lidové protesty, taktické ústupky režimů, násilnou represí, přímé boje i revoluce, a to vše se slévá do přediva událostí, které je v arabském prostředí nazýváno „probuzením“. Bez ohledu na nejistý finální výsledek *intifád* můžeme konstatovat, že rok 2011 ukončil jedno období evropské zahraniční politiky ve Středozeří. Periodu, která započala v listopadu 1995 mezivládní konferencí v Barceloně, stále ovlivněnou atmosférou období po konci studené války a pády autoritativních režimů ve střední a východní Evropě, Latinské Americe a subsaharské Africe. Celková politická a společenská atmosféra této doby byla příznivě nakloněna politické demokratizaci a ekonomické liberalizaci. Autoritářství arabských států² a jejich ekonomická a společenská stagnace z nich činily přirozený cíl liberalizační a demokratizační

vlny. Tento dojem navíc podtrhovaly krize v Alžírsku a Egyptě, kde opozice násilně konfrontovala vládnoucí režimy, které se zdály být před zhroucením.³

Jevilo se tedy velmi potřebné rozvinout komplexní zahraničněpolitickou agendu vůči arabským zemím jižního a východního Středozeří v zájmu jejich co nejméně problematické politické a ekonomické tranzice, poněvadž politická a ekonomická nestabilita v tomto prostoru může mít, vzhledem ke geografické proximitě⁴ a závislosti na dovozu fosilních paliv, závažné důsledky pro členské státy Evropské unie (EU). S odstupem téměř dvaceti let od startu Euro-středozeřího partnerství můžeme konstatovat, že transformace jižního a východního Středozeří, jak si ji Unie vytyčila za cíl své zahraniční politiky, se nezdařila. Jakou roli při tomto neúspěchu sehrála závislost na tamních autoritativních režimech a odpor k subjektům, které se mobilizovaly na základě islámské symboliky? Bylo vyloučení islamistických politických subjektů a islámské občanské společnosti z unijních aktivit slučitelné s cíli politické dimenze zahraniční politiky EU v jižním a východním Středozeří? Nebo se naopak stalo jedním z důvodů selhání politické dimenze evropské zahraniční politiky?

Předložená studie si klade za úkol napomoci objasnit tyto otázky analýzou vztahu evropské zahraniční politiky a islamismu v arabském Středozeří. Časově je vymezena počátkem Euro-středozeřího partnerství v listopadu 1995 a pádem autoritativního režimu v Tunisku v lednu 2011. První část práce je věnována charakteru evropské zahraniční politiky v *sousedství* EU, unikátního v soudobých mezinárodních vztazích. Druhá část textu pojednává o islamismu v prostoru jižního a východního Středozeří. Práce pojímá islamismus jakožto decentralizovanou strukturální sílu a tedy potenciální konkurenta evropské zahraniční politiky. Jsou definovány základní aspekty islamismu a analyzován vztah EU k tomuto politickému, sociálnímu a kulturnímu proudy a dopady tohoto vztahu na evropské iniciativy ve Středozeří. Poslední část tvoří případová studie analyzující politickou dimenzi evropské zahraniční politiky v Tunisku a důsledky ostrakizace islamistických sil Unii pro tuto politiku v Tunisku, která doplňuje předchozí kapitoly konkrétní kazuistikou. Autor zvolil případ Tuniska z důvodu vysoké úrovně kooperace

1) *Le Monde*: Nicolas Sarkozy félicite la Tunisie d'avoir „autant avancé sur la voie de la tolérance“, http://www.lemonde.fr/afrique/article/2008/04/30/nicolas-sarkozy-felicite-la-tunisie-d-avoir-autant-avance-sur-la-voie-de-la-tolerance_1040337_3212.html, 6. 9. 2013.

2) Podle zprávy organizace Freedom House pro období 1993–1994 byly všechny arabské státy v oblasti ohodnoceny jako „nesvobodné“ s výjimkou Maroka a Libanonu, které byly hodnoceny jako „částečně svobodné“ (Freedom House 1994, 677–678).

3) V Alžírsku vypukla krvavá občanská válka, jež si vyžádala životy asi 150 000 lidí, poté, co armáda v lednu 1992 zrušila volby, ve kterých evidentně vítězila islamistická Islámská fronta spásy. Egyptem otřásalo násilí skupinek militantů známých pod souborným názvem Islámská skupina (al-gamáa al-islamíja), přičemž egyptská vláda nakrátko ztratila kontrolu nad některými částmi země. Více například v Gilles Kepel (2002, 159–184 a 254–276).

4) A s ní úzce svázané hrozbě masové ilegální migrace.

mezi EU a touto zemí, existence autoritativního režimu porušujícího základní lidská práva, početné islamistické opozice vůči režimu, represemi zahnané do ilegality a, příznačně, prakticky bezproblémových vztahů v období 1995–2010.

2. Evropská zahraniční politika

Zahraniční politika byla po dlouhou dobu považována za doménu národních států, avšak po ukončení bipolárního soupeření studené války se svět ocitl v nové situaci, kde je pro státy stále obtížnější hájit svoje zájmy tradičními prostředky a ekonomická a politická integrace se v některých částech světa stala imperativem doby. Integrační projekt postoupil zdaleka nejdále na evropském kontinentu, kde překročil čistě ekonomickou dimenzi, a během minulých dvou dekad byla EU se vzrůstající tendencí považována za významného aktéra mezinárodních vztahů s vlastní zahraniční politikou, ač její pozice stále představuje analytickou výzvu vzhledem k tomu, že Unie není *plnohodnotným* státem a souběžně je vývojově dál než mezinárodní organizace (Hill a Smith 2005, 4).

V této práci pro analýzu evropské zahraniční politiky používáme teoretický koncept kontinua konvenční a strukturální zahraniční politiky od Stephena Keukeleireho. Ačkoliv v rámci teorií mezinárodních vztahů je sociální konstruktivismus pro tento přístup nepochybně důležitý, využívá perspektiv a náhledů i z jiných teorií mezinárodních vztahů. Věříme, že Keukeleireho koncept nám umožňuje zachytit a analyzovat specifický charakter evropské zahraniční politiky. Pod evropskou zahraniční politikou rozumíme zahraniční politiku EU i zahraniční politiku členských států, realizovanou mimo institucionální rámec Unie. Zahraniční politiku definujeme jako tu, která je zaměřena na vnější prostředí s úmyslem toto prostředí a chování aktérů v něm ovlivňovat. Tímto záměrem se zahraniční politika liší od vnějších vztahů, jež spočívají v pouhém udržování vztahů s vnějšími aktéry (Keukeleire 2008, 19).

Za dominantní dimenze zahraniční politiky jsou tradičně považovány stát a příslušné elity z hlediska aktérů, osobní, materiální a krátkodobé cíle a zájmy, za nejdůležitější je považován vojenský aspekt bezpečnosti a vojenské nástroje při její realizaci a pozornost je věnována aktuálním událostem, konfliktům a krizím. Nicméně v současné době, formované globalizací a nestabilitou spojenou s hledáním nového světového řádu po skončení studené války – umocněnou současnou globální ekonomickou krizí, je vzrůstající pozornost věnována i jiným dimenzím, které je třeba při tvorbě zahraniční politiky reflektovat, pokud má být zahraniční politika efektivní a konkrétní zahraničněpolitické aktivity úspěšné a to i v dlouhodobém horizontu.⁵

Tato identifikace dominantních a dalších dimenzí nám umožňuje vnímat zahraniční politiku jako kontinuum *konvenční* a *strukturální* zahraniční politiky, což usnadňuje postihnout její méně zjevné, avšak neméně důležité aspekty. Konvenční zahraniční

politika je koncentrována na státy a vztahy mezi nimi, na bezprostřední řešení konfliktů a krizí a vojenská síla je její nenahraditelnou součástí. V zásadě obsah konvenční zahraniční politiky odpovídá dominantním dimenzím zahraniční politiky, tak jak jsou uvedeny v Tabulce 1. Základním atributem konvenční zahraniční politiky je *relační síla* (*relational power*), což je schopnost aktéra A přimět aktéra B udělat něco, co by bez zásahu A neudělal (Keukeleire 2002, 12). Relační síla odpovídá tradiční definici moci ve většině sborníků mezinárodních vztahů a světové politiky (blíže viz Shimko 2008, 79; Goldstein a Pevehouse 2006, 57–61; Mingst 1999, 115–120).

Tabulka 1: Dominantní a další dimenze zahraniční politiky / Table 1: Dominant and other dimensions of foreign policy

	Dominantní dimenze zahraniční politiky	Další dimenze zahraniční politiky
Aktéři	Státy Elity Hlavy států, vlády, ministerstev zahraničních věcí, obrany Vládní aktéři	Nestátní aktéři, síť Obyvatelstvo, společnost Další vládní aktéři Nevládní aktéři
Zájmy a cíle	Vlastní zájmy Momentální osobní zájmy Majetkové a vlastnické cíle	Kolektivní zájmy Zájmy ostatních Dlouhodobé osobní zájmy Cíle okolního prostředí Globální veřejný sektor
Bezpečnost	Vojenská bezpečnost Teritoriální/národní bezpečnost Sekuritizace	Nevojenská bezpečnost Globální bezpečnost Společenská bezpečnost Lidská bezpečnost Desekuritizace
Síla a schopnosti	Vojenské nástroje Materiální nástroje Hard power Relační síla	Nevojenské nástroje Nemateriální nástroje Soft power Strukturální síla
Pozornost	Aktéři, události, konflikty a krize Materiální aspekty (ekonomika, vojenská bezpečnost)	Nemateriální aspekty (identita, kultura, víra, názorová orientace, legitimita)

Zdroj: Keukeleire (2008, 20).

Naproti tomu základním atributem strukturální zahraniční politiky je *strukturální síla* (*structural power*). Strukturami se v tomto kontextu rozumí relativně stálé

5) Viz Tabulka 1.

organizační principy a pravidla hry a strukturální síla je „*autorita a kapacita stanovit pravidla hry a určit, jak budou ostatní tuto hru hrát*“ (Holsti 1995, 69). Strukturální zahraniční politika je pak definována jako ta, která, vedena po dlouhou dobu, se snaží ovlivnit či vytvářet trvalé politické, právní, socioekonomické, bezpečnostní, mentální a jiné struktury na různých úrovních: společenské, státní, mezistátní a regionální. Je to zahraniční politika produkující strukturální změny, zaměřuje se na trvale udržitelné ovlivnění relativně stálých rámců, ve kterých státy udržují vztahy s ostatními státy, se svými občany, se společenskými organizacemi a s dalšími aktéry – a to skrze ovlivnění pravidel hry i výběru hry samé (Keukeleire 2002, 14).

Konvenční a strukturální zahraniční politika nejsou v kontradikci – mohou se vzájemně doplňovat a mohou být na sobě i závislé. Obecně lze říci, že pro úspěšnou zahraniční politiku je třeba nalézt správný poměr a soulad mezi konvenční a strukturální zahraniční politikou. Příkladem úspěšné strukturální zahraniční politiky je například americká zahraniční politika vůči západní Evropě a podpora evropské integrace v první dekádě po druhé světové válce či evropská zahraniční politika vůči post-komunistickým zemím střední a východní Evropy od konce 80. let, které jsou od r. 2004 členskými státy Unie. Otazníky se stále vznášejí nad evropskou zahraniční politikou vůči zemím západního Balkánu. Toto unijní angažmá je ostatně příkladem vzájemně se doplňujícího vztahu mezi konvenční a strukturální zahraniční politikou – uplatnění strukturální zahraniční politiky bylo možné pouze po konvenčních zahraničněpolitických akcích Severoatlantické aliance, respektive Spojených států (Keukeleire 2008, 26).

Je zřejmé, že EU disponuje rozsáhlou strukturální silou a to jak v ekonomice, kde je její dosah skutečně globální, tak i v politice, kde se její vliv projevuje zejména v bezprostředním okolí, v *sousedství* Unie. To souvisí s instrumenty, jež Unie může rozehrát ve své strukturální zahraniční politice a mírou kondicionality, kterou může při prosazování svých zahraničněpolitických zájmů použít. Logicky je její strukturální síla různě intenzivní ve vztahu k Srbsku a dalším zemím západního Balkánu, ve vztahu k Turecku nebo ve vztahu k Ázerbájdžánu, Egyptu či Bělorusku. Zde je naprosto zásadní otázkou možné členství v EU. Pokud tu pro stát, vůči němuž je uplatňována strukturální zahraniční politika, existuje perspektiva budoucího členství v Unii, tak možnosti ovlivnění a importu struktur jsou pro Unii mnohem větší než v případě státu, u něž je posibilita budoucího přístupu předem vyloučena či je pouze v oblasti teoretických úvah. Slovy Evropské komise „*rozšiřování rozhodně bylo a je nejúspěšnějším zahraničně-politickým instrumentem*“ (Evropská komise 2003).

EU logicky není jedinou strukturální silou ve světové politice a ekonomice. Existují i další aktéři, kteří podporují politické, ekonomické, společenské a bezpečnostní struktury, jež formují mezinárodní kontext, ve které Unie operuje a ovlivňují tak vyhlídky úspěchu strukturálních zahraničních politik EU (Keukeleire 2008, 310). Unie tak místy čelí skutečné konkurenci ostatních strukturálních sil ve světě. Vedle Spojených států to jsou především státy skrývající se pod akronymem BRIC, tedy Brazílie, Rusko, Indie a Čína.

Avšak i státy, které mají v mnoha ohledech limitovanější možnosti, mohou provádět aktivní strukturální zahraniční politiku, jako například Saúdská Arábie.⁶

3. Islamismus jako strukturální síla

Kromě mezinárodních organizací a státních aktérů je třeba věnovat pozornost také decentralizované strukturální síle, jež je rovněž schopna být nositelkou rozličných struktur, která je známá pod souhrnným názvem islamismus. Vzhledem k silnému vlivu této strukturální síly v bezprostředním okolí Unie⁷ představuje islamismus jednu z největších výzev pro unijní zahraniční politiku v krátkodobém i dlouhodobém horizontu a to jak ve smyslu konvenčním, tak především ve smyslu strukturálním.

Obecný pojem islamismus, jako souborné označení všech projevů využívajících islámskou symboliku, může být poněkud matoucí. Subjekty využívající k politické, společenské a kulturní mobilizaci islámské symboly se v každém státě projevují jiným způsobem, v závislosti na historickém vývoji a místních politických, ekonomických, společenských a kulturních podmínkách. Islamistické strany, hnutí a skupiny vznikají v rámci konkrétních společností a států, přičemž do sebe vstřebávají lokální specifika. Proto souhrnný název islamismus slouží pouze k obecnému naznačení politického směru a společensko-kulturní tendence, mnohem větší vypovídající hodnotu má jeho další specifikace na marocký, alžírský, egyptský, libanonský a další islamismus.⁸ Tato různorodost je natolik očividná, že je na místě hovořit spíše o *islamismech* než o jednom, všezahrnujícím, *islamismu* (blíže viz Halliday 2005, 193–228; Ayoob 2005, 951–961). Přesto je možné pozorovat některé obecné tendence ve vývoji, rétorice a programatice islamistických

6) Saúdská Arábie od 60. let 20. století provádí aktivní strukturální zahraniční politiku, která se soustředí na islámský svět a muslimy žijící v Evropě a Spojených státech (Mandaville 2007, 158–159).

7) A také uvnitř Unie samé, které je se svými 20 miliony muslimy stále významnější součástí islámského společenství – ummy (Mandaville 2007, 292)

8) Politická, ekonomická, sociální, historická a kulturní specifika jednotlivých islámských zemí determinují charakter islamistického proudu v dané zemi, bez ohledu na mnohdy internacionální rétoriku islamistických subjektů. Například politické projevy islamismu v Maroku nelze pochopit bez kontextu široké legitimacy stávající monarchie, jako existenciální zápas mezi islamisty a režimem v Alžírsku v 90. letech má své kořeny v budování postkoloniálního státu. I nadnárodní síť islamistických militantů, známá pod označením al-Qáida, je plodem sovětské invaze do Afghánistánu a specifické situace v některých arabských státech (především Saúdská Arábie, Egypt, Alžírsko) v 80. letech 20. století, kdy prudký pokles cen ropy narušil sociální stabilitu a kooptační možnosti zdejších režimů.

formací, které nám umožňují vnímat jednotlivé islamistické subjekty jako součást širší množiny politických a sociálních aktérů v zemích s většinově muslimskou populací.

Nejdůležitější z těchto společných tendencí je přesvědčení, společné všem reprezentantům islamismu, že islám nabízí řešení pro současné problémy, jimž čelí obyvatelstvo ve státech obývaných muslimy, což v kontextu jižního a východního Středozeří znamená především politický útlak a ekonomickou, sociální a kulturní krizi. Toto přesvědčení se pojí s různou mírou skriptualismu, tedy doslovným lpěním na významu posvátných textů, která panuje v rozličných islamistických formacích. Islamisté odmítají předchozí paradigmaty rozvoje (socialismus, komunismus, kapitalismus, modernizace či sekularismus) jako importované a místo nich nabízejí vlastní řešení, odvozené z islámu, o jehož autentičnosti nemohou být pochyby. Islamismus tedy nabízí jednotlivcům a společnostem traumatizovaným evropskou koloniální expanzí a dominancí amerických a evropských struktur jejich vlastní, domácí řešení této nepříznivé situace. Zde je nutné zdůraznit, že islamisté se zpravidla nevymezují proti mnoha základním strukturám, od nichž svoji identitu odvozuje EU,⁹ ale spíše proti symbolickým kategoriím a ukazatelům euro-amerického vlivu (Burgat 2009, 618). Popularitu, legitimitu a prestiž reprezentantů islamismu v arabském Středozeří potvrdily jejich volební úspěchy po roce 2011, kdy dokázali zvítězit ve svobodných a soutěživých volbách v Maroku, Tunisku a Egyptě, významné zisky si připsali i v dalších státech.

Dalším důležitým prvkem islamismu je důraz na islámský právní systém, nazývaný šaría. Islamisté se snaží své struktury derivovat z islámské tradice, proto má šaría ústřední pozici v jejich programatice. Šaría nabízí právní rámec pro regulaci téměř všech oblastí lidského života, od politiky po každodenní chování jednotlivců, od ekonomiky a bankovníctví po společenské a rodinné vztahy. Politické, právní, socioekonomické a mentální struktury nesené a podporované islamismem jsou proto odlišné od těch, které podporuje EU. Struktury podporované islamismem zdůrazňují dominanci náboženství nad politikou, náboženských odpovědí nad nenáboženskými řešeními (Keukeleire 2008, 323).

Přes negativní nádechy, který si získala v Evropě a Spojených státech, je šaría chápána jako pozitivní síla, která chrání obyvatelstvo před libovůli autoritářských vlád. V tomto kontextu postavení šarií v programatice islamistických formací značí nejen důraz na vlastní, islámské tradice oproti těm importovaným, nejen na náboženství oproti laicismu, ale i důraz na spravedlnost oproti zvlí a represí. Hledání vlastních sil a spravedlnosti leží v srdci islamistické agendy (Azzam 2006, 1120). V posledních letech lze pozorovat odklon některých politických subjektů, majících kořeny v islamismu, od ústřední role šarií směrem k uznání politického, společenského a kulturního pluralismu, což vede k úvahám o konci klasického islamismu a nástupu post-islamismu.¹⁰

Islamismus představuje v současném politickém, sociálním a kulturním vývoji států arabského Středozeří mocnou strukturální sílu a jako takový se stává konkurencí pro strukturální zahraniční politiku EU. Konvenční možnosti islamismu jsou spíše limitované. Důležitým rysem, který islamismus odlišuje od tradičních konvenčních a strukturálních sil je absence vedení či jasně definovaného centra, což však nezmenšuje jeho dosah, ani neznemožňuje označit islamismus za *decentralizovanou* strukturální sílu. Ta v sobě nese relativně stále organizační principy a pravidla hry a v naprosté většině zmíněných států má autoritu a kapacitu stanovit pravidla hry a určit, jak budou ostatní tuto hru hrát, což je obzvláště patrné na společenské úrovni.¹¹ Specifický je svou mnohotvárností, jež je reflektována nejen existencí početných a organizačně i obsahově odlišných formací, mezi nimiž neprobíhá téměř žádná koordinace. Rovněž těžiště působení islamismu je neméně rozmanité a sahá od individuální a společenské úrovně po úroveň elit a států, sociální sítě a toky idejí a finančních prostředků se kombinují s jasně strukturovanými hierarchickými organizacemi, *soft power* a strukturální síla jsou místy doprovázeny užitím *hard power*, imateriální prvky jako identita a víra se spojují s prvky materiálními, jako jsou sociální služby nebo podpora drobného podnikání (Keukeleire 2008, 322). Společné přesvědčení islamistických subjektů o hodnotě islámu pro řešení současných problémů tedy není doprovázeno jejich jednotnou strategií a metodologie islamistických

10) Typickým příkladem je turecká Strana spravedlnosti a rozvoje (Adalet ve Kalkinma Partisi, AKP), která vznikla na troskách soudně zakázané islamistické Strany prosperity. Pod reformní vládou AKP se Turecko výrazně přiblížilo potenciálnímu členství v EU (blíže v Cinar 2006, 469–486).

11) Růst autority a kapacity islamismu na individuální a společenské úrovni je v oblasti jižního a východního Středozeří zřetelný především od 70. let minulého století. V mnoha případech jeho postup urychlily i aktivity autoritativních režimů, které ve snaze čelit islamistické konkurenci přistoupily k „soutěži v islamizaci“ stavbou mešit, islámských vzdělávacích institucí, posílením náboženského obsahu v masmédiích a okázalou zbožností svých špiček.

9) Jako je například demokracie, politický pluralismus, dodržování lidských práv atd.

formací osciluje od pietistických sdružení, zdůrazňujících osobní zbožnost a příkladný život, po standardní politické strany, účastníci se volebních klání a působících v legislativních a exekutivních funkcích, až po militantní skupiny, kladoucí důraz na globální ozbrojený boj proti symbolům euro-americké dominance.

4. Evropská unie a islamismus

Islamismus představoval v období 1995–2011 pro evropskou zahraniční politiku v oblasti jižního a východního Středozeří zásadní výzvu a také obrovské dilema. Letošní červenový vojenský převrat v Egyptě ukázal, že evropské dilema mezi podporou demokracie a odporem k islamismu je stále živé. Mezi představiteli EU i některých národních vlád sílilo do roku 2011 přesvědčení, že je nutné vypracovat komplexní strategii pro dialog a případnou spolupráci s islamistickými politickými subjekty a také s islámskou občanskou společností. Mnohým evropským představitelům bylo zřejmé, že islamisté jsou klíčem k dosahu zahraniční politiky EU na nevládní a společenskou úroveň téměř všech států v oblasti, vzhledem k nezastupitelnosti islamistů při definici mnoha imateriálních aspektů života daných společností a morálnímu kreditu, jež měli pro svou endogennost, nezkorumpovanost a zásadovou opozici vůči autoritativním režimům do *intifád* roku 2011. Avšak toto přesvědčení nebylo až do začátku „arabského jara“ následováno konkrétní politickou akcí a islamisté se nikdy nestali partnery v dialogu v rámci Barcelonského procesu a tak se vazby mezi EU a islamistickými subjekty omezily na váhavé, neformální a nekonzistentní kontakty a to pouze v případech, kdy byly posvěceny vládnoucími režimy (Kausch a Youngs 2009, 968–970).

Obzvláště strukturální komponent evropské zahraniční politiky nemohl být bez dialogu a spolupráce s islamisty efektivní, protože ostrakizace islamistických politických subjektů a islámské občanské společnosti, společně s kooperací a spřízněností s největšími protivníky řadových obyvatel arabských zemí – autoritativními režimy a Izraelem (Burgat 2009, 617), měla ničivý vliv na legitimitu EU jakožto zahraničněpolitického aktéra v arabských zemích. Na strukturální výzvu islamismu neexistuje konvenční odpověď. Přes tento očividný fakt se dialog (a tím více spolupráce) s islamisty stal obětí stále silnějšího trendu sekuritizace. Na tomto vývoji se jistě podepsala i atmosféra po teroristických útocích v New Yorku, Madridu a Londýně a následná, byť nedeklarovaná, logika islamismus = terorismus. Projevoval se tu však i zastřený, přesto jasně čitelný, záměr EU a některých členských států¹² omezit zahraniční politiku ve středozeří oblasti na *jádrové* zájmy Unie, tedy ekonomickou spolupráci a boj proti ilegální migraci

12) Obecně řečeno – podporu demokratizace více zdůrazňují státy ze severozápadu EU – Velká Británie, skandinávské země a Německo, zatímco jižní státy (zvláště Francie a Španělsko) tíhnou k omezenějšímu přístupu z obav před rozsáhlou migrací (Carothers a Ottaway 2005, 6).

terorismu.¹³ Takovýto záměr byl v kontradikci s původní transformační ideou evropských zahraničněpolitických iniciativ. Rovněž byl v kontradikci se zájmem obyvatel jižního a východního Středozeří, jímž nepochybně byl konec despotických, zkorumpovaných a represivních režimů, což nic nemohlo demonstrovat lépe, než sled událostí „arabského probuzení“ od počátku roku 2011. A byl i v rozporu se zájmy Unie, jejíž oficiální stanoviska poukazují na fakt, že existence a praxe autoritativních režimů generují politickou nestabilitu, násilí a odpor vůči nim, což ohrožuje i evropskou bezpečnost.

EU do roku 2011 několikrát deklarovala nutnost dialogu a spolupráce s umírněnými islamisty.¹⁴ Poprvé tak učinila roku 2004 ve svém dokumentu Strategické partnerství se Středozeřím a Blízkým východem, kde v části věnované politickému dialogu zdůraznila nutnost zapojení všech politických organizací a částí občanské společnosti, které jsou zaměřeny na nenásilné řešení problémů (Rada Evropské unie 2004). O rok později Strategie pro boj proti radikalizaci a rekrutování k terorismu podtrhla význam umírněných islamistů v boji proti ideologii al-Qáidy a jejích odnoží (Rada Evropské unie 2005). Deklarace Evropského parlamentu z května 2007 přímo vyzývá EU k tomu, aby poskytla podporu, mezi jinými, i umírněným islamistům v zájmu prohloubení a zrychlení tempa politických reforem v arabských zemích (Evropský parlament 2007). Vzhledem k tomu, že EU ve vztahu k islamistům přednostně zajímají otázky násilí, práv žen, demokracie a pozice islámského práva v jejich programatice (Wenger 2007, dostupné v Asseburg a Brumberg eds. 2007, 55), kooptované islamistické strany se i z hlediska evropských programových priorit nutně jeví jako umírněné. Přesto realita zahraniční politiky EU neodpovídala deklarovaným pozicím.

Zahraniční politika EU pohlížela na islamismus jako na a priori negativní sílu, kterou je nutno ignorovat či přímo zadržovat, a nedůvěřuje obratu významné části islamistů směrem k demokracii a politické, společenské a kulturní pluralitě. V tomto ohledu se zahraniční politika EU liší od zahraniční politiky Spojených států – USA například považují marockou Stranu spravedlnosti a rozvoje za legitimního politického aktéra a dokonce před rokem 2011 ji zahrnuly do aktivit na podporu soutěže politických stran,¹⁵ což dokazuje, že Spojené státy jsou ochotné spolupracovat s islamisty, pokud je považují za umírněné. Naproti tomu EU, aniž by je přímo obvinila z nedemokratické agendy

13) Nebo také jinými slovy – podpora autoritativních režimů výměnou za přírodní zdroje a stabilitu (blíže v Youngs 2006)

14) Islamistické subjekty označujeme v textu za umírněné, pokud uznávají politickou pluralitu a odmítají násilí jakožto legitimní prostředek vlastního politického boje. Neznamená to však, že odmítají násilí zcela – mohou ho například schvalovat v kontextu izraelsko-palestinského konfliktu.

15) National Democratic Institut: Morocco, <http://www.ndi.org/morocco?page=0%2C0>, 6. 9. 2013.

či nepřipustných postojů, vyloučila kooptované islamistické strany i další islamistické politické subjekty z jakéhokoliv institucionalizovaného dialogu s představiteli opozice a občanské společnosti z arabských států jižního a východního Středozeří.

Nechť EU vést dialog a spolupracovat s islamistickými politickými subjekty odráží mýtus tzv. *třetí síly* v arabské politice (Burgat 2009, 628). Tento mýtus byl ze strany EU vytrvale podporován, ačkoliv bylo již mnoho let zřejmé, že jde do značné míry o přelud. Jeho jádrem bylo přesvědčení, že k autoritativním režimům existuje v arabských zemích jižního a východního Středozeří kromě islamistů i další, sekulární a předstávám EU plně vyhovující, alternativa v podobě liberálů a demokratické levice. Ve skutečnosti byly tyto politické síly marginální a často závislé na režimech, jak to potvrzuje i vývoj po roce 2011.

Představitelům této *třetí síly* se podařilo monopolizovat si fóra dialogu mezi EU a opozicí a občanskou společností ze Středozeří, kde se vědomě podíleli na demonizaci islamistů, které vnímali jako konkurenci a ne jako partnery v boji proti autoritářství. Prostřednictvím některých osobností a sdružení zastupujících tzv. *třetí sílu* se účastnily dialogu mezi EU a opozicí a občanskou společností i zpravodajské služby autoritativních režimů, což jen podtrhlo nefunkčnost podobného dialogu pro demokratizaci arabských států. Vyloučením islamistů se pro EU výběr partnerů zredukoval na nepočetné skupinky, závislé na prostředcích EU a často říkající jen to, co evropští představitelé chtějí slyšet (Burgat 2009, 626). Tyto formace sice mohly sehrát důležitou roli například při upozorňování na případy porušování lidských práv, ale otázka změny režimu od autoritativního k demokratickému, jež vyžaduje subjekty s masovou lidovou podporou, byla zcela mimo jejich možnosti (blíže v Langohr 2004, 181–204).

V posledních letech bylo možné v jižním a východním Středozeří pozorovat tři souběžné trendy ve vývoji islamismu: radikalizaci, de-radikalizaci a re-radikalizaci.¹⁶ Ve světle deklarovaných cílů evropské zahraniční politiky je logické, že zájmem EU a členských států byla podpora de-radikalizace a obratu k demokracii. Ignorování islamistů ze strany EU oslabovalo ty subjekty a jednotlivce, kteří jsou nositelem trendu islámské demokracie (blíže v Emerson, Kausch a Youngs eds. 2009). Navíc spolupráce s autoritativními režimy oslabilu legitimitu EU jakožto podporovatele demokratizace arabských států, optikou islamistické opozice se tímto EU dostala do pozice zahraničního patrona lokálních režimů. Sekuritizace, jež byla odpovědí EU na výzvu islamismu, při níž EU často spoléhala na represivní aparáty režimů, pak podlamovala hodnověrnost EU v jejím důrazu na dodržování lidských práv a vládu zákona. Evropská zahraniční politika svým

obsahem diskreditovala ty nejdůležitější struktury, které plánovala v jižním a východním Středozeří prosazovat.

Ačkoliv byli systematicky ze strany EU ignorováni, islamisté byli klíčem k demokratizaci arabských států. Byli jedinou opoziční politickou silou schopnou zmobilizovat masovou podporu a, což je ještě důležitější, udržet si ji (Carothers a Ottaway eds. 2005, 23). Některé islamistické subjekty zastávaly vůči liberální demokracii ambivalentní postoje, ale bylo obtížné si představit fungující demokracii ve státech jižního a východního Středozeří bez jejich přímé participace. Proces vnitřní transformace od islamismu k islámské demokracii stále není u mnoha subjektů dokončen, avšak i křesťansko-demokratickým stranám v Evropě trvalo desítky let, než se plně přizpůsobily fungování v demokratickém prostředí (Carothers a Ottaway eds. 2005, 168). Pro dokončení této transformace bylo třeba vytvořit podmínky a v tomto ohledu mohla Unie sehrát zcela zásadní roli, jak ukázal případ Turecka. Avšak EU neprojevila ochotu k dostatečně silné kritice autoritativních režimů v případech, kdy represe vyháněla islamisty z politické sféry, což výmluvně demonstrovalo například tažení Mubárakova režimu proti Muslimskému bratrstvu, ani k odsouzení vojenského puče v Egyptě v červenci 2013. Takový postoj napomáhá zpětně re-radikalizaci některých elementů v islamistických stranách a hnutích, pokud dojdou k závěru, že cesta politické participace je uzavřená.

Příklad Turecka a AKP dokazuje, že strana s kořeny v islamismu se může stát nositelem struktur prosazovaných EU – demokracie, pluralismu, lidských práv a dalších. Avšak tento příklad má pro arabské státy středozemní oblasti pouze omezenou platnost, vzhledem k odlišnému postavení Turecka jakožto kandidátské země na vstup do EU. Pro tyto státy je možnost vstupu do EU, nejefektivnějšího nástroje evropské zahraniční politiky, vyloučena. To ovšem neznamená, že EU nemá celou škálu možností, jak napomoci zemím procházejícím tranzicí politického systému či podpořit opozici proti autoritativním režimům v oblasti. Naproti tomu existuje řada témat, ve kterých EU může spolupracovat s islamistickými politickými subjekty a islámskou občanskou společností. Islamisté jsou klíčem k dosahu zahraniční politiky EU na společenskou a individuální úroveň, proto spolupráce s nimi může být mimořádně užitečná pro přenos struktur mezi řadové obyvatele arabských zemí. Spolupráce s islamisty na společenské úrovni umožňuje EU posílit legitimitu svých zahraničněpolitických aktivit. Konečně dialog a spolupráce s islamisty může přinést nový impuls pro řešení některých vleklých konfliktů v oblasti.

Těsně sepětí¹⁷ většiny islamistických stran a hnutí s islámskou občanskou společností, jež představuje podstatnou část občanské společnosti v zemích arabského

16) V souladu s naší definicí umírněného islamismu považujeme pohyb na ose radikalizace – de-radikalizace – re-radikalizace závislý na dvou proměnných: vztahu k legitimitě násilí jako prostředku politického působení a (ne)uznání politického pluralismu.

17) Islamisty bylo v tomto případě možné do roku 2011 považovat za skutečné tribuny lidu, byť samozřejmě nemohli hovořit za všechny. Jejich obhajoba vlastních, autentických řešení a kritika západního kolonialismu a neokolonialismu nacházela širokou pozitivní odezvu i mimo islamistické politické milieu.

Středozemí, nabízí pro EU šanci aktivně působit svou zahraniční politikou na společenské úrovni. EU tím má možnost zasadit se o upevnění respektu k lidským právům, svobodě projevu a podpořit občanský aktivismus s demokratickým nábojem, což je mimořádně důležité i pro úspěch politických reforem. Působení na společenské a individuální úrovni dává EU možnost aktivně ovlivňovat vývoj i ve více represivních režimech, kde jsou islamisté vytlačováni z politické sféry, a je neméně důležitá i v zemích, které procházejí tranzicí. Organizačně je islámská občanská společnost připravena, dialog a spolupráce s EU by překrývala a doplňovala současné aktivity EU podporující socioekonomický rozvoj (blíže viz Youngs 2004). Takový postup by nepochybně pomohl napravit i notně oslabenou legitimitu evropské zahraniční politiky v oblasti.

5. Evropská zahraniční politika a Tunisko

Geografická pozice Tuniska, jeho blízkost od břehů Itálie a periferní postavení mezi arabskými státy, podtrhuje důležitost EU a její zahraniční politiky pro tuto zemi. Tunisko souběžně nedisponuje ložisky fosilních paliv a je vzdálené od blízkovýchodního konfliktu, zahraniční politika EU v tomto případě prakticky nečelí konkurenci jiných světových či regionálních mocností. Tyto faktory nepochybně sehrály roli v rozhodování obou tuniských prezidentů orientovat se na Francii a následně aktivně participovat v evropských zahraničněpolitických aktivitách. Tunisko do jisté míry zakládá svou zahraničněpolitickou identitu na otevřenosti iniciativám evropské zahraniční politiky, chce se stát modelovým příkladem spolupráce mezi EU a arabskými státy, od čehož očekává privilegované postavení mezi partnery EU ve středoziemní oblasti. Vztahy mezi EU a Tuniskem a postavení Tuniska v rámci evropských zahraničněpolitických iniciativ v jižním a východním Středozemí v období 1995–2011 rovněž dokumentují erozi evropské strukturální zahraniční politiky a vzájemně provázanou podporu a závislost na kooperaci s autoritativním režimem s fobií z islamismu.

Tuniská republika, která od zisku nezávislosti na Francii roku 1956 až do ledna 2011 poznala jen dva vůdce – Habíba Búrgíbu a Zín al-Ábidín Ben Alího, byla vystavěna jako sekulární¹⁸, autoritativní stát řízený prezidentem a vládou stranou. Ben Alí, profesně důstojník vojenské policie (Anderson 2011, 323), se dostal do čela režimu nekrvavým převratem v listopadu 1987, kdy jako premiér a člen vnitřního kruhu režimu sesadil stárnoucího a zřejmě ne zcela psychicky zdravého Búrgíbu. Ben Alí po získání moci vystupoval jako stoupenec politického pluralismu, sám hovořil o „nové éře“ Tuniska, což zavdávalo příčinu k nadějím, že elity nového režimu upřednostňují demokratizaci země.

18) Ač režim od 80. let, podobně jako další arabské „sekulární“ režimy, užíval v rámci boje proti islamistům islámskou frazeologii, podporoval výstavbu mešit, náboženský obsah v masmédiích a symbolickou arabsko-islámskou identitu země a participoval tak na už zmíněné „soutěži v islamizaci“ (Enhaili 2010, 394–395).

Namísto demokratizace však nabral nový tuniský režim silně autoritativní podobu, která v mnohém předstihla jeho předchůdce Búrgíbu. Ben Alímu se podařilo vybudovat politicky zcela uzavřený, represivní systém, jež se ekonomicky orientoval na spolupráci s EU (především Francií) a neoliberalní tržní reformy. Z těch profitovali především velcí vlastníci půdy a městská buržoazie, kteří se také stali největšími oporami režimu (King 2003, 5). Vůči opo-
nentům byla používána kombinovaná taktika represe a kooptace, časté byly případy věznění, mučení a poprav, především v 90. letech.¹⁹ Uplatňovala se přísná cenzura médií. Ekonomicky došlo k prudkému rozvoji pobřežních oblastí, které těžily z rozvoje turistiky, avšak další oblasti stagnovaly a jejich rozvoji nebyla věnována patřičná pozornost. Mezi řadovými Tunisany nacházelo odezvu přirovnání, používané islamisty, že země se prostituje výměnou za devizy od turistů (Anderson 2011, 322). Jednou z charakteristik režimu byla obrovská korupce nejvyšších představitelů země, svázaných rodinnými vazbami, čehož byla personifikací manželka prezidenta Ben Alího, Lejla Trabelsí, jejíž chamtivost a nevybíravé praktiky se staly pověstnými. Jak odhalil server WikiLeaks, americký velvyslanec v Tunisku hlásil v roce 2006, že více než polovina tuniských podnikatelských elit je osobně svázaná s Ben Alím prostřednictvím jeho třech dospělých dětí, sedmi sourozenců a dalších deseti sourozenců jeho manželky Lejly (Anderson 2011, 322).

Od začátku 90. let se Ben Alí soustředil na likvidaci dvou nejsilnějších opozičních sil, jež měly potenciál vzdorovat rostoucímu autoritářství režimu, kterými byly nezávislé odbory a islamisté. Vzhledem k tématu studie se budeme věnovat pouze střetu s tuniskými islamisty. Tuniské islamistické hnutí má své počátky v 70. letech, chronologicky tak odpovídá obdobnému vývoji ve většině zemí jižního a východního Středozemí. Jeho nejvýznamnějšími osobnostmi byli Rášid Ghannúší²⁰ a Abd al-Fatáh Múru, oba se také podíleli na vzniku hlavní ilegální islamistické formace v 80. letech. Búrgíbov režim toto hnutí pronásledoval, vedoucí představitelé se záhy ocitli ve vězení, některým dokonce hrozil trest smrti. Naději pro ně paradoxně představoval státní převrat, který provedl budoucí

19) Amnesty International: *Tunisia: Human Rights in Republic of Tunisia*, <http://www.amnesty.org/en/region/tunisia>, 6. 9. 2013.

20) Ghannúšího ideový vývoj nebyl přímočarý. Na rozdíl od tradicionalisty Abd ul-Fatáha Múru Ghannúšího nejprve zaujaly ideje pan-arabismu a arabského socialismu, které ho zavedly přes Egypt až do Damašku, kde studoval filozofii. Zde zažil arabské fiasko ve válce s Izraelem roku 1967, které bylo podle jeho samého rozhodujícím bodem myšlenkového obratu směrem k „autentickým“ odpovědím, k islamismu. Vliv měl i jeho pobyt a studia v Evropě, kde poznal tíživé ekonomické a duchovní postavení mnoha členů tuniské diaspory. Ghannúšího vzdělání a životní a studijní zkušenosti z arabských zemí a Francie se odrážejí i v jeho pojetí islamismu, které bylo vždy méně dogmatické než u mnoha jeho soupeřů z tuniských islamistických formací (blíže viz Esposito a Voll 2001, 91–117; Tamimi 2001).

prezident Ben Alí. Ten propustil na svobodu islamistické předáky, včetně Ghannúšího, a přislíbil uspořádat svobodné a spravedlivé volby. Islamisté se přejmenovali na Hnutí obrody (Mouvement de la Renaissance, *harakat an-nahda*), aby formálně respektovali zákaz politických stran založených na náboženském základu, což ovšem nepřineslo legalizaci ze strany režimu. Voleb v roce 1989 se proto islamističtí kandidáti účastnili jako nezávislí, přesto dokázali získat 17 procent hlasů, což bylo považováno za solidní úspěch (Enhaili 2010, 397).

Volební úspěch islamistů, v tíživé atmosféře, jak pro vládu tak pro sekularisty, narůstajícího vlivu Islámské fronty spásy v Alžírsku a aktivit islamistických militantů z Islámské skupiny v Egyptě, vedl režim k přehodnocení tolerance Hnutí obrody a ke stupňujícímu se úderu proti jejím předákům a aktivitám. Zatčeny a mučeny byly tisíce islamistických aktivistů, Ghannúší opustil zemi a odešel do londýnského exilu, Múru byl opakovaně vězněn. Během první poloviny 90. let bylo islamistické hnutí v Tunisku rozvráceno represivními akcemi režimu, který měl ve svém tažení podporu mnoha sekulárně smýšlejících Tunisů, levice i ženských organizací (Enhaili 2010, 397). Ben Alí ospravedlňoval zásah proti Hnutí obrody vývojem v Alžírsku, údajnou hrozbou, kterou měli islamisté představovat pro sekularismus, práva žen a menšin a kulturní a sociální rozmanitost země. Dramatický vývoj v severní Africe na počátku 90. let a rozhodnost především řadových členů Hnutí obrody při prosazování islamistické agendy skutečně vzbuzovaly obavy, zda svobodné volby a demokracie nejsou jen záminkou islamistů jak uchvátit moc.²¹ Na druhou stranu nelze opomíjet významné strukturální rozdíly mezi Alžírskem a Tuniskem, islamistickými hnutími v těchto zemích a neoddiskutovatelné zločiny tuniských bezpečnostních složek při likvidaci Hnutí obrody. Daní za likvidaci islamistické „hrozby“ byla plná konsolidace represivního autoritativního systému od poloviny 90. let, z čehož Ben Alí a režimní elity těžily až do revoluce v lednu letošního roku.

Autoritativní povaha Ben Alího režimu a represivní postup, který tuniská vláda zvolila od začátku 90. let proti opozici – za strany islamistů, odborů nebo levice, neměly vliv na vývoj vztahů mezi EU a Tuniskem. Tunisko bylo prvním státem jižního a východního Středozeří, se kterým EU uzavřela asociační dohodu (v červnu 1995), přičemž EU v oficiálních dokumentech chválí jeho aktivní, konstruktivní postoj v rámci Euro-středozeřího partnerství a Evropské politiky sousedství. Rovněž bylo úspěšným příjemcem financí z programů MEDA a posléze z Evropského sousedského a partnerského nástroje. Tunisko se také podílelo na Evropské iniciativě pro demokracii a lidská práva, jež měla podporovat rozvoj občanské společnosti, v konečném důsledku pak demokracie a respektu k lidským právům.²² K vynikající úrovni vztahů mezi EU a Tuniskem se pojily silné

vazby Ben Alího režimu na Francii, která také hájila tuniskou vládu při občasných kritice autoritářství, represí a celkové atmosféry nesvobody v zemi ze strany poslanců Evropského parlamentu. Obecně řečeno, Tunisko bylo pro EU vzorovým partnerem v severní Africe. Autoritářství, porušování lidských práv a obrovská systémová korupce nebyly na překážku modelové spolupráce mezi oběma partnery, kterou opakovaně vyzdvihovaly dokumenty EU (například Evropská komise 2004a; Evropská komise 2004b).

Oficiální dokumenty politiky sousedství, jako například Strategický dokument pro léta 2007–2013 a Národní indikativní program 2007–2010 (Evropská komise 2007) či poslední zpráva o dosaženém pokroku při implementaci akčního plánu (Evropská komise 2010) před revolucí v lednu 2011, sice upozorňovaly na pomalý pokrok v oblastech demokratizace, respektu k lidským právům nebo svobody slova. Činily tak ovšem formulacemi, které zakrývaly skutečnou povahu tuniského režimu, založeného na absolutní koncentraci moci v rukou prezidenta Ben Alího a úzkého vnitřního kruhu režimu, represích vůči oponentům a degradaci Tunisů na omezené „orientálce“, příliš primitivní na to, aby jim mohly být svěřeny svobody, se kterými neumějí zacházet (Penner Angrist 2011, 76–77). Navíc vytvářely dojem pokroku, byť pomalého, a vůle na straně tuniských autorit řešit „nedostatky“.

Ve svém důsledku evropská zahraniční politika zefektivnila úsilí tuniských autorit o depolitizaci veřejné sféry. Vládnoucí režim svým poddaným zdůrazňoval, že země nepotřebuje zásadní změny, ale lepší management. Priorita byla jednoznačně dávana ekonomickým otázkám. Tento přístup byl uplatňován i v politické a sociální sféře, kde měly zlepšení přinést manažerská řešení a technicistní reformy. Evropské zahraničněpolitické iniciativy v oblasti politické reformy, demokratizace a lidských práv se úzkostlivě vyhýbaly zapojení aktérů, kteří nebyli vládnoucím režimem považováni za loajální, spolehlivé či dostatečně bezvýznamné (tzv. *třetí síla*). Skutečnou opozici, již byli v tuniském kontextu islamisté a část levice, evropské aktivity ignorovaly. Tím, že evropská zahraniční politika umírněné islamisty ignorovala a nesnažila se jim pomoci vytvářet podmínky pro jejich působení, se EU vzdala užitečných partnerů při prosazování obsahu unijní strukturální zahraniční politiky, a to na společenské i státní úrovni.

Evropská zahraniční politika ignorováním skutečné opozice vůči Ben Alímu promarnila efektivní nástroj pro nátlak na vládnoucí režim a svým celkovým přístupem i šanci na větší pluralismus v Tunisku, jež se částečně otevřela na přelomu 80. a 90. let. Společně s tím jí také unikla šance importovat jí prosazované struktury meziřadové Tunisany, především ve městech, kde se nachází základna podpory islamistického hnutí. Bez evropské podpory umírněným islamistům nezbyly jiné cesty než depolitizace, exil

21) V rámci volební strategie, ze které byli islamisté kritiky často podezříváni, ve smyslu: „jeden člověk, jeden hlas, jen jednou“.

22) Zde je nutné zdůraznit, že EU neústupně ignorovala islámskou občanskou společnost

a její reprezentanty, do programů rozvoje občanské společnosti byly zahrnuty jen ty organizace, které neprovokovaly režim a neušly islámskou symboliku.

nebo Ben Alího žaláře a mučírny. Tento postup měl negativní vliv na efektivitu evropské strukturální zahraniční politiky, pro niž je legitimita zásadním předpokladem. Ve skutečnosti byl kladen velký důraz na to, aby se předešlo jakékoliv destabilizaci vládnoucího režimu. Především Francie byla silným spojencem a obhájcem Ben Alího zájmů v Bruselu.²³ V éře narůstající sekuritizace vztahů mezi EU a jižním a východním Středozezemím Tunisko plně spolupracovalo s EU v boji proti ilegální migraci a terorismu, což byly pro evropské partnery prioritní otázky. Tímto neupřímným rozporem mezi deklarovanými a skutečnými zahraničněpolitickými zájmy²⁴ ale EU diskreditovala svoji zahraniční politiku v očích řadových Tunisů a podlomila tak svou strukturální zahraniční politiku v bezprostředním sousedství Unie.

Epilogem za evropskou zahraniční politikou v období 1995–2011 vůči Tunisku se staly svobodné a soutěživé volby v říjnu 2011, jejichž uspořádání umožnilo lednové svržení prezidenta Ben Alího. Tunisové se 23. října 2011 dostavili do volebních místností ve velkém počtu, aby více než jeden a půl milionu z celkových čtyř milionů a tři set tisíc hlasujících odevzdal svůj hlas pro islamistické Hnutí obrody.²⁵ Kdysi demonizovaná an-Nahda tak získala 37 % hlasů a právo sestavit vládu, premiérem se stal Hamádí al-Džibálí, islamistický aktivista a dlouholetý politický vězeň Ben Alího režimu.²⁶ Catherine Ashtonová, vysoké představitelce Unie pro zahraniční věci a bezpečnostní politiku, a Štefanovi Fülemu, komisaři pro rozšiřování EU a politiku sousedství, nezbylo než po blahopřát Hnutí obrody jménem celé Unie k jasnému vítězství (European Union External Action Service 2011). Politická formace, kterou tuniský *ancien régime* popisoval jako hrozbu pro Tunisko a používal pro zdůvodnění represí – a EU se s tímto hodnocením plně ztotožnila – získala největší důvěru Tunisů jakožto záruka dalšího vývoje země. První svobodné volby v tuniské historii tímto podtrhly propast mezi hodnocením situace v EU a jejích členských zemích a na jižních a východních březích Středozezemí.

23) A to dokonce i v situaci, kdy Ben Alího režim byl už téměř Tunisany svržen. Francouzská ministryně zahraničí Michele Alliot-Marie dokonce 11. ledna, tři dny předtím, než Ben Alí uprchl ze země, nabízela tuniským autoritám francouzskou policejní pomoc při potlačování demonstrací (blíže viz Pape 2011).

24) Tunisové tento rozpor mezi evropskou rétorikou a akcemi, nebo nyní mezi tuniskými očekáváními a reálnou evropskou pomocí při tranzici země běžně nazývají *décalage* (blíže viz Khakee 2011).

25) Tunisia Live (2011): Final Results of Tunisian Elections Announced, <http://www.tunisia-live.net/2011/11/14/tunisian-election-final-results-tables>, 6. 9. 2013.

26) Aljazeera: Tunisia set to appoint new prime minister, <http://www.aljazeera.com/news/africa/2011/11/20111119191238366382.html>, 6. 9. 2013.

6. Závěr

Revoluční události roku 2011 uzavřely zatím nejvýznamnější periodu evropské zahraniční politiky v oblasti arabského Středozezemí. Vliv evropské zahraniční politiky v daném období plynul z rozsáhlé strukturální síly, již Unie ve Středozezemí disponovala. Hlavní síla evropské zahraniční politiky nespočívala v tradičních, dominantních dimenzích zahraniční politiky, jako jsou například materiální a krátkodobé cíle, vojenský aspekt bezpečnosti a vojenské nástroje, reakce na aktuální události, konflikty a krize atd., což v souhrnu označujeme konvenční zahraniční politikou. Z důvodu konvenční slabosti a strukturální síly byly silnými stránkami evropské zahraniční politiky další, nezřídka opomíjené dimenze zahraniční politiky, jež v souhrnu nazýváme strukturální zahraniční politikou. Unie úspěšně využila strukturální zahraniční politiku v regionu střední a středovýchodní Evropy, ve státech, které se roku 2004 staly členy EU. S jistým zpožděním se snažila podobným způsobem transformovat i další oblasti v sousedství Unie, mimo jiné i v oblasti jižního a východního Středozezemí. Tam však nemohla využít stejných instrumentů, jako v případě střední a středovýchodní Evropy, a také tam čelila konkurenci dalších strukturálních sil.

Argumentujeme, že ve středozemní oblasti EU čelila decentralizované strukturální síle islamismu, jež představuje jednu z největších výzev pro zahraniční politiku EU v krátkodobém i dlouhodobém smyslu a to především ve smyslu strukturálním.

Islamismus se projevuje v mnoha rozmanitých podobách, ale vždy je mu vlastní přesvědčení, že islám poskytuje odpověď na problémy, kterým čelí společnosti v arabských středozemních státech. Svě struktury se snaží derivovat z (mnohdy domnělé) islámské tradice, proto jsou často odlišné od těch, které nesla evropská zahraniční politika. Z hlediska cílů evropské zahraniční politiky měl mimořádný význam obrat významné části islamistů k demokracii a pluralismu. Tato část islamistů začala prosazovat struktury podobné těm, které jsou obsahem strukturální dimenze evropské zahraniční politiky. Některé subjekty zašly v tomto obratu tak daleko, že popírají základní postuláty pro islamismus typické a je na místě hovořit o nástupu post-islamismu. Takový vývoj byl v souladu s deklarovanými cíli evropské zahraniční politiky. Avšak zahraniční politika EU namísto navázání dialogu a případné spolupráce s umírněnými islamisty naopak islamistické politické subjekty i islámskou občanskou společnost důsledně ignorovala nebo se je snažila izolovat a oslabit.

Dialog mezi EU a islamisty se omezoval na neformální a nekonzistentní kontakty. Argumentujeme, že dialog a spolupráce Unie s islamisty mohly evropské zahraniční politice přinést větší legitimitu, z důvodu popularity a endogennosti islamistických formací, a větší efektivitu, díky přímému dosahu na individuální a společenskou úroveň. Deklarovaný záměr demokratizace arabských režimů nebyl představitelný bez zapojení islamistických politických subjektů a islámské občanské společnosti. Islamistické politické subjekty byly jako jediné z opozičních sil ve zkoumaném období 1995–2011 schopné mobilizovat masovou podporu a také si ji udržet. Nicméně spolupráce s islamisty se stala obětí vzrůstající sekuritizace vztahů mezi EU a jižním a východním Středozezemím a pokusem zcela

upustit od strukturální dimenze a omezit unijní zahraniční politiku na ekonomickou oblast a boj proti ilegální migraci a terorismu. Nutnost spolupráce s umírněnými islamisty vzrůstající měrou připouštěly i oficiální dokumenty EU a její představitelé. Avšak na základě předložených důkazů lze konstatovat, že reflexe rétoriky nebyla doprovázena reflexí zahraničněpolitických akcí. EU neustále pohlížela na islamismus jako na a priori negativní sílu a vyloučila islamistické subjekty z jakéhokoli institucionalizovaného dialogu mezi ní a představiteli občanské společnosti z jižního a východního Středozeří. Islamisty nahrazovala nereprezentativními představiteli občanské společnosti, kteří byli závislí na prostředcích Unie a dobré vůli autoritativních režimů, jimž však scházela domácí podpora a tudíž se nemohli stát iniciátory demokratizace. Politika ignorování a zadržování umírněných islamistů byla z hlediska deklarovaných cílů strukturální dimenze evropské zahraniční politiky kontraproduktivní. Oslabovala legitimitu a efektivitu této zahraniční politiky, diskreditovala jí nesené struktury, kladla překážky demokratizaci arabských autoritativních režimů a nepodporovala obrat významné části islamistů směrem k plnému uznání principů demokracie a politického, společenského a kulturního pluralismu.

Případová studie pojednávající o evropské zahraniční politice vůči Tunisku poukazuje na komplikitu této zahraniční politiky při udržování a císelaci místního autoritativního režimu a depolitizaci veřejné sféry v této zemi. Evropská zahraniční politika odmítala dialog a spolupráci s režimem pronásledovanými islamistickými formacemi, především Hnutí obrody, a s islámskou občanskou společností. Naopak po celé období 1995-2010 Unie udržovala vynikající vztahy s režimem prezidenta Ben Alího, přičemž se vyhýbala jakémukoli užití negativní kondicionality při kritice autoritářství, korupce a hrubého porušování základních lidských práv tuniskými autoritami. Režim těžil ze spolupráce s Uníí implementací jí navržených opatření, které nic neměnily na povaze politického systému, jen zefektivňovaly jeho fungování. Výsledkem byla ztráta legitimacy evropské zahraniční politiky a diskreditace jí nesených struktur. Rostoucí odcizení evropské zahraniční politiky a Tunisů podtrhla úspěšná lidová revoluce v lednu 2011, jež šokovala Unii a její členské státy, především Francii, a následné přesvědčivé vítězství islamistické Strany obrody v prvních svobodných volbách tuniské historie.

Použité zdroje

Literatura

ANDERSON, Lisa (2011): Demystifying the Arab Spring: Parsing the Differences

Between Tunisia, Egypt, and Libya. In: Council on Foreign Relations: *The New Arab Revolt*. New York: Council on Foreign Relations, s. 320–328.

ASSEBURG, Muriel a BRUMBERG, Daniel (eds.) (2007): *The Challenge of Islamists for EU and US Policies: Conflict, Stability and Reform*. Stiftung Wissenschaft und Politik (http://www.swp-berlin.org/common/get_document.php?asset_id=4539, 6. 9. 2013).

AYOUB, Mohammed (2005): The future of political Islam: The importance of external variables. *International Affairs*, roč. 81, č. 5, s. 951–961.

AZZAM, Maha (2006): Islamism revisited. *International Affairs*, roč. 82, č. 6, s. 1119–1132.

BURGAT, Francois (2009): Europe and the Arab World: The dilemma of recognizing counterparts. *International Politics*, roč. 46, č. 5, s. 616–635.

CAROTHERS, Thomas a OTTAWAY, Marina (eds.) (2005): *Uncharted Journey: Promoting Democracy in the Middle East*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace.

CINAR, Menderes (2006): Turkey's Transformation Under the AKP Rule. *The Muslim World*, roč. 96, č. 3, s. 469–486.

EMERSON, Michael, KAUSCH, Kristina a YOUNGS, Richard (eds.) (2009): *Islamist Radicalisation: The Challenge for Euro-Mediterranean Relations*. Centre for European Policy Studies (<http://www.ceps.be/ceps/download/1672>, 6. 9. 2013).

ENHAILI, Aziz (2010): Tunisia. In: Rubin, Barry (ed.): *Guide to Islamist Movements*. New York: M. E. Sharpe, s. 391–406.

ESPOSITO, John L. a VOLL, John O. (2001): *Makers of Contemporary Islam*. Oxford: Oxford University Press.

GOLDSTEIN, Joshua S. a PEVEHOUSE, Jon C. (2006): *International Relations*. New York: Longman Publishing Group.

HALLIDAY, Fred (2005): *The Middle East in International Relations: Power, Politics and Ideology*. Cambridge: Cambridge University Press.

HILL, Christopher a SMITH, Michael (2005): *International Relations and the European Union*. Oxford: Oxford University Press.

HOLSTI, Kalevi J. (1995): *International Politics: a framework for analysis*. New Jersey: Prentice Hall.

KAUSCH, Kristina a YOUNGS, Richard (2009): The end of the 'Euro-Mediterranean vision'. *International Affairs*, roč. 85, č. 2, s. 963–975.

KEPEL, Gilles (2002): *Jihad: The Trail of Political Islam*. Cambridge: I. B Tauris.

KEUKELEIRE, Stephan (2002): *Reconceptualizing (European) Foreign Policy: Structural Foreign Policy*. Institute for International and European Policy (<http://soc.kuleuven.be/iiieb/docs/0209-SK-ECPR.pdf>, 6. 9. 2013).

KEUKELEIRE, Stephan (2008): *The Foreign Policy of the European Union*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

KHAKKEE, Anna (2011): *Tunisia's democratisation: is Europe rising to the occasion?* Fundación para las Relaciones Internacionales y el Diálogo Exterior (FRIDE) (http://www.fride.org/download/PB_80_Tunisia_democratisation.pdf, 6. 9. 2013).

KING, Stephen J. (2003): *Liberalization against Democracy: the local politics of economic reform in Tunisia*. Bloomington: Indiana University Press.

LANGOHR, Vickie (2004): Too Much Civil Society, Too Little Politics: Egypt and Liberalizing Arab Regimes. *Comparative Politics*, roč. 36, č. 2, s. 181–204.

MANDAVILLE, Peter (2007): *Global Political Islam*. New York: Routledge.

MINGST, Karen (1999): *Essentials of International Relations*. New York: W.W Norton and Company.

PAPE, Eric (2011): Le Scandal. *Foreign Policy* (http://www.foreignpolicy.com/articles/2011/02/25/le_scandal, 6. 9. 2013).

PENNER ANGRIST, Michele (2011): Morning in Tunisia: The Frustration of the Arab World Boil Over. In: Council on Foreign Relations: *The New Arab Revolt*. New York: Council on Foreign Relations, s. 75–80.

SHIMKO, Keith L. (2008): *International Relations: Perspectives and Controversies*. Boston: Wadsworth Publishing Company.

TAMIMI, Azzam S. (2001): *Rachid Ghannouchi: A Democrat Within Islamism*. Oxford: Oxford University Press.

YOUNGS, Richard (2004): *European Policies for Middle East Reform: A Ten Point Action Plan*. The Foreign Policy Centre (<http://fpc.org.uk/fsblob/199.pdf>, 6. 9. 2013).

YOUNGS, Richard (2006): *Europe's flawed approach to Arab democracy*. Centre for European Reform (www.cer.org.uk/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2011/essay_youngs_arab_democracy-1423.pdf, 6. 9. 2013).

Prameny

European Union External Action (2011): *Joint statement by Catherine Ashton, High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, and Commissioner Štefan Füle, on the Constituent Assembly Elections in the Republic of Tunisia* (http://www.eeas.europa.eu/delegations/egypt/press_corner/all_news/news/2011/20111101_4_en.htm, 6. 9. 2013).

Evropská komise (2003): *Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours* (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/como3_104_en.pdf, 9. 6. 2013).

Evropská komise (2004a): *Country report: Tunisia* (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/tunisia_enp_country_report_2004_en.pdf, 6. 9. 2013).

Evropská komise (2004b): *EU/Tunisia Action Plan* (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/tunisia_enp_ap_final_en.pdf, 6. 9. 2013).

Evropská komise (2007): *Tunisia: Strategy Paper 2007-2013 & National Indicative Programme 2007-2010* (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_nip_tunisia_summary_en.pdf, 6. 9. 2013).

Evropská komise (2010): *Mise en oeuvre de la politique européenne de voisinage en 2009. Rapport de Suivi Tunisie* (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/progress2010/sec10_514_fr.pdf, 6. 9. 2013).

Evropský parlament (2007): *European Parliament resolution of 10 May 2007 on reforms in the Arab world: what strategy should the European Union adopt?* (<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2007-0179+0+DOC+XML+Vo//EN>, 6. 9. 2013).

Freedom House (1994): *Freedom in the World: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties 1993-1994*. New York: Freedom House.

Rada Evropské unie (2004): *EU Strategic Partnership with the Mediterranean and the Middle East* (<http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/Partnership%20Mediterranean%20and%20Middle%20East.pdf>, 6. 9. 2013).

Rada Evropské unie (2005): *The European Union Strategy for Combating Radicalization and Recruitment to Terrorism* (<http://register.consilium.eu.int/pdf/en/05/st14/st14781-re01.en05.pdf>, 6. 9. 2013).

Internetové zdroje

Aljazeera: *Tunisia set to appoint new prime minister*, <http://www.aljazeera.com/news/africa/2011/11/2011119191238366382.html>, 6. 9. 2013.

Amnesty International: *Tunisia: Human Rights in Republic of Tunisia*, <http://www.amnesty.org/en/region/tunisia>, 6. 9. 2013.

Le Monde: *Nicolas Sarkozy félicite la Tunisie d'avoir „autant avancé sur la voie de la tolérance"*, http://www.lemonde.fr/afrique/article/2008/04/30/nicolas-sarkozy-felicite-la-tunisie-d-avoir-autant-avance-sur-la-voie-de-la-tolerance_1040337_3212.html, 6. 9. 2013.

National Democratic Institut: *Morocco*, <http://www.ndi.org/morocco?page=0%2Co>, 6. 9. 2013.

Tunisia Live (2011): *Final Results of Tunisian Elections Announced*, <http://www.tunisia-live.net/2011/11/14/tunisian-election-final-results-tables>, 6. 9. 2013.

Summary

The aim of this work is to analyze the relationship between European foreign policy in the area of Arab Mediterranean and Islamism during the period from November 1995 until January 2011, when the revolutionary events dubbed the "Arab Spring" concluded one era of European engagement in this area. It concentrates on the relation of European foreign policy to authoritative regimes in Arab countries, to the opposition powers -- particularly those using Islamic symbolism -- and to civil society. This work views the European Union and Islamism as structural powers. Structures in this context are comparatively stable organizational principles and rules, and structural power is endowed with the authority and capacity of setting down the rules of a game and determines how others will play this game. As stated above, this approach enables European foreign policy, perceived in the conventional and structural foreign policy continuum, in terms of Stephen Keukeleire's definition to cover sometimes neglected foreign policy dimensions.

We argue that the main strengths of European foreign policy do not lie in traditional and usually dominant dimensions of foreign policy, such as material and short-term goals, military aspects of security and military instruments, reaction to immediate events such as conflicts and crises etc. which we call conventional foreign policy. Due to conventional weakness, the added value of the European foreign policy is what we call structural power and structural foreign policy based on relevant but often neglected dimensions of foreign policy. The EU had developed and successfully used the structural foreign policy in the region of Central and Eastern Europe (CEE), which in May 2004 became member states. However, in the Arab Mediterranean, the EU cannot use the same instruments as in the case of CEE and it is also facing competition from other structural powers there.

In the Mediterranean region, European foreign policy has faced a decentralized structural power known as Islamism. Islamism is manifested there in many different forms with perhaps the only common link being the conviction that Islam provides the answer to the problems facing Arab societies in the Mediterranean. Its structure is derived from (often putative) Islamic tradition and, therefore, they are often different from those which have been practiced by European foreign policy. Islamism is one of the biggest challenges for European foreign policy in the short and long term, especially in a structural sense.

The significant turnover of Islamist formations to democracy and pluralism has been of paramount importance for European foreign policy. Many Islamists have begun to embrace structures similar to those of the structural dimension of European foreign policy. This has been in line with the declared objectives of European foreign policy. But instead of dialogue and cooperation with moderate Islamists, European foreign policy has consistently ignored or sought to isolate and weaken all Islamist political forces and Islamic civil society. The EU has constantly regarded Islamism as a negative power, a priori, and excluded all representatives of the Islamist current from any institutionalized dialogue. Islamists were replaced by unrepresentative representatives of civil society who were dependent on both the resources of the Union and goodwill of the Arab authoritarian regimes.

However, such marginal political players lacked domestic support and could not be agents of democratization. We argue that such an approach was against declared objectives of European foreign policy and had debilitating influence on its structural dimension. As noted above, the case study dealing with the relation between European foreign policy and Tunisia is included. This study aims to demonstrate inconsistency in European foreign policy when the accentuated priorities of respect for human rights observance and democratization have become a victim of the growing trend of Islamism suppression, when proclaimed stress on stability shrouded cooperation with the oppressive authoritarian regime. Throughout the examined period of 1995–2010, the Union maintained excellent relations with the regime of President Ben Ali despite absence of political freedoms and abundant human right violations in Tunisia, avoiding any use of negative conditionality against it. The result was the loss of legitimacy of European foreign policy and discredit of its structures, particularly democracy. The growing alienation of European foreign policy and Tunisia's public opinion was underscored by popular revolution in January 2011, which shocked the Union and its member states, France in particular, and the subsequent landslide victory of the Islamist party in Tunisia's first free parliamentary elections.

Veronika Kramářeková

Posledný tanec prezidenta Sáliha¹

Abstract

The Arab spring represents one of the most important historical events in the Arab world. The series of uprisings has affected almost every country in the region and brought a possibility for change of old autocratic systems. This paper deals with the Yemeni Arab spring, which was in the media shaped by the events in Egypt and Syria. It analyses the key players of the uprising, both in the regime and the opposition. The article shows that the very period of the Arab spring was not comprised of protests only, but was a complicated power game influenced by external players, mainly by Saudi Arabia and by the tribalized nature of Yemeni society. The Arab spring also brought a possibility for women to participate in public life, which is very limited in this conservative country. Their effort was in a symbolic way rewarded by awarding the Nobel Prize to Tawakkul Karman, one of the most important opposition activists of the Yemeni Arab spring.

Key words: Yemen, Arab spring, protests, tribes, terrorism, role of women, elections

1) Táto štúdia je čiastkovým výsledkom projektu Študentskej grantovej súťaže Západočeskej univerzity v Plzni SGS-2012-030.

1. Úvod

V polovici januára 2011 sa v jemenských uliciach zhromaždili státisíce Jemenčanov, ktorí po vzore Tunisianov a Egyptanov požadovali rezignáciu prezidenta Sáliha. Jemenská spoločnosť v tom čase už dlho trpela chronickými problémami jeho 33-ročnej vlády, akými bola vysoká miera korupcie, chudoby a nezamestnanosti. Preto nebolo otázkou „či“, ale „kedy“ sa revolučné nálady Arabskej jari preniesť aj do Jemenu. Prvé celospoločenské protesty² vypukli začiatkom januára 2011, keď sa vládna strana uzniesla, že podá návrh na ústavné zmeny, ktoré by umožnili Sálihovi už po ôsmykrát kandidovať v prezidentských voľbách v roku 2013.³

Po tom, čo všetky stanice sveta odvysielali živé prenosy z egyptských ulíc, jemenský režim rýchlo učinil preemptívny krok a svojimi prívržencami obsadil Námestie Tahrír (Námestie oslobodenia) v hlavnom meste San‘á⁴. V reakcii na to odporcovia režimu obsadili okolie Univerzity San‘á⁵ a premenovali ho na Námestie Taghír (Námestie zmeny), ktoré sa stalo hlavným miestom politických happeningov, umeleckých vystúpení a protestov. Okolie univerzity bolo zároveň miestom, kde sa prvýkrát po dlhom čase na verejnosti ženy dostali do priameho kontaktu s mužmi, čo je v jemenskej konzervatívnej spoločnosti veľmi zriedkavým úkazom (Fattah 2011, 81). Netrvalo dlho a demonštrácie nadobudli krvavý charakter. Po tom, čo v marci vládne zložky postrieľali niekoľko desiatok protestujúcich, sa na stranu opozície pridala najvýznamnejšia jemenská rodina Al-Ahmar, ktorá do ulíc nasadila desiatky tisíc svojich kmeňových bojovníkov. Zrážky medzi dvomi tábormi priviedli Jemen na pokraj občianskej vojny a ich vyvrcholením bol útok na prezidentský palác, pri ktorom bol Sálih vážne zranený. Prezident aj napriek tomu naďalej odmietal odstúpiť a po štvormesačnom liečení v Saudskej Arábii sa za napätej politickej situácie do Jemenu prekvapivo vrátil. Nakoniec však tlak verejnosti, Saudskej Arábie a USA donútili Sáliha predať moc viceprezidentovi Abdu Rabbuhovi Mansúrovi Hádímu, a tak 23. novembra 2011 prišlo k podpisu zmluvy podľa návrhu GCC, ktorý mu po odstúpení zaručil absolútnu imunitu a amnestiu na všetky jeho činy. Alí Abdulláh Sálih bol po Zinovi

2) *Pre jemenskú spoločnosť neboli masové protesty ničím novým. Posledná dekáda Sálihovho panovania bola poznačená častými nepokojmi kvôli zlej sociálnej situácii a povstaniami voči centrálnej vláde, ktoré vypukli na severe a juhu krajiny. Inšpirácia z Tuniska a Egypta spočívala predovšetkým v zjednotení sa týchto skupín, ktoré predtým bojovali za svoje požiadavky jednotlivo* (Day 2012, 4–5).

3) *Human Rights Watch: World Report 2012: Yemen, <http://www.hrw.org/world-report-2012/world-report-2012-yemen>, 28. 7. 2012.*

4) *Zaujímavosťou je, že toto námestie bolo postavené v 60r. Egyptanmi a bolo pomenované práve po námestí Tahrír v Káhire, ktoré sa stalo ústredným centrom odporu voči Mubárakovmu režimu.*

5) *V arabčine: جامعة صنعاء Džámiatu San‘á, v angličtine: Sanaa university*

Ben Alím, Husním Mubáarakovi a Muammarovi Qaddáfím už štvrtým panovníkom, ktorého udalosti Arabskej Jari donútili vzdať sa prezidentského úradu.

Tento príspevok podrobne rozoberá udalosti jemenskej Arabskej jari, ktoré boli načrtnuté vyššie. Prvú časť článku tvorí predstavenie hlavných aktérov zo strany vládneho režimu i opozície, ktoré umožní lepšie pochopiť motívy ich konania počas revolúcie. Druhú časť článku tvorí samotný priebeh povstania s dôrazom na najvýznamnejšie udalosti, ktoré mali zásadný vplyv na zmenu diania či preskupovania síl. Príspevok prihliada i na rolu zahraničných aktérov, keďže to bola práve Rada pre spoluprácu v zálive (GCC) v čele so Saudskou Arábiou, ktorá mala najväčší podiel na mediácii dialógu a transformácii moci. Okrem iného, udalosti Arabskej jari poskytli príležitosť pre aktivizáciu žien, ktorých politický i spoločenský život je dlhodobo obmedzovaný konzervativizmom jemenskej spoločnosti. Ich účasť na protestoch je značným krokom k prekonaniu zažitých tradícií a úkazom, ktorý si zaslúži našu pozornosť. Záver článku sa venuje súčasným problémom a výzvam, ktorým musí nová vláda čeliť, a to predovšetkým v politickej, spoločensko-ekonomickej a bezpečnostnej oblasti.

2. Hlavní aktéři Arabskej jari v Jemene

Krátko po vypuknutí protestov sa vyprofilovali skupiny vládneho i opozičného tábora. Tábor režimu od začiatku tvoril prezident Sálih so svojou rodinou, vládnu stranu Všeobecným ľudovým kongresom (VLK) a ozbrojenými zložkami, ktoré na rozdiel od Egypta a Tuniska zasiahli počas demonštrácií proti protestujúcim.

Tabuľka 1: Hlavní aktéři Arabskej jari v Jemene / Chart 1: Key players in the Yemeni Arab Spring

Hlavní aktéři Arabskej jari v Jemene	
Režim	Opozícia
Prezident Sálih a jeho rodina	Kmeňové konfederácie Hášid a Bakíl Rodina Al-Ahmar a spriaznené kmene
Všeobecný ľudový kongres (VLK)	Strany spoločného zhromaždenia (SSS) Isláh Jemenská socialistická strana ostatné menšie strany
Armáda a bezpečnostné zložky	Ozbrojené kmeňové zložky a prebehlici z armády gen. Alí Mohsín al-Ahmar
Zástancovia režimu	Hnutie mládeže Tawakkul Karmán
	Separatistické hnutie (al-Hirák) kmeň Húthí
	Oporcovia režimu

Opozícia sa sformovala v priebehu dvoch mesiacov. Demonštrácie odštartovala jemenská mládež s politickými aktivistami a následne sa na ich stranu pridala koalícia opozičných strán združených v bloku Strán spoločného zhromaždenia (SSS). Koncom februára sa proti režimu postavili najmocnejšie kmeňové konfederácie Hášid a Bakíl na čele s rodinou al-Ahmar. Ich ozbrojení príslušníci tvorili v uliciach hlavnú protiváhu armády a bezpečnostných zložiek. Povstaniu prehlásilo podporu aj Separatistické hnutie (al-Hirák) na juhu krajiny a rebelský kmeň Húthí na severe. V polovici marca sa po zrážkach spustila hlavná vlna dezercii armády a vlády vrátane tých najvyšších predstaviteľov. Toto rozdelenie (Tabuľka 1) sa zachovalo počas celého priebehu Arabskej jari (polovica januára 2011–25. januára 2013). Celkovo si povstanie vyžiadalo viac ako 2000 mŕtvych a 22 000 zranených.⁶

2.1. Režim

2.1.1. Prezident Sálih a vnútorný kruh moci

Alí Abdulláh Sálih bol pri moci už od roku 1978, kedy bol zvolený za prezidenta vtedajšej Jemenskej arabskej republiky⁷ a v čele krajiny zotrval aj po zjednotení Jemenu v roku 1990. Sálih si počas svojho života získal reputáciu húževnatého a veľmi šikovného politika. Na rozdiel od svojich predchodcov⁸ sa dokázal dômyselnými manévrami, politickými ústupkami a zažitým systémom politického patronátu⁹ v prezidentskom kresle udržať dlhých 33 rokov. Za ten čas musel čeliť niekoľkým kmeňovým povstaniam na severe, separatistickému hnutiu na juhu krajiny, hrozbe rozmáhajúcej sa Al-Qá'idy a sociálnym protestom rozpútavajúcim sa kvôli zlej ekonomickej situácii, ktorá sužuje Jemen už od

90. rokov.¹⁰ Sálih sa i preto s obľubou vyjadroval, že vládnuť Jemenu je „ako tancovať na hlavách hadov“.¹¹

Na to, aby bol schopný sa tak dlho pri moci udržať, vytvoril Sálih rozsiahlu sieť klientelistických vzťahov a vybudoval si pod sebou mocenskú pyramídu, do ktorej dosadil svojich príbuzných z kmeňa Sahnán. V rámci rodiny bol po prezidentovi mužom číslo dva jeho najstarší syn Ahmad Alí Abdulláh Sálih, veliteľ Republikánskych gárd, ktorý bol mnohými považovaný za jeho najpravdepodobnejšieho nástupcu v prezidentskom úrade. Sálihovi synovci Táriq, Ammár a Jahjá stáli v čele bezpečnostných zložiek a spravodajských služieb. Táriq bol veliteľom Špeciálnej prezidentskej stráže (tajných služieb), Ammár velil zložkám Národnej bezpečnosti a Jahjá bol náčelníkom Ústredných bezpečnostných síl, pričom úzko spolupracoval s americkou armádou v boji proti terorizmu.¹² Prezidentovi príbuzní od jeho nástupu do úradu postupne obsadili všetky významné pozície v štáte, pričom na utuženie vzťahov v tomto vnútornom kruhu moci sa uplatňoval princíp arabského manželstva¹³ (Gombár 2004, 122).

Ďalšou prominentnou postavou vládneho režimu bol generál Alí Muhsín al-Ahmar¹⁴, dlhoročný dôverník prezidenta Sáliha a pre mnohých druhý najmocnejší muž v Jemene. Vďaka veľkému bohatstvu získanému z ropných príjmov si dokázal vybudovať vlastnú sieť patronátu, čím sa na jeho výplatnej páske ocitli mnohí náčelníci kmeňov, politici, biznismeni a mediálni magnáti. Za posledné roky sa však jeho vzťah s prezidentom zhoršoval, a to kvôli rivalite s jeho dvomi synmi ohľadom nástupníctva.¹⁵ Ich nezhody

6) Huffington post: Yemen Death Toll: Over 2,000 Killed In Uprising, http://www.huffingtonpost.com/2012/03/19/yemen-death-toll_n_1361840.html, 10. 1. 2013.

7) Od konca prvej svetovej vojny bol Jemen rozdelený na dva celky – Severný a Južný Jemen. V Severom Jemene bola v r. 1962 nastolená Jemenská arabská republika a v Južnom Jemene bola v roku 1970 marxistami vyhlásená Južná ľudovo demokratická republika. Obe krajiny sa zjednotili v r. 1990, čím vznikla súčasná Jemenská republika.

8) Pred prezidentom Sálihom stáli v čele Jemenu len štyria prezidenti. Dvaja boli v dôsledku politických udalostí poslaní do exilu a dvaja boli zavraždení.

9) Politický patronát je jedna z podôb korupcie. Je postavený na vzťahu patróna a klienta, kde patrón prerozdeľuje klientovi (klientom) rôzne typy odmien, ako sú napríklad významné posty vo vláde a verejnej sfére, granty, a i. Klient recipročne poskytuje patrónovi svoju podporu (finančnú i politickú).

10) Po tom, čo sa Sálih vyjadril proti prítomnosti amerických vojsk počas prvej vojny v Zálive, Saudská Arábia a ostatné štáty GCC vyhostili takmer milión Jemenčanov, ktorí tam pracovali. Štátny rozpočet, ktorého značnú časť tvorili práve remitencie, utrpel veľmi ťažkú ranu a Jemen sa ocitol na pokraji ekonomického kolapsu, z ktorého sa doteraz nedokázal spamätať.

11) BBC: Yemen Crisis: Key players, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-13573865>, 2. 1. 2013.

12) BBC: Yemen Crisis: Key players, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-13573865>, 2. 1. 2013.

13) Pojatie bratranca či sesternice z patrilineárnej strany za manžela/manželku.

14) Rodina al-Ahmar, z ktorej pochádza i samotný prezident, je jednou z prominentných rodín kmeňa Sahnán sídliaceho južne od hlavného mesta San'á. Často ale býva mylné zamenená s inou rodinou al-Ahmar, sídliacou severne od San'á, z ktorej pochádzajú náčelníci najväčšieho kmeňového zväzu Hášid (ten zastrešuje obe rodiny). Boli to práve šajchovia z druhej rodiny Al-Ahmar, ktorí sa postavili na stranu demonštrantov a finančne i vojensky sa angažovali v boji proti režimu.

15) The National: 'Rebel' General Ali Mohsen al Ahmar, Yemen's back-up ruler after Saleh, <http://www.thenational.ae/news/world/rebel-general-ali-mohsen-al-ahmar-yemens->

zašli až tak ďaleko, že sa Sálíh pokúsil generála niekoľkokrát odstrániť. Podľa telegramu z americkej diplomatickej pošty, ktorý unikol prostredníctvom Wikileaks, poslala jemenská strana vo februári 2010 saudským vzdušným silám súradnice Muhsínovej centrály ako miesta, kde sa skrývajú povstalci z kmeňa Húthí, proti ktorým od roku 2009 saudská a jemenská armáda spolu bojujú. Letecký útok, ktorý bol nakoniec pre nezrovnalosti zrušený, by Muhsín, vzhľadom na to, že sa tam v tom čase nachádzal, zrejme neprežil.¹⁶ Napriek tomu, že sa ocitol v nemilosti, dokázal si Muhsín svoju dôležitú pozíciu viac-menej udržať, a preto bol aj mnohými Jemenčanmi vnímaný ako jedna z hlavných postáv Sálíhovho režimu.

2.1.2. Všeobecný ľudový kongres

Všeobecný ľudový kongres bol vytvorený v roku 1982 prezidentom Sálíhom ako zastrešujúca organizácia pre všetky politické strany či ideologické prúdy. Strana si aj dodnes zachováva tento ideologický nesúlad a v jej stanovách preto nájdeme iba vágne prisľuby k dodržiavaniu princípov demokracie, islamských hodnôt či rozvoja súkromného sektoru. To, že strana netrvá na žiadnom ideologickom podhubí svojich členov, malo za následok, že sa v nej zhromaždili ľudia zo všetkých možných oblastí a politických smerov. Vedľa seba teda fungujú obchodníci, bývali socialisti, náčelníci kmeňov, radikálni či umiernení islamisti i progresívni reformisti, pričom každý z nich sleduje svoje ciele a snaží sa presadiť svoju agendu. Strana sa chce udržať pri moci tak dlho ako je to len možné, a preto do svojich štruktúr postupne včleňuje najmocnejšie elity zo všetkých vrstiev a kmeňov jemenskej spoločnosti. Napriek snahe po roku 1990 zapojiť do svojich radov aj významných juhojemenských predstaviteľov, pochádzajú členovia VLK predovšetkým zo severojemenskej elity, ktorá je prostredníctvom systému politického patronátu priamo napojená na prezidenta. Vďaka tomuto spojeniu vedenia strany s najvyššími kruhmi jemenského režimu, má VLK takmer neobmedzený prístup k verejným zdrojom, čo jej dáva značne navrch pred ostatnými stranami. Naproti tomu jej pozíciu oslabuje fakt, že je v podstate len nástrojom na vykonávanie vôle prezidenta Sálíha. Hlavným rivalom VLK na politickej scéne je opozičný blok Strán spoločného zhromaždenia (SSS), ktorému dominuje strana Isláh (Phillips 2008, 50–52).

-back-up-ruler-after-saleh, 2. 1. 2013.

16) *The Guardian: WikiLeaks: Yemen tricked Saudis into nearly bombing president's rival, <http://www.guardian.co.uk/world/2011/apr/08/yemen-told-saudis-bomb-mohsen>, 3. 1. 2013.*

2.2. Opozícia

2.2.1 Aliancia jemenských kmeňov

Kmene boli odjakživa súčasťou jemenskej spoločnosti, pričom delenie obyvateľstva podľa kmeňovej príslušnosti existuje v krajine dodnes.¹⁷ V Jemene, kde neexistuje silná centrálna vláda, sú kmene základným kameňom, ktorý udržuje stabilitu štátu. Kmene sa častokrát ako aj štát správajú: majú vlastných volených lídrov, právny systém a neobmedzenú právomoc jednať v ozbrojených konfliktoch, ktoré ohrozujú ich teritórium. Na to, aby si prezident Sálíh zaručil ich spoluprácu, zahrnul ich podobne ako iné elity do systému politického patronátu. Kmeňovým príslušníkom a náčelníkom tak boli pravidelne vyplácané „mzdy“, prisudzované posty vo vláde či udeľované prednostné práva na významné obchodné záležitosti. Na oplátku kmeňoví náčelníci akceptovali vládny režim a pomáhali mu riešiť problémy tam, kde jeho autorita už nesiahala (Egel 2010, 5–8). Treba však podotknúť, že lojalita kmeňov voči vláde nikdy nebola hlboká a pokiaľ to nebolo v rozpore s ich záujmami, nemali problém svoju „lojalitu“ podriaďiť tomu, kto ponúkol viac.¹⁸

Neexistencia hlbších väzieb medzi vládou a kmeňmi sa prejavila aj počas Arabskej jari, kedy sa mnohé z nich postavili na stranu opozície. Medzi prvými vyjadrila podporu demonštrantom prominentná rodina al-Ahmar, ktorá stojí v čele kmeňového zväzu Hašíd¹⁹, najmocnejšieho a najlepšie vyzbrojeného z pomedzi jemenských kmeňov. Jeho náčelník šajch Sádiq al-Ahmar, napriek korektným vzťahom, nikdy nebol Sálíhovým prívržencom, a preto mesiac po začiatku povstania aj so svojím bratom Hámídom²⁰ otvorene vystúpil proti prezidentovi, a tak hovoril, aby počúvol demonštrujúcich a pokojne odstúpil.²¹ Na stranu demonštrantov sa neskôr pridali aj najväčší jemenský kmeňový zväz Bakíl.²² Koncom júla 2011 sa sformovala tzv. Aliancia jemenských kmeňov na čele so šajchom Sádiqom al-Ahmarom, ktorá sa zaviazala, že bude podporovať

17) *Jemenská spoločnosť je preto často označovaná ako tribalistická.*

18) *Tento stav využíva najmä Saudská Arábia, ktorá uplácáním jemenských kmeňov ovplyvňuje politickú situáciu v Jemene vo svoj prospech.*

19) *Súčasťou tohoto zväzu je aj Sálíhov kmeň Sahnán.*

20) *Hámíd al-Ahmar je jedným z najvýznamnejších politikov a najbohatších obchodníkov Jemenu. Vďaka jeho obrovskému majetku v hodnote niekoľko miliárd dolárov má značný vplyv na dianie v krajine. Sálíh ho často obviňoval, že je to práve on, ktorý poskytuje finančné zázemie demonštrujúcim.*

21) *Po tomto vyhlásení začalo na stranu opozície dezertovať veľa vojakov. Mnoho z nich pochádza práve zo severnej časti krajiny, ktorej dominujú konfederácie Hašíd a Bakíl. Lojalita ku kmeňu sa v tomto prípade ukázala byť silnejšia než lojalita k armáde, čo tiež svedčí o tom, akú veľkú úlohu kmene v Jemene zohrávajú (Fattah 2011, 82).*

22) *Al Jazeera: Major Yemen tribes join protesters, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/02/2011226121359764591.html>, 3. 1. 2013.*

a ochraňovať protestujúcu mládež.²³ To, že sa na stranu protestujúcich pridali dva najväčšie kmeňové zväzy vyplynulo z udalostí predchádzajúcich rokov. Oba kmene sa angažovali v zdĺhavej vojne s kmeňom Húthí na severe krajiny, ktorá ich dosť oslabila a za posledných päť rokov sa výrazne stupňovala rivalita medzi Sálihou rodinou a rodinou al-Ahmar.²⁴ Podpora protestujúcich poskytla obom kmeňovým zväzom získať po zvrhnutí prezidenta dobré mocenské pozície a vnútri zväzu Hášid sa ťažisko moci znovu presunulo na stranu rodiny al-Ahmar.

2.2.2. Opozičné strany

Hlavná opozičná strana Isláh vznikla v roku 1990, krátko po zjednotení Severného a Južného Jemenu. Bola vytvorená bývalými členmi VĽK a skupinou jemenských Moslimských bratov, pričom veľkú časť jej členov tvorili kmeňoví náčelníci a konzervatívni biznismeni. V jej čele stál až do roku 2007 šajch Abdalláh al-Ahmar²⁵, náčelník kmeňového zväzu Hášid. Už od vzniku mala Isláh kvôli podobným záujmom ideologicky veľmi blízko k VĽK a tento fakt umocnil aj to, že šajch Abdalláh al-Ahmar mal vždy výborné vzťahy s prezidentom Sálihom a počas celého svojho života bol jeho najbližším spojencom. Medzi rokmi 1994-1997 bola koalíčným partnerom vládneho VĽK, avšak v priebehu tohto času sa začali strany názorovo rozchádzať a v roku 1997, krátko pred parlamentnými voľbami, strana Isláh koalíciu opustila. Napriek tomu, že od roku 1997 stála v opozícii voči VĽK, šajch Abdalláh v nej stále videl svojho spojenca a časť strany nepretržite vyjadrovala podporu prezidentovi Sálihovi počas všetkých jeho kandidatúr.²⁶

V roku 2002 sa strana Isláh spojila s Jemenskou socialistickou stranou (JSS)²⁷ a tromi ďalšími menšími stranami a spolu vytvorili opozičný blok Strán spoločného zhromaždenia (SSS). Už krátko po vzniku sa ukázalo, že pre VĽK budú silným súperom. Obe strany dokázali potlačiť vo svojich radoch extrémistov²⁸ a do popredia zvolili umiernených pragmatikov, ktorí sa zaviazali k robeniu kompromisov pri spoločnom postupe

v parlamentných voľbách. Pred voľbami do miestneho zhromaždenia v roku 2006 sa Isláh a JSS dohodli, že v duchu „spolupráce“ Isláh nepostaví kandidátov v regiónoch, kde má prevahu JSS. JSS naopak nepostaví kandidátov v regiónoch, v ktorých je silný Isláh. I keď sa prvotne zdalo, že by táto metóda mohla mať úspech, blok nakoniec vo voľbách získal iba okolo 14%. Strany sa dopustili chýb tým, že sa až priveľmi sústredili na presadenie kandidáta v prezidentských voľbách, ktoré prebiehali v tom istom čase namiesto toho, aby sa venovali kampani na miestnej úrovni, kde mali oveľa väčšiu šancu na úspech (Burrowes a Kasper 2007, 268–278). K zlému výsledku prispelo aj to, že časť vedenia strany Isláh v čele so šajchom Abdalláhom prejavovalo sympatie a podporu prezidentovi Sálihovi. Avšak vďaka aktivite a angažovanosti, ktorú SSS preukázala počas povstania, sa očakáva, že v nadchádzajúcich parlamentných voľbách v roku 2013 budú šance bloku na úspech oveľa vyššie než v roku 2006.

Strana Isláh prekonala počas svojho „pobytu“ v opozičných radoch značný ideologický posun. Zatiaľ čo sa v minulosti výrazne orientovala na náboženskú problematiku a na to, aby zákony zodpovedali morálke islamu, v súčasnosti prijíma myšlienku systému pluralistickej demokracie, do ktorého majú byť zahrnuté aj sekulárne strany.²⁹ Po roku 2007, po smrti šajcha Abdalláha nastáva taktiež badateľný odklon od VĽK a podpory voči prezidentovi. Do čela strany Isláh i kmeňového zväzu Hášid sa dostáva Abdalláhov syn Sádiq al-Ahmar, ktorý aj so svojimi bratmi nikdy neskrýval averziu voči vládnemu režimu. S jeho nástupom sa Isláh začína výraznejšie profilovať ako opozičná strana voči VĽK.

2.2.3. Hnutie mládeže

Jemenské Hnutie mládeže sa sformovalo krátko po vypuknutí revolúcie v polovici januára 2011. Väčšinu členov tvoria mladí ľudia pochádzajúci z centrálnych a južných okresov, kde je úroveň vzdelanosti a politickej uvedomelosti vyššia než vo zvyšku krajiny. Mladí politici aktivisti sa dokázali veľmi dobre zorganizovať a boli to práve oni, ktorí stáli v čele protestov po celej krajine. Hlavným motívom protestov bola podobne ako aj v ostatných arabských krajinách, dlhodobá frustrácia z korupcie, nedostatok pracovného či politického uplatnenia a neschopnosť vlády podniknúť účinné opatrenia. Ich požiadavky sa však neobmedzili iba na odstránenie stávajúceho režimu, ale na komplexnú zmenu celej politickej štruktúry v Jemene. Ich ciele boli sformulované v charte³⁰ Občianskej koalície revolučnej

23) Press TV: Yemeni tribes form alliance, <http://www.presstv.ir/detail/191590.html>, 3. 1. 2013.

24) Foreign Affairs: Yemen's Tribal Showdown, <http://www.foreignaffairs.com/articles/67877/charles-schmitz/yemens-tribal-showdown>, 28. 8. 2013.

25) Otec Sádiq al-Ahmar.

26) Carnegie Middle East Center: Between Government and Opposition: The Case of the Yemeni Congregation for Reform, <http://www.carnegie-mec.org/publications/special/multimedia/index.cfm?fa=24095-yemen&lang=en>, 3. 1. 2013.

27) Pozostatok vládnej strany v Južnom Jemene z pred roku 1990.

28) V prípade JSS to boli prívrženci Separatistického hnutia na juhu krajiny a v prípade strany Isláh to bola frakcia džihádov na čele s Abdulom Madžidom al-Zindánim, zakladateľom jemenského Moslimského bratstva.

29) Carnegie Middle East Center: Between Government and Opposition: The Case of the Yemeni Congregation for Reform, <http://www.carnegie-mec.org/publications/special/multimedia/index.cfm?fa=24095-yemen&lang=en>, 3. 1. 2013.

30) Hlavnými požiadavkami uvedenými v charte boli: Okamžité rozpustenie súčasného režimu, zatknutie všetkých, ktorí sú zapletení v spáchaní kriminálnych zločinov voči občanom a/alebo voči verejnému záujmu prostredníctvom podvodov a korupcie, ústava,

mládeže, združenia, v ktorom sa spojili štyri hlavné mládežnícke organizácie. Celkovou víziou protestujúcich sa stalo „*pripraviť pôdu pre občiansky, moderný a demokratický štát, ktorý môže komunikovať s okolitým svetom na základoch rovnoprávnosti, ľudských práv, sociálnej spravodlivosti, pluralitného politického systému a slobody prejavu a názoru.*“³¹

2.2.4. Tawakkul Karmán – Matka jemenskej revolúcie

Najvýznamnejšou i mediálne najznámejšou postavou jemenskej opozície sa stala novinárka a politická aktivistka Tawakkul Karmán, ktorá bola za svoje aktivity v roku 2011 ocenená Nobelovou cenou mieru.

Tawakkul Karmán, narodená v roku 1979, už v mladosti tiahla k politickému aktivizmu. Po vzore svojho otca vstúpila do hlavnej islamistickej opozičnej strany Isláh a začala sa usilovať za slobodu tlače a práva žien. V roku 2005 sa stala spoluzakladateľkou a prezidentkou neziskovej organizácie Novinárky bez reťazí, ktorá propaguje dodržiavanie ľudských práv a slobodu prejavu. Ako stúpenec liberálneho islamizmu a pre demonštrácie, ktoré za rovnoprávnosť a slobodu prejavu pravidelne organizovala, sa stala kontroverznou osobou mimo i vnútri strany.³² Keď začali revolučné udalosti v arabskom svete naberať na obrátkach, Tawakkul Karmán vystúpila s priamou kritikou voči prezidentovi a prostredníctvom sociálnych sietí sa spojila s mládežou, s ktorou zorganizovala demonštrácie volajúce po Sálihovej rezignácii. Niekoľkokrát bola za svoje aktivity zatknutá, ale po pár dňoch bola vždy na tlak verejnosti z väzenia prepustená. Bola i je hlavnou postavou jemenskej Arabskej jari, pričom sa pravidelne vyjadruje k politickým udalostiam v krajine doma i na medzinárodnom fóre.³³

ktorá premení vládny systém z prezidentského na parlamentný, decentralizácia správy, ktorá zaručí jednotnosť Jemenu pričom ochráni jedinečné problémy rôznych regiónov a plná transparentnosť (France 24: Yemeni youth organisations unite to spark historic regime chase, <http://observers.france24.com/content/yemeni-youth-organizations-unite-spark-historical-regime-change>, 3. 1. 2013).

31) Conservative Middle East Council: Yemen's youth revolution, <http://cmec.org.uk/blog/yemen%E2%80%99s-youth-revolution/>, 2. 1. 2013.

32) Nevôľu v strane vyvolala aj tým, keď v roku 2004 kvôli lepšej komunikácii s ľuďmi nahradila tradičný čierny niqáb (závoj zakrývajúci celú tvár s výnimkou očí) farebným hidžábom (šatka zahaľujúca iba vlasy).

33) Human dignity forum: Tawakkol Karman – The face of the Yemeni revolution, <http://www.human-dignity-forum.org/2011/11/tawakkol-karman-the-face-of-the-yemeni-revolution/>, 2. 1. 2013.

3. Z ulíc k prezidentskému palácu (polovica januára–3. jún 2011)

V duchu protestov prebiehajúcich v Tunisku a v Egypte vyšli v polovici januára 2011 do ulíc tisíce Jemenčanov, aby protestovali proti zlej ekonomickej situácii, korupcii, nedostatku pracovných príležitostí a politického uplatnenia. Po tom, čo v Egypte 11. januára prezident Mubárak ohlásil svoju rezignáciu, nabralo skandovanie jemenského davu iný smer. Krátko nato ulicami Adenu a hlavného mesta San‘á začal znieť hlavný slogan Arabskej jari „*aš-ša‘b juríd isqát an-nizám*“³⁴, ktorým sa takpovediac vytýčil hlavný cieľ povstania. Ku koncu mesiaca už pred Univerzitou San‘á demonštrovalo proti režimu viac ako 10 000 ľudí, pričom ďalších 6000 bolo rozptýlených po celom meste.³⁵ Začiatkom februára prezident Sálih oznámil, že nebude v roku 2013 znovu do úradu kandidovať, a že ani nepredá moc svojmu synovi. Zároveň vyzval na ukončenie demonštrácií, na čo zareagovala Tawakkul Karmán zvolaním „Dňa zlosti“ na piatok 3. februára.³⁶ Protestov sa toho dňa zúčastnilo v San‘á viac ako 20 tisíc ľudí, pričom sa na námestí Tahrír zhromaždilo podobné množstvo stúpencov režimu. Ďalšie desaťtisíce ľudí demonštrovalo vo všetkých väčších jemenských mestách.³⁷ Koncom februára sa tlak na prezidenta ešte zvýšil, keď sa na stranu protestujúcich pridávajú aj dva najmocnejšie kmeňové zväzy Hášid a Bakíl.³⁸

Pokojné demonštrácie sa však nezaobišli bez násilností. Takmer každý deň po stretoch medzi provládnym a opozičným táborom pribúdali informácie o zranených či zabitých ľuďoch. Zlomový bod nastal 18. marca 2011, keď po útoku snajperov a vládných zložiek strieľajúcich do davu zostalo viac ako 50 mŕtvych a vyše 200 zranených ľudí. Sálih následne vyhlásil mimoriadny stav na 30 dní, čo prisúdilo armáde a bezpečnostným silám ešte vyššie právomoci. Opozícia prehlásila, že už neexistuje možnosť spoločného dohovoru, a že režim už nemá na výber a musí predať moc.³⁹ Udalosti 18. marca mali za následok rýchle rozšírenie protestov po celej krajine a zároveň sa nimi spustili početné dezercie z vládných i vojenských radov na stranu opozície. Medzi nimi bol aj generál Alí Muhsín al-Ahmar, ktorý prebehol aj s celou Prvou obrnenou divíziou, ktorej

34) *Ľud chce pád režimu.*

35) *The New York Times: Thousands in Yemen Protest Against the Government*, http://www.nytimes.com/2011/01/28/world/middleeast/28yemen.html?_r=0, 4. 1. 2013.

36) *BBC: Yemen President Ali Abdullah Saleh to quit in 2013*, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-12343166>, 4. 1. 2013.

37) *ABC News: Thousands line streets for Yemen's, day of rage*, <http://www.abc.net.au/news/2011-02-03/thousands-line-streets-for-yemens-day-of-rage/1929138>, 4. 1. 2013.

38) *Al Jazeera: Major Yemen tribes join protesters*, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/02/2011226121359764591.html>, 4. 1. 2013.

39) *Reuters: Yemen in state of emergency after protest massacre*, <http://www.reuters.com/article/2011/03/18/us-yemen-idUSTRE72H2Z720110318>, 4. 1. 2013.

velil a následne jej nariadil chrániť demonštrantov na námestí pred univerzitou San'á.⁴⁰ Po 18. marci sa do protestov začali aktívnejšie zapájať aj jemenské ženy, ktorých účasť na verejnom živote bola vždy značne obmedzená.⁴¹ Najväčší ženský protest sa uskutočnil 15. apríla po tom, čo prezident Sálíh vyhlásil, že islam zakazuje miešanie sa pohlaví na verejnosti a vyzval ženy, aby sa „vrátili domov“. Na druhý deň do ulíc vyšlo viac ako 10 000 žien, ktoré protestovali proti týmto vyjadreniam i proti samotnému Sálíhovi.⁴²

S podporou Západu predložila 8. apríla 2011 Rada pre spoluprácu v zálive (GCC) obom stranám návrh na vytvorenie „Vlády národnej dohody“. Prezident by mal podľa návrhu preniesť svoje právomoci na viceprezidenta, po čom by mali nasledovať voľby a návrh a prijatie novej ústavy. Na oplátku mala byť prezidentovi, jeho rodine i jeho lojálnym spolupracovníkom garantovaná imunita. Zatiaľ, čo mnohí protestujúci tento návrh okamžite odmietli, SSS ho po dlhom zdráhaní predsa len 21. mája podpísala. Avšak prezident Sálíh aj napriek opakovaným príslubom zmluvu nikdy nepodpísal a po jeho treťom odmietnutí vypukli 23. mája v krajine prudké boje medzi vládnymi jednotkami a rodinou Al-Ahmar, ku ktorej sa pridali aj ostatné kmene a dezertéri z jemenskej armády (UNHRC 2011, 6). Konflikt sa zintenzívnil ešte viac po tom, keď 26. mája vydal prezident zatykač na Sádiqa al-Ahmara a jeho deviatich bratov za „ozbrojenú vzburu“.⁴³ Masové zrážky medzi dvomi táborami vyvrcholili 3. júna, kedy pri raketovom útoku na prezidentský palác bolo zabitých niekoľko bodyguardov a prezident Sálíh s ostatnými predstaviteľmi režimu utrpel ťažké zranenia.

4. Vláda viceprezidenta Hádiho (4. jún – 22. september 2011)

Po tom, čo prežil atentát, bol prezident Sálíh 4. júna prevezený do Saudskej Arábie, kde sa kvôli značným popáleninám a šrapnelom v tele musel podrobiť niekoľkým operáciám. Štátna agentúra zverejnila správu, že moci sa dočasne ujme jemenský viceprezi-

dent Abd Rabbuh Mansúr Hádí. Prvotnú eufóriu demonštrantov však nahradilo sklamanie, keď vláda vzápätí odmietla návrh SSS na začatie rozhovorov o politickej zmene.⁴⁴ Ďalšie rozčarovanie pre opozíciu nastalo 7. júla, kedy sa v televízii prvýkrát od atentátu objavil prezident Sálíh. Po jeho krátkom prehlásení, v ktorom nebol ani len náznak, že by sa plánoval vzdať svojej pozície, zavládla v tábore jeho prívržencov eufória, zatiaľ čo medzi protestujúcimi prevládali skôr zmiešané pocity.⁴⁵

Štvormesačnej vláde viceprezidenta Hádiho dominovali predovšetkým neutíchajúce pravidelné masové protesty a stupňujúce sa napätie na juhu krajiny, kde sa do konfliktu medzi vládnymi zložkami a kmeňovými jednotkami začali zapájať ako tretí faktor islamistickí extrémisti z AQAP. Tí sa po vytvorení mocenského vákuu chytli príležitosti ako rozšíriť svoj vplyv a obsadili niekoľko miest na pobreží Adenského zálivu. 17. júla bola zahájená veľká ofenzíva armády, ktorá mala za cieľ militantov z tohto územia vytlačiť. Napriek tomu bol úspech iba čiastočný a ťažké boje prebiehajú v tejto oblasti až do súčasnosti.⁴⁶

Počas tohto obdobia sa taktiež začala politicky zoskupovať opozícia. Povedľa SSS sa 16. júla sformovala tzv. Prechodná rada, ktorú tvorilo 17 jemenských osobností z domova i zo zahraničia.⁴⁷ 30. júla bol vyhlásený vznik Aliancie jemenských kmeňov na čele so šajchom Sádiqom al-Ahmarom⁴⁸ a 17. augusta bola na univerzite San'á vytvorená Národná rada. Jej 143 členov tvorili zástupcovia z radov mladých aktivistov, SSS, jemenských kmeňov, južných separatistov, vojenských predstaviteľov i ďalší ľudia z jemenskej spoločnosti.⁴⁹

Ešte deň pred sformovaním opozičnej Národnej rady sa prezident Sálíh znovu objavil v televízii, kde prisľúbil, že sa do Jemenu znovu vráti. Toto prehlásenie vyvolalo opätovné zintenzívnenie stretov medzi dvoma znepriatelenými táborami, pričom v len tú noc si zrážky vyžiadali desiatky obetí.⁵⁰ 10. septembra z Rijádu vydal prezident Sálíh

40) Al Akhbar: Ali Mohsen Al-Ahmar: Yemen's Biggest Winner, <http://english.al-akhbar.com/node/2912>, 4. 1. 2013.

41) Jemenská spoločnosť patrí medzi tie najkonzervatívnejšie na svete a diskriminácia žien dodnes ide ruka v ruku s tradíciami a so zákonmi riadiacimi sa islamským právom šaríca. To, že sa ženám i napriek tomuto podarilo prelomiť bariéru angažovania sa vo verejnom živote, sa dá považovať za veľký úspech, aj keď v konečnom meradle bol iba čiastočný. Ako sa dalo očakávať, ženy sa počas pro i proti prezidentských demonštrácií potýkali s pravidelným obťažovaním, verbálnymi i fyzickými útokmi a zatýkaním (FIDH 2012, 38–40).

42) The New York Times: Women Irrate at Remarks by President of Yemen, <http://www.nytimes.com/2011/04/17/world/middleeast/17yemen.html>, 2. 1. 2013.

43) Al Arabiya: Tribal chief tells Saleh to go, as overnight blast leaves 28 dead, <http://english.alarabiya.net/articles/2011/05/26/150579.html>, 5. 1. 2013.

44) Al Jazeera: Protests in Yemen after talks rejected, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/06/20116717337139621.html>, 5. 1. 2013.

45) Al Jazeera: Yemen president Saleh appears on TV, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/07/201177143420256530.html>, 5. 1. 2013.

46) CNN: Fighting erupts in embattled southern Yemen, <http://edition.cnn.com/2011/WORLD/meast/07/17/yemen.unrest/>, 5. 1. 2013.

47) Al Jazeera: Yemen protesters form council to run country, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/07/2011716134720701985.html>, 5. 1. 2013.

48) Press TV: Yemeni tribes form alliance, <http://www.presstv.ir/detail/191590.html>, 5. 1. 2013.

49) The New York Times: Yemeni Opposition Leaders Form National Council, <http://www.nytimes.com/2011/08/18/world/middleeast/18yemen.html>, 4. 1. 2013.

50) Al Jazeera: Yemen's opposition forms national council, <http://www.aljazeera.com/>

dlho očakávaný dekrét, ktorým zmocnil viceprezidenta Hádího, aby vyjednával s opozíciou podmienky predania moci. Ten mu dal aj právomoci, aby za Sáliha podpísal návrh GCC.⁵¹ Po tom médiami preletela správa, že viceprezident podpíše dohodu do týždňa, bezpečnostné zložky podnikli jeden z najtvrdších zásahov proti demonštrantom, pričom po streľbe do davu zostalo 26 mŕtvych a viac ako 500 zranených.⁵²

5. Návrat Sáliha do Jemenu a predanie moci

Po troch mesiacoch strávených na liečení v Saudskej Arábii prezident Sálih dostal svojmu sľubu a 23. septembra sa nečakane do Jemenu vrátil. Jeho príchod sprevádzali najväčšie protesty od januára 2011, pri ktorých vyšlo do ulíc San'a viac ako milión ľudí. V televíznom prejave sa prezident vyjadril, že je rozhodnutý podpísať návrh GCC, ktorý má zabezpečiť plynulé predanie moci. Zároveň vyzval na čo najrýchlejšie zorganizovanie parlamentných a prezidentských volieb. Podporu návrhu vyjadril aj saudský kráľ Abdulláh, Barack Obama i celá Bezpečnostná rada OSN.⁵³ Až do podpisu zmluvy pokračovali útoky Sálihových vojenských zložiek na protestujúcich. Toto napádanie znovu vyburcovalo ženy k ďalšej demonštrácii, tentoraz v netradičnej forme. 26. októbra v hlavnom meste zapálili svoje závoje stovky Jemenčaniek apelujúc na kmeňových bojovníkov, aby chránili protestujúcich.⁵⁴ Rola a angažovanie sa žien v jemensej Arabskej jari nezostala bez povšimnutia ani na medzinárodnej scéne. 7. októbra bola Tawakkul Karmán a ďalším dvom kandidátkam z Libérie⁵⁵ udelená Nobelova cena mieru „za ich nenásilný boj za bezpečnosť žien a za ženské práva na plnú participáciu v mierotvorných aktivitách“,“⁵⁶ pričom Karmán bola prvou Arabkou, ktorá získala Nobelovu cenu.

Samotná zmluva bola podpísaná 23. novembra 2011 v Rijáde. Podľa nej musel prezident do 30 dní predať moc viceprezidentovi Hádímu a následne sa mali do 90 dní konať nové prezidentské voľby, ktoré by určili novú hlavu štátu. Napriek podpisu

demonštrácie ľudí v Jemene aj naďalej pokračovali a požadovali zrušenie imunity a riadny súd za všetky prezidentove zločiny.⁵⁷ Termín prezidentských volieb bol nakoniec určený na 21. februára, pričom opozícia i VLK sa už dopredu dohodli na spoločnom kandidátovi, ktorým sa stal viceprezident Abd Rabbuh Mansúr Hádí.⁵⁸

7. decembra bola ustanovená vláda Národnej jednoty, ktorú tvoril 35-členný kabinet vedený nezávislým politikom Muhammadom Basindwom. Posty vo vláde boli rovnomerne rozdelené medzi VLK a SSS; VLK dostal Ministerstvo obrany, zahraničných vecí a ropy, zatiaľ čo opoziční politici získali Ministerstvo vnútra, financií a informácií.⁵⁹ O mesiac vláda schválila kontroverzný návrh zákona, ktorý na základe zmluvy GCC dával imunitu prezidentovi, jeho rodine a všetkým jeho spolupracovníkom za celé jeho vládne obdobie (33 rokov) a na všetky činy, ktoré v tom čase spáchali. Schválenie vyvolalo okamžité pobúrenie a spustilo ďalšiu vlnu masových protestov. Na stranu demonštrantov sa tentokrát pridala aj Navanethem Pillay, vysoká komisárka OSN pre ľudské práva, keď sa vyjadrila, že „medzinárodné právo nepripúšťa amnestiu, ak má zabrániť stíhaniu tých, ktorí sa dopustili vojnových zločinov, genocídy, zločinov proti ľudskosti a hrubého porušenia ľudských práv.“⁶⁰

Zákon dávajúci Sálihovi imunitu bol schválený 21. januára 2013 a bol spre-vádzaný mohutnými demonštráciami po celej krajine. Deň na to Sálih oznámil v štátnej televízii, že odchádza na nešpecifikovanú dobu do USA, aby sa tam podrobil lekárskej liečbe. Vo svojom prejave požiadal všetkých Jemenčanov o odpustenie, zároveň však pripomenul, že sa po liečení vráti do San'a ako predseda VLK. Do USA Sálih odletel 29. januára 2012.⁶¹

6. Prezidentské voľby

Prezidentské voľby sa konali 21. februára 2012 a Abd Rabbuh Mansúr Hádí bol jediným kandidátom. Pri volebnej účasti 65 % získal Hádí 99 % všetkých odovzdaných hlasov. Prezidentskú prísahu zložil 25. februára, pričom sa zaviazal, že zachová jednotu krajiny,

news/middleeast/2011/08/2011817173728370398.html, 5. 1. 2013.

51) Al Jazeera: Yemen's Saleh authorises power transfer talks, *http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/09/2011912132223533677.html*, 5. 1. 2013.

52) Al Jazeera: Dozens of protesters shot dead in Yemen, *http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/09/2011918141553217505.html*, 5. 1. 2013.

53) Al Arabiya: Saleh committed to Gulf power transfer plan, calls for early elections, *http://english.alarabiya.net/articles/2011/09/25/168519.html*, 5. 1. 2013.

54) CBS News: Yemeni women burn veils to protest crackdown, *http://www.cbsnews.com/8301-202_162-20125834/yemeni-women-burn-veils-to-protest-crackdown/*, 2. 1. 2013.

55) Spolu s Tawakkul Karmán boli ocenené aj prezidentka Libérie Ellen Johnson Sirleaf a libérijská aktivistka za ženské práva Leymah Gbowee.

56) Nobel Prize: The Nobel Peace Prize 2011, *http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/2011/karman.html*, 2. 1. 2013.

57) CBS News: Yemen's Saleh signs deal handing over power, *http://www.cbsnews.com/8301-202_162-57330382/yemens-saleh-signs-deal-handing-over-power/*, 5. 1. 2013.

58) The New York Times: New Turmoil as President Comes Back to Yemen, *http://www.nytimes.com/2011/11/27/world/middleeast/saleh-returns-to-yemen-as-date-is-set-for-elections.html*, 5. 1. 2013.

59) BBC: Yemen: New unity government created, *http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-16076633*, 5. 1. 2013.

60) BBC: Yemen cabinet approves President Saleh amnesty law, *http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-16463802*, 5. 1. 2013.

61) BBC: Yemen's President Saleh 'leaves country' for treatment, *http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-16671533*, 5. 1. 2013.

bude pokračovať v boji proti Al-Qá'ide na juhu a bude bojovať proti zlej ekonomickej situácii.⁶² Na slávnostnej inaugurácii, ktorá prebehla nasledujúci deň, sa zúčastnil aj prezident Sálih, ktorý sa v deň prisahy vrátil do Jemenu po pobyte v USA. Pre jeho účasť inauguráciu bojkotovali všetci členovia SSS vrátane premiéra Muhammada Basindwa a šajcha Sádiqa al-Ahmara. Prítomnosť Sáliha na inaugurácii podľa mnohých len podporuje obavy, že aj keď Sálih oficiálne predal moc Hádímu, stále bude v pozadí kontrolovať smerovanie krajiny.⁶³ Hádího mandát je na dva roky, pričom v čele Jemenu bude stáť do ďalších prezidentských volieb v roku 2014. Počas tohto obdobia má dohliadnuť na prípravu parlamentných volieb, na návrh novej ústavy a na reštrukturalizáciu armádnych zložiek.

7. Rola zahraničných aktérov

7.1. Saudská Arábia a Rada pre spoluprácu v Zálive

Vzťah Jemenu a Rady pre spoluprácu v Zálive (GCC)⁶⁴ bol vždy pomerne komplikovaný. Jemen je najchudobnejšou a zároveň najľudnatejšou krajinou Arabského polostrova, a preto dlhodobo vzbudzuje obavy u svojich bohatých susedov, hlavne Saudskej Arábie. Jej problém s Jemenom býva často prirovnávaný k problému, ktorý majú USA s Mexikom (Fattah 2010, 83). Cez jemensko-saudské hranice sa denne snaží dostať stovka ilegálnych jemenských či afrických imigrantov a tou istou cestou prúdi do Saudskej Arábie veľké množstvo zbraní a drog.⁶⁵ Najväčším bezpečnostným problémom pre štáty GCC je však rozmáhajúca sa sieť Al-Qá'idy a ohrozenie pre Saudskú Arábiu predstavuje aj pohraničná rebélia ší'itského kmeňa Húthí. (Sharqieh 2011, 227).

62) Al Jazeera: Saleh hands over Yemen reins to successor, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/02/20122257134171112.html>, 5. 1. 2013.

63) Al Jazeera: Hadi sworn in as Yemen's new president, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/02/201222774749787487.html>, 5. 1. 2013.

64) Rada pre spoluprácu v zálive (GCC – Gulf cooperation council) so sídlom v Rijáde je tvorená šiestimi štátmi Arabského zálivu – Saudskou Arábiou, Kuvajtom, Katarom, Bahrajnom, Spojenými arabskými emirátmi a Ománom. Je to voľná politická a ekonomická aliancia, ktorá vznikla v r. 1981 ako reakcia na vznik Iránskej islamskej republiky a Iracko-Iránsku vojnu. V súčasnosti štáty medzi sebou spolupracujú hlavne na ekonomickej úrovni.

65) Výročná správa saudskej pohraničnej stráže za rok 2007 hovorí, že sa im podarilo zadržať 344 781 imigrantov, 2 894 pašerákov, 12 000kg hašiša, 32 kg ópia a viac ako 5 miliónov kg káty, stimulujúcej rastliny, ktorej žuvanie je v Saudskej Arábii zakázané. K tomu zhabali 4 protitankové strely, 390 bômb, 819kg výbušniny a 3 190ks dynamitu (Burke 2008, 12).

„Udržujte Jemen slabým,“ povedal údajne svojim synom kráľ Abdalazíz ibn Saud⁶⁶, keď zomieral. Či už je tento výrok pravdivý alebo nie, je nespochybniteľné, že zahraničná politika Saudskej Arábie voči Jemenu sa už dlhodobo nesie práve v tomto duchu.⁶⁷ Rijád sa vždy snažil o oslabenie jemenskej centrálnej vlády a o rozdelenie hlavných politických aktérov. Na to, aby táto úroveň manipulácie bola možná, používa Saudská Arábia niekoľko nástrojov. Tým najdôležitejším je vlastná sieť politickej patronáže, do ktorej sú zahrnutí jednak hlavní predstavitelia vlády a rovnako aj šajchovia mnohých významných kmeňov (vrátane rodiny al-Ahmar), ktorí tvoria protiváhu centrálnej vlády. Saudská Arábia im posila pravidelné platby a ich prostredníctvom tak ovplyvňuje dianie v krajine a vyvíja tlak na vládu. Ďalšími nástrojmi je zadržiavanie zahraničnej pomoci, ktorá dosahuje hodnoty niekoľko miliárd dolárov a striedavý postoj saudskej vlády k Jemenčanom, ktorí na jej území pracujú. Akou veľkou pákou môže byť posledný bod sa ukázalo najviac v roku 1991, kedy sa Jemen ako jediný štát postavil proti prítomnosti amerických vojsk na Arabskom polostrove. V reakcii na to vyhostila Saudská Arábia zo svojho územia takmer milión jemenských pracovníkov, čím utížila jemenská ekonomika ťažkú ranu. Bolo to jednak kvôli strate remitencií, ktoré v tom čase predstavovali pre štátny rozpočet značný zdroj príjmov a taktiež kvôli neschopnosti vlády narychlo vytvoriť pracovné a sociálne podmienky pre taký veľký počet vracajúcich sa emigrantov (Manea 2005, 115–116).

Po vypuknutí nepokojov v krajine sa však Saudská Arábia ocitla na vážkach. Obávajúc sa nestability či naopak demokracie v regióne, Rijád sa cítil byť vážne ohrozený vznikajúcimi revolúciami u svojich susedov. Z toho dôvodu nemala problém v záujme zachovania statu quo, podporovať vládnuce režimy, či dokonca zasiahnuť u nich vojensky. Ukázalo sa to jednak v prípade Bahraju⁶⁸ a i v prípade Jemenu, hlavne keď sa do miestnych konfliktov zapojil aj najväčší súper Saudskej Arábie - Irán.

Rivalita najväčšieho sunnitského a ší'itského štátu v regióne sa premieta i do ich zahraničnej politiky. Odhliadnuc od ich súperenia v rôznych štátoch arabského sveta⁶⁹, ich záujmy sa najčastejšie stretávali práve v oblasti Arabského zálivu. I keď sa Irán

66) Abdalazíz ibn Saud (1876–1953) bol zakladateľom kráľovstva Saudskej Arábie.

67) Saudi sa obávajú hrozby, ktorá by mohla vyvstať zo silného, politicky zjednoteného, ale chudobného Jemenu.

68) V marci 2013 vojská Saudskej Arábie a ostatných štátov GCC vojensky intervenovali v Bahrajne v prospech sunnitskej vládnej dynastie Al-Chalífa. Učinili tak krátko po vypuknutí masových demonštrácií bahrajnskeho obyvateľstva, ktorého väčšinu tvoria práve ší'ti. Bolo vyhlásené, že protestujúci sú podporovaní Iránom, ktorý sa snaží o zvrhnutie sunnitskej dynastie. Podozrenia na prepojenie demonštrantov a iránskej vlády však nikdy neboli potvrdené.

69) Príkladov z regiónu je mnoho. Napríklad zatiaľ, čo v čase Libanonskej občianskej vojny

nemůže veľkej dominancii Saudskej Arábie v tejto oblasti vyrovnáť, hľadá spôsoby ako si prostredníctvom miestnych ší'itských komunit vybudovať istý vplyv a využívať ho pre svoje záujmy. V Jemene tak robí podporou ší'itskeho kmeňa Húthí, ktorý obýva saudsko-jemenské pohraničie a od roku 2004 vedie otvorenú vzburu voči centrálnej vláde.⁷⁰ Potom čo v roku 2009 kmeňoví príslušníci prešli hranice a zabili niekoľko saudských vojakov, odpovedal Rijád bombardovaním rebelských pozícií, a to i napriek tomu, že ich Irán pred angažovaním vo vojne vystríhal (Terrill 2012, 14–17). I keď následná Sálihova operácia „Spálená zem“ zasadila kmeňu Húthí ťažkú ranu, rýchlo sa z nej dokázali spamätať a doteraz si udržujú kontrolu nad severným regiónom.

Aj keď ší'itska rebélia robí Saudom starosti, väčšie znepokojenie v nej vyvoláva hrozba toho, čo by sa stalo, keby jemenská vláda stratila kontrolu nad celým územím. Hoci ich politika smerovala vždy k oslabeniu krajiny, úplný kolaps štátu by bol pre nich ešte horšou variantou. Preto aj keď Saudi zo začiatku stáli pri Sálihovi, so stupňujúcimi protestmi si uvedomili, že držanie Sáliha u moci by bezpodmienečne viedlo k destabilizácii Jemenu. Z toho dôvodu s ostatnými členmi GCC vypracovali plán na predanie moci, dúfajúc, že nový prezident upokojí situáciu a oni budú môcť pokračovať v uplatňovaní svojho vplyvu.⁷¹

Kľúčovou otázkou pre budúci vzťah Jemenu a štátov GCC zostáva jeho prijatie do Rady. Všetky štáty záľivu Jemen finančne podporujú⁷², ale do samotnej organizácie sa ho prijať zdráhajú. GCC vznikla ako organizácia spájajúca štáty s podobným politickým zriadením, kultúrou, ekonomikou a zahraničnou politikou, pričom Jemen s nimi nezdieľa ani jeden z týchto prvkov. Navyše Jemen ako preľudnený a chudobný štát s po

Irán finančne i vojensky podporoval ší'itske hnutie Hizballáh, Saudská Arábia podporovala sunnitské milície. V Palestíne patrí tradične saudská podpora hnutiu Fatah, zatiaľ čo hnutie Hamas dostáva štedré finančné dotácie práve od Iránu. Rijád a Teherán sa nachádzajú na opačných póloch aj v prípade súčasného konfliktu v Sýrii. Irán ako dlhoročný regionálny spojenec stojí na strane sýrskeho režimu naproti Saudskej Arábii, ktorá dodáva peniaze a zbrane povstaleckým skupinám.

70) Saudi i Sálih pravidelne obviňovali Irán z toho, že podporuje rebelov po finančnej i vojenskej stránke. Aj keď to obe strany zásadne odmietajú, spojenie medzi nimi existuje. K prvému oficiálnemu došlo až v máji 2013, kedy sa prezident politickej rady hnutia Sáliha Habra stretol s iránskym veľvyslancom v Jemene (Al-Monitor: Iran's Angle in Yemen, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/05/iran-angle-yemen-relations.html>, 20. 8. 2013).

71) CNN: Saudi Arabia's Yemen dilemma, <http://globalpublicsquare.blogs.cnn.com/2011/06/14/saudi-arabias-yemen-dilemma/>, 9. 1. 2013.

72) GCC, EU i USA poskytujú Jemenu ročne stovky miliónov dolárov na rozvoj infraštruktúry, podporu ekonomických reforiem a zmierneniu humanitárnej krízy (Burke 2012, 18).

zuby ozbrojeným obyvateľstvom je považovaný za príliš veľkú hrozbu, aby sa stal plným členom. V roku 2001 mu síce bolo udelené členstvo v nepolitických štyroch výboroch GCC (pre vzdelávanie, zdravie, pracovné a sociálne záležitosti, turnaj Gulf Cup⁷³), avšak vstup do ekonomických a politických štruktúr Rady zostáva pre Jemen v najbližšom období stále nereálny (Hill a Nonneman 2011, 13).

7.2. USA a boj proti terorizmu

Aj keď Američania nemali situáciu v Jemene a na konanie prezidenta až tak veľký vplyv, je dôležité ich spomenúť v súvislosti s bojom proti terorizmu. Ako Američanom, tak i Saudskej Arábii robí niekoľko rokov veľké starosti rozmáhajúca sa aktivita militantných teroristických organizácií na juhu krajiny. V roku 2009 v Jemene vznikla odnož Al-Qá'idy, dnes známa ako Al-Qá'ida na Arabskom polostrove (AQAP). Prvýkrát dala o sebe výraznejšie vedieť hneď v rok založenia, keď sa prihlásila k neúspešnému bombovému atentátu na lietadlo letiace do Detriotu počas Štedrého dňa. Krátko na to vznikla v Londýne skupina „Priatelja Jemenu“, ktorá mala dohliadať na plnenie strategického plánu podpísaného 20 krajinami medzinárodného spoločenstva. Cieľom plánu bolo Sálihovi pomôcť prostredníctvom ekonomických a politických reforiem stabilizovať situáciu v Jemene, aby sa mohol sústrediť na boj proti terorizmu. Do rozvoja Jemenu bolo už takto preinvestovaných viac ako miliarda dolárov (Hill 2010, 105–106).

Zatiaľ čo medzinárodné spoločenstvo a krajiny GCC posielajú finančnú podporu na odstránenie humanitárnej krízy a rozvoju infraštruktúry, USA sú hlavným donorm vojenskej pomoci. Od roku 2006 poskytli Jemenu viac ako 290 miliónov dolárov, ktorými sa mala uhradiť výzbroj, zásoby a výcvik národných ozbrojených síl, ktoré sú zapojené do boja proti terorizmu. Americká CIA sa navyše aktívne zapájala do výcviku protiteroristickej jednotky Ústredných bezpečnostných síl vedených generálom Jahjom, Sálihovým synovcom (Sharp 2012, 12–15).

Už pred povstaním však panovali obavy, že Sálih zneužíva prostriedky určené na boj proti terorizmu k potlačeniu opozície na juhu a severe krajiny. Podozrenia zo zneužívania zahraničnej pomoci sa zvýšili v čase konania protestov, kedy boli proti demonštrantom nasadené Američanmi vycvičené jednotky, ktoré mali v tom čase bojovať proti teroristom na juhu. Sálih v tomto nebol nikdy príliš spoľahlivým spojencom, ako USA dúfali a v čase Arabskej jari to platilo dvojnásobne. Špeciálne jednotky opustili svoje posty a boli povolané na „obranu“ hlavného mesta pred protestujúcimi. Ich neprítomnosť a vzniknutého mocenského vákuu následne využila Al-Qá'ida na rozšírenie vplyvu

73) Gulf Cup je obdobou futbalového Svetového pohára. Od roku 2004 je okrem futbalu jeho súčasťou aj volejbal, hádzaná a basketbal.

v danej oblasti. Navyše sa im podarilo obsadiť niekoľko vládnych muničných skladov, kde skonfiškovali mnoho zbraní vrátane ťažkej techniky.⁷⁴

Z tohto dôvodu americká administratíva pozdržala začiatkom roku 2011 Jemenu vojenskú pomoc, i keď malá časť dodávky bola v septembri 2011 predsa len uvoľnená. V tom čase sa Američanom podarilo zasadiť AQAP tvrdý úder, keď pri leteckom nálete zabili Anwára al-Awlákího, jedného z hlavných ideológov AQAP. Po inaugurácii prezidenta Hádího USA potvrdili pokračovanie vojenskej spolupráce v boji proti terorizmu. Poučení z minulých chýb návrh spolupráce hovorí o tom, že peniaze by mali byť vyplácané priamo vojakom a nie ich veliteľom, aby sa tak predišlo korupcii a prechádzaniu vojakov.⁷⁵ 7. septembra 2012 minister obrany a minister zahraničných vecí oznámili, že jemenskému Ministerstvu vnútorných protiteroristických síl poskytnú dotáciu do výšky 75 miliónov dolárov (Sharp 2012, 15–16).

8. Následky Arabskej jari

Nová jemenská vláda⁷⁶ dodnes čelí niekoľkým vážnym problémom. Na dôležitých miestach v štáte sú stále ľudia bývalého režimu, ktoré nemožno stíhať kvôli imunitě, na uliciach protestujú ľudia, ktorí novú vládu neuznávajú a na severe i juhu krajiny silnejú separatistické tendencie a hrozba militantných a teroristických hnutí. Dopad politickej krízy na ekonomiku bol priam devastujúci. Mnohých Jemenčanov sa citelne dotkli pravidelné výpadky vody a elektriny i nedostatok základných potravín či paliva. V roku 2011 HDP pokleslo o 7,8 % a denná produkcia ropy sa znížila z 260 tis. barelov na 180tis. barelov za deň (Thiel 2012, 45).

Aj keď zo začiatku panovali obavy, že Sálíh bude mať na Hádího príliš veľký vplyv, nový prezident ukázal, že tomu tak nebude. Už dva mesiace po nástupe začal s veľkou reorganizáciou vojenských zložiek, počas ktorej odstránil z významných pozícií v armáde a v bezpečnostných službách približne dvadsať dôstojníkov, medzi nimi i mnoho členov Sálíhovej rodiny.⁷⁷ V decembri 2012 nariadil rozpustenie Republikánskych gárd, ktorým velil Sálíhov syn Ahmad a neskôr ho ustanovil veľvyslancom v Spojených arabských emirátoch. Zároveň nariadil rozdelenie jemenského vojska na päť častí:

74) *The Wall Street Journal: U.S. Halted Record Aid Deal as Yemen Rose Up*, <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748704101604576249204208045910.html>, 7. 1. 2013.

75) *The New York Times: U.S. Teaming With New Yemen Government on Strategy to Combat Al Qaeda*, http://www.nytimes.com/2012/02/27/world/middleeast/us-teaming-with-yemens-new-government-to-combat-al-qaeda.html?_r=0, 7. 1. 2013.

76) *Prechodná jemenská vláda bola menovaná prezidentom Hádím 7. novembra 2011.*

77) *Zo svojich pozícií musel odísť napr. nevlastný brat exprezidenta Sálíh al-Ahmar, ktorý velil vzdušným silám, či jeho synovec Táriq, ktorý stál v čele Špeciálnej prezidentskej stráže (ICG 2012, 5).*

armáda, námorníctvo, letectvo, pohraničná stráž a strategické rezervy. Konečným výsledkom vojenskej reformy by malo byť vytvorenie armády lojálnej voči štátu, aby sa do budúcnosti predišlo prípadnému štiepeniu, ako tomu bolo počas roku 2011.⁷⁸

18. marca 2013 sa začala tzv. Konferencia národného dialógu, na ktorej sa zúčastnilo 565 zástupcov všetkých politických, náboženských či menšinových skupín. Organizovaní do výborov by sa mali dohodnúť na riešení problémov, ktoré najviac trápia Jemen.⁷⁹ Z politického hľadiska je najkľúčovejšou otázkou Juhu. Po občianskej vojne v roku 1994, ktorá sa skončila víťazstvom Severu, cítilo mnoho južanov krivdu voči nespriaznenému prerozdeľovaniu zdrojov a útlaku, ktorý následne nastal. Začiatkom nového milénia čoraz viac silneli hlasy volajúce po rovnoprávnosti, ktoré dali v roku 2007 za vznik Separatistickému hnutiu (al-Hirák). V súčasnosti hnutie tvorí niekoľko frakcií,⁸⁰ pričom väčšina z nich sa na dialógu zúčastňuje. Ich cieľ je jasný – presadiť pre obyvateľov Juhu čo najväčšiu mieru autonómie a pomerné zastúpenie v jemensej politike. Účasť však odmietlo niekoľko hlavných predstaviteľov hnutia i tvrdé jadro separatistov na čele s bývalým prezidentom Južného Jemenu Alím Sálímom al-Bajdom. Dialógu sa takisto nezúčastní ani viacero významných osobností. Medzi nimi je i Tawakkul Karmán či premiér Muhammad Basindwa kvôli značnému nepomeru medzi deklarovaným a skutočným zastúpením z radov žien a mládeže.⁸¹ Konferencie sa nezúčastní ani hlava najväčšej

78) *Human rights watch: Yemen: UPR Submission 2013*, <http://www.hrw.org/news/2013/06/19/yemen-upr-submission-june-2013>, 29. 8. 2013.

79) *Konkrétne ide o: problém juhu, problém Sacy, národné problémy (vysídlené osoby, vyvlastnenie pôdy, boj proti terorizmu), problém národného uzmiernenia a spravodlivosti v prechodnom období (predchádzajúce politické konflikty, porušovanie ľudských práv v roku 2011), problém budovania štátu (identita štátu, systém vlády a administratívy, volebný systém, legislatívna autorita), problém dobrého vedenia štátu (boj proti korupcii, rovnosť možností medzi obyvateľmi, základy zahraničnej politiky), problém armády a bezpečnosti (národné a profesionálne základy pre vybudovanie armády, rola armády v politickom živote), problém nezávislosti špeciálnych entít (médiá, úrad Veľkého muftího, ľudské práva, organizácie menšinových skupín), problém práv a slobôd (všeobecné i špecifické práva a slobody), problém rozvoja (racionalizácia použitia zdrojov, rozvoj politický, kultúrny, ekonomický, zdravotnícky), špeciálne spoločenské a environmentálne problémy (pomsta, zbrane, qát, nedostatok vody...)* (National Dialogue Conference: Conference topics, <http://www.ndc.ye/page.aspx?show=67>, 29. 8. 2013).

80) *Hnutie zahŕňa široké spektrum skupín od umiernených až po radikálnu, ktorých požiadavky sa značne líšia. Zatiaľ čo väčšina z nich požaduje od severu väčšiu formu autonómie vo forme vlastnej samosprávy a kontroly nad prerozdeľovaním zdrojov, najtvrdšie jadro separatistov trvá na úplnom osamostatnení Južného Jemenu.*

81) *Oproti deklarovaným 30 % pre ženy a 20 % pre mládež, dosahuje podiel každej skupiny*

opozičnej strany Isláh a mocný kmeňový šejch Hamíd al-Ahmar kvôli vysokému pridele-
nému počtu kresiel pre rebelov z kmeňa Húthí.⁸²

Aj keď bol plánovaný termín konca konferencie stanovený na 18. septembra, zdá sa, že Národný dialóg je ďaleko od stanoveného cieľa. V priebehu jednaní sa skomplikovala predovšetkým otázka Juhu, keď ďalší predstavitelia Separatistického hnutia a Jemenskej socialistickej strany oznámili, že sa na konferencii odmietajú ďalej zúčastniť. Patovú situáciu sa snažil vyriešiť i prezident Hádí, ale za jednací stôl sa mu južanov zatiaľ vrátiť nepodarilo.⁸³ Navyše počas zdĺhavých jednaní, okolo ktorých sa točí súčasný politický život v Jemene, sa akosi pozabudlo na problémy, ktoré odklad neznesú. Životná situácia Jemenčanov je zo dňa na deň horšia a čoraz viac ľudí sa ocitá na hranici chudoby. Slúbená zahraničná pomoc neprichádza a chod krajiny sa spomalil aj kvôli tomu, že mnoho členov dočasného vládneho kabinetu a parlamentu sedí každý deň vo výboroch Národného dialógu.⁸⁴

Prezidentské a parlamentné voľby, ktoré sú naplánované na február 2014 by mohli byť po dlhom čase demokratické bez zmanipulovaných výsledkov. Problém spočíva však v tom, že v hlavných stranách doteraz neprebehli voľby vnútorné, ktoré by dali šancu novým tváram dostať sa do vedenia. Samo za seba hovorí fakt, že prezident Sáli, ktorý je zodpovedný za smrť tisícov demonštrantov, stále zostáva v čele najsilnejšej parlamentnej strany VLK a má tak ďalej možnosť, i keď v menšej miere, zasahovať do politického diania v krajine.

Použité zdroje

Literatúra

BURKE, Edward (2012): *One Blood and One Destiny? Yemen's Relations with the Gulf Cooperation Council*. Kuwait Programme on Development, Governance and Globalisation in the Gulf States (http://www.cer.org.uk/sites/default/files/Yemen-and-the-GCC_burke_june12.pdf, 8. 1. 2013).

BURROWES, Robert D. a KASPER, Catherine M. (2007): The Salih regime and the Need for a Credible Opposition. *Middle East Journal*, roč. 61, č. 2, s. 263–280.

CORDESMAN, Anthony H. (2008): *Saudi National Security and the Saudi-US Strategic Partnership*. Center for Strategic & International Studies (http://csis.org/files/media/csis/pubs/081203_saudibrief.pdf, 7. 1. 2013).

iba 7 % (40 kresiel). Naproti tomu bývalej vládnej strane VLK bolo pridelených až 112 kresiel.

82) BBC: Yemen national dialogue conference begins, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-21828527>, 29. 8. 2013.

83) The Majalla: Yemen: The Southern Movement Will Not Return to National Dialogue, Says Source, <http://www.majalla.com/eng/2013/08/article55244756>, 29. 8. 2013.

84) Al Monitor: Yemen's National Dialogue Paralyzes Government, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/07/yemen-national-dialogue-conference-problems.html>, 29. 8. 2013.

EGEL, Daniel (2010): *Tribal Diversity, Political Patronage and the Yemeni Decentralization Experiment* (http://www.cgdev.org/doc/events/Post-Doc%20Seminars/Daniel_Egel.pdf, 10. 1. 2013).

FATTAH, Khaled (2011): Yemen: A Social Intifada in a Republic of Sheiks. *Middle East Policy*, roč. 18, č. 3, s. 79–85.

GOMBÁR, Eduard (2004): *Kmeny a klany v arabské politice*. Praha: Karolinum.

HILL, Ginny (2010): What is happening in Yemen? *Survival*, roč. 52, č. 2, s. 105–116.

HILL, Ginny a NONNEMAN, Gred (2011): *Yemen, Saudi Arabia and the Gulf States: Elite Politics, Street Protests and Regional Diplomacy*. Chatham house. Máj 2011 (http://www.chathamhouse.org/sites/default/files/19237_0511yemen_gulfbp.pdf, 8. 1. 2013).

MANEA, Elham (2005): *Regional politics in the Gulf: Saudi Arabia, Oman, Yemen*. London: SAQ/MANEA, Elham (2010): Yemen. In: Kelly, Sanja a Breslin, Julia (eds.): *Women's rights in the Middle East and North Africa progress amid resistance*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

PHILLIPS, Sarah (2008): *Yemen's Democracy Experiment in Regional Perspective. Patronage and Pluralized Authoritarianism*. New York: Palgrave Macmillan.

SHARP, Jeremy M (2012): Yemen: Background and U. S. Relations. *Congressional Research Services* 11/2012 (<http://www.fas.org/spp/crs/mideast/RL34170.pdf>, 7. 1. 2012).

SHARQIEH, Ibrahim (2011): Yemen: The Search for Stability and Development. In: Pollack, Kenneth M. a kol.: *The Arab Awakening: America and the transformation of the Middle East*. Washington: The Brookings Institution.

THERILL, Andrew W. (2011): *The Saudi-Iranian Rivalry and the Future of Middle East Security*. Strategic Studies Institute (<http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/PUB1094.pdf>, 20. 8. 2013).

THIEL, Tobias (2012): *After the Arab Spring: power shift in the Middle East? Yemen's Arab Spring: from youth revolution to fragile political transition*. IDEAS reports - special reports, Kitchen, Nicholas (ed.) SR011. LSE IDEAS, London School of Economics and Political Science, London, UK (http://eprints.lse.ac.uk/43465/1/After%20the%20Arab%20Spring_Yemen%E2%80%99s%20Arab%20Spring%28Isero%29.pdf, 6. 1. 2013).

Pramene

FIDH (2012): *Women and the Arab Spring: Taking Their Place?* (<http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201206/20120608ATT46510/20120608ATT46510EN.pdf>, 2. 1. 2013).

ICG (2012): *Yemen: Enduring conflicts, threatened transition*. (<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iran%20Gulf/Yemen/125-yemen-enduring-conflicts-threatened-transition.pdf>, 29. 8. 2013).

UNHCR (2011): *Report of the High Commissioner on OHCHR's visit to Yemen*, 9/2011, A/HRC/18/21 (<http://www.unhcr.org/refworld/docid/4e76ecdb2.html>, 5. 1. 2013).

Internetové zdroje

ABC News: *Thousands line streets for Yemen's 'day of rage'*, <http://www.abc.net.au/news/2011-02-03/thousands-line-streets-for-yemens-day-of-rage/1929138>, 4. 1. 2013.

Al Akhbar: *Ali Mohsen Al-Ahmar: Yemen's Biggest Winner*, <http://english.al-akhbar.com/node/2912>, 4. 1. 2013.

Al Arabiya: *Saleh committed to Gulf power transfer plan, calls for early elections*, <http://english.alarabiya.net/articles/2011/09/25/168519.html>, 5. 1. 2013.

Al Arabiya: *Tribal chief tells Saleh to go, as overnight blast leaves 28 dead*, <http://english.alarabiya.net/articles/2011/05/26/150579.html>, 5. 1. 2013.

Al Jazeera: *Dozens of protesters shot dead in Yemen*, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/09/2011918141553217505.html>, 5. 1. 2013.

Al Jazeera: *Hadi sworn in as Yemen's new president*, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/02/20122277479787487.html>, 5. 1. 2013.

Al Jazeera: *Major Yemen tribes join protesters*, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/02/2011226121359764591.html>, 3. 1. 2013.

Al Jazeera: *Major Yemen tribes join protesters*, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/02/2011226121359764591.html>, 4. 1. 2013.

Al Jazeera: *Protests in Yemen after talks rejected*, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/06/20116717337139621.html>, 5. 1. 2013.

Al Jazeera: *Saleh hands over Yemen reins to successor*, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/02/20122257134171112.html>, 5. 1. 2013.

Al Jazeera: *Yemen president Saleh appears on TV*, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/07/201177143420256530.html>, 5. 1. 2013.

Al Jazeera: *Yemen protesters form council to run country*, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/07/2011716134720701985.html>, 5. 1. 2013.

Al Jazeera: *Yemen's opposition forms national council*, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/08/2011817173728370398.html>, 5. 1. 2013.

Al Jazeera: *Yemen's Saleh authorises power transfer talks*, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/09/2011912132223533677.html>, 5. 1. 2013.

Al Monitor: *Yemen's National Dialogue Paralyzes Government*, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/07/yemen-national-dialogue-conference-problems.html>, 29. 8. 2013

BBC: *Yemen cabinet approves President Saleh amnesty law*, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-16463802>, 5. 1. 2013.

BBC: *Yemen Crisis: Key players*, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-13573865>, 2. 1. 2013.

BBC: *Yemen national dialogue conference begins*, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-21828527>, 29. 8. 2013.

BBC: *Yemen President Ali Abdullah Saleh to quit in 2013*, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-12343166>, 4. 1. 2013.

BBC: *Yemen: New unity government created*, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-16076633>, 5. 1. 2013.

BBC: *Yemen's President Saleh 'leaves country' for treatment*, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-16671533>, 5. 1. 2013.

Carneige Middle East Center: *Between Government and Opposition: The Case of the Yemeni Congregation for Reform*, <http://www.carnegie-mec.org/publications/special/multimedia/index.cfm?fa=24095-yemen&lang=en>, 3. 1. 2013.

CBS News: *Yemeni women burn veils to protest crackdown*, http://www.cbsnews.com/8301-202_162-20125834/yemeni-women-burn-veils-to-protest-crackdown/, 2. 1. 2013.

CBS News: *Yemen's Saleh signs deal handing over power*, http://www.cbsnews.com/8301-202_162-57330382/yemens-saleh-signs-deal-handing-over-power/, dňa 5. 1. 2013.

CNN: *Fighting erupts in embattled southern Yemen*, <http://edition.cnn.com/2011/WORLD/meast/07/17/yemen.unrest/>, 5. 1. 2013

CNN: *Saudi Arabia's Yemen dilemma*, <http://globalpublicsquare.blogs.cnn.com/2011/06/14/saudi-arabias-yemen-dilemma/>, 9. 1. 2013.

Conservative Middle East Council: *Yemen's youth revolution*, <http://cmec.org.uk/blog/yemen%E2%80%99s-youth-revolution/>, 2. 1. 2013.

Foreign Affairs: *Yemen's Tribal Showdown*, <http://www.foreignaffairs.com/articles/67877/charles-schmitz/yemens-tribal-showdown>, 28. 8. 2013

France 24: *Yemeni youth organisations unite to spark historic regime chase*, <http://observers.france24.com/content/yemeni-youth-organizations-unite-spark-historical-regime-change>, 3. 1. 2013.

Huffington post: *Yemen Death Toll: Over 2,000 Killed In Uprising*, http://www.huffingtonpost.com/2012/03/19/yemen-death-toll_n_1361840.html, 10. 1. 2013.

Human dignity forum: *Tawakkol Karman – The face of the Yemeni revolution*, <http://www.human-dignity-forum.org/2011/11/tawakkol-karman-the-face-of-the-yemeni-revolution/>, 2. 1. 2013.

Human Rights Watch: *World Report 2012: Yemen*, <http://www.hrw.org/world-report-2012/world-report-2012-yemen>, 28. 7. 2012.

Human Rights Watch: *Yemen: UPR Submission 2013*, <http://www.hrw.org/news/2013/06/19/yemen-upr-submission-june-2013>, 29. 8. 2013.

National Dialogue Conference: *Conference topics*, <http://www.ndc.ye/page.aspx?show=67>, 29. 8. 2013

Nobel Prize: *The Nobel Peace Prize 2011*, http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/2011/karman.html, 2. 1. 2013.

Press TV: *Yemeni tribes form alliance*, <http://www.presstv.ir/detail/191590.html>, 3. 1. 2013.

Press TV: *Yemeni tribes form alliance*, <http://www.presstv.ir/detail/191590.html>, 5. 1. 2013.

Reuters: *Yemen in state of emergency after protest massacre*, <http://www.reuters.com/article/2011/03/18/us-yemen-idUSTRE72HZZ720110318>, 4. 1. 2013.

The Guardian: *WikiLeaks: Yemen tricked Saudis into nearly bombing president's rival*, <http://www.guardian.co.uk/world/2011/apr/08/yemen-told-saudis-bomb-mohsen>, 3. 1. 2013.

The Majalla: *Yemen: The Southern Movement Will Not Return to National Dialogue, Says Source*, <http://www.majalla.com/eng/2013/08/article55244756>, 29. 8. 2013.

The National: *'Rebel' General Ali Mohsen al Ahmar, Yemen's back-up ruler after Saleh*, <http://www.thenational.ae/news/world/rebel-general-ali-mohsen-al-ahmar-yemens-back-up-ruler-after-saleh>, 2. 1. 2013.

The New York Times: *New Turmoil as President Comes Back to Yemen*, <http://www.nytimes.com/2011/11/27/world/middleeast/saleh-returns-to-yemen-as-date-is-set-for-elections.html>, 5. 1. 2013.

The New York Times: *Thousands in Yemen Protest Against the Government*, http://www.nytimes.com/2011/01/28/world/middleeast/28yemen.html?_r=0, 4. 1. 2013.

The New York Times: *U.S. Teaming With New Yemen Government on Strategy to Combat Al Qaeda*, http://www.nytimes.com/2012/02/27/world/middleeast/us-teaming-with-yemens-new-government-to-combat-al-qaeda.html?_r=0, 7. 1. 2013.

The New York Times: *Women Irate at Remarks by President of Yemen*, <http://www.nytimes.com/2011/04/17/world/middleeast/17yemen.html>, 2. 1. 2013.

The New York Times: *Yemeni Opposition Leaders Form National Council*, <http://www.nytimes.com/2011/08/18/world/middleeast/18yemen.html>, 4. 1. 2013.

The Wall Street Journal: *U.S. Halted Record Aid Deal as Yemen Rose Up*, <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748704101604576249204208045910.html>, 7. 1. 2013.

Summary

In reaction to revolutionary events in Tunisia and Egypt, mid-January 2011 marked the date of a new wave of protests in the capital of Yemen that gradually spread to the whole country. These protests were the result of the 33 year reign of President Saleh, during which the majority of Yemeni people were faced with a high degree of poverty, unemployment and corruption. Although initial protests called for a speedy remedy of these problems, protesters soon began to call for the president himself to be removed, subsequently giving rise to the first wave of conflicts. Shortly after the riots broke out in the country, two camps were created between the ranks of the regime and the opposition. The tight circle created by President Saleh's regime and members of his family closely relied on the General People's Congress government party and on the Armed Forces, ruled by the

president's nephews and his oldest son Ahmed Ali Abdullah Saleh. The opposition, which consisted of the Youth Movement and the JMP, found support among the strongest tribal confederations of the Hashid and Bakil and also among those who deserted the ranks of the government and military. The presence of militants on both sides led to the quick escalation of protests into bloody clashes. In attempting to prevent the destabilization of the region, GCC states entered the situation. They were led by Saudi Arabia, a country that had continuously attempted to influence the situation to its own benefit. Based on the same pattern of the Yemeni regime, Saudi Arabia created its own network of clientelist relations and, through bribing prominent tribal leaders and government representatives, and setting conditions for weakening the central government in Sana'a. Although Yemen, as a weaker state, had always accommodated Saudi Arabia, its collapse in terms of civil war was for Riyadh an overwhelming threat, especially in light of growing terrorist organizations and the millions of potential refugees it could face. Therefore, Saudi Arabia, in cooperation with the other GCC members, created a proposition under which the Yemeni president was to step down to the position of vice-president, after which elections and the proposition for a new constitution were to ensue. After a lengthy process of negotiations that took several months and was accompanied by daily protests and clashes between camps, President Saleh finally signed the agreement on November 23rd, 2011. In turn, the president, his family and his loyal collaborators were granted full immunity for all actions carried out during his thirty-three year long term of office. In the following presidential elections, a single candidate, Vice-President Abd Rabbuh Mansur Hadi, was elected on February 25th, 2012 to become the official new president of Yemen. Shortly after elections, he started to carry out a set of military reforms, by which he removed several prominent members of Saleh's family from top leading positions. Talks about the transition and about rebuilding Yemen began on the 18th of March 2013. The committees of the National Dialogue Conference have discussed different issues that matter to Yemen, such as a new form of the state, security issues, rights and freedoms etc. However, several prominent members of Yemeni opposition have refused to join the dialogue, since their persecutors from the old regime were present at the conference. Although the conference should have ended in the first half of September, the talks continue to linger, mostly because of the Southern issue, on which an agreement is very difficult. The Yemenis are still suffering from the current situation. The economy is in decline, prices are rising and the possibilities for finding jobs are become scarcer. The new parliamentary and presidential elections are planned for February 2014 and may be the first democratic elections to take place after long wait. However, there is little hope that anything will change. None of the traditional parties have undergone any inner elections that might bring new people with new perspectives and ideas to power. On the contrary, people from old the regime, such as Ali Abdullah Saleh, are still present in Yemeni politics, without punishment, and they continue to influence the domestic affairs in the country.

Veronika Hásová a Jan Váně

Pojetí džihádu v Lidových novinách a Právu v letech 2001–2011¹

Abstrakt

This text is focused on the presentation of jihad in Czech newspapers over the course of 10 years after September 11th, 2001 in three periods – the first period runs from September 11th, 2001 to September 11th, 2002, followed by the years 2006–2007 and 2010–2011. The main aim of this work is to compare two different political journals (Lidové Noviny and Právo) and find out if there are some similarities or differences in constructing representations of Islam through the term jihad. This has been done in two steps. In the first step, the term jihad is analyzed throughout the articles. In the second step, two different theories (clash of civilization and multiculturalism), which might be implicitly involved in media discourse, are used for further analysis of these articles. The methodology combines two approaches – qualitative and quantitative content analyses. Eight different frames of jihad are defined through qualitative analysis: (1) duty, (2) defence/revenge, (3) holy war, (4) undefined, (5) jihad of sword, (6) "self-improvement", (7) semantic shift of jihad and (8) global jihad. The most interesting is the seventh category, which uses the term out of its religious meaning, as synonymous with a fight, chaos, aggression etc. Furthermore, this work will show that left-wing and right-wing journals don't fulfill the

1) Tato studie byla připravena s podporou grantu Institucionální podpora na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace – KSS FF ZČU.

expectations corresponding to their political rhetoric. Articles from left-wing journals contain much more signs of the clash of civilization than they do of multiculturalism. Thus, the main result is that the political dichotomy between the right-wing and left-wing is disappearing in the Czech Republic.

Key words: Islam, content analysis, jihad, media, multiculturalism, the clash of civilization

1. Úvod

V dnešní době se často setkáváme se sociologickou vášní diagnostikovat a zobecňovat povahu společnosti na základě jednoho rysu, což ve své práci dokládá i přední český sociolog Miloslav Petrusek (2006). Tento jev pramení převážně ze stavu společnosti, jenž je charakteristický pluralitou a nejistotou (Bauman 2004), a to i v českém kontextu.

Způsobů vyrovnávání se s danou situací existuje celá řada. Jednou z významných strategií, ke které je opětovně obrácena pozornost, je aplikace náboženství (Váně 2012). To představuje jedno z možných řešení při hledání odpovědi na otázku, jak se vyrovnat se skutečností, že dochází k rozpadu společnosti v té podobě, která doposud byla v myslích současných jedinců prezentována jako standardní sociální uspořádání. Na náboženství ovšem není nahlíženo jen jako na zdroj stability, ale je mu přisuzována i schopnost destabilizace – funguje buď jako samotný zdroj nebo jako přispěvatel k chaosu (Juergensmeyer 2007; Lechner 1993, 81–97; Lužný a Václavík 2010).

Jestliže náboženství je pro společnost potenciálním zdrojem stability či chaosu, je nezbytné odpovědět, co je kanálem pro zprostředkování jeho ať už pozitivního či negativního obrazu. Odpověď je intuitivně očekávatelná, jsou to média. A právě médii zprostředkovávaný obraz náboženství hraje nejen významnou roli, ale je i významným předmětem badatelského zájmu (Sumiala-Seppänen a Lundby 2006).

My se ve své studii obracíme právě tímto směrem. Zkoumáme, zda a případně jak se mění interpretace islámu, resp. džihádu v průběhu deseti let po 11. září 2001. K islámu obracíme pozornost proto, že se jedná o dynamicky se rozvíjející náboženství, a jenž je často zobrazován médii jako náboženství, které je zdrojem konfliktu (např. Marsden a Savigny 2009), a i v českém prostředí je islám vnímán jako „cizorodý“ prvek. Z metodologického hlediska danou problematiku ještě zužujeme tím, že cílíme svou pozornost na mediální prezentaci islámu skrze nejvíce negativně konotovaný pojem, jímž je džihád.

Na džihád se zaměřujeme z několika důvodů. Za prvé je tento pojem nejčastěji používaným termínem v souvislosti s islámem v českých médiích. Za druhé, jak již bylo řečeno, je asociován primárně s negativním obrazem islámu coby agresivního náboženství, jelikož termín džihád je téměř vždy interpretován jako výzva k svaté válce.

Zajímá nás, jak zvolená média prezentují fenomén džihádu, zda lze vypořádat nějaký dlouhodobý trend v jejich přístupu k džihádu a jakou roli v tom hraje příslušnost k „levicovému“ či „pravcovému“ tisku. Ačkoliv mezi náboženstvím a médii funguje vzájemné ovlivňování (Beckford a Richardson 2007), my se zaměřujeme

v předkládané studii jen na samotná média a jimi nastolované rámce uvažování o zvoleném tématu (džihád).

Nejprve představíme, jak je konceptualizován džihád v samotném islámu a následně přiblížíme námi zvolené teorie, které ukotvují (ne)přijímané mediální rámování zvoleného fenoménu. V analytické části pak představíme sebraná data a zjištěné výsledky.

2. Teoretické vymezení

Média představují stěžejní zdroj informací a jsou klíčová pro nastolení a přijetí jakéhokoli tématu a s ním spojené agendy. Tento jejich aspekt studuje *agenda setting*,² která mimo jiné zkoumá, proč jedinci některá témata chápou jako významnější než jiná a jak to souvisí s četností výskytu těchto témat v médiích (Jiráček a Köpplová 2003, 182). Prokazatelně totiž dochází k tomu, že důležitá témata, resp. ta, která tak vypadají, setrvávají v lidských myslích déle a jsou sledována pozorněji, zatímco jiná témata zůstávají mimo zorné pole, jelikož nebyla tolik nebo vůbec mediálně artikulována.

Mediální pozornost obrácená k náboženstvím souvisí s tím, že ta se nejpozději od konce 80. let 20. století opětovně navrací do veřejného prostoru (Casanova 1994).³ Souhrnně, náboženství se stává globální silou, s níž je nutné opětovně počítat (Beyer 2000, Robertson 2000). Otázkou ale je, zda je silou pozitivní či negativní.

A je to právě islám, který je nejčastěji asociován s agresí, terorismem, hrozbou. Významně tomuto mediálnímu obrazu napomohla událost z 11. září 2001, kdy byly spáchány útoky na věže Světového obchodního centra v New Yorku a na Pentagon ve Washingtonu. Média všude ve světě nastolovala agendu v tom smyslu, že „svět se navždy změnil“ (Lewis, Mason a Moore 2009, 1). I přesto, že se svět mění neustále, zmiňovaná událost se stala symbolem strukturální změny. Tento útok se stal impulzem k novému promýšlení a zobrazování islámu ze strany vědců, politiků a médií (srov. např. Ettinger a Udris 2009; Haynes 2009).

2) V rámci *agenda setting* jsou nastolovány tři základní typy agend: (1) mediální, (2) veřejná, (3) politická (Podrobněji ke členění jednotlivých typů agend a jejich vzájemných vztahů viz Dearing a Rogers 1996)). Dva hlavní myšlenkové proudy, které formují teoretické úvahy uvnitř *agenda setting*, jsou z výše třech zmíněných primárně politická a veřejná agenda (srov. Rogers, Dearing a Bregman 1993). V českém kontextu se problematice nastolování agendy začala věnovat pozornost až po roce 2000 (srov. např. Kalvas 2006; Kalvas a Kreidl 2007; Kalvas 2009; Trampota 2006; Trampota a Nečas 2007; Škodová a Nečas 2009).

3) Casanova, se ve svém konceptu deprivatizace pokusil prokázat, že náboženství opouští v pozdně moderních společnostech své přidělené místo v soukromé sféře a vstupuje do nediferencované veřejné sféry občanské společnosti. Zde se účastní sporů o podobu legitimacy společnosti včetně bojů o překreslování doposud přijímaných společenských hranic.

Obraz islámu začal být utvářen pomocí různých slovních spojení, která se v médiích objevovala – „*násilná islámská skupina*“, „*islámská teroristická skupina*“ nebo „*islám proti Západu*“ (Lewis, Mason a Moore 2009, 3). Na základě dostupných výzkumů lze konstatovat, že od roku 2001 západní společnost nahlíží na muslimy převážně třemi možnými způsoby – jako na teroristy, na vyznavače problematické víry anebo jako na fanatiky (srov. např. Lewis, Mason a Moore 2009, 25). Zdá se, že vzájemná nevráživost mezi Západem a islámem, která má tradici i v minulosti a jež utvářela identitu řady generací (Wheatcroft 2006), může za přispění médií propuknout nanovo. Zvláště za předpokladu, kloníme-li se k proudu sociálního konstruktivismu, konkrétně k mediálnímu konstruktivismu. Podle této koncepce média vždy v nějaké míře konstruuji námi žitou realitu. Nejen to, sama média na sebe navíc často nahlízejí jako na klíčovou instituci, která je zdrojem symbolů a jež podporuje a prezentuje hodnoty života v kontextu, ve kterém se sama instituce médií nachází (McQuail 1999, 64–67). Avšak nelze zároveň ztratit ze zřetele, že mediální konstruktivismus opomíjí či významně podceňuje roli jedince, z něhož činí pasivního recipienta namísto aktivního příjemce. Přesto můžeme jen těžko zpochybnit fakt, že média utvářejí jisté obrazy, které jsou jedincům předkládány a jež na ně mají silný vliv.

Média disponují mocí „onálepkovat“⁴ jednotlivá náboženství jako pozitivní sílu nebo naopak jako projev deviantního myšlení a záměrů. Utváří tak hranice mezi tím, co je dobré a co je špatné. Jakmile některá z náboženských skupin začne i jen zdánlivě porušovat společenské normy dané společností, je označena jako kontroverzní. Média tudíž nastolují určité významové rámce, skrze něž společnost náboženství vnímá a interpretuje. Takovým příkladem je i fenomén džihádu.

2.1. Vymezení džihádu a teoretické rámce

Po 11. září 2001 se stal džihád jedním ze sporných pojmů muslimské víry. Spor o pojem není vlastní jen západním médiím, ale interpretační boj se odehrává i uvnitř islámu samotného (Kepel 2006). Obecné rozlišení pracuje s distinkcí malého a velkého džihádu, kdy malým džihádem se rozumí boj s viditelným nepřítelem, zatímco pod velkým se rozumí boj se sebou samým, tzn., jedná se o způsob sebedisciplinace a seberozvíjení věřícího muslima (Mendel 1997, 189). Důraz, který je kladen na jednotlivé interpretace, je podmíněn kontextem náboženské ummy, v níž je realizován.

4) Odkazujeme se zde na etiketizační teorii (labelling theory), která vychází z konstruktivistického přístupu. Je spojována se sekundární deviací, kdy jedinec přijme nálepkou, kterou byl označen a začne sám sebe vnímat deviantně a i se tak chovat (Giddens 2005, 195–196).

Tuto dichotomickou typologii džihádu můžeme dále specifikovat. Konkrétně, jedná se o určení džihádu jako 4 typů: džihád srdce, jazyka, rukou a meče. Džihádem srdce se označuje osobní zdokonalování, džihádem jazyka je myšlena misijní činnost, tj. šíření Pravdy, džihád ruky coby charitativní činnost. A až poslední zmiňovaný džihád, džihád mečem, označuje prosazování a obranu islámské víry proti vnějšímu nepříteli různými formami násilí. Toto pojetí je i nejbližší slovnímu spojení svaté války (Mendel 1997, 26–29). Obtíž je evidentně v tom, že pro mediální svět byl džihád spojen primárně se čtvrtým typem, a média džihád rámuji skrze tuto interpretaci, o čemž mluví například Mendl, když tvrdí, že džihád se v kontextu západních zemí stává „*obětí neporozumění*“ (Mendel 1997, 8). Výsledkem je, že médii nejčastěji užívaná interpretace džihádu se posléze stává ústředním rámcem pro uvažování o islámu vůbec.

Nuance džihádu dále nabývají odlišných významů, jsou-li zasazeny do odlišných teoretických rámců. My pro analýzu článků věnujících se džihádu v českých médiích používáme dvě protikladné teorie. Na jedné straně pracujeme s teorií multikulturalismu, na straně druhé využíváme teorie střetu civilizací.

Teorii střetu civilizací volíme proto, jelikož je tato teorie základem vnímání světa u řady médií. Dokladem budiž např. to, že optikou střetu civilizací řada médií prezentovala přípravu vojenské odvety po událostech 11. září. Teorie spočívá na předpokladu, že dynamika změn mezi společnostmi bude nesena na základě civilizačních střetů (Barša 2001, 55–56). Teorie střetu civilizací předpokládá, že „*kultura a kulturní identity, které jsou v nejširším ohledu zároveň identitami civilizačními, utvářejí ve světě po studené válce vzorce soudržnosti, rozpadu a konfliktu*“ (Huntington 2001, 12). A je to právě Huntington, který kromě vlastní teorie anticipoval, že hlavní střety mezi civilizacemi budou zejména v těch oblastech, kde se civilizace stýkají s hranicemi civilizace muslimské. Tuto hranici označuje jako „*krvavé hranice islámu*“ (Huntington 2001, 311).

Přestože byla tato teorie podrobena silné kritice a mnohými je přímo odmítána (Fox 2002), pro svět médií představuje velmi lákavou interpretaci. Výsledkem je, že média celkem bez zábran zaměřují hypotézu o možných střetech, za jednoznačný popis reality, aniž by např. brala v potaz, že rozdíly (potenciální to zdroj konfliktu) nejsou nezbytně dány kulturními rozdíly, ale spíše jsou výsledkem kumulace vnímané „různosti“ (Černý 2008, 356–357).

Druhou teorií, s níž pracujeme, je teorie multikulturalismu. Oproti střetu civilizací se teorie multikulturalismu snaží řešit koexistenci více odlišných nejen etnických skupin na jednom území. Podle této teorie si mají být všechny kultury rovný, a jedinci by neměli být segregováni na základě jakýchkoli odlišností, ale integrováni do daného společenství (Barša 2003, 19). „*Rovnoprávná koexistence forem života v multikulturních společnostech znamená, že každý občan má zajištěnou šanci vyrůstat bez osočování v kulturním světě tradice a nechat v něm vyrůstat i svoje děti [...]*“ (Habermas 2001, 146). Důraz se klade na uznání, kdy jsou zohledňovány dva přístupy – politika univerzalizmu a politika difference, které se však dostávají do vzájemného konfliktu (Taylor 2001, 59). Respektu

se má kulturám dostat pouze za podmínky, kdy neporušují individuální svobodu a důstojnost jedinců, kteří k nim přísluší a jsou rovnoprávné ve vztahu k dalším kulturám, tzn. „*musejí být dovnitř neutlačivé a navenek tolerantní*“ (Barša 2003, 93).

Teorie multikulturalismu, navzdory významnému ústupu ze slávy na počátku třetího tisíciletí, je nadále důležitá a částí médií opakovaně nastolovaná. To proto, že po dokončení dekolonizace třetího světa v 70. letech, po vítězství nad komunismem v 80. letech a při současném zintenzivňování ekonomické a kulturní globalizace se Západ musel rozhodnout, zda přijme huntingtonovskou tezi střetu civilizací, či zvolí cestu multikulturalismu, coby naděje na smír (Barša 2001, 157).

V Tabulce 1 představujeme základní znaky dvou zvolených teorií, které nám slouží jako základní rámce, jejichž (ne)výskyt sledujeme v jednotlivých článcích o džihádu.

Tabulka 1. Charakteristické znaky obou teorií / Table 1. The characteristic signs of the two theories

Střet civilizací	Multikulturalismus
rozdělení světa do 7 civilizací, kdy hranice jsou utvářeny na základě odlišných náboženství	vnímání vymezených hranic jednotlivých civilizací jako propustných
universalismus Západu, který vyvolává odpor jiných civilizací a vede ke konfliktu	uznání odlišné kultury jedinců
kontrola ostatních civilizací Západem, aby nedocházelo k ohrožení západní kultury	předpoklad začleňování prvků různých kultur do Západní kultury

Zdroj: vlastní

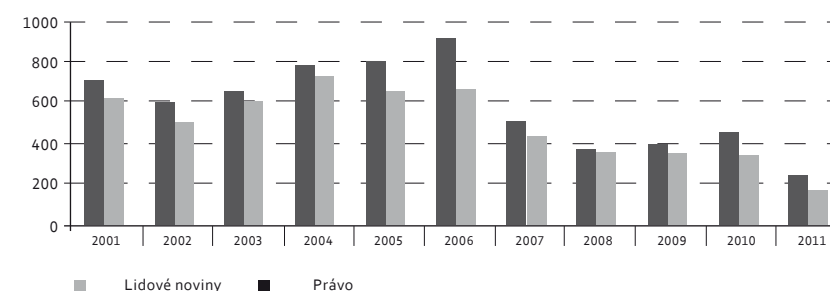
3. Výzkumné pole

Naším záměrem bylo zjistit, jestli v průběhu deseti let po 11. září 2001 proběhla v českém denním tisku nějaká změna v interpretaci islámu, jenž byl po útocích na WTC výrazně spojován s fenoménem džihádu. Za reprezentanty tisku byly vybrány Lidové noviny a Právo jako zástupci „pravcového“ a „levicového“ tisku. Při takovéto dichotomizaci si ale musíme být vědomi toho, že každá takováto generalizace je značně zjednodušující a je spíše jakýmsi ideálním typem. Zvolené deníky byly vybrány a přiřazeny k jednotlivým proudům vzhledem k historickým souvislostem a též (sebe)prezentacím na veřejnosti. Zatímco Lidovým novinám byla za komunistického režimu činnost zakázána a je-

jich tisk probíhal v jednu chvíli ilegálně,⁵ Právo oproti tomu sehrálo významnou roli při propagandě komunistické strany (tehdy jako Rudé právo).⁶ Zároveň v ostatních médiích jsou pozice těchto deníků též utvářeny v dichotomii, kterou používáme. Pro běžnou populaci jsou tak námi zvolené deníky asociovány s odlišnými politickými názory.

Nejprve byl sestaven řetězec slov, která se nejčastěji váží k fenoménu islámu. Ten byl použit k vygenerování článků z databáze Anopress. Jelikož ale v průběhu deseti let bylo islámské problematice na stránkách Lidových novin a Práva věnováno několik tisíc článků (viz Graf 1), přesněji 11 849,⁷ byla právě s ohledem na jejich četnost provedena redukce.

Graf 1. Souhrnné počty článků v Lidových novinách a Právu k původnímu řetězci slov ke každému roku – Počty článků v průběhu deseti let / Graph 1. The total number of articles in Lidové noviny and Právo to original string of words in each year – The number of articles during ten years

K redukci jsme přistoupili v několika krocích. Nejprve jsme z původního řetězce slov vybrali to nejfrekventovanější, jímž byl termín džihád. Zároveň pro tento pojem platí, že je nejčastěji zmiňován v negativní konotaci s islámem samotným a představuje tak často užívanou negativní reprezentaci, jež zastupuje islám jako celek.

Dále byly vybrány tři časové úseky. První období bylo zvoleno s ohledem na události 11. září, aby bylo zmapováno zobrazování islámu v denících po útocích v New Yorku, tedy od 11. 9. 2001 do 11. 9. 2002. Další období, které jsme zkoumali, bylo vybráno s pětiletým odstupem. Jednalo se tedy o etapu 11. 9. 2006–11. 9. 2007. A posledním

5) Deníky.net: Lidové noviny, <http://deniky.net/lidove-noviny.html>, 18. 8. 2013.

6) Digitální knihovna střediska vědeckých informací FSV UK: Rudé právo, <http://katalog.fsv.cuni.cz/DigitalniKnihovna/>, 18. 8. 2013.

7) Počty článků uváděné v Grafu 1 k původnímu řetězci slov jsou zjišťovány k datu 26. června 2011, s výjimkou roku 2011, který je zjišťován k datu 19. září 2011

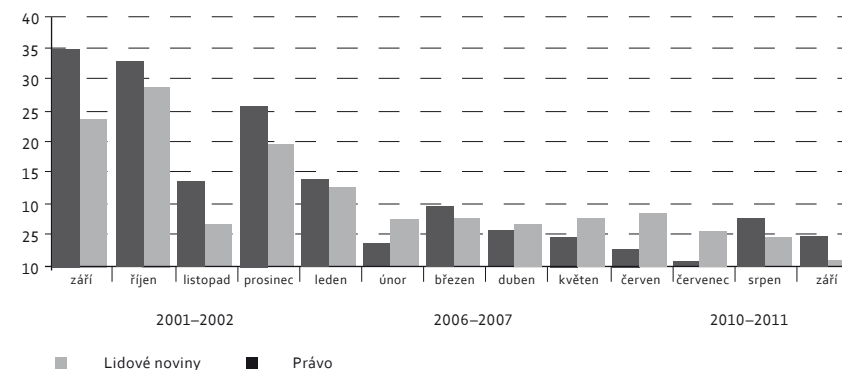
analyzovaným úsekem bylo časové rozmezí 11. 9. 2010–11. 9. 2011. Závěrečným krokem bylo vyloučení článků, kde byl džihád použit jako součást názvu organizace,⁸ vlastní jméno či název. Tyto články neměly pro naši analýzu vypovídací hodnotu, neboť se netýkaly samotného fenoménu džihádu.

Jsme si vědomi, že analyzujeme jen parciální část z desetiletého období. Přesto považujeme za nutné předjímat možnou námitku, že v nezkoumaných obdobích mohlo potenciálně dojít k jistým výkyvům ve frekvenci a četnosti asociací s islámem. Avšak my předpokládáme, že k přeměně určitého diskurzu je zapotřebí delšího časového období nebo hlubší strukturální události, která vnímání určitého jevu vychýlí jiným směrem, než jaký je doposud zastáván. K žádné takové události, která by oslabila negativní konotace islámu v médiích, nedošlo. Naopak, válka v Iráku či Afghánistánu spíše nastolený diskurz jen posilovala. Dále je pro nás důležité sledování posunu významu džihádu (islámu) od prvního období k poslednímu, kdy prostřední období slouží samo o sobě jako kontrolní.

Finální analyzovaný soubor představoval 198 článků, z toho 112 v Lidových novinách a 86 v deníku Právo, které byly vygenerovány databází Anopress k pojmu džihád. Z celkového souboru vyplynulo, že Lidové noviny slovo džihád používaly ve svých článcích o něco častěji než Právo. Ačkoli v jednom z měřených období (od 11. 9. 2006 do 11. 9. 2007) Právo vydalo 26 článků oproti Lidovým novinám, které během něj vydaly článků 19. Nejvyšší četnost článků se vyskytla v prvním období po 11. září 2001, kdy jich bylo otištěno celkem 122 (72 v Lidových novinách a 50 v Právu), což se ostatně dalo předpokládat, s ohledem na proběhnuvší události v New Yorku. V obou denících nejvíce článků vyšlo v září a říjnu (viz Graf 2). V posledním období v Právu vyšlo pouhých 10 článků obsahujících pojem džihád a v Lidových novinách to bylo o 11 více. Můžeme ale konstatovat, že slovo džihád spíše z mediálního diskurzu pozvolna mizí.

8) V daných obdobích byla nejvíce reflektována organizace Islámský džihád (Lidové noviny – 76 článků, Právo 95). Název organizace jsme vyřadili proto, že nijak nesouvisí s možnými interpretačními rámci džihádu jako události.

Graf 2. Počet článků v Lidových novinách a Právu v jednotlivých měsících v prvním období – 11. 9. 2001–11. 9. 2002 / Graph 2. The number of articles in Lidové noviny and Právo in individual months of the first period – 11. 9. 2001–11. 9. 2002

4. Hypotézy

Po 11. září 2001 bylo pro média slovní spojení svaté války lákavým rámcem, neboť v sobě implicitně zahrnuje boj dobra proti zlu. V optice Západu se tedy jedná o boj osvětleného Západu proti tmářskému Orientu (Barša 2001). Dané pojetí se právě díky médiím postupně stává součástí představ u běžné populace, která pojem džihád ztotožňuje právě se svatou válkou, neboť jim to tak bylo opakovaně zprostředkováno. Naší první hypotézou je, že:

H1: Oba deníky, nezávisle na své politické orientaci, budou výrazně užívat zejména rámec svaté války.

Politická rétorika souvisí s určitou vizí společnosti. Pravicové strany jsou charakterizovány jako konzervativní, neboť podporují tradiční kulturní hodnoty. Je to právě míra konzervatismu, která je zdrojem obezřetnosti, ba až skepse vůči všemu novému a vůči jinakosti, a naopak nerovnost vidí jako nedílnou součást systémového uspořádání společnosti (Bobbio 1996, 58–59). Proto předpokládáme, že:

H2: Pravicový tisk (Lidové noviny) bude inklinovat k teorii střetu civilizací více než levicový tisk (Právo).

Naproti tomu levicová rétorika usiluje o podporu skupin, jež chtějí změnit stávající sociální řád a klade důraz na rovnost mezi jedinci a skupinami. Levicové strany prosazují rovnostářství, a to i v otázce náboženství (Bobbio 1996, 59). Proto předpokládáme, že:

H3: Levicový tisk (Právo) bude inklinovat více k teorii multikulturalismu než pravicový tisk (Lidové noviny).

5. Výsledky

Při obsahové analýze článků byly použity dva přístupy – induktivní a deduktivní (de Vreese 2005). Prvním přístupem byly postupně skrze pročitání jednotlivých článků ustanoveny rámce věnující se džihádu. Vyjma pojetí džihádu jako „svaté války“, což jsme pojímali jako součást výchozí hypotézy, jsme identifikovali ještě dalších sedm rámců. Celkem jich bylo tedy osm. Džihád jako (1) povinnost, (2) obrana/odplata, (3) svatá válka, (4) nedefinován, tzn. pojem není explicitně v textu vysvětlen, (5) džihád meče, (6) džihád jako „vnitřní úsilí“ a (7) sémantické posuny od původních významů. Osmý rámec – (8) globální džihád, se objevil v Lidových novinách ve druhém období 2006–2007 a v Právu až v posledním rozmezí let 2010–2011. Deduktivní přístup jsme zvolili při operacionalizaci teorií multikulturalismu a střetu civilizací. Byly zvoleny charakteristické znaky teorií, jež byly poté v článcích identifikovány, aby bylo možné rozhodnout, zda a v jakém periodiku se ty které znaky objevují.

Rámce mají v médiích svůj specifický význam. Můžeme je chápat jako organizující principy, které jsou sociálně sdílené a přetrvávají v čase. Mají symbolickou podobu a poskytují určité vzorce či struktury (Reese 2008, 11). Jejich funkce spočívá v tom, že slovo či slovní spojení v sobě implicitně zahrnuje především definování problému, určení příčiny (viníka, oběti) a dále také shrnutí morálního soudu a případně navržení řešení (Entman 1993). Z hlediska těchto funkcí se nyní podíváme na námi identifikované rámce.

Rámec „povinnost“ rozumíme následující. Džihád je dáván do souvislosti s výzvami z úst některých ulamá, podle nichž je džihád šestým pilířem muslimské víry, který je nezbytný k její obraně, a to „všemi prostředky“. Obrana víry, a to včetně násilí, je pak brána jako povinnost pro každého pravověrného muslima. Média v takovém případě nahlížejí jako na viníky na samotné duchovní. Druhý rámec – „obrana/odplata“, obsahuje kritiku universalismu a je spojován zejména s americkou „expanzí“ z pohledu muslimských zemí. Rámec odplaty/obranu potom džihád pojímá jako proces „zadržování“ expanzivních snah USA a jejich spojenců, avšak oproti rámci povinnosti v sobě zahrnuje nejen náboženský aspekt.

Rámec „svaté války“ naopak představuje optiku Západu, který vidí hrozbu v radikálních muslimských organizacích, neboť podporují terorismus a ohrožují západní země. Řešením je poté nabádání k boji s terorismem, např. koalicí proti teroru. Rámec „nedefinováno“ je podobný předchozímu rámci, avšak se zásadním rozdílem, že média explicitně pojem džihád nevysvětlují. Stále jsou ale západní země představovány jako oběti a muslimští teroristé jako viníci. Pátý rámec „džihád meče“ je definován jako fundamentalistické převrácení učení islámu. Fundamentalisté chtějí šířit islám i za pomoci násilí. Rozdíl oproti rámci „povinnosti“ spočívá v tom, že je médii džihád prezentován jako expanzivní strategie. Šestý rámec, džihád jako „vnitřní úsilí“, obsahuje obvinění médií za špatnou interpretaci pojmu džihád. Tato situace následně poškozuje islámskou víru. Poslední dva rámce stojí mimo klasické definování, tzn., nevztahují se ani k obětem, ani k viníkům, ale „pouze“ definují situaci. Jevily se však jako velmi zajímavé pro analýzu.

Jsou jimi „sémantické posuny“, kdy termín proniká do hovorového diskurzu, a „globální džihád“, který posouvá džihád do nadnárodní roviny a spojuje ho s globalizačními procesy. Zásadní rozdíl mezi posledně zmiňovanými rámci je ten, že zatímco „sémantické posuny“ zmiňují džihád v odlišném než náboženském kontextu, vztahuje se „globální džihád“ k bojům právě ve jménu náboženského (radikálního) smyslu džihádu.

5.1. Období 2001–2002

Tabulka 1 znázorňuje relativní četnosti rámců džihádu v období 11. 9. 2001–11. 9. 2002. Nejvíce užívaným rámcem bylo pojetí džihádu jako „svaté války“ a to shodně u obou deníků. Právo použilo tento rámec u 56 % analyzovaných článků, v případě Lidových novin to bylo o něco méně, 47,2 %. Tento podíl se lišil díky celkové četnosti článků – v absolutním počtu Lidové noviny otiskly 34 článků ztotožňující džihád se svatou válkou a Právo 28. Relativní četnost džihádu coby „svaté války“, zdá se, dává za pravdu Miloši Mendelovi, který konstatuje, že pojem džihád se stává „obětí neporozumění“ v českých denících. Napomáhají tomu ale i samotná prohlášení islamistů, kteří uskutečňují sebevražedné atentáty ve jménu džihádu nebo k takové formě džihádu vyzývají (Mendel 1997, 8–11). Zároveň je slovní spojení „svatá válka“ pro sekulární média snadno uchopitelný rámec, který implicitně obsahuje, že proti sobě stojí „ti kladní“ (oběti, ať už konkrétní osoby nebo státy) proti těm „zlým“ (nábožensky založeným sebevražedným atentátníkům).

Naopak nejméně zmiňovaným rámcem, taktéž u obou deníků, se ukázala interpretace džihádu jako povinnosti muslimů ke své víře (Právo 2 % a Lidové noviny 4,2 %). U Lidových novin je na stejné pozici ještě rámec určitého vnitřního úsilí a sémantických posunů, což znázorňuje Tabulka 2. Sémantické posuny představují interpretačně zajímavou formaci. V námi zkoumaných případech se jedná o tři články, které používají džihád jako formu přirovnání, kdy pojem přejímají a využívají k vlastnímu specifickému výkladu. První článek se věnuje sporu Ivana Breziny s Vladimírem Justem. Just upozornil na „korupční chování ministra Kužvarta“ v kauze těžby dřeva v NP Šumava a Brezina ho obviňuje z falešné pomluvy. Situace je popsána takto:

„[...] A nebyl by to Ivan Brezina se svým privátním džihádem proti čemukoli zelenému, aby se autora za článek nesnažil očernit. [...]“⁹

Vzhledem k induktivní obsahové analýze můžeme říci, že prezentace džihádu zde se blíží interpretaci boje, která je však mimo islámskou problematiku. Takovéto proniknutí pojmu do odlišného diskurzu může být následkem sekularizace daného výrazu. Džihád je očištěn od náboženského smyslu a užíván jako synonymum pro boj, neboť v médiích je džihád spojován s násilím/agresí. V představené situaci se jedná

9) Jako býk na červený hadr, Lidové noviny, 3. 1. 2002

o fundamentalistický přístup Breziny, který úmyslně odmítá dialog a apriori útočí „*proti čemukoli zelenému*.“ Džihád je tedy konotován právě jako projev agrese.

Druhý článek, ve kterém došlo k jistému sémantickému posunu, má přímou souvislost s 11. zářím. Poukazuje na to, že síla události může mít dopad na jazyk, neboť útoky v New Yorku ovlivnily slang mladých lidí v Americe. Ti začali používat různých přirovnání, což noviny označují jako „*teror humor*“ a chápou ho jako zlehčování nepříjemné události, aby se s ní lidé lépe vyrovnali.

„[...] Jejich ložnice jsou „Ground Zero“. Překlad? Je v nich neuvěřitelný nepořádek, stejně jako v místech, kde stály zřícené mrakodrapy Světového obchodního centra. Nemoderní oblečení? „To má být burka, nebo co?“ Podobně lze přísného učitele nazvat „děsným teroristou“ a trest pro studenta „naprostým džihádem“. [...]“¹⁰

Případ ukazuje tvárnost jazyka, kdy se začnou přejímat specifická slova a aplikují se v běžné konverzaci. Opět je džihád očištěn od náboženského významu, např. od pojetí džihádu jako vlastního úsilí, a je použit v negativním smyslu. Z pohledu žáka jako trest. Podobný článek vyšel i v deníku Právo, kde je též pedagogický trest označen jako „*totální džihád*“.¹¹ Dále Právo nabízí v této kategorii ještě jeden článek, který džihád vykládá jako „*džihád jsou rozhněvaní muži z třetího světa*“.¹² Poslední případ z Lidových novin je podobný předešlému. Noviny informují o vtipech s teroristickou tematikou, které se po 11. září začaly šířit. Hlavní roli v nich hraje bin Ládín. A v závěru se zmiňují opět o obohacení slovní zásoby.

„[...] O přestávkách vypuká ve školách „totální džihád“ a písemka z matematiky? „Úplný Kandahár“.“¹³

Odlišné na tomto případě je, že nyní je džihád z části pozitivní, neboť je ve spojení s přestávkou, která je pro studenty příjemná. Z druhého hlediska ho můžeme brát jako něco zakázaného. Nastává chaos. Ale oproti předešlému příkladu jsou zdrojem džihádu sami teenageři, takže z jejich pozice jde o něco kladného, co ale může být nahlíženo učiteli jako negativní.

10) Útoky proti USA obohatily angličtinu, Lidové noviny, 21. 3. 2002
11) Ohlas teroru pronikl nyní i do studentského slangu, Právo, 21. 3. 2002
12) Jaké hodnoty chceme hájit, Právo, 20. 9. 2001
13) Usáma se stal terčem vtipů, Lidové noviny, 10. 9. 2002

Tabulka 2. Relativní četnosti rámců džihádu v období 11. 9. 2001–11. 9. 2002 ve vybraných novinových denících / Table 2. The relative frequencies of frame jihad in 11. 9. 2001–11. 9. 2002 in selected newspapers

	relativní četnost LN (n = 72)	relativní četnost Právo (n = 50)
1 povinnost	4,2%	2,0%
2 obrana/odplata	15,3%	22,0%
3 svatá válka	47,2%	56,0%
4 nedefinováno	34,7%	30,0%
5 džihád meče	18,1%	12,0%
6 džihád jako “vnitřní úsilí”	4,2%	4,0%
7 sémantické posuny džihádu	4,2%	4,0%
celkem ¹⁵	127, 8 %	130,0%

5.2. Období 2006–2007

Ve druhém zvoleném období, znázorněném v Tabulce 3, dochází k odlišení deníků, co se týče nejvíce používaného rámce. U Práva zůstala stále nejvíce artikulovanou interpretací svatá válka, objevila se v 11 článcích, což znamenalo z celkového počtu 42,3 %. Oproti tomu Lidové noviny použily tento rámec jen ve dvou případech neboli v 10,2 % článků. Tento pokles může být způsoben tím, že pojem džihád přestal být explicitně vysvětlován (9 článků) s odkazem na předešlou rozšířenou interpretaci svaté války.

Naproti tomu se z deníků zcela vytratila interpretace džihádu jako povinnosti muslimů bránit islámskou víru všemi prostředky, i násilím, kterou používali hlavně radikální muslimové pro verbování útočníků džihádu. Z Práva dále vymizela kategorie sémantických posunů a z Lidových novin kategorie džihádu jako obrany nebo odplaty. V tomto období nebyl džihád ani výrazně ospravedlňován, že neznamená násilí, ale že jde o boj se sebou samým. Mimo to se objevil ve dvou případech pouze u Lidových novin nový rámec, kdy je k džihádu přidán přívlastek globální. Tento přívlastek evokuje přidání džihádu mezi globální problémy, se kterými se svět vypořádává. Symbolizuje to, že se džihád netýká už jen některých států, ale nyní je záležitostí všech.

15) Jelikož jeden článek mohl obsahovat více než jeden rámec, může být celkový součet vyšší než 100 %.

Tabulka 3. Relativní četnosti rámců džihádu v období 11. 9. 2006–11. 9. 2007 ve vybraných novinových denících / Table 3. The relative frequencies of frame jihad in 11. 9. 2006–11. 9. 2007 in selected newspapers

	relativní četnost LN (n = 19)	relativní četnost Právo (n = 26)
1 povinnost	0,0%	0,0%
2 obrana/odplata	0,0%	15,4%
3 svatá válka	10,5%	42,3%
4 nedefinováno	47,4%	34,6%
5 džihád meče	15,8%	19,2%
6 džihád jako "vnitřní úsilí"	0,0%	7,7%
7 sémantické posuny džihádu	15,8%	0,0%
8 globální džihád	10,5%	0,0%
celkem ¹⁶	100,0%	119,2%

5.3. Období 2010–2011

Tabulka 4 ukazuje, že nejčteněji užívaným rámcem zůstává u Lidových novin kategorie nedefinovaného džihádu, u Práva je tomu, vedle džihádu coby svaté války, podobně. Avšak v případě Práva oproti předchozímu období ubylo článků vztahujících se k džihádu jako vnitřnímu úsilí nebo džihádu meče. Naopak se v tomto období v Právu objevuje poprvé interpretace džihádu z globální perspektivy. Jedná se ale jen o jediný příspěvek, narozdíl od Lidových novin, které do této kategorie přidaly opět dva články.

16) Jelikož jeden článek mohl obsahovat více než jeden rámeček, může být celkový součet vyšší než 100 %.

Tabulka 4. Relativní četnosti rámců džihádu v období 11. 9. 2010–11. 9. 2011 ve vybraných novinových denících / Table 4. The relative frequencies of frame jihad in 11. 9. 2010–11. 9. 2011 in selected newspapers

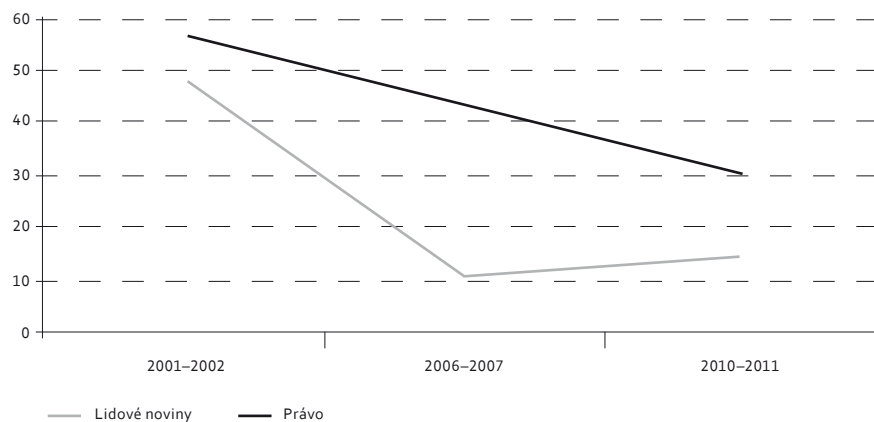
	relativní četnost LN (n = 21)	relativní četnost Právo (n = 10)
1 povinnost	9,5%	20,0%
2 obrana/odplata	9,5%	20,0%
3 svatá válka	14,3%	30,0%
4 nedefinováno	38,1%	30,0%
5 džihád meče	4,8%	0,0%
6 džihád jako "vnitřní úsilí"	0,0%	0,0%
7 sémantické posuny džihádu	19,0%	0,0%
8 globální džihád	9,5%	10,0%
celkem ¹⁷	104,8%	110,0%

5.4. Shrnutí

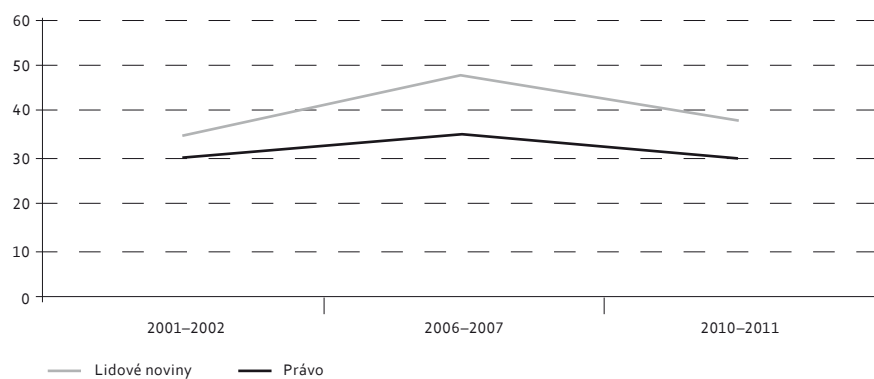
V první řadě z Grafů 3 a 4 vidíme, že se deníky v časovém horizontu liší více v interpretaci svaté války. Právo používá toto slovní spojení ve všech obdobích častěji než Lidové noviny, které mají mírně kolísavou tendenci. Oba deníky tohoto rámce nejvíce využívají v prvním období, tedy po útocích 11. září. U Lidových novin následuje ve druhém období prudký pokles o 36,7 % a ve třetím opět mírný nárůst o 3,8 %. To, že Lidové noviny vykazují ve všech obdobích nižší četnost článků s interpretací džihádu jako svaté války, může být spojeno s tím, že naopak ve všech obdobích užívají více rámeček nedefinovaného džihádu. Tento rámeček totiž sám o sobě může odkazovat ke kategorii svaté války, neboť média mohou spoléhat na dříve již masové rozšíření určitého interpretačního rámce (džihád jako svatá válka), o němž předpokládají, že mu čtenář intuitivně „správně“ rozumí.

17) Jelikož jeden článek mohl obsahovat více než jeden rámeček, může být celkový součet vyšší než 100 %.

Graf 3. Relativní četnost článků s rámcem „svaté války“ v Právu a Lidových novinách v jednotlivých časových obdobích – Rámec „svatá válka“ / Graph 3. The relative frequencies of articles with the frame „holy war“ in Právo and Lidové noviny in selected periods – The frame „holy war“

Graf 4. Relativní četnost článků s rámcem „nedefinovaný džihád“ v Právu a Lidových novinách v jednotlivých časových obdobích – Rámec „nedefinovaný džihád“ / Graph 4. The relative frequencies of articles with the frame „undefined jihad“ in Právo and Lidové noviny in selected periods – The frame „undefined jihad“

Podíváme-li se na data souhrnně v Tabulce 5, vidíme, že u Lidových novin se nejvíce používaným rámcem stal nedefinovaný džihád, respektive se intuitivně předpokládalo, že mu čtenář (již) rozumí. Druhým nejčastěji užívaným rámcem bylo pojmání džihádu jako svaté války. Ve druhém analyzovaném médiu, jímž byl deník Právo, tomu bylo naopak – na prvním místě bylo rámování džihádu jako svaté války a následovalo pojetí nespecifické užívání džihádu.

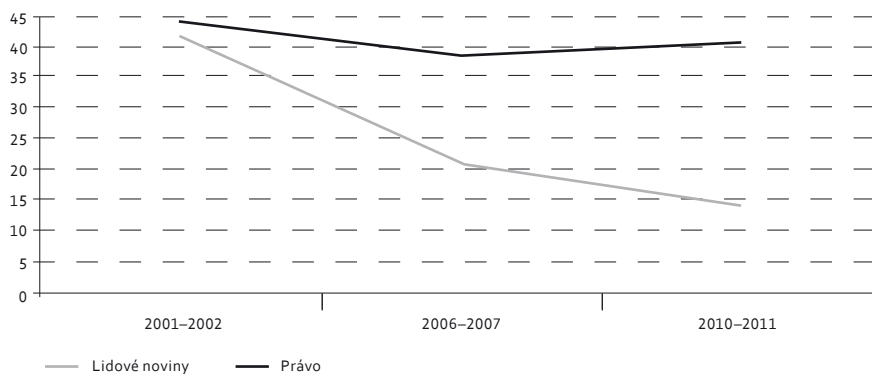
Tabulka 5. Souhrnné relativní četnosti rámců džihádu ve třech obdobích / Table 5. The total relative frequencies of frames jihad in the three periods

	relativní četnost LN (n = 112)	relativní četnost Právo (n = 86)
1 povinnost	4,5%	3,5%
2 obrana/odplata	11,6%	19,8%
3 svatá válka	34,8%	48,8%
4 nedefinováno	37,5%	31,4%
5 džihád meče	15,2%	12,8%
6 džihád jako "vnitřní úsilí"	2,7%	4,7%
7 sémantické posuny džihádu	8,9%	2,3%
8 globální džihád	3,6%	1,2%
celkem ¹⁸	118,8%	124,4%

Jestliže dva nejčastěji užívané rámce byly nespecifický džihád a džihád jako svatá válka, představují významné zjištění výsledky, které uvádíme v Grafu 5. Z něj je patrné, že oba deníky tendovaly k interpretaci islámu optikou střetu civilizací. V Lidových novinách byly klasifikační znaky spojované s teorií střetu civilizací nalezeny v 41,7 %, zatímco v Právu se jednalo o 44 %. V čem se však nenaplnila naše hypotéza, a co považujeme za interpretační výzvu, je zjištění, že idea střetu civilizací je ve větší míře zastoupena v levicovém periodiku na rozdíl od pravicových Lidových novin. V posledním stanoveném období činí rozdíl mezi deníky dokonce 25,7 %. Tzn. v případě Lidových novin tendence pojmát džihád jako doklad střetu civilizací slábne, zatímco v deníku Právo je tato tendence „konstantně“ zachovávána.

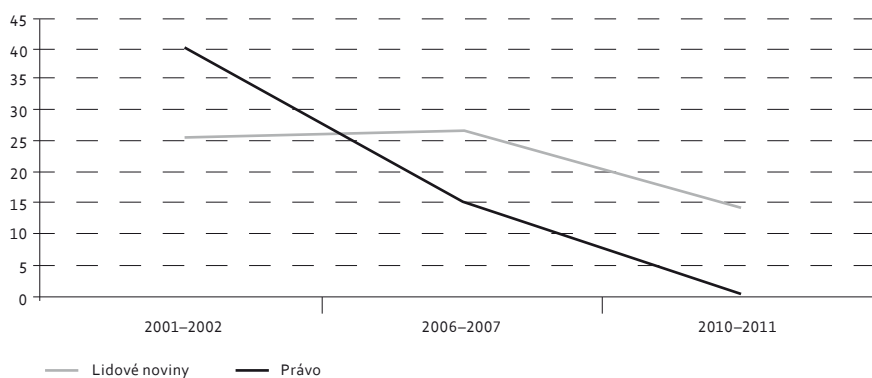
18) Jelikož jeden článek mohl obsahovat více než jeden rámec, může být celkový součet vyšší než 100 %.

Graf 5. Srovnání relativních četností znaků podporující teorii střetu civilizací v Právu a Lidových novinách – Střet civilizací / Graph 5. A comparison of relative frequencies of characters supporting the theory of the clash of civilizations in Právo and Lidové noviny – The clash of civilizations

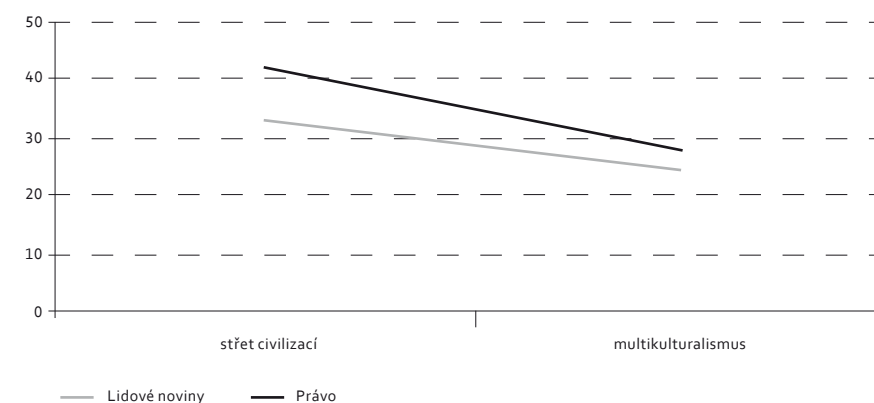
V Grafu 6 vidíme, že i definiční znaky spojované s teorií multikulturalismu jsou ve výpovědích o islámu (džihádu) v Právu nižší četnosti než v Lidových novinách. Není tomu tak sice v prvním období, kdy se v článcích Práva objevilo o 15 % více znaků podporujících teorii multikulturalismu. Avšak postupně tato tendence slábne a v posledním období se v Právu neobjevily žádné články, které by tendovaly při výkladu džihádu k teorii multikulturalismu.

Graf 6. Srovnání relativních četností znaků podporující teorii multikulturalismu v Právu a Lidových novinách – Multikulturalismus / Graph 6. A comparison of relative frequencies of characters supporting the theory of multiculturalism in Právo and Lidové noviny – Multiculturalism

V souhrnném Grafu 7 je následně patrné, že články obsahující znaky vážící se k multikulturalismu se vyskytují v obou denících. U Práva je to nepatrně (o 3,8 %) častěji než u Lidových novin. Větší a nečekaný rozdíl se vyskytuje u interpretace střetu civilizací, neboť i v souhrnném grafu je vidět, že definované znaky u této teorie převažují v deníku s levicovou politickou orientací. Tento rozdíl už je vyšší, jedná se o 8,8 %.

Graf 7. Srovnání celkových relativních četností znaků obou teorií v Právu a Lidových novinách – Porovnání teorií / Graph 7. A comparison of the total relative frequencies of characters supporting the both theories in Právo and Lidové noviny – The comparison of theories

6. Závěr a diskuze

Předkládaná analýza prověřovala tři stanovené hypotézy. Hned v té první jsme předpokládali, že ačkoliv se bude vyskytovat více rámců při interpretaci džihádu, nejčastějším bude interpretace džihádu jako svaté války. Tato *hypotéza 1* se potvrdila jen z části. V prvním období 2001–2002 tomu u obou deníků tak opravdu bylo. Z Grafu 3 jsme ale viděli, že tento rámec se z deníků víceméně vytrácí. Vzhledem k pročitání článků a definování jednotlivých rámců můžeme konstatovat, že v článcích se klade důraz většinou na boj proti radikálům než na boj proti sobě stojícím kultur. Pokud články vykazovaly znaky inklinující ke střetu civilizací, jednalo se spíše o představení optiky radikálních muslimů, kteří se kloní k násilné formě džihádu. Ukázalo se tedy, že optika, kterou média konstruují, významně utváří podobu nepřítele a oběti, která se proměňuje v závislosti na sociálních změnách. Tento fakt lze spojit s utvářením kategorií „my“ a „oni“, což ve svém výzkumu prezentací událostí 11. září ukazují i Jiří Nekvapil a Ivan Leudar (2006).

Zajímavostí při nalézání rámců džihádu byla kategorie sémantických posunů tohoto pojmu. Jde o skutečnost, že původně pojem s náboženským významem se stává součástí nenáboženského diskurzu. Konkrétně se pojem v článcích vyskytoval jako synonymum pro události prostoupené konfliktem, ale bez náboženské konotace, s níž je původně tento pojem spojován.

Nenaplnily se *hypotézy 2 a 3*. Ukázalo se, že neplatí zastávaný předpoklad, že levicový deník bude, v dikci levicových deníků posledních desetiletí, zastávat spíše multi-kulturní zásady, jež by se tak měly odrazit i při interpretaci islámu respektive džihádu. Včetně toho, že by daný fenomén konceptualizoval a zasazoval do širších globálních rovin. Naopak se ukázalo, že v českém prostředí je to naopak levicové Právo, které mnohem více akcentuje a sdílí protiislámskou rétoriku. Právo je tak významným zdrojem předávání vnímání světa jako místa, v němž dochází ke střetům civilizací, v nichž islám hraje významnou roli. Obdobně vyzněly i výsledky v Británii. Zde BBC, které je spojováno s levicovým intelektualismem, opakovaně prezentovalo konflikty z muslimského světa a konflikty s muslimským světem jako trvalý globální problém. Příkladem za všechny byla prezentace izraelsko-libanonské války 2006 (Gaber a Thomas 2009) a jejího zasazení do globálního kontextu.

Nejsme si jisti, nakolik naše zjištění odpovídá předpokladům, že v dnešní době se rozdíl mezi pravicí a levicí stírají (Beck 2007, 191–197) a nakolik se jedná o cíleně nastavené směřování vedení deníku Právo. Mohli bychom ještě uvažovat o tom, že Lidové noviny prezentují názory a cíle zejména na intelektuálně orientované publikum, které spíše tenduje k multikulturním hodnotám. Zatímco levicové Právo svým důrazem na rovnostářství, ve smyslu redukce jakékoli odlišnosti odchylojící se o prosazování jedné, to je naší kultury, náboženství, státnosti atd., de facto jakoukoli multikulturní různost oslabuje, ne-li potlačuje. Čímž má vlastně větší tendenci přijímat a vykládat svět optikou střetu civilizací. Pro tento předpoklad ale v dané chvíli, kromě spekulativního uvažování, nemáme relevantní data.

Domníváme se však, že další výzkumy věnující se nastolování rámců a významotvorné roli médií při utváření postojů veřejnosti k náboženství obecně (či některému z jeho projevů) by měly zvážit i cílené přepólování levicových či pravicových přístupů k realitě. Případně by měly další výzkumy s podobnou problematikou usilovat o mezinárodní srovnání. Mohlo by se totiž ukázat, že orientace Práva na odmítání islámu a výrazně konfrontační pojetí islámu (střet civilizací) jako hrozby je specificky českou záležitostí.

Použité zdroje

Literatura

BARŠA, Pavel (2001): *Západ a islamismus. Střet civilizací, nebo dialog kultur?* Brno: CDK.

BARŠA, Pavel (2003): *Politická teorie multikulturalismu*. Brno: CDK.

BAUMAN, Zygmunt (2004): *Individualizovaná společnost*. Praha: Mladá fronta.

BECK, Ulrich (2007): *Vynalézání politiky. K teorii reflexivní modernizace*. Praha: SLON.

BECKFORD, James A. a RICHARDSON, James T. (2007): Religion and Regulation. In: Beckford, James (ed.): *The SAGE Handbook of the Sociology of Religion*. Los Angeles: SAGE Publications, s. 396–418.

BEYER, Peter (2000): *Religion and Globalization*. London: SAGE.

BOBBIO, Norberto (1996): *Left and Right. The Significant of Political Distinction*. Chicago: The University of Chicago Press.

CASANOVA, José (1994): *Public Religions in Modern World*. Chicago: University of Chicago Press.

ČERNÝ, Karel (2008): Střet civilizací? In: Šubrt, Jiří a kol.: *Soudobá sociologie III: Diagnózy soudobých společností*. Praha: Karolinum, s. 341–359.

DEARING, James W. a ROGERS, Everett M. (1996): *Agenda-Setting*. Thousand Oaks: SAGE.

ENTMAN, Robert (1993): Towards Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication*, roč. 43, č. 4, s. 51–58.

ETTINGER, Patrik a UDRIS, Linards (2009): Islam as a Threat? Problematisation of Muslims in the Mass Media and Effects on the Political System. In: Marsden, Lee (ed.): *Media, Religion and Conflict*. Farnham: Ashgate, s. 59–79.

FOX, Jonathan (2002): Ethnic Minorities and the Clash of Civilizations: A Quantitative Analysis of Huntington's Thesis. *British Journal of Political Science*, roč. 32, č. 3, s. 415–434.

GABER, Ivor a THOMAS, Lisa (2009): Is the BBC Biased? The Corporation and the Coverage of 2006 Israeli–Hezbollah War. In: Marsden, Lee (ed.): *Media, religion and conflict*. Farnham: Ashgate, s. 39–58.

GIDDENS, Anthony (2005): *Sociologie*. Praha: Argo.

HABERMAS, Jürgen (2001): Boje o uznání v demokratickém právním státě. In: Taylor, Charles: *Multikulturalismus. Zkoumání politiky uznání*. Praha: Filozofia, s. 123–163.

HAYNES, Jeffrey (2009): The AKP Government in Turkey: Politics, Democracy and the Media. In: Marsden, Lee (ed.): *Media, Religion and Conflict*. Farnham: Ashgate, s. 95–113.

HUNTINGTON, P. Samuel (2001): *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka Publishers.

JIRÁK, Jan a KÖPPLOVÁ, Barbora (2003): *Média a společnost*. Praha: Portál.

JUERGENSMEYER, Mark (2007): *Teror v mysli boží*. Brno: CDK.

KALVAS, František (2006): Agenda setting: Případová studie. In: České veřejné mínění: výzkum a teoretické souvislosti. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

KALVAS, František (2009): *Nastolování agendy: Role masové a interpersonální komunikace, osobní zkušenosti a genderu*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.

KALVAS, František a KREIDL, Martin (2007): Jaký je vliv obsahu a struktury televizního zpravodajství na vnímání důležitosti vybraného tématu českou veřejností? *Sociologický časopis*, roč. 43, č. 2, s. 333–360.

KEPEL, Gilles (2006): *Válka v srdci islámu*. Praha: Karolinum.

LECHNER, Frank (1993): Global Fundamentalism. In: Swatos, W. H. jr. (ed.): *A Future for Religion? New Paradigm for Social Analysis*. London: SAGE, s. 19–36.

LEWIS, Justin, MASON, Paul a MOORE, Kerry (2009): „Islamic Terrorism” and the Repression of the Political. In: Marsden, Lee (ed.): *Media, religion and conflict*. Farnham: Ashgate, s. 17–38.

LUŽNÝ, Dušan a VÁCLAVÍK, David (2010): *Individualizace náboženství a identita. Poznámky k současné sociologii náboženství*. Praha: Malvern.

MARSDEN, Lee a SAVIGNY, Heather (2009): Introduction: Media, Religion and Conflict. In: Marsden Lee (ed.): *Media, Religion and Conflict*. Farnham: Ashgate, s. 1–16.

McQUAIL, Denis (1999): Úvod do teorie masové komunikace. Praha, Portál.

MENDEL, Miloš (1997): *Džihád*. Brno: Atlantis.

NEKVAPIL, Jiří a LEUDAR, Ivan (2006): Prezentace událostí 11. 9. 2001: Bush, bin Ládin a jiní v interakci. *Sociologický časopis*, roč. 42, č. 2, s. 353–377.

PETRUSEK, Miloslav (2006): *Společnosti pozdní doby*. Praha: SLON.

REESE, D. Stephen (2008): *Prologue – Framing Public Life: A Bridging Model for Media Research*. In: Reese, Stephen D. (ed.): *Framing Public Life. Perspectives on Media and Our Understanding of the Social World*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, s. 7–31.

ROBERTSON, Roland (2000): *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: SAGE.

SUMIALA-SEPPÄNEN, Johanna a LUNDBY, Knut (2006): *Implications of the Sacred in (Post) Modern Media*. Göteborg: Nordicom.

ŠKODOVÁ, Markéta a NEČAS, Vlastimil (2009): *Veřejná a mediální agenda: komparativní analýza tematizace veřejné sféry*. Praha: Professional Publishing.

TAYLOR, Charles (2001): *Multikulturalismus. Zkoumání politiky uznání*. Praha: Filozofia.

TRAMPOTA, Tomáš (2006): *Zpravodajství*. Praha: Portál.

TRAMPOTA, Tomáš a NEČAS, Vlastimil (2007): Intermediální agenda českých médií. *Naše společnost*, roč. 5, č. 2, s. 12–19.

VÁNĚ, Jan (2012): *Komunita jako nová naděje?* Plzeň: Západočeská univerzita.

VREESE de, H. Claes (2005): News Framing: Theory and Typology. *Information Design Journal + Document Design*, roč. 13, č. 1, s. 51–62.

WHEATCROFT, Andrew (2006): *Nevěřící*. Praha: BB/art s.r.o.

Novinové články

Jaké hodnoty chceme hájit, *Právo*, 20. 9. 2001

Jako býk na červený hadr, *Lidové noviny*, 3. 1. 2002

Útoky proti USA obohatily angličtinu, *Lidové noviny*, 21. 3. 2002

Usáma se stal terčem vtipů, *Lidové noviny*, 10. 9. 2002

Ohlas teroru pronikl nyní i do studentského slangu, *Právo*, 21. 3. 2002

Internetové zdroje

Deníky.net: *Lidové noviny*, <http://deniky.net/lidove-noviny.html>, 18. 8. 2013.

Digitální knihovna střediska vědeckých informací FSV UK: *Rudé právo*, <http://katalog.fsv.cuni.cz/DigitalniKnihovna/>, 18. 8. 2013.

Summary

In the introduction, the article presents a purpose of this study that aspires to a broader context. First, there is information about the state society is in nowadays, regarding Islam and jihad and so on. Then, the work goes on with a theoretical background, which is focused on presenting the relationship between religion and media with a mention of media constructivism. Furthermore, there is a detailed description of the term jihad, which is a key concept of this text. Thus, it is important to understand this concept properly. At the end of the theoretical section, two main theories are introduced, which are crucial for deductive analysis – multiculturalism and the clash of civilizations. Then, their essential characteristics are operationalized to the signs for the analysis. The empirical section explores the selection of the term (jihad), periods and samples of newspapers, and, additionally, text contents, a section with three hypotheses, performance of results and a conclusion with discussion.

The most important section of the article presents the results of two analyses of articles which contain the term jihad. The articles are from Lidové Noviny and Právo during ten years after September 11th, 2001 in three periods – 2001–2002, 2006–2007 and 2010–2011. At first, eight frames of the term jihad through inductive content analysis were identified and introduced. The frames are: (1) duty, (2) defense/revenge, (3) holy war, (4) undefined, (5) jihad of sword, (6) "self-improvement", (7) semantic shift of jihad and (8) global

jihad. All frames are explained in the article. As could be expected, the comparisons showed the frame "holy war" was used most of all, but only in the first period, 2001–2002, and in both newspapers. This frame began slowly disappearing in the next selected periods, i.e. 2006–2007 and 2010–2011. Furthermore, the frame called the "semantic shift of jihad" was another interesting finding from inductive content analysis. It means that this naturally religious term is nowadays a part of non-religious discourse. It is used as a kind of synonym for a type of conflict, but not a religious conflict.

In addition, results are given from deductive content analysis, which tests if a right-wing newspaper (Lidové Noviny) and a left-wing newspaper (Právo) tend to present different values connected with their political rhetoric. More precisely, it tests whether Lidové Noviny contains more signs of the theory of multiculturalism and Právo more signs of the theory of clashing civilizations. The expected difference was not proved. Conversely, in this article the results show that Právo is a left-wing newspaper and that right-wing Lidové Noviny tends to present anti-Islamic rhetoric, i.e. tends to present more signs of the clash of civilizations. However, it is not possible to conclude that differences between left-wing and right-wing newspapers are disappearing in our society. One reason for this is that we do not know if this situation is due to Právo's leadership, which may be doing this purposely. The results, however, should provide an impulse for other agenda-setting research that ought to consider the intentional reversal of left-wing and right-wing attitudes to reality. There could also be further international comparisons drawn, which could help to prove whether this is or is not exclusively a Czech case.

Pavel Hulec

Strůjci národního ponížení: zobrazování nepřátel v soudobých čínských kung-fu filmech¹

Abstract

A pivotal position in the official interpretation of the history of the People's Republic of China has been the so-called Century of Humiliation. In this official narrative, during the years 1839–1949, the Chinese state was weakened through the influence of exploitative foreign powers and this humiliation ended with victory by the Chinese Communist party over the Guomindang in a civil war. Contemporary Chinese martial arts movies are often situated exactly in this era, when an admirable hero fights against evil and cruel Japanese or European forces. The focus of this article is the depiction of enemies in selected recent martial arts movies, which support the official version of events, and confirm the position of the "Chinese nation" as a victim of the West (including Japan) and highlights the distinction between "us and them".

Key words: China, Century of humiliation, nationalism, martial arts movies, depiction of enemies

1) Tato studie je jedním z výstupů projektu SGS-2013-019 poskytnutého v rámci Studentské grantové soutěže Západočeské univerzity v Plzni.

1. Úvodem

Na čínský nacionalismus je obvykle na Západě nahlíženo s nedůvěrou a obavami, podobně jako na mnohé další čínské.² Oficiální státní prosazování čínské národní identity mezi vlastními občany například v rámci vlasteneckého vzdělávání (viz dále) a sponzorované kultury ve formě filmů,³ knih a památníků, přineslo mnohé změny ve vnímání jak „čínského lidu“, tak samotné Číny v mezinárodním prostředí (srov. Hays Gries 2001). Zásadní pozici v oficiální historiografii Čínské lidové republiky a formování soudobé čínské národní identity má tzv. Století národního ponížení, které bývá vymezováno začátkem První opiové války v roce 1839, resp. jejím koncem v roce 1842 a koncem občanské války a převzetím moci komunisty v roce 1949. Vítězstvím Britů a otevřením Číny pro trh s opiem došlo k začátku úpadku země, který pokračoval po dobu existence Čínské republiky plné chaosu, korupce a vnitřních bojů. Rozklad byl zastaven až vytlačení zbylých nacionalistů na Tchaj-wan a Čína tím přestala být nemocným mužem Asie. Interpretace těchto událostí se stala „*integrální součástí konstruování čínské nacionalismu*“ (Callahan 2004a, 200, srov. Hays Gries 2004, 45) a dodnes zůstává Století zásadním mezníkem, což dokazuje např. rozdělování učebnic historie podle těchto událostí jak v ČLR, tak v Čínské republice na Tchaj-wanu (Kaufman 2009, 3). William Callahan tvrdí, že právě diskurs Století národního ponížení je v současnosti hlavním narativem čínských dějin, v jehož rámci je bráno za dané, že „*čínský „národ“ byl „ponížen“ agresí ze zahraničí a domácí korupcí*“ (Callahan 2004a, 204). Interpretace historie je zásadním nástrojem pro legitimizaci režimu a ospravedlnění jeho fungování. George Orwell vyjádřil tuto skutečnost před více než 60 lety ve slavném hesle Strany z knihy 1984 „*[k]do ovládá minulost, [...] ovládá budoucnost: kdo ovládá přítomnost, ovládá minulost*“ (Orwell 2009, 25).

Tématu národního ponížení nejsou specifická pouze pro současný post-maoistický čínský režim, na který je předkládán text zaměřen vzhledem ke zvolenému empirickému materiálu (viz dále). Ačkoliv není ambicí textu předložit ucelený pohled na využívání různých narativů v novodobé čínské historii, tak je zajímavé zmínit, že motiv ponížení byl značně rozšířen už od počátku existence Čínské republiky. Za vlády Kuomintangu byl neoficiálně slaven mezi lety 1915 a 1926 Den připomínání národního ponížení.

2) Obavy z čínské nacionalismu se projeví například po protestech následujících po bombardování čínské ambasády v Bělehradě, viz Hays Gries (2001) či Shen (2007, 38–70). V souvislosti s loňskými protijaponskými protesty se také hovořilo o míře spontánnosti a údajnému zapojení státních struktur do organizování pochodů (THE ECONOMIST (2012): *Protests, real and fake. Of useful idiots and true believers*, <http://www.economist.com/blogs/analects/2012/09/protests-real-and-fake>, 17. 3. 2013).

3) Filmy z období války s Japonskem, které jsou téměř výhradně výrazně protijaponské, jsou natáčeny v ohromných množstvích – pouze v roce 2012 bylo vyprodukováno přibližně 200 takových snímků (Kao 2013).

Od upevnění moci centrální vlády nacionalistů v roce 1927 až do roku 1940 byl tento den slaven 9. května jako oficiální státní svátek připomínající souhlas čínské vlády s 21 požadavky Japonského císařství z roku 1915, které silně oslabily čínský stát a jeho suverenitu. Nakonec bylo oficiálně ustanoveno 26 dní v roce, kdy mělo docházet k připomínání porážek a ponížení (Callahan 2004b, 11). Povědomí ponížení bylo udržováno i po ústupu republikánských sil na Tchaj-wan, kde bylo na pozici úhlavního nepřítele místo Velké Británie a Japonska dosazeno sovětské Rusko. Tento postoj byl nejvýraznější na začátku 70. let, kdy vystřídala Čínská lidová republika tchajwanskou republiku na pozici stálého člena Rady bezpečnosti OSN. Tato událost, která vedla ke krizi identity republikánského režimu, byla interpretována jako další z řady ponížení „správné“ Číny (Callahan 2004a, 209–210).

Bouřlivý vývoj v Čínské lidové republice v 80. letech a především události, které se odehrály na Náměstí nebeského klidu v roce 1989, přinesly potřebu pro komunistickou stranu hledat nové zdroje legitimacy, kterými by ospravedlnila svou vůdčí pozici. Místo zdiskreditované maoistické vize budování ideální společnosti začal být akcentován jednak překotný ekonomický rozvoj, ale také nacionalismus namířený z velké části proti cizincům (Weatherley 2006, 153–154).⁴ Tento posun byl logicky doprovázen i změnou v připomínání národního ponížení. Peter Hays Gries a podobně i Zheng Wang si všimají změn převládajících narativů ohledně minulosti, které se udály začátkem 90. let. Zatímco za vlády Mao Ce-tunga⁵ převažoval „nativ vítězů“, který zdůrazňoval hrdinství Číňanů proti zkorumpované byrokracii dynastie Čching a západním imperialistům, tak v 90. letech se začal prosazovat nový „nativ obětí“, který naopak zdůrazňuje vinu Západu včetně Japonska za všechna příkoří, která se Číně přihodila. Tento přístup v mnohém pak připomíná postoje republikánského režimu v meziválečném období, které byly během Maova období potlačovány (Hays Gries 2004, 47–48; srov. Wang 2008, 784). K podobnému závěru ohledně 90. let došla i Maria Hsia Changová v knize *Return of the Dragon: China's Wounded Nationalism*. Podle Changové došlo v Číně k vytvoření patriotického nacionalismu, který staví na lidovém přesvědčení o historickém utrpení způsobeném západním a japonským imperialismem a posilování tohoto pocitu politickými elitami. Nacionalismus vytváří „*pocit soudobých obětí*“ a vláda se snaží poukazováním na historické křivdy u obyvatel „*probudit „vědomí utrpení“ pomocí navádění jejich hněvu proti Západu, především proti Spojeným státům*“ (Chang 2001, 180, 186). Přesvědčení o existenci silného vnějšího nepřítele je účinným prostředkem ke snadnějšímu dosažení

4) Pro podrobnější popis renacionalizace viz např. Guo (2003).

5) V textu je používána transkripce pin yin, ve kterém jsou i v českých vydáních snímků uváděna jména herců a názvy postav. Český přepis byl použit pouze u frekventovaných termínů, kde je český přepis všeobecně znám, tedy jde o jméno Mao Ce-tung (Mao Zedong) a název dynastie Čching (Qing).

pevnější skupinové integrace. Thomas H. Eriksen připomíná tzv. Simmelovo pravidlo, podle kterého je „*vnitřní soudržnost skupiny* [...] *závislá na síle vnějšího tlaku*“ (Eriksen 2007, 132).

Snaha o posilování lidového nacionalismu se naplno projevila spuštěním Kampaně o patriotistickém vzdělávání, která byla oficiálně zahájena v roce 1991, ale intenzivně začala probíhat až v roce 1994, kdy byl vydán dokument s názvem *Koncepce o implementaci patriotistického vzdělávání*. Kampaň samotná, která mj. „*úmyslně zamlžovala hranice mezi patriotismem, nacionalismem, socialismem a komunismem*“ (Zhao 1998, 296), se projevila např. vydáním nových učebnic historie v roce 1992. Tyto texty byly zaměřeny především na pronikání cizích mocností na čínské území, přičemž narativ třídního boje, který považoval i japonské dělníky za oběti, byl nahrazen narativem patriotistickým. Tyto změny znamenaly, že myšlenka Století národního ponížení se stala jednou z nejdůležitějších součástí vzdělávání o moderní čínské historii (Wang 2008, 791–792).

Už v 90. letech se ukázal úspěch této kampaně, pro kterou byl zvolen naprosto odlišný přístup, než v minulosti. „Tradiční“ masový postup byl nahrazen pragmatictější a rafinovanějším, který se snažil jednak prosadit zájmy Číny jako národního státu pod vedením komunistické strany a také vytvořit pocit obležení (Zhao 1998, 298), který by dobře odpovídal převládajícímu narativu obětí. Kromě kroků ve školství a masivního budování monumentů a památníků je vidět vliv kampaně i právě na natáčení historických filmů, které byly čínskou vládou podporovány nejen finančně, ale i prostřednictvím promítání pro studenty či vládní zaměstnance (Wang 2008, 797).

Oficiální uznání ústřední pozice národního ponížení bylo řešeno i v rámci legislativní činnosti, protože se opakovaně vyskytovaly návrhy zákonů na ustanovení Dne národního ponížení jako státního svátku i v Čínské lidové republice, žádný ale nebyl přijat (Kaufman 2009, 3). Neoficiálně docházelo stále k připomínání při různých příležitostech, až byl přijat v roce 2001 zákon o Dni výchovy o národní obraně, který je stanoven na září a je dle Williama Callahana „*jednou z manifestací diskursu národního ponížení*“ (Callahan 2006, 180), což je patrné i z neoficiálního označení tohoto státního svátku Den národního ponížení. Celkem jasné propojení mezi tímto státním svátkem a myšlenkou národního ponížení se ukázalo při oslavách v roce 2004, kdy byl na plakátech k této události uveden text „*Nikdy nezapomínejte na národní ponížení – posilujte naši národní obranu*“ (Callahan 2006, 180; Callahan 2004b, 2).

Podle amerického politologa čínského původu Zhenga Wanga je současné období, které začalo už za vlády prezidenta Jiang Zemina a pokračovalo za Hu Jintaa, charakterizováno především silnou snahou o „čínské obrození“. Čína musí prosperovat a posilovat svou mezinárodní pozici, protože (dle často používaného sloganu) „zaostalost zapříčiňuje porážku“. Prezident Hu tímto sloganem vysvětloval podřízenou pozici Číny v minulosti, která byla v té době permanentně slabým a chudým agrárním státem. Snaha vymanit se z dřívějšího podřízeného ekonomického, a tím pádem i politického postavení, je zdrojem legitimacy pro dravé prosazování čínského rozvoje, a to i v oblasti jaderných zbraní nebo letů do vesmíru (Wang 2012, 131–132). James Reilly vidí v současnosti

částečný návrat narativu vítězů, což je důsledek čím dál tím pragmatictějšího přístupu čínských představitelů k zahraniční politice a snaze neznepřáteli si případné partnery. Většinu negativních zobrazení japonských jednotek za II. světové války mají dle Reillyho na svědomí komerční média, kterým tento přístup zvyšuje prodej. Sám Reilly ale přiznává, že i v tomto ohledu stále existuje cenzura a novinářům je opakovaně připomínáno, aby spíše mírnili své zprávy o Japonsku (Reilly 2011, 486–489).

Jak i z výše uvedeného vyplývá, tak je velice nepravděpodobné, že by v současnosti i plně soukromá média vydala jakékoliv umělecké dílo proti vůli státních orgánů. Historie je stále ostře sledovaným tématem, které je úzce kontrolováno jak Propagačním oddělením Komunistické strany Číny, tak například i Státní správou rádia, filmu a televize (známé pod anglickou zkratkou SARFT). Vládní úřady mohou snadno ovlivňovat filmový průmysl díky finanční podpoře na jedné straně, ale i díky povinnému schvalování filmů, které mají být promítány na zahraničních festivalech (Veg 2007, 67). Cenzoři se stali díky státní kontrole distribuce „*strážci brány směřující k penězům a slávě*“ (Wong 2011) a sami režiséři se snadno podvolují oficiální linii, i když samotné nezávislé natáčení filmů oficiálně zakázáno není.

„Úpravám“ se nevyhnul ani jeden z nejuspěšnějších čínských filmů několika posledních let *Ip Man*, který je dále rozebírán v textu. Ve verzi pro čínský trh došlo k vynechání několika scén a předabování jedné postavy na základě požadavků SARFT.⁶ Dostáváme se k předmětu tohoto textu, kterým je problematika využívání čínských komerčních kung-fu filmů k prosazování určité interpretace dějin a její reprodukci pomocí stereotypního zobrazování nepřátel, již jsou v tomto pohledu strůjci národního ponížení.

V praxi je téměř každý film nějakým způsobem ideologicky zabarvený, protože nějakým způsobem „*upřednostňuje určité postavy, instituce, chování a motivy jako atraktivní a degraduje odlišná nastavení na odpuzující*“ (Giannetti 2001, 412). Barry Grant podobně zmiňuje v kontextu kinematografie práci význačného francouzského literárního teoretika a filosofa Rolanda Barthesa o kulturních mýtech, které „*podporují dominantní hodnoty společnosti, která je produkuje jako správné a přirozené*“ (Grant 2007, 32). Film může ideologii zobrazovat v různé intenzitě, přičemž zde zmiňované filmy podobně jako např. JFK Olivera Stonea spadají do Giannettiho explicitní kategorie, ve kterých je cílem stejně vzdělávat jako pobavit. K zdůraznění poslání snímku je často zařazena i scéna, v níž „*obdivuhodná postava přednese hodnoty, které jsou opravdu důležité, jako Bogartova slavná řeč na konci Casablanky*“ (Giannetti 2001, 413). Na rozdíl od filmů, ve kterých je ideologie přítomna pouze implicitně (tj. není zcela patrná manipulace divákem), nebo jsou ideologicky zcela neutrální (Giannetti 2001, 413), nabízí snímky z explicitní kategorie

6) WILDGROUNDS (2008): *Ip Man: Censored in China?*, <http://www.wildgrounds.com/2008/12/23/ip-man-censored-in-china/>, 26. 3. 2013.

divákovi vhodný příklad k inspiraci a případně napodobení, ať se jedná o Ricka Blaina⁷ nebo Ip Mana. Na druhé straně si vyobrazení protivníci nezaslouží v ideologicky explicitních filmech nic jiného, než divákovo odsouzení a pohrdání.

Využívání filmů k prosazování určitého pohledu na svět a systému hodnot je běžnou součástí procesu legitimizace u nedemokratických, ale i demokratických režimů po celém světě. Extrémními případy jsou propagandistické filmy jako Triumf vůle, či Křižník Potěmkin. Pro nacistický i sovětský totalitní režim se stalo často inovativní využívání kinematografie důležitým nástrojem propagandy (Mertl 2009, 81–82). V českém, resp. československém prostředí také najdeme mnohé příklady využívání televize a filmů ke zvýšení atraktivity režimu – od těch mírnějších (Chalupáři), přes vyhraněnější (Muž na radnici), až k těm poměrně vyhraněným (Třicet případů majora Zemana). Tento trend se v menší míře týká i demokratických režimů, u nichž je státní kontrola médií na mnohem nižší úrovni, ale stejně nelze přehlížet i soukromé subjekty, zvláště pokud sdílíme pohled princetonského politologa Sheldona S. Wolina, který se znepokojením sleduje vzestup politického systému, který „více spoléhá na „soukromá“ média, než na vládní agentury k rozsévání propagandy posilující oficiální verzi událostí“ (Wolin 2008, 44). Mezi jasné příklady z provenience Spojených států lze zařadit loňský Zero Dark Thirty nebo dnes již klasický snímek Pan Smith přichází. Filmy jsou bezesporu mocným prostředkem, který formuje vidění světa a minulosti, opakováním specifických motivů dochází k jejich zakotvení v „lidové paměti“ (Rollins 2003, XI).

Využívání kinematografie pro prosazení určité sady hodnot se nevyhnulo ani Číně a filmy s kung-fu, resp. wuxia⁸ tematikou jsou pro posilování čínského nacionalismu vhodné díky své ohromné popularitě jak v Číně, tak i ve zbytku světa, kde si našly zástupy oddaných stoupenců. Přelomovým snímkem byl bezesporu oscarový Tygr a drak taiwanského režiséra Anga Lee, ale z pohledu nacionalismu je mnohem zajímavější čínský film Hrdina z roku 2002, který byl „čínskou odpovědí“ (Teo 2009, 173) na oceněný snímek. Hrdina se vyznačuje silně nacionalistickou rétorikou, která se naplno projeví v závěru snímku, v němž se vrah Bezejmenný (Jet Li) obětuje ve jméno sjednocení Číny a tím i možnosti vytvořit čínský národ. Jeden z finančně nejúspěšnějších čínských snímků nechává diváky rozhodnout, kdo je vlastně oním hrdinou v názvu filmu – jestli Bezejmenný, nebo naopak despotický císař Qin, kterého Bezejmenný odmítl zabít a on tedy dokázal zcentralizovat čínský stát a umožnit tím jeho vzestup (Teo 2009, 186; srov. Celli 2011, 15). Vedle nesporné popularity mají pro nacionalismus tyto filmy výhodu i v samotném kung-fu, jako v něčem starobylém a specificky čínském. Bojová umění jsou prostředkem, kterým je

„nerovnováha yin a yang způsobená Západní technologickou převahou vrácena do harmonie“ (Celli 2011, 21). Vzhledem k uvedeným charakteristikám překvapí relativně nízký zájem o tuto oblast. Vedle již citovaného Stephena Teo (2009) se nacionalismu v hongkongských kung-fu snímcích 70. let věnoval zajímavým způsobem Siu Leung Li (2006), ale současné filmy stojí spíše stranou zájmu, dokonce také přes úspěch doma i v zahraničí. Na první pohled je ideologický rozměr upozaděn choreografií soubojů, ale přesto je dlouhodobě integrální součástí těchto snímků a předkládaný text se pokusí právě tuto rovinu zdůraznit.

Jak bude ukázáno v následujících kapitolách, tak komerční akční filmy odehrávající se během Století národního ponižení do jisté míry podporují udržování nacionalismu pomocí stereotypního zobrazování nepřátel v podobě Japonců a Evropanů a poukazování na určité motivy jejich jednání. Pro ilustraci tohoto fenoménu byly vybrány čtyři současné snímky (Ip Man 1 a 2, Návrat Chen Zhena, Zrození legendy), které jsou doplněny filmem Pěst plná hněvu z roku 1972, který je v kontextu doby poměrně překvapivým zobrazením Japonců a současně je považován za bezmála kultovní snímek.

Zbýlé čtyři snímky se všechny odehrávají během Století národního ponižení, jsou zaměřené na bojová umění a vydány byly během posledních pěti let. Ve všech případech se jedná o vysoko-rozpočtové projekty určené k distribuci do kin. Vybrané snímky se vyznačují vysokou diváckou pozorností, navíc tvůrci podílející se na těchto snímcích patří k čínské filmové elitě. Snímek Ip Man a jeho pokračování zaznamenal nebývalý zájem a stal se jedním z neúspěšnějších čínských snímků poslední doby.⁹ Snímek Návrat Chen Zhena byl zvolen díky své návaznosti na již zmíněnou Pěst plnou hněvu, kde můžeme navíc zajímavě pozorovat naprosté popření motivu (spravedlivého) trestu, který postihl hlavního hrdinu na konci původního filmu. Poslední zmíněný snímek Zrození legendy nabízí podobně jak tematické, ale v tomto případě i personální propojení s dalším kultovním hongkongským snímkem Mistrův syn.

Cílem textu je na vybraných snímcích z žánru kung-fu ukázat opakující se motivy u zobrazování nepřátel, kteří v jednotlivých filmech figurují. Způsob prezentování protivníků do značné míry podporuje oficiální linii, ve které kdysi ponižený národ dokázal povstat a i přes nepříznivé podmínky zvítězit. Současné čínské kung-fu snímky odehrávající se během Století národního ponižení lze v tomto pohledu považovat za projev státem prosazovaného nacionalismu, který je v této formě šířen do společnosti.

2. Ip Man a morální rozměr kung-fu

Snímek Ip Man natočil v roce 2008 hongkongský režisér Wilson Yip. Tento reálnou postavou inspirovaný snímek si rychle získal velkou diváckou oblibu jak v Číně, tak v zahraničí

7) Jméno postavy Humphreyho Bogarta v Casablanca.

8) Stephen Teo (2009: 4) označuje wuxia za žánr, kde není kladem důraz primárně na samotné bojové umění (jako u žánru kung-fu), ale na hodnoty cti a charakternosti a boj je veden spíše meči, než beze zbraně.

9) BOX OFFICE MOJO (2008): Ip Man, http://boxofficemojo.com/movies/intl/?id=_fIP-MAN01, 16. 3. 2013.

a zaznamenal i úspěch na filmových festivalech, na kterých bylo oceňováno především zpracování soubojů.¹⁰

Film začíná v roce 1935 v prosperujícím jihočínském městě Foshan nedaleko Hong Kongu. Město je známé především díky zálibě svých obyvatel v bojových uměních, která zde praktikují různé školy. Hlavní postavou je zámožný a čestný mistr bojových umění Ip Man (Donnie Yen) praktikující bojové umění wing chun, jenž má pověst nejlepšího bojovníka ve městě, což se prokáže tím, že jako jediný dokáže porazit mistra Jina (Siu-Wong Fan), který přišel ze severu země otevřít si ve Foshanu vlastní školu. Prosperita je ukončena vpádem japonské císařské armády do Číny v roce 1937. Po tomto předělu se změní celé ladění filmu a dostává mnohem temnější charakter. Záběry z Foshanu připomínají spíše záběry z varšavského židovského ghetta, je poukazováno na kruté chování japonských vojáků, kteří zabíjejí neozbrojené civilisty a celkově šedé ladění města obehnaného ostnatým drátem narušují symboly Japonského císařství. Japonští vojáci jsou velice dobře koordinovaní, nelítostní a při jejich pochodu městem je velmi výrazný zvuk jejich kroků, což vytváří stísněnou atmosféru plnou strachu. Všichni císařští vojáci jsou vždy čistí a dokonale upravení, což vystupuje do popředí především ve scénách v uhlém lomu. Poměrně zajímavé je, že všichni Japonci ve filmu mluví pouze japonsky, důstojníkům do kantonštiny překládá bývalý policejní kapitán Li (Ka Tung Lam). Mistr Ip byl vyhnán ze svého honosného domu, který začal sloužit jako japonské velitelství, a musel se začít žít právě prací pro Japonce ve zmiňovaném uhlém lomu, kde také potkává japonské velitele, již jsou hlavními zápornými postavami filmu – plukovníka Sata (Shibuya Tenma) a generála Miuru (Hiroyuki Ikeuchi), kteří pořádají zápasy mezi japonskými a čínskými bojovníky.

Plukovník Sato je zde vykreslen jako sadistický, zákeřný a přitom silně povýšený člověk, který nepraktikuje bojová umění. Na první místo klade zájmy císařství a neváhá kvůli tomu neuposlechnout ani přímého rozkazu. Jako jediná z hlavních postav poměrně často používá zbraň, z níž střílí zásadně zbaběle do zad. Tato skutečnost je zajímavá vzhledem k jedné z předchozích scén filmu, ve které mistr Ip odzbrojil policejního kapitána se slovy, že mezi civilizovanými lidmi není potřeba tasit zbraně.

Mnohem zajímavější postavou je nejvyšší velitel japonských sil ve městě Miura, který je také velmi schopným karatistou. Na rozdíl od Sata tedy praktikuje bojová umění a má silný smysl pro čest, své postavení mistra bojových umění staví nad postavení armádního generála. Z tohoto důvodu často odsuzuje Satovy praktiky a ve filmu nikdy nepoužije zbraň, přestože ji nosí. Zatímco Sato je pouze nudný, krutý a oddaný úředník se zbraní, tak Miura je v nitru vlastně japonský feudál se vším, co k tomu patří. I přes své přesvědčení, že japonské bojové umění je nadřazené tomu čínskému, dokáže uznat

Ipovy schopnosti a bojové mistrovství do té míry, že mu dá nabídku připojit se k Japoncům a trénovat wing chun císařské vojsko. Ip Man nabídku odmítne, protože dle jeho názoru nemohou Japonci nikdy pochopit konfuciánské hodnoty a shovívavost, jež tvoří základ kung-fu, a místo toho vnímají bojová umění pouze jako prostředek k ničení a dobývání. Místo přijetí této nabídky vyzve Ip Man Miuru na souboj. Pocit nadřazenosti, pýcha a čest mu nakonec nedovolí odmítnout výzvu Ip Mana k veřejnému zápasu, který je před obyčejnými Číňany prezentován jako férový turnaj, který má vnést mír a porozumění mezi dvě kultury. Ip generála Miuru na hlavu porazí a svou nadřazenost dovrší i morálně, když Miuru nezabije. Poté, co je Ip postřelen Satem, dochází okamžitě k povstání, během kterého Ip unikne a Sato je zabit překladatelem Liem.

Film se poměrně zajímavě vyrovnává i s kolaboranty s režimem, kteří jsou zde představováni v menší míře majitelem továrny na zpracování bavlny Chouem (Simon Yam) a především bývalým policejním kapitánem Liem, jenž byl samotným Ip Manem nazván zrádcem, když se pouze dívá, jak jsou jeho krajané ubíjeni k smrti. Oběma postavám byla ve snímku dána jakási šance na vykoupení. Chou pomohl Ip Manovi a jeho rodině se skrývat a nakonec i utéct z Foshanu. Li pak nevyzradil místo, kde Ip bydlel a nakonec i zabil plukovníka Sata, jak je zmíněno výše. Za povšimnutí stojí, že jedna z výše zmíněných vystřižených scén byla i ta, ve které byl Li lynčován davem, který ho považoval za kolaboranta, ale na doporučení SARFT byla „v zájmu jednoty čínského lidu“ tato část vynechána.¹¹

Pokračování z roku 2010 Ip Man 2, jenž opět režíroval Wilson Yip, se odehrává v roce 1949 v Hong Kongu ovládaném Velkou Británií. Mistr Ip žije ve finančních obtížích se svou rodinou, ale situace se zlepší, když získá oficiální povolení otevřít si školu. Ip odmítá platit vysoký měsíční poplatek, který je věnován především na úplatky zkorumpovanému britskému policejnímu úředníkovi Wallaceovi (Charles Mayer), který většinou hovoří anglicky. Wallace je otevřeně rasista,¹² jenž se stará pouze o zisk a odmítá platit čínským dělníkům mzdu za práci. Když se vyskytne hrozba pro jeho výhodný „byznys“ kvůli vydávání novinových článků, nechá šéfredaktora zatknout a sám ho pro výstrahu zbije obuškem. Nakonec je Wallace zatčen díky čínskému překladateli, který „prozřel“ a nahlásil Wallaceovy aktivity jeho nadřízeným.

Hlavním antagonistou je zde boxer Twister (Darren Shahlavi), který v souboji zabije respektovaného mistra Hunga (Sammo Hung Kam-Bo) a odmítne za jeho smrt převzít jakoukoliv zodpovědnost. Arogantní Twister pohrdá čínskou tradicí a bojovým uměním, jež je pro něj pouhým „Chinese boxing“ a přinejlepším formou tance. Britský

10) IMDB (2008): Awards for Yip Man, http://www.imdb.com/title/tt1220719/award-s?ref_=tt_awd, 16. 3. 2013.

11) WILDGROUNDS (2008): Ip Man: Censored in China?!, <http://www.wildgrounds.com/2008/12/23/ip-man-censored-in-china/>, 26. 3. 2013.

12) Vyniká například věta, kterou řekne Wallace v angličtině mistru Hungovi: „You are not qualified to make deals with me!“, či oslovení překladatele „Yellow piece of fat“.

boxer nechápe a ani nechce chápat morální systém pojící se s čínským bojovým uměním. Arogantní chování donutí mistra Ipa k akci a vyzve Twistera na souboj, do něhož přichází Twister ověšen britskou vlajkou. Rozhodčí zápasu, samozřejmě Britové, jsou jasně na straně Twistera a „ohýbají“ pravidla, kdykoliv to napomůže britskému šampionovi. Silný a odolný Twister je nakonec poražen díky trpělivosti Ip Mana, jenž změní taktiku a postupně Brita udolá. Po zápase pronese mistr Ip řeč vyzývající ke vzájemnému respektu, které aplauduje i většina Britů v sále.

3. Legenda o Chen Zhenovi na pokračování

Film *Weie Lo Pěst plná hněvu* (1972) odehrávající se v Šanghaji začátkem 20. století je převyprávěním nejoblíbenější verze událostí, které nastaly po náhlé smrti legendárního mistra bojových umění Hua Yuanjia, jenž získal věhlas díky vítězstvím proti ruským zápasníkům a japonským bojovníkům. Na mistrův pohřeb přijíždí shodou okolností i jeden z jeho nejtalentovanějších žáků, impulzivní Chen Zhen (Bruce Lee), který neuvěří oficiálním závěrům o Huově smrti. Z hlediska čínského nacionalismu je zajímavá smuteční řeč, v níž je explicitně vysloveno, že Huo budoval školu v zájmu Číny a studenti musí zůstat připraveni, protože jednou se jim dostane šance sloužit své zemi. Na zmíněnou ceremonii přijdou i Japonci se svým čínským překladatelem a jako „dar“ přinesou ceduli s nápisem *Nemocný muž Asie*, k němuž je Čína přirovnána. I přes snahu vyprovokovat boj zůstanou Huovi žáci z úcty ke svému učiteli, který byl oddán míru, klidní a Japonci bez újmy odchází. Chen se s potupou nesmíří, Japonce sám najde a porazí. Tento incident vyvolá řetězec událostí, které vedou ve výsledku ke zničení dóžda¹³ v Hongkou, ale také k uvědomění Huových studentů, že pouhé nastavování druhé tváře nic nevyřeší.

Japonci a Evropané jsou ve filmu vyobrazeni jako nezpochybnitelná vyšší kasta, jež si je vědoma nadřazenosti nad obyčejnými Číňany, v jejich očích zbabělými stvořeními nižšími než psi. Nejjasněji se to projevilo, když Sikh nepustil Chena do parku, do kterého měli vstup zakázáni Číňané a psi, pokud tedy pes nepatřil Evropanovi. Ve snímku je několikrát zdůrazněno, že Japonci stojí nad zákonem a pokud se jim zachce, tak není problémem nechat kohokoliv zatknout. Naopak pokud se zločinu dopustí Japonec, jako když vtrhli do školy, začali surově bít její obyvatele včetně přítomných žen a pokusili se znesvětit mistrovu svatyni, nedojde k žádnému kroku ze strany oficiálních úřadů. Nepříliš překvapivě se ukázalo, že to byli právě Japonci převlečení za Číňany, kteří otrávil mistra Hua, za což je Chen poměrně krutě zabil a vystavil veřejnosti na oči.

S Japonci spolupracuje i čínský překladatel Wu En (Paul Wei), který se i přes přehlížení a ponižování snaží neustále svým zaměstnavatelům zalíbit a jako jediný Číňan ve filmu nosí oblek. Dalším spolupracovníkem je přítel japonského vůdce Suzukiho Rus

Petrov (Robert Baker), mohutný a na bolest nedbající zápasník. V kantonském dabingu hovoří Petrov pouze anglicky, zajímavostí je, že ho dabuje sám Bruce Lee.¹⁴ Petrov je stejně jako Wu zabit Chenem, který byl samotný na konci zastřelen Evropany a Japonci.¹⁵

V roce 2010 vyšel film *Návrat Chen Zhena* režiséra Wai-Keung Laua, který na Pěst plnou hněvu velmi volně navázal. Chen (Donnie Yen) nezemřel v Šanghaji, ale unikl a začal sloužit společně s dalšími Číňany na západní frontě během 1. světové války. Po návratu do Číny, která zůstala válečnými spojenci ignorována, přijme Chen identitu svého zemřelého spolubojovníka a zapojí se do protijaponských aktivit v Šanghaji, jež je částečně okupována císařskou armádou připravující se na masivní invazi do zbytku země. Chen se zamiluje do zpěvačky Kiki (Shu Qi). Ta je ve skutečnosti jednou z japonských špi-onek podílejících se na přípravě japonského útoku v roce 1937.

Japonci, kteří až na svého velitele nemluví čínsky, jsou zde dobře koordinováni, vypočítaví a nanejvýš efektivní. Jejich krátkodobým cílem je především rozeštvat velitele jednotlivých armád a v ideálním případě je donutit vyhlásit si navzájem válku, aby snížili obranyschopnost země. Původní japonský plán se nezdaří pouze díky tomu, že maskovaný Chen zasáhne a odveze syna generála do bezpečí. Maskovaný bojovník se tím stane hrdinou odboje a jeho důležitým symbolem.

Plukovník Takeshi Chikaraishi (Ryu Kohata) je vypočítavý a krutý velitel japonských sil, který okamžitě tvrdě trestá neposlušnost či nesplnění rozkazu i u vlastních lidí, pokud nejde o jeho bratra. K Chen Zhenovi cítí silnou nenávist, protože zabil plukovníkova otce, toho času vůdce dóžda v Hongkou. Chikaraishi je elitář, Číňany univerzálně nesnáší a pohrdá jimi. Dle jeho názoru jsou čínské zdroje na ně pouze plýtvány. S ledovým klidem vydá rozkaz k popravě určených Číňanů i cizinců a ještě rozhodne nechat zveřejnit jejich seznam, aby zvýšil strach a chaos ve městě. Císařští vojáci bez pochyb krutým způsobem plní vydané rozkazy.

Pokusy čínských obyvatel mobilizovat se jsou komplikovány policií, která má pouze minimální autoritu. Policejní velitel je Brit Vincent (Karl Dominik), jenž svou čínštinu prokládá anglickými a často rasistickými nadávkami. Jeho jedinou starostí není zajištění bezpečí a spravedlnosti, ale získání co největšího množství peněz z úplatků.

14) *IMDB* (2013): *Jing wu men. Did You Know?*, http://www.imdb.com/title/tt0068767/trivia?ref_=tt_trv_trv, 16. 3. 2013.

15) *Pěst plná hněvu nebyla jediným filmem 70. let s touto tematikou. Podobně zobrazoval Japonce i film Hapkido (1972) režiséra Huanga Fenga, který se odehrává v Číně v roce 1937, ve kterém jsou Japonci opět vyobrazeni jako rasističtí násilníci, kteří si chtějí podmanit celou Asii.*

13) *Termín většinou označující místo, kde jsou trénována a praktikována bojová umění pocházející z Japonska.*

Velitel se obává Japonců a ustupuje před nimi, přestože by neměli mít v britském okrsku žádnou moc.

4. Tragické Zrození legendy

Začátek Zrození legendy režírované Woo-ping Yuengem¹⁶ je zasazen do roku 1861, kdy je dle úvodu filmu Čína ohrožována cizími mocnostmi a říše dynastie Čching se pomalu rozpadá, ale lidé stále vzdorují. Hlavní postavou je Su Can (Vincent Zhao), bývalý generál, který si po odchodu z vojska otevřel vlastní školu bojových umění a žije spokojeně se svou rodinou. Idyla je narušena, když se vrací bratr Suovy manželky guvernér Yuan (Andy On), jenž se rozhodl navázat na svého pravého otce a provozovat *Five Venom Fist*¹⁷ – krutý styl kung-fu, jímž Yuanův otec zabíjel nevinné lidi. Kvůli touze po pomstě na Suovi a jeho otci, který zabil otce Yuana a z dobroty srdce vychoval jeho děti jako své vlastní, byl Yuan ochoten jít tak daleko, že postupně ničil své tělo trénováním *Five Venom Fist*, což zahrnovalo nechávat se opakovaně vystavovat jedu hadů a štírů. Yuan zašel ještě dál, když si na své tělo nechal přikovat kovové pláty, aby se stal neporazitelným. Fanatická nenávisť a závist dožene Yuana k zavraždění svého adoptivního otce a ke snaze zavraždit i Sua, jenž ale se svou ženou unikne. Yuana charakterizuje především jeho krutost, díky níž neváhá zabíjet a mrzačit vlastní vojáky, v kombinaci s fanatickou oddaností vlastní rodině, což vede k rozhodnutí nechat pohřbit svou sestru zaživa v lese – když ji nemůže mít pro sebe jen on, tak ji nebude mít nikdo.

Poté, co nedokáže svou manželku zachránit včas, Su propadá alkoholismu a odmítá se starat sám o sebe, proto o něj pečuje jeho malý syn. Společně se dostanou k rusko-čínským hranicím do provincie Heilongjiang, kde se pořádají kruté zápasy mezi Evropany a Číňany. V tuto chvíli film změní ladění a znovu se objevuje nacionalistické zaměření filmu, které bylo do té doby přítomné pouze v několika málo větech v úvodu.

Proti Číňanům bojují mohutní evropští zápasníci (viz postavu Petrova z *Pěsti plné hněvu*), proti kterým rychlí a hbití čínští bojovníci nemohou zvítězit. Krutí a fyzicky velice silní Evropané ze zábavy ubíjejí své oponenty k smrti, i když se vzdají, pokud je tedy neshodí z arény, pod kterou jsou drženi hladoví tygři. Těmto praktikám se rozhodne učinit přítrž předseda asociace bojových sportů Ma (Xiaodong Guo), který osobně zná Sua z armády. Protože Evropané nehodlají svůj výnosný byznys opustit, tak musí být vše vyřešeno zápasem ve „volném stylu“, což je eufemismus pro neexistenci jakýchkoliv pravidel. Vůdcem Evropanů je anglicky mluvící Anthony, jehož hraje legenda amerického kung-fu filmu

David Carradine. Luxusně oblečený Anthony nezapomene před zápasem připomenout svým svěřencům vysokou odměnu a také aby „zlomili tomu Číňanovi vaz“.

Ma nedokáže nad ruským zápasníkem Molotovem (Conan Stevens) zvítězit, ale díky zásahu Suova syna přežije. Poté, co zaslechne, že je jeho syn v nebezpečí do zápasu zasáhne i Su, který mezitím objevil filozofii Opilé pěsti a Molotova skolí jednou ranou. Anthony se rozzuří a vyše do boje všechny své svěřence, a když se situace nevyvíjí správným způsobem, tak neváhá podat svému zápasníkovi drogy, aby necítil bolest. Anthonyho pokusy nejsou nic platné proti Suovi, jenž znovu nalezl vnitřní klid a nakonec zůstal posledním stojícím mužem v aréně, čímž vyhnal Evropany a nastoupil na cestu hledání pravdy pomocí Opilé pěsti.

5. Závěr

Hledání prvků oficiálního nacionalismu ve snímcích určených pro masovou spotřebu naráží na několik problémů vyplývajících ze samotného charakteru mainstreamových akčních filmů. Využitelnost Hays Griesova (2004: 48) rozdělení na narativy vítězů a obětí je zde velice omezená, protože akční filmy budou vždy zaměřeny na hrdiny. Narativ obětí je ale stále přítomen, i když v mnohem menší míře a projevuje se především v zobrazování imperialistů a jejich přísluhovačů jako původu všeho špatného, co se právě děje. Nejjasněji se narativ obětí vyskytuje v *Návratu Chen Zhena*, ve kterém jsou japonské manipulace primárním důvodem nejednotnosti čínského lidu.

Zarážející je míra stereotypů a zjednodušení, která je použita u záporných postav. Zatímco je určitá úroveň schematizace postav v akčních filmech běžná, tak v případě představovaných filmů dosahuje úrovně komiksů či filmů nejlevnější kategorie. Zatímco „většina filmových postav kombinuje pozitivní a negativní znaky“ (Giannetti 2001, 415–416), záporné postavy ve všech zmíněných filmech jsou vyobrazeny ploše a pouze negativně. U žádného antagonisty nenajdeme pochyby či konflikt hodnot. Záporné postavy jsou efektivně dehumanizovány a prezentovány jako z podstaty zlé a zdroj všeho špatného. Pozorného diváka až zarazí, jak málo se při sledování dozví o antagonistech snímků. V rámci zjednodušování a dehumanizace nevíme o postavách prakticky nic s výjimkou toho, že jsou krutí, chamtiví vojáci a netolerantní imperialisté z Japonska, nebo Evropy, kteří dorazili s cílem vykořisťovat oslabenou Čínu. Jedinou malou výjimkou je generál Miura z prvního *Ip Mana*, v němž vítězí osobní čest před zájmy císařství, ale to z něj nedělá divácky přitažlivější postavu.

Ač jsou představené snímky situovány v odlišných časových obdobích, dokážeme u všech najít v určité míře společné znaky, jak již bylo naznačeno výše. U všech snímků je silně zdůrazněna odlišnost Japonců a Evropanů od Číňanů, což je vidět na první pohled ve způsobu oblékání a slyšet přinejmenším ve velice častém používání angličtiny, resp. japonštiny jednotlivými antagonisty. Způsob oblékání nejvíce vystupuje u Číňanů spolupracujících s cizinci, u kterých je nošením vždy dokonale upraveného a čistého „západního“ oblečení zvýrazněno jejich vzdalování se od tradičních a v kontextu snímků

16) Woo-ping Yuen je znám především jako režisér legendárního hongkongského filmu *Mistrův syn* (v angličtině *Drunken Master*), který proslavil Jackieho Chana.

17) Česky lze termín vyjádřit poměrně kostrbatě jako „Pěst pěti jedů“, proto byl ponechán v angličtině. Název stylu bude nejspíš odkazem na vlivný snímek *Pět zbraní*, který v angličtině vyšel pod názvem *Five Deadly Venoms*.

samozřejmě správných hodnot. Ve všech případech je dále přítomen silný ekonomický motiv chování aktérů. Záporným postavám v *Ip Manovi 2* a *Zrození legendy* jde hlavně o osobní zisk, v ostatních snímcích je poměrně jasně připomínáno, že imperialistům jde o využívání bohatých čínských zdrojů, kterými by posílili vlastní rozvoj. Touha po získání čínských zdrojů je kombinována s pocitem nadřazenosti a rasismem, jenž automaticky degraduje všechny Číňany a jejich kulturu, jejímž projevem jsou i bojová umění. Často se vyskytujícím motivem je u nepřátelských sil i povýšenost velitelů dokonce nad vlastními vojáky (resp. obdoba tohoto vztahu ve *Zrození legendy* u Anthonyho a jeho zápasníků), kteří jsou pouze postradatelným prostředkem k dosažení cíle. Univerzálně krutí, vykořisťující a elitářští nepřátelé jsou v přímém kontrastu s čínskými hrdiny vyznačující se často solidaritou, smyslem pro povinnost a schopností sebeobětování. Vše bývá dovršeno nezájmem nebo neschopností oficiálních úřadů situaci zabránit z důvodu strachu z reakce imperialistů nebo přímé cizí kontroly. Opakujícím se motivem je nejednotnost Číny a jejích obyvatel, kteří by měli v případě sjednocení neuvěřitelnou moc. Navzdory na první pohled bezvýchodným situacím, porážkám, ponižením a snahám vnutit čínskému lidu podřízené postavení, jsou na konci Číňané vítězi jak fyzicky, tak často i morálně nad údajně civilizovanějšími lidmi. Vítězstvím je završen boj proti na první pohled rozeznatelnému cizímu elementu, který je, jak je výše zmíněno, nápadně zveličován. Zdůrazňování hodnotové, kulturní, ale i fyzické odlišnosti vzhledem k hrdinům slouží k potvrzení vlastní „čínské“ identity a s ní spojených kvalit, jež je hodno napodobovat.

Ačkoliv jeden z předních badatelů věnující se vnímání Století národního ponížení William Callahan správně tvrdí, že je příliš zjednodušující přemýšlet v rámci kauzálního řetězce porážka – ponížení – pomsta, protože se tím vytváří „statické a deterministické představy o historii a identitě, které jednoduše propadají orientalistickým stereotypům“ (Callahan 2004a, 203), tak čínské filmy zjednodušují historii právě na tento postup a stereotypy převádějí na druhou stranu. Výše popsany způsob zobrazování nepřátel podporuje myšlenku historické křivdy a stoletého ponižování ze strany cizích mocností. Důraz na pomyslnou nadřazenost Evropanů a Japonců tvoří kontrast s jejich ryze barbarským chováním a naopak solidaritou a civilizovaností obyčejných Číňanů, kterým vítězství právoplatně náleží, o čemž schéma soudobých čínských kung-fu filmů nedovoluje pochybovat. Vyobrazování Japonců a Evropanů jako ze své podstaty špatných a zlých vyvolává znepokojení i v zahraničí (viz např. Torres 2013), ale tento trend se možná v nejbližší době obrátí z důvodu potřeby samotných čínských diváků. Alexandr Nasr zmiňuje bývalého ředitele čínské státní televize Juna Xia, jenž si postěžoval v příspěvku na čínské období sociální sítě Twitter na nedostatek kreativity v čínském televizním průmyslu a v odpovědích na tento komentář vyjadřovali uživatelé podobné názory (Nasr 2013). Čínští diváci a poslední dobou i producenti vystupují proti nereálnosti¹⁸ a přílišné ideologičnosti především protijaponských vá-

lečných filmů, které ale jsou politicky průchodné a široce sledované (Kao 2013). V současné době nelze určit, jestli převáží nesouhlasné názory na nekritické demonizování nepřátel a dojde k obratu v jejich zobrazování, ale pokud zůstane státní podpora a sledovanost na současné úrovni, tak pravděpodobnost není příliš vysoká.

Použité zdroje

Literatura

- CALLAHAN, William A. (2004a): National Insecurities: Humiliation, Salvation and Chinese Nationalism. *Alternatives*, roč. 29, č. 2, s. 199–218.
- CALLAHAN, William A. (2004b): *Historical Legacies and Non/Traditional Security: Commemorating National Humiliation Day in China* (<https://www.dur.ac.uk/resources/china.studies/Commemorating%20National%20Humiliation%20Day%20in%20China.pdf>, 10. 4. 2013).
- CALLAHAN, William A. (2006): History, Identity and Security. Producing and Consuming Nationalism in China. *Critical Asian Studies*, roč. 38, č. 2, s. 179–208.
- CELLI, Carlo (2011): *National Identity in Global Cinema. How Movies Explain the World*. New York: Palgrave Macmillan.
- ERIKSEN, Thomas Hylland (2007): *Antropologie multikulturních společností. Rozumět identitě*. Praha: Triton.
- GIANNETTI, Louis (2001): *Understanding Movies*. 9th Edition. New Jersey: Prentice Hall.
- GRANT, Barry Keith (2007): *Film Genre. From Iconography to Ideology*. New York: Wallflower.
- GUO, Yingjie (2003): *Cultural Nationalism in Contemporary China. The Search for National Identity under Reform*. New York: RoutledgeCurzon.
- HAYS GRIES, Peter (2001): Tears of Rage: Chinese Nationalist Reactions to the Belgrade Embassy Bombing. *The China Journal*, roč. 46, s. 25–43.
- HAYS GRIES, Peter (2004): *China's New Nationalism. Pride, Politics and Diplomacy*. Berkeley: University of California Press.
- CHANG, Maria Hsia (2001): *Return of the Dragon. China's Wounded Nationalism*. Oxford: Westview Press.
- KAO, Ernest (2013): *State broadcaster CCTV slams anti-Japanese war dramas* (<http://www.scmp.com/news/china/article/1212279/state-broadcaster-cctv-slams-anti-japanese-war-dramas>, 16. 3. 2013).
- KAUFMAN, Alison Adcock (2009): The „Century of Humiliation,” Then and Now: Chinese Perception of the International Order. *Pacific Focus*, roč. 25, č. 1, s. 1–33.
- LI, Siu Leung (2006): Kung Fu: Negotiating Nationalism and Modernity. In: Eleftheriotis, Dimitris a Needham, Gary: *Asian Cinemas: A Reader and Guide*. Honolulu: University of Hawai'i Press, s. 100–125.
- MERTL, Jiří (2009): Tři „ideální“ modely propagandy. In: Rosůlek, Přemysl a kol.: *Média a politika. Vybrané problémy*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, s. 50–83.
- NASR, Alexander (2013): *Former China State TV Director Bemoans Anti-Japanese Propaganda: "Where's the Creativity?"* (<http://www.tealeafnation.com/2013/01/former-china-state-tv-director-bemoans-anti-japanese-propaganda-where-the-creativity/>, 16. 3. 2013).
- ORWELL, George (2009): *1984*. Praha: Levné knihy.
- REILLY, James (2011): Remember History, Not Hatred: Collective Remembrance of China's War of Resistance to Japan. *Modern Asian Studies*, roč. 45, č. 2, s. 463–490.

vojáka vedví holou rukou, nebo kde čínský voják zničí stíhací letoun pomocí ručního granátu (Kao 2013), jsou přinejmenším rozporuplné vzhledem k realitě.

18) Nutno podotknout, že scény, ve kterých vesničan jednou ranou rozpůlí japonského

ROLLINS, Peter C. (2003): Introduction. In: Rollins, Peter C. (ed.): *The Columbia Companion to American History on Film. How the Movies Have Portrayed the American Past*. New York: Columbia University Press, s. XI–XXI.

SHEN, Simon (2007): *Redefining Nationalism In Modern China. Sino-American Relations and the Emergence of Chinese Public Opinion in the 21st Century*. New York: Palgrave Macmillan.

TEO, Stephen (2009): *Chinese Martial Arts Cinema. The Wuxia Tradition*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

TORRES, Ida (2013): *Anti-Japanese films and TV dramas on the rise in China* (<http://japandailypress.com/anti-japanese-films-and-tv-dramas-on-the-rise-in-china-2025486>, 16. 3. 2013).

VEG, Sebastian (2007): Eliminating Disharmony: Recent Examples of Censorship in Chinese Writing and Cinema. *China Perspectives*, roč. 17, č. 3, s. 66–72.

WANG, Zheng (2008): National Humiliation, History Education and the Politics of Historical Memory: Patriotic Education Campaign in China. *International Studies Quarterly*, roč. 52, č. 4, s. 783–806.

WANG, Zheng (2012): *Never Forget National Humiliation. Historical Memory in Chinese Politics and Foreign Relations*. New York: Columbia University Press.

WEATHERLEY, Robert (2006): *Politics in China since 1949: Legitimising Authoritarian Rule*. London: Routledge.

WOLIN, Sheldon S. (2008): *Democracy Incorporated. Managed Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism*. Princeton: Princeton University Press.

WONG, Edward (2011): *Chinese Director's Path From Rebel to Insider* (<http://www.nytimes.com/2011/08/14/world/asia/14filmmaker.html?pagewanted=1>, 25. 3. 2013).

ZHAO, Suisheng (1998): A State-Led Nationalism: The Patriotic Education Campaign in Post-Tiananmen China. *Communist and Post-Communist Studies*, roč. 31, č. 3, s. 287–302.

Prameny

HAPKIDO (1972): Režie Feng Huang.

IP MAN (2008): Režie Wilson Yip.

IP MAN 2 (2010): Režie Wilson Yip.

NÁVRAT CHEN ZHENA (2010): Režie Wai-Keung Lau.

PĚST PLNÁ HNĚVU (1972): Režie Wei Lo.

ZROZENÍ LEGENDY (2010): Režie Woo-ping Yuen.

Internetové zdroje

BOX OFFICE MOJO (2008): *Ip Man*, http://boxofficemojo.com/movies/intl/?id=_fIPMANo1, 16. 3. 2013.

IMDB (2008): *Awards fo Yip Man*, http://www.imdb.com/title/tt1220719/awards?ref_=tt_awd, 16. 3. 2013.

IMDB (2013): *Jing wu men. Did You Know?*, http://www.imdb.com/title/tt0068767/trivia?ref_=tt_trv_trv, 16. 3. 2013.

THE ECONOMIST (2012): *Protests, real and fake. Of useful idiots and true believers*, <http://www.economist.com/blogs/analects/2012/09/protests-real-and-fake>, 17. 3. 2013.

WILDGROUNDS (2008): *Ip Man: Censored in China?*, <http://www.wildgrounds.com/2008/12/23/ip-man-censored-in-china/>, 26. 3. 2013.

Summary

This presented paper entitled Creators of National Humiliation: the depiction of enemies in contemporary Chinese kung-fu films deals with the interpretation of Chinese history during the "Century of Humiliation" (roughly 1840 – 1950) by studying the depictions of enemies in the contemporary kung-fu film genre. In historiography, this Century of Humiliation has long been a central theme, as stories including this era are a frequent subject of not only historical

dramas, but action films centered on martial arts, the massive popularity of which in the Czech Republic and abroad has gained an extensive viewing audience. The main argument of this paper states that the strongly stereotypical depiction of enemies of China from "the West", which includes even Japan, leads to the support of an official stream of nationalism. According to the conclusions reached from the kung-fu films in study, this ideology is implicitly present, and does not allow the viewer of these films to doubt the good in them, which should watched and understood; nor does it allow the viewer to ignore the bad, which is to be condemned and rightfully punished.

This paper is based on the assumption that films are an effective ideological tool that can aid in instilling in the viewer preferred attitudes and norms of behavior. In the Chinese context, scenes including martial arts are especially appropriate for this paper, as kung-fu not only enjoys a high-level of popularity, but is also presented as an ancient and specifically Chinese form of combat with a strongly moral element and superior quality over other martial-art styles. The award winning film Crouching Tiger, Hidden Dragon, directed by Ang Lee, caused a huge level of contemporary attention to be paid to the genre, followed by the Chinese film Hero (2002), which is permeated by a strong level of nationalism (Teo 2009). For the means of this paper, a corpus of five works has been chosen for analysis. The first and very exceptional work that was chosen is Fist of Fury, filmed in 1972. This film was chosen both for its cult status and due to the many similarities it shares with more contemporary works in terms of its depiction of enemies. Its main difference, however, is the motif of the protagonist's punishment at the end of the film, which is not seen in subsequent examples. The following four films chosen came out between 2008 and 2010 and were high-budget projects aimed at cinema distribution. These films take place in the aforementioned era and at the same time have become successful also outside of China. These films are Ip Man (2008), Ip Man 2 (2010), Return of Chen Zhen (2010), and the last film, True Legend (2010).

The practical analysis of these sources has shown a number of significant similarities that can be seen in the depiction of enemies in contemporary kung-fu films. In addition to a very strong schematization and stereotyping of antagonists, it is evident that these films portray a strong dehumanization of these enemies by denying any of their deeper contexts and reducing them to a pure form of evil that has invaded China with the intent of destroying it and exploiting its population. The only negative character that to a certain degree defies this characterization is General Miura from the first Ip Man film, whose internal conflict can be seen between his loyalty to Japan and his personal aristocratic honor, which finally wins out. Elements of racism and elitism are practically universal among western antagonists, who are placed in contrast with Chinese brotherhood, solidarity and the faculty of self-sacrifice for the Chinese nation. The economic motives of western characters are emphasized, as they are often presented in the films as exploiters yearning to profit from China's riches. All studied films share the practically identical plot themes of defeat, humiliation and consequent, justified revenge, which in the end brings not only physical, but moral triumph over China's enemies, all supported by strong, state-supported nationalism.

Lada Hazaiová

Povstávání z popela: mexická kulturní identita v proměnách času

„Zatímco se změny ženou po povrchu, zůstávají hlubší úrovně stále a kultura znovu jako Fénix povstává ze svého popela“ (Geert Hofstede).

Abstract

This paper discusses the phenomenon of Mexican cultural identity and the transformation of their concepts in the last hundred years, and theoretically defines postulates that form the basis for further research in the internal grant project (UEP). After providing a brief outline of the historical evolution of Mexican cultural development, the text analyses some partial views of various Mexican intellectuals, essayists and novelists (A. Reyes, J. Vasconcelos, O. Paz, C. Fuentes, C. Monsiváis) who attempt to reflect the complicated nature of Mexican identity, which has been the subject of permanent interest since the emergence of an independent state in the 19th century. The aim of the text is primarily to approximate the Czech public process of complex cultural layering, which is a source of enriching diversity and problematic inconsistencies as the background for transforming the world in the context of current globalization efforts.

1) Tato studie vznikla v rámci grantu IGA VŠE číslo 16/2013 (IG 208013) Interkulturní dimenze v podnikové kultuře nadnárodních firem – komparativní studie románských kultur v domácím a českém prostředí, jehož je autorka příspěvku spoluřešitelem.

Key words: Mexican cultural identity, multiculturalism, Mexican essay, Alfonso Reyes, José Vasconcelos, Octavio Paz, Carlos Fuentes, Carlos Monsiváis

1. Nástin problematiky

Téma kulturní identity bylo a do jisté míry stále je pro Hispánskou Ameriku příznačné a vyplývá z potkávání a míšení mnoha kulturních tradic a jejich vzájemného vztahu, a to zvláště kultury indiánské a španělské. Vztah mezi nimi je navíc komplikován ještě multi-kulturní povahou samotné španělské kulturní tradice, v níž se mísí kultura křesťanská, muslimská a židovská. Nelze opomenout ani silný vliv severoamerické kultury i dalších evropských zemí, například Francie, který také výrazně zasáhl do formování hispano-americké identity. Otázka „Kdo jsme?“ se začala ozývat už v průběhu 16. století, i když na síle nabrala především v 19. století, kdy si původní španělské kolonie vybojovaly nezávislost a začaly budovat samostatné republiky.

Problematika svébytnosti jednotlivých hispanoamerických národů však z logických důvodů kráčí ruku v ruce s otázkou kulturní jednoty celé Hispanoameriky. Mnoho myslitelů tak v úvahách o národní svébytnosti nezřídka uvažuje v měřítku Hispánské Ameriky. Vědomí a akcentování této jednoty souvisí především se sdílenou koloniální historií i totožným jazykem, což ve světě nemá obdob.

Vztah ke španělskému kulturnímu dědictví prošel různými fázemi. Těsně po získání nezávislosti lze postoj vůči Španělsku a španělské tradici v Mexiku i Hispánské Americe shrnout do neutrálního přijetí španělského odkazu. Už v polovině 19. století však ve společnosti převládalo jeho kategorické odmítnutí a myslitelé, politici i umělci byli naladěni spíše protišpanělsky, přičemž se snažili hledat vzory v jiných kulturách (francouzské a severoamerické). Teprve na konci 19. století se generace modernistů obrátila zpět k sobě a rovněž i ke španělské matce. K pozitivnímu vnímání společné historie přispěla i španělsko-americká válka, při níž Španělsko utrpělo porážku a přišlo i o poslední kolonie. Také intelektuálové prvních dekád 20. století chápali španělskou tradici kladně, někdy dokonce až s nadšením. Po 2. světové válce toto téma znovu stalo více méně neutrálním.

Podobně dichotomický byl i vztah k indiánské tradici a uznání její kontinuity v mexické kulturní svébytnosti. Přístup k materiální i duchovní kultuře původních předkolumbovských civilizací byl problematický v podstatě od conquisty jako takové. Vždyť i sám Cortés a další conquistadoři (Bernal Díaz del Castillo, Andrés de Tapia) popisovali nádhernou architekturu Tenochtitlánu a podívovali se nad složitým společenským, právním i vojenským systémem Aztéků.² Také první misionáři, zvláště františkáni (Andrés de

Olmos, Toribio Motolinía, Bernardino de Sahagún, Juan de Torquemada)³ nebo domini-káni (Diego Durán), se pokoušeli shromáždit nemateriální projevy kulturního života indiánů a díky nim se podařilo zachovat množství dat osvětlujících jejich myšlenkový svět, znalosti a vědění i pojmání různých aspektů lidského i posmrtného života. Tato data mniši získávali jednak od četných indiánských informátorů, kteří prožili dostatečnou část života v období před příchodem Španělů a mohli tudíž podat hodnověrné a především zasvěcené svědectví o nahuaské kultuře, nebo na základě vlastního pozorování, poznávání a zkušeností. V 17. století se začali o předkolumbovskou indiánskou minulost zajímat také kreolové, tedy potomci Španělů zrození v Novém světě, neboť si vědomě i podvědomě začali klást otázku vlastní totožnosti.⁴ Sbírali rukopisy vzdělaných indiánů a mesticů, kteří ovládali španělštinu i jazyk nahuatl (například Fernando de Alvarado Tezozómoc, vnuk vládce Moctezumy, Fernando de Alva Ixtlilxóchitl nebo Domingo Chimalpahín), rozmnožovali je, studovali a psali vlastní verze indiánské historie Mexika. Zájem o ni pokračoval i v 18. století, kdy vznikla dvě zásadní – kuriózně stejnojmenná – díla: *Dějiny starého Mexika* (*Historia antigua de México*, vyd. až r. 1836), které napsal Mariano Veytia, a *Storia antica del Messico* (1780–1781, vyšla nejprve v Itálii), jehož autorem byl jezuita Francisco J. Clavijero. Největší zaujetí předkolumbovskými civilizacemi se však probouzí v 19. století po vyhlášení nezávislosti Mexika.⁵ K hlubšímu poznání historie přispěly i objevy z archeologických nalezišť, přesto ještě na počátku 20. století převládalo uvažování o indiánských civilizacích spíše jako o okrajové, ne-li mrtvé minulosti, nikoli jako o nedílné součásti národní svébytnosti.

Obraz Mexika jako multikulturní země, v níž se se stejnou silou mísí indiánská a španělská kulturní tradice, se naplno upevnil až hluboko ve 20. století. O zásadní změnu ve vnímání hodnoty indiánské kultury se v 50. letech 20. století zasloužil historik Ángel María Garibay, který zasvětil svůj život neúnavnému shromažďování původních indiánských textů a jejich překládání z jazyka nahuatl. Podle Garibaye bylo povědomí mexické společnosti o vysoké úrovni myšlenkového světa předhispánských kultur

3) Podrobněji ke kronikám františkánů např. Baudot (1983). Vzhledem k tomu, že předmětem studie ani její první části není podrobný rozbor všech zmíněných kronik a dalších děl vznikajících od 16. století, ale spíše obecný přehled, vycházející z různých zdrojů a shrnující nejznámější jména, příp. některá jejich nejvýznamnější díla a stručné okolnosti jejich vzniku, nejsou autoři ani díla součástí bibliografie. Totéž platí i pro další přehledové části článku.

4) Viz Lafaye 1974.

5) Viz Carlos María de Bustamante (který mimo jiné vydal monumentální dílo *Historia general de las cosas de la Nueva España* Bernardina de Sahagún, v němž mluví o indiánech jako o „našich předcích“), José F. Ramírez, Manuel Orozco y Berra, Alfredo Chavero, Francisco del Paso y Troncoso ad.

2) Viz Cortés, Hernán: *Cartas de relación*; Díaz del Castillo, Bernal: *Historia verdadera de la conquista de la Nueva España*; Tapia, Andrés de: *Relación de algunas cosas de las que acaecieron al muy ilustre señor don Hernando Cortés, Marqués del Valle, desde que se determinó ir a descubrir tierra en la Tierra Firme del Mar Océano*.

zanedbatelné, a tudíž ostudné. Důvody spatřoval v neznalosti, v iracionálním pohrdání a také v neschopnosti lidí, v jejichž žilách byla většinou alespoň trocha indiánské krve, propojit obdivuhodné a obdivované pozůstatky hmotné kultury – pyramidy, sochy, stély, ozdoby, rituální nástroje – s uznáním, že i indiáni byli schopnosti logické úvahy a vyjádření emocí: „*Na tomto poli se však dávným předkům takové schopnosti bud'upírají, nebo se tvrdí, že nemůžeme vědět, jak mysleli, co cítili, jaké ideály vedly jejich činy a po tisíciletí rozkvětu jejich kultury určovaly jejich směřování ve světě.*“⁶ V roce 1940 vydal pod názvem *Klíč k nahuatl* (*Llave de náhuatl*) soubor hrstky Sahagúnem sebraných původních textů a v letech 1953 a 1954 představil své dva svazky *Dějiny nahuaské slovesnosti* (*Historia de la literatura Náhuatl*), které objevily světu existenci původních literárních děl v jazyce nahuatl a staly se výchozím bodem novodobých výzkumů slovesnosti Nahuů. V Garibayových šlépějích se úspěšně vydal i jeho žák Miguel León-Portilla, který se studiem pramenů, „v nichž nalezneme názory indiánů vyjádřené jejich vlastním jazykem jimi samými“,⁷ pokusil prokázat existenci filozofie Nahuů. V roce 1956 vydal svou doktorskou práci *Aztécká filozofie* (*Filosofía náhuatl*), která je dodnes cenným zdrojem studia kultur starých Mexičanů. Pokud jde o současný stav, sám León-Portilla nedávno uvedl, že situace se v mnoha ohledech zlepšila, ale „zvláště indiánské obyvatelstvo setrvává v marginalizovaném postavení. [...] Se svými studenty usilují o to, aby se v Mexiku dostalo plného uznání indiánským kulturám, aby se věnovala pozornost požadavkům o patřičná práva několika milionů indiánů, kteří zde žijí, aby se indiáni mohli důstojně účastnit politického i ekonomického života Mexika. Myslím si, že všichni, kdo žijí v Mexiku, včetně těch, co se tu nenarodili, ale žili tu mnoho let, se ve skutečnosti cítí být Mexičany.“⁸

Vzhledem ke složitosti procesu formování mexické kulturní identity i proměnlivosti představ o ní jsme vybrali pouze pět různorodých myšlenkových konceptů, které mají toto formování přiblížit. Avšak s ohledem na komplexnost děl jednotlivých zvolených autorů i omezeného prostoru studie jsme byli nuceni soustředit se jen na některá základní témata a ostatní ponechat stranou.⁹

2. Patero podob Fénixe

2.1. Alfonso Reyes a harmonický výhled ze slonovinové věže

Alfonso Reyes (1889-1959) byl významný filozof, esejista, básník, filolog i pedagog a působil rovněž v diplomatických službách a velkou část života strávil v dalších zemích

Hispanické Ameriky. I proto možná cítil jejich sepětí s rodnou zemí tak silně. V posledních letech života, v ústraní svého domu v Cuernavace, se věnoval především studiu antiky, jejímž byl celoživotním nadšeným obdivovatelem.

Pokud jde o formování národní identity, byl Reyes velkým kritikem pozitivismu a bezhlavé aplikace cizích modelů a šablon, čímž se ideologicky rozešel s pozitivismem, a proto apeloval na návrat k sobě, k „autochtonnímu“, neboť teprve tehdy, až národ objeví bohatství v sobě samém a vrátí se ke své podstatě, může nastoupit cestu ke skutečné politické a kulturní nezávislosti: „*Myšlenky importované z Francie a Spojených států jsou velkým vzorem pro všechny, dokonce i pro ty, kteří jim nerozumějí. Nadarmo otec Servando Teresa de Mier předpovídal vlasti, že bude-li chtít přijmout normy, jež jsou cizí její svébytnosti a historii, zle se jí povede.*“¹⁰ Tím „autochtonním“ byla jednak příroda a její bohatství, a pak také kulturní tradice. Podle Reyese však bylo povědomí o vlastní kultuře v Mexiku malé, proto jednou z podmínek poznání sebe sama měla být nová, na míru ušitá vzdělávací politika aplikovaná na všech úrovních školství a zajištění kvalitní výuky, která se bude snažit o zlepšení znalosti vlastní historie, úspěchů dosažených v jednotlivých vědeckých disciplínách, vlastní kultury a umění a o jejich utužení.

V otázce koexistence různých kultur se Reyes přikláníl k harmonizujícímu pojetí zdůrazňujícímu jejich souzvuk. Za základ mexické i hispanoamerické kulturní svébytnosti považoval římskou tradici, ležící v základech celé západní civilizace, která se nejvýrazněji prosadila právě v románských zemích. Zprostředkovatelem latinské kultury bylo Španělsko, jehož roli v Hispanické Americe Reyes považoval za téměř misijnářskou. Například v eseji *Mexiko v kostce* (*México en una nuez*, 1930) říká, že původní americké kultury prošly zcela odlišným vývojem, než ty evropské a jejich odlišná kulturní úroveň byla jedním z důvodů, proč nemohly – morálně ani fyzicky – vzdorovat španělským dobyvatelům. Přítomnost španělské tradice Reyes chápal jako prospěšnou i ve vztahu k indiánům, neboť Španěle se ujali apoštolské role christianizace a církev vystupovala na ochranu práv indiánů. Případnou námitku na chování encomenderos už předem vyvrací tvrzením, že mexičtí caudillové z prvních dob nezávislosti se k indiánům chovali stejně špatně jako španělští encomenderos.¹¹ Ve své vizi prospěšnosti Španělska pro Mexiko potažmo celou Hispanickou Ameriku dokonce došel k závěru, že právě Španělsko umožnilo vznik svobodných národů: „[...] *Španělsko nikdy nemělo dost sil, aby udrželo svou koloniální říši; [...] a místo, aby zde vytvořilo ony velké továrny, jež*

6) Garibay 2002, 11.

7) León-Portilla 2002, 21.

8) León-Portilla 2010, 111.

9) Pro potřeby této studie jsme záměrně vybrali jen omezený počet zásadních či názorově reprezentativních esejů a děl toho kterého autora. Jiná, jakkoli monumentální, jsme navzdory jejich znalosti úmyslně nezmiňovali ani necitovali.

10) „*México en una nuez*“ (1930), Reyes 1968, 40. Citační poznámka: pro lepší orientaci budou dílčí eseje jednotlivých autorů uváděny v následujícím formátu: Název eseje, rok jeho prvního vydání (u prvního odkazu), liší-li se od roku publikace zde citovaného souboru, a odkaz na vydání využívané pro potřeby této studie.

11) „*Moctezuma y la «Eneida mexicana»*“, Reyes 1991, 21.

v 19. století zakládala ostatní impéria, vytvořilo národy natolik schopné vlastní existence, že se dokázaly vytrhnout zpod mateřské kurately.¹²

V Reyesově nahlížení původních kultur je zřetelný evropský úhel pohledu. Můžeme ho vidět kupříkladu v eseji *Vidina Anáhuacu* (*Visión de Anáhuac*, 1917) při popisu města Tenochtitlán: hlavní město je nahlíženo Evropanem, křesťanem a dobyvatelem, který vidí dosud neviděné a nevidané a logicky vše nahlíží vlastním kulturním kódem. Popis města je harmonický, prýští z něho radost, nadšení, okouzlení, harmonie, a čtenář téměř vidí pitoreskní prostředí, o němž čte. Letmá zmínka o lebkách v chrámu proto působí jako mrazivý závan větru: „Ale vystavené lebky a hrůzná svědectví o obětech křesťanského vojáka brzy odradí [...]”.¹³ Hned nato se Reyesův voják vrací na slunce, do hřmotu tržiště a uliček, a pokračuje popisem zvyků panovníka Moctezumy, jeho obydlí a paláců a zmiňuje všudypřítomnost přírody v běžném, každodenním životě i náboženství a umění indiánů. Reyes obdivoval estetické citění původních kultur, které podle něho bylo výjimečné, a uznával sílu jeho projevu, ale míra civilizovanosti se podle něho odvíjela od morálních hodnot.¹⁴ I proto se uznání indiánské tradice jako součásti vlastní minulosti bránil, neboť to by znamenalo se s jejich zvyky, hodnotami a světonázorem ztotožnit, což Reyes a priori odmítal: „Nemáme žádnou představu o morálních hodnotách předkolumbovského světa, jen částečnou vizi, získanou díky zvědavosti a archeologii: absolutní minulost. [...] A dokud tyto zvyky nepřijmeme za své – ani postoj k životu, který implikují – nesmíme balamutit ani zneklidňovat lid škodlivými povídkami: mexický duch má barvu latinských vod, kterou, když dospěly až k nám, dostaly během tří stovek let, kdy omývaly naši červenou hlínu.”¹⁵ Reyesův postoj vůči indiánské minulosti se jeví jako tendenční a účelový, neboť vyjímá jen dílčí aspekty z kontextu celé kultury a hodnotí (či spíše odsuzuje) je prostřednictvím evropského hodnotového měřítko a kulturních kódů.

Jak bylo již řečeno, Reyesovým modelem mexické potažmo hispanoamerické kultury bylo harmonické splývání tradic v „tavicím kotli“ dějin, v němž minulost a přítomnost jsou jako spojené nádoby a poznání vlastního já je možné prostřednictvím sestupu do hluboko uložených studní kolektivního podvědomí, „kde každý člověk je roubem předků a kde jsme všichni vědomě připoutáni ke stejnému kmeni, aniž ztrácíme svou individualitu.”¹⁶ Tak i mexická identita byla zformována příchozí latinsko-španělskou kulturní tradicí, jež harmonicky pojala dávné civilizace indiánské a Mexiko se tak stalo „stálým udržovatelem latinského ducha”¹⁷ i s jeho kulturními a morálními hodnotami a přístupem k životu

a smrti. Tímto cyklickým pojetím uplývání času, stojícím v opozici k lineárnímu plynutí, Reyes navazuje na teorii Gianbattisty Vica (1688–1774). Nicméně všudypřítomná minulost a kulturní pluralita nejsou jen pouhým charakteristickým rysem Mexika a Hispánské Ameriky, nýbrž představují jakousi rezervu lidskosti a tím i budoucí naději pro celou západní civilizaci, k níž ta hispanoamerická neodmyslitelně patří. Tuto idealistickou až mesianistickou roli Hispanoameriky Reyes vyjadřuje v díle *Ultima Tule* (1942). A ačkoli Amerika vstoupila do světových dějin pozdě a její historická hodnota je zatím malá, jak Reyes soudí, čímž zcela zřetelně odkazuje k evropské filozofické tradici (Herder, Hegel), právě tuto její historickou „zpožděnost” (ve smyslu časovém, nikoli primárně evolučním) považuje za konkurenční výhodu, protože je dosud „svěží a plná sil”.¹⁸ Šťastná budoucnost spočívá v kontinuitě latinské rasy, která kdysi přivedla lid od pohanství ke křesťanství a nyní, ve 20. století, dokáže dovést lidstvo k zářivé budoucnosti. Amerika už tedy není utopií Evropy, její role je „skutečnější”, Amerika dospěla, je „plnoletá”¹⁹, stala se rovnocenným partnerem západní civilizace i spasitelem: „A dnes, tváří tvář hrůzám Starého světa, Amerika dostává rozměr naděje.”²⁰

Na počátku 21. století snad Reyesovy úvahy působí jako příliš krátkodeché a oklešťující, ale i dnes je možné ocenit přinejmenším Reyesovu touhu po dokonalosti spočívající v lidskosti i nanejvýš harmonický osobní styl, který se vyznačuje jakýmsi rozkošnictvím z psaní i myšlení, krásou a lahodností jazyka a snahou o všeobjímající pochopení. Přesto Reyesova představa mexické kulturní identity připomíná obraz viděný z oken slonovinové věže: v dálce ostré kontury splývají, obraz se lehce zamlžuje a divák vidí, co si myslí, že vidí a co by vidět chtěl, neboť ten kraj v dálce je jeho krajem, k němuž cítí vřelou náklonnost. A přání je otcem myšlenky.

2.2. José Vasconcelos a sen o nadmesticovi

Esejista a spisovatel José Vasconcelos (1882–1959), Reyesův generační soupeř, se v mnohých ohledech se svým kolegou názorově shodoval. I Vasconcelos byl ostrým kritikem pozitivismu a přejímání modelů anglosaské kultury. Hlásil se také k odkazu křesťanské latinské civilizace, jejíž duchovní pokračování spatřoval ve španělské kulturní tradici. I proto považoval španělskou kolonizaci za jednoznačně pozitivní historický počín, protože začlenila indiány do vznikající iberoamerické rasy, čímž mu dala možnost být součástí i budoucí nové rasy. Španělská kolonizace tedy položila základ mestictví a vyznačila směřování nové kultury. Kromě toho to byli právě Španělé, kdo přinesl křesťanské poselství do Nového světa: „Křesťanství umožnilo indiánům, aby v několika málo

12) „México en una nuez”, Reyes 1968, 38.

13) „Vidina Anáhuacu” (1915), Reyes 2004, 104.

14) „México en una nuez”, Reyes 1968, 32.

15) „Discurso por Virgilio” (1931), Reyes 1968, 105.

16) „Discurso por Virgilio”, Reyes 1968, 110.

17) „Discurso por Virgilio”, Reyes 1968, 100.

18) „Discurso por Virgilio”, Reyes 1968, 121.

19) „Notas sobre la inteligencia americana” (1936), Reyes 1990, 235.

20) „Ultima Tule” (1942), Reyes 1990, 226.

stoletích dospěli od kanibalismu k relativní civilizovanosti.²¹ Křesťanská věrouka je podle Vasconcelose ideálním principem pro stvoření nové, páté rasy: „Křesťanství káže lásku jako základ mezilidských vztahů a nyní se ukazuje, že jen láska může dát vzniknout vznešenému lidstvu.“²²

Ve vztahu k národní identitě lze říci, že Vasconcelos možná ještě silněji než Reyes cítil duchovní i geografickou jednotu Iberoameriky a rozbití bolívarovského panamerického ideálu, a rozdělení původní jednotné španělské kolonie na jednotlivé státy pociťoval jako zradu na sobě samých: „Nejdůležitější bitva ze všech byla prohrána v den, kdy všechny španělské republiky začaly žít na vlastní pěst, odpoutané od svých bratrů, kdy samy začaly uzavírat obchody a měly z nich falešný prospěch, aniž hájily společné zájmy jedné kultury.“²³ Snahu o nacionalizaci pak považoval za neblahý následek umělé emancipace a samotnou ideu národnosti za import z Evropy, kde jediné má smysl, protože různost zemí, národů a jazyků to vyžaduje. Proto Vasconcelos uvažoval v národním měřítku spíše výjimečně, jakkoli z jeho úvah nemizelo, a naopak zdůrazňoval existenci „kolektivního vědomí“ všech iberoamerických republik. Termín Hispánská Amerika proto nechápal jako vágní geografické označení, ale jako ilustraci homogenní a jednotné etnické skupiny.²⁴

Protiváhu jí tvořila angloamerická kultura, která se hlásila k anglosaské kulturní tradici a která sice podle Vasconcela prokázala velkou životaschopnost a progresivitu, ale neprojevovala ochotu k míšenectví a svou touhou ovládat slabší by tak nedokázala naplnit ideál rovnocenného mestictví jako ta hispánská: „Pouze španělská část kontinentu disponuje duchovními předpoklady, kulturou a územím, nezbytnými pro uskutečnění onoho velkého podniku – započetí univerzální éry lidstva. Všechny rasy, jejichž přispění bude třeba, žijí zde.“²⁵

Indiánskou kulturu Vasconcelos vnímal spíše jako jakousi stopu, kterou uplynulá století dosud nedokázala smazat, což považoval za nutné k tomu, aby se již „zlatinizovaná“ indiánská tradice zcela spojila a smísila se španělskou: „Indián nemá do budoucna jiného východiska nežli moderní kulturu ani jiné cesty nežli vykloučenou stezku latinské civilizace.“²⁶ Mexická respektive hispanoamerická kultura tedy není (a nemá být) čistě španělská ani čistě indiánská, je (a má být) mestická, v tom spočívá síla, již bude potřebovat pro svůj historický úkol. Ve Vasconcelosově pojetí tedy nejde ani tak o harmonickou koexistenci kultur zachovávajících si svou svébytnost jako spíše o splývání, o harmonickou

syntézu. Avšak Vasconcelos svou koncepci míšení neomezoval pouze na splynutí dvou hispanoamerických kulturních tradic – španělské a indiánské, neboť k té již došlo a dochází, ale rozšířil ji na myšlenku smíšení čtyř existujících ras, z nichž vznikne úplně nová, dokonalá, spasitelská a univerzální rasa, spojující vybrané prvky všech národů a kultur. Tuto novou „rasu“ či kulturu Vasconcelos nazývá „kosmickou“ neboli „pátou“ rasou.

Ideu prospěšnosti míšení zakládal především na historické zkušenosti. Z hlediska dějin se míšenectví velkých kultur, například řecké, římské nebo egyptské, s jinými ukázalo jako přínos pro původní kulturu, která mnohdy stála nad propastí vlastní zkázy, a mestictví bylo impulsem pro vznik nové, silnější a progresivnější kultury. Koneckonců i mocná a silná kultura Spojených států vznikla smíšením mnohých evropských kultur. Budoucímu míšení podle Vasconcela nahrávaly i nové trendy modernizujícího se světa, v němž modernizované komunikační metody pomalu stíraly bariéry a pomyslné hranice mezi jednotlivými národy, a brzká syntéza kultur se jevila jako pravděpodobná.

Dokonalosti lidské rasy, spočívající v její absolutní lidskosti, univerzálnosti a kráse, nikoli v rasové „čistotě“, lze podle Vasconcela dosáhnout jen míšenectvím, při němž z každé z existujících ras si „pátá“ rasa vezme jen nejlepší z charakteristických vlastností a tato syntéza proběhne spontánně, bez dominance jedné kultury nad druhou či násilně prováděné konvergence a asimilace. Ke spasitelskému míšení pak dojde právě v Iberoamerice, která svou multikulturní podstatou je jakýmsi zaslíbeným lůnem: „V tomto úkolu by žádný evropský národ nemohl ten iberoamerický nahradit, i kdyby byl sebenadanější, evropský kulturní vývoj je totiž završen a jeho tradice je pro podobná díla zátěží.“²⁷ Základním dogmatem kosmické rasy bude všeobjímající nesobecká láska.

Vasconcelosova utopická vize dokonalého „nadmestictví“, oné kosmické rasy, která skloubí jen ctnosti všech existujících kultur a vyeliminuje jejich nedostatky a chyby, přímo navazuje na Reyesovu myšlenku rezervy lidstva. Pro Vasconcela tedy není důležitá kontinuita mezi minulostí, přítomností a budoucností, minulost představuje spíše odrazový můstek jasné budoucnosti. Iberoamerika se tak znovu stává ideálním prostorem pro realizaci utopických plánů, ovšem už to nemají být plány Starého světa, nyní ten „krásný Nový svět“ chce realizovat svou osobní Utopii ve vlastním prostoru.

2.3. Octavio Paz a schizofrenie skrytá pod maskou

Mluví-li básník a esejista Octavio Paz (1914–1998) o své zemi, hovoří o dvojím Mexiku. To první je rozvinuté moderní Mexiko, které se chce za každou cenu postavit na úroveň zemí západní civilizace, především Spojeným státům. Je to oficiální, blýskavé a výstavní Mexiko, které ovšem pojme jen malou část populace. A je to Mexiko, které dobrovolně implantuje prvky jiné, vyšší kulturní tradice, aniž bere v potaz, na kolik jsou tyto modely jako takové nevhodné a nakolik omezují a ochuzují plasticitu tvářnosti země.

21) „La raza cósmica“ (1925), Vasconcelos 1992, 85.

22) „La raza cósmica“, Vasconcelos 1992, 112.

23) „La raza cósmica“, Vasconcelos 1992, 90.

24) „Indología: Una interpretación de la cultura iberoamericana“ (1926), Vasconcelos 1992, 126.

25) „La raza cósmica“, Vasconcelos 1992, 114.

26) „La raza cósmica“ Vasconcelos 1992, 95.

27) „La raza cósmica“, Vasconcelos 1992, 114.

Druhé, rozvojové Mexiko je *jiné*, je to „*souhlas nevědomých postojů a struktur, které nejsou jen přežitky zaniklého světa, ale tvoří podstatnou složku i naší současné kultury. Jiné Mexiko, ponořené a potlačené, se objevuje v Mexiku moderním.*“²⁸ Tohle *jiné*, zdánlivě nevýstavní, ale o to opravdovější Mexiko, se ustavičně prolíná s rozvinutým, či spíše násilím proniká jeho skořápkou a mění (kazí? či snad obohacuje?) jeho obraz. *Jiné* funguje jako subverzivní činitel a tvoří žádoucí kontrapunkt, další hlas, který znemožňuje jednu, definitivní koncepci mexictví. Tato dvě Mexika jsou však do sebe natolik vrostlá, že přerušení společného krevního oběhu by bylo tragické, ale dokud nebude ono temné Mexiko pojmenováno a přijato, nepřestane děsit a pronásledovat.

Podle Paze se Mexiko nevyznačuje jen pluralitou kultur a jazyků, ale i pluralitou historických úrovní, časových vrstev, které se pokládají na sebe a jsou provázány tenkou linií kontinuity. Tuto kontinuitu Paz chápe jako nepřestávající dějinnou následnost, která může být pozitivním i negativním prvkem a v níž současné skutky mohou být metaforou oné minulosti, jež je pohřbenou současností: „*Přestože španělská conquista zničila indiánský svět a postavila na jeho troskách jiný, odlišný, mezi bývalou společností a novým španělským řádem zůstalo nataženo neviditelné vlákno.*“²⁹ Minulost není jen přehledem dat, dějů, činů, ty se míhají na povrchu a pod nimi leží skrytá minulost, jež tu zůstává, znovu a znovu se opakuje, proniká do viditelné skutečnosti a ovlivňuje ji. Tuto minulost Paz nazývá *neviditelnou* minulostí.³⁰

Pazova historická kontinuita přirozeně implikuje přijetí indiánské kultury jako součást vlastní identity. Paz toto dědictví uznává a považuje za nezaměnitelný a důležitý rys současného Mexika, ovšem odmítá redukovat diverzitu a složitost dvoutisícileté indiánské kulturní tradice výhradně na aztéckou kulturu, která byla jen jedním nahuaským etnikem a jednou z mnoha kultur osidlující oblast Mezoameriky.³¹ Odmítavě se staví i vůči některým myšlenkovým proudům, které zavrhovaly indiánskou kulturní tradici, neboť se chápaly jen dílčích prvků vytržených z jejich kulturního kontextu a soudily je. Současnost nepotřebuje soudit odlišné, musí nahlédnout celek a porozumět mu.

Pazův vztah ke španělskému dědictví je diametrálně odlišný od Reyesova i Vasconcelosova. Paz si uvědomuje důležitost španělského kulturního přínosu, ale útlak španělského koloniálního období a christianizace podrobuje tvrdé kritice. Domnívá se totiž, že Španělsko svým příchodem zničilo původní formy bytí předkolumbovských

kultur a necitlivě Mezoamerice implantovalo svoji vlastní: „*Španělsko nás oddělilo od naší indiánské minulosti a pak se samo oddělilo od nás.*“³² Na oplátku pak dalo Mexiku dědictví komplikované podvornosti – své vlastní, neboť i ve španělské kultuře se sváří dvojí tradice, středověká tradiční s univerzální, i získané svárem mezi indiánským, kreolským a mestickým. Podvornost a dichotomie jsou symbolem i řádem mexického bytí – rozvinuté a nerozvinuté, minulost i přítomnost, tvář a maska, pyramidy v základech chrámů a katedrál, španělská a indiánská tradice, křesťanství a indiánská kosmogonie, Cortés, otec-španělský dobyvatel a Malinche³³, matka-indiánská kořist, odmítání španělského a indiánského původu a pyšné vědomí kulturní diverzity, touha čerpání z „vlastního“ a snaha být „světovým“. A právě rozpolcenost mezi dvěma póly pronásleduje Mexiko a brání mu v nalezení skutečného já: „*Dějiny Mexika jsou dějinami člověka, který hledá svou identitu, svůj původ. Postupně byl pofrancouzštěn, pošpanělštěn, poindiánštěn, poameričtěn, a jako jadeitová kometa, která občas zabliká, prochází historií. Za čím se na své bláznivé pouti žene? Jde po stopách své zkázy, chce být znovu sluncem, vrátit se do středu života, odkud byl kdysi – conquistou, nebo nezávislostí? – vytržen.*“³⁴

Vztah Mexika a Španělska, podobně jako vztah Mexičana k vlastní indiánské tradici, se jeví jako dramatický a téměř schizofrenní a koexistence kultur má v Pazově pojetí charakter střetu. Snad i to je podle Paze důvodem, proč vědomí náležitosti k mexické národnosti cítí tak málo lidí. Mexičan odmítá svůj původ potomka Malinche a Cortése, ale svým odmítnutím se zároveň připravuje o svou podstatu. Přijetí vlastní identity proto musí být jakousi očištnou transcendencí. „*Mexičan nechce být ani indián, ani Španěl. Ani nechce být jejich potomkem. Odmítá je. Ale nepovažuje se ani za mestice, je abstraktním pojmem, je člověkem. Stává se potomkem nicoty. Je sám sobě počátkem.*“³⁵ Pazův koncept mexictví tak není monolog jedné hlavní kulturní tradice, jež asimilovala původní a nyní udává směr, ani dialog dvou kultur, které harmonicky koexistují, ale spíše hlasitá polyfonie mnoha kulturních tradic, v níž jeden hlas překrývá druhý, popírá ho a ten se potvrzuje třetím, i časových rovin, které se překrývají, prostupují a splétají. Je podvojná, je to maska a pod ní tvář, spolu neoddělitelně spjaté: „*Pokud si strhneme onu masku, pokud se otevřeme a konečně se postavíme sami sobě, začneme skutečně žít a myslet.*“³⁶ Třebaže Octavio Paz neuniká jistě subjektivitě spočívající v mytizaci minulosti – je to přeci básník! –, jeho podvojně Mexiko se

28) „Kritika pyramidy“ (1970), Paz 2004, 237.

29) „Kritika pyramidy“, Paz 2004, 252.

30) „Kritiky pyramidy“, Paz 2004, 238.

31) „Kritika pyramidy“, Paz 2004, 254.

32) „Kritika pyramidy“, Paz 2004, 252.

33) Malinche byla Cortésova indiánská tlumočnice a milenka, která se stala symbolem zrady vlastního národa.

34) „El pachuco y otros extremos“ (1950), Paz 2000, 23.

35) „Los hijos de la Malinche“ (1950), Paz 2000, 96.

36) „Nuestros días“ (1950), Paz 2000, 210.

svou ambivalentností, spletitostí, vnitřním svárem a probíjením se k budoucnosti je důvěrně skutečné.

2.4. Carlos Fuentes a Indo-Afro-Ibero-Amerika

Nad podstatou kulturní identity Mexika a Iberoameriky se zamýšlel i významný romanopisec, esejista, dramatik a diplomat Carlos Fuentes (1928–2012), ať už formou eseje, nebo nepřímo ve svých románech, novelách a povídkách.³⁷ Stejně jako ostatní i Fuentes si uvědomoval živou přítomnost španělské tradice, ale chápal ji především jako duchovní a morální dědictví a současně upozorňoval na partikulárnost jejího vlivu, neboť do procesu formování mexické i hispanoamerické svěbytnosti zasáhly i další kultury, především původní indiánské a také nově dovezené, například kultura černošská. I to je důvodem, proč se Fuentes přiklání k označení Indo-Afro-Ibero-Amerika, které nejlépe vystihuje kulturní pluralitu, případně Iberoamerika nebo Hispanoamerika, má-li být vyjádřena lingvistická kontinuita.

V koexistenci mnoha ras a jejich historických podob a kulturních projevů Fuentes spatřoval kontinuitu, která stojí v kontrastu k politické a socioekonomické roztržitosti a fragmentárnosti a provazuje minulé s přítomným. A právě tato kulturní kontinuita spolu s kritickou reflexí umožnily Mexiku i Indo-Afro-Ibero-Americe překonat mnohé krize způsobené přijímáním cizích modelů rozvoje, které byly neslučitelné s vnitřními potřebami a charakterem iberoamerických národů. I Fuentes, přestože generačně výrazně mladší než Reyes a Vasconcelos, se spolu s Pazem a Monsiváísem připojuje ke kritikům opouštění vlastní podstaty a nešťastného osvojování cizích východisek. Negací své minulosti člověk popírá svou identitu: „*Přesvědčení, že bude stačit přesadit pokrokové západní zákony do Venezuely, Bolívie nebo Guatemaly, aby se staly demokratickými a prosperujícími národy, způsobilo strašlivý a trvalý rozkol mezi zákonným a skutečným národem.*“³⁸ Zapomenout na svou minulost však znamená zapomenout, kým jsme. Skutečná modernita začíná od přijetí vlastní minulosti se vším všudy, nikoli na základě selekce: „*Minulost je součástí přítomnosti a historická minulost se zpřítomňuje skrze kulturu, jež nám předestírá různorodost lidské tvořivosti.*“³⁹

Nicméně mluví-li Fuentes o minulých časech, nevnímá minulost jako sled událostí v lineární přímce. Za vlastní přijímá již zmiňované Vicovo pojetí dějin jako cyklického pohybu ve spirále, pohyb v kruhu, asociující návrat, a současně pohyb vzhůru, implikující posun, novost. Ve spirále, jež obsahuje předchozí kruhy, se tvoří další, jedna civilizace střídá druhou, jiná, proměnlivá, obměňující se, ale přesto jedna nesoucí vzpomínku na

minulost druhé: „*V každém z našich přítomných činů je obsaženo vše, co jsme my lidé kdy učinili.*“⁴⁰ Tuto koncepci dějin Fuentes nazývá *zahrnující*.⁴¹ Fuentes si dobře uvědomoval kletbu zlých zkušeností, chyb, omylů, hříchů a prohřešků, které rovněž putují ve spirále času a promítají se do skutků přítomných, ale považoval je za nedílnou součást dějnotvorby. Všechny minulé skutky mají svou důležitost při formování budoucnosti. I proto byl podle Fuentesova příklon k jednomu jedinému času, tomu lineárnímu, jímž se měří čas v Evropě a Spojených státech, velkým omylem, neboť se tím Iberoamerika na čas připravila o ostatní časy, čímž jakoby zahodila bohatství své multikulturní reality ve snaze následovat univerzální realitu evropskou či severoamerickou.

Fuentes také zdůrazňuje lidský aspekt zahrnující koncepce dějin, ale na rozdíl od Vasconcelose i Reyese, kteří přisuzovali rozměr lidskosti budoucnosti, ji Fuentes spatřuje v tom, že minulost a tedy kulturní historie jsou naším vlastním výtvozem a abychom ji mohli dál tvořit, musíme si minulé a již vytvořené stále připomínat. Fuentesova chápání dějin je inspirativní dialog mezi minulým a přítomným a trvalá hodnota dějů netkví v jejich neměnném opakování, ale v tom, že substance minulého se prolíná do přítomného a budoucího a v obměnách je tvořivě reprodukována.

Fuentesův pohled na Mexiko je pohledem z odstupu, který mu umožnily pravidelné pobyty – diplomatické i soukromé – mimo Mexiko, z něhož člověk stále ještě dobře vidí, ale zároveň je schopen objektivně a bez emocí posoudit celek i jeho jednotlivosti a formulovat jasné závěry. Fuentes se soustředí především na kulturní kontinuitu Mexika a Iberoameriky, na kulturní velikost a sílu předkolumbovských civilizací, na bohatou barokní i modernistickou tvorbu, inspirativní přispění přibývající černošské kultury a na moderní plody multikulturní společnosti. V úvodu svého souboru esejů *Krásný Nový svět* (*Valiente mundo nuevo*, 1990) se Fuentes ptá, zda musí Iberoamerika stále ještě jíst drobků z onoho reyesovského *banketu civilizací*, čímž nepřímou naznačuje, že Reyesova vize Iberoameriky jako rezervy lidskosti pro zbytek světa se dosud nenaplnila, respektive nenaplnila se na politické a ekonomické úrovni. Ale svým kulturním bohatstvím, které Iberoamerika dala světu (nejen) ve 20. století na poli literatury, malířství, kinematografie, divadla a hudby, je veliká. Fuentesova vize Mexika je do jisté míry podobně harmonická a hrany ohlazující jako ta Reyesova, ale její nesporný význam spočívá kromě jiného především v tom, že akcentuje multikulturnost a mnohojazyčnost Mexika jako živý, neoddiskutovatelný a především pozitivní rys mexické svěbytnosti.

2.5. Carlos Monsiváis a ironie neúnavného muže

Esejista, povídkář, literární kritik a publicista Carlos Monsiváis (1938–2010) se v mnohém odlišuje od ostatních autorů, jejichž koncepce zde byly představeny. Monsiváis nechce

37) Viz např. García Gutiérrez 1981 nebo 1995 nebo 2001, Popovic Karic 2002, Olivier 2007, Hazaiová 2008, Colchero Garrido 2009.

38) „*Tiempo y espacio de la novela*“, Fuentes 1990, 43.

39) „*Tiempo y espacio de la novela*“, Fuentes 1990, 38.

40) „*Tiempo y espacio de la novela*“, Fuentes 1990, 33.

41) „*Tiempo y espacio de la novela*“, Fuentes 1990, 33.

patřit k intelektuálům žijícím ve slonovinové věži, jejichž ideje reprezentují jen malou výseč tenké vrstvy zástupců vysoké kultury, často pobývajících v Evropě, především ve Španělsku, i ve Spojených státech, pronášejících ušlechtilé proslovy od řečnických pultů na světových univerzitách nebo trávících čas na diplomatických postech: „V první polovině 20. století ti jediní povolání, kteří mohou promlouvat ve jménu kultury (alias národa), jsou opatrovníci ducha, vysokoškolsí profesori, vzdělanci. A tak skupiny intelektuálů a umělců, vedení vírou v sílu vybrané menšiny, publikují závažná díla a obhajují, tvoří, bádají.“⁴² Spolu s vývojem společnosti se změnil i charakter jejich „mluvčích“ a zastaralý model nedokáže obsáhnout proměnlivost postmoderní doby. A tak Monsiváis s rozkoší ironizuje oficiální diskurz i falešné vlastenčení, posilování umělého „národního“ povědomí i demonstraci vyprázdněné podstaty mexictví. Markéta Riebová hovoří o Monsiváisově specifické pozici takto: „Monsiváis opouští privilegované postavení tradičního autora a mnoho čtenářů najednou dává přednost jeho pojetí autora jako multidisciplinárního svědka událostí, které se odehrávají ve společnosti své doby.“⁴³ Monsiváisovy názory a úvahy jsou (ne)příjemně nezávislé. Nejsou ovlivněné mainstreamem, obecným kánonem ani vysokou kulturou a posměšně kritizují falešnou a zkostnatělou společenskou hierarchii i zaběhaná klišé, ať už kulturní, literární nebo společenská. Nebojí se ani témat tabuizovaných či okrajových jako homosexualita, šovinismus a emancipace nebo církev a náboženské vyznání.

I proto se Monsiváisovým oblíbeným žánrem stává kronika, která je současně esejem, epizodou ze života, reportáží, satirou a povídkou, humornou, vtipnou, moudrou, ironickou. Na první pohled Monsiváisovy texty působí, jako by autor poskakoval zlehka na povrchu a nikdy netrefil konkrétní cíl, ale ve skutečnosti jsou velice komplexní a obtěžkané významy. Nejsou to volně sesbírané a přehledné myšlenky, spíš připomínají hrstku disparátních úvah a postřehů, sesbíraných a naslepo sešitých k sobě. Záměrnou fragmentarností svého pohledu i diskurzu však Monsiváis dosahuje netušené hloubky a udivující vrstevnatosti, které nechávají široký prostor pro osobní interpretaci čtenáře, bez jehož spolupráce se text nikdy plně neotevře. A právě odlišný a specifický formát textů je to, co Monsiváisovo pojetí Mexika spolu s jeho názory činí životné, protože dokáže zachytit všechny úrovně i časy včetně těch nejnižších a nejnižše pohřbených.

Na rozdíl od předešlých generací Monsiváis již necítí potřebu primárně se zabývat otázkou kontinuity indiánské tradice a koexistence či splývání kultur, ale klade důraz spíše na sociální a ekonomický aspekt jejich existence a soužití v moderním globalizovaném světě ovládaném masovou kulturou, všudypřítomným internetem či filmovým průmyslem a televizní produkcí. V určitém smyslu se Monsiváis kloní k existenci dvojího Mexika Octavia Paze, ale na rozdíl od Paze, který prožíval koexistenci dvou Mexik jako

bolestivý střet, Monsiváis s ironií sobě vlastní komentuje ústup onoho *vyspělého* Mexika do bezpečných pozic, kam ho zatlačuje stále se rozšiřující zástup *jiného* Mexika: „*Díky Vzpourě davů elita uhlazuje svůj pohrdavý postoj vůči moři bronzových tváří, vůči občasným narušitelům jejího zorného pole. Jak se množil! Provází je demografická plodnost a umožňuje jim stát se hrozcí a barvitou lavinou. [...] Elita se smiřuje se situací, považuje za ukončenou dobu, kdy si po libosti užívala měst, a vstupuje do privilegovaných ghett.*“⁴⁴ Ironický hrot však nemíří jen na elitu „na útěku“, jak by mohl zaujatý čtenář levicově orientovaného Monsiváise předpokládat, zásah ve skutečnosti nepřímo dostává i druhá strana barikády.

Monsiváis se vyjadřuje i k mexickému komplexu méněcennosti, o kterém mluvil Paz.⁴⁵ Domnívá se, že tento pocit mohl vzniknout i díky šíření myšlenky „nedostatečnosti“ Hispánské Ameriky některými intelektuály zvláště na počátku 20. století i později. Svými úvahami naráží na Reyesův názor, že Hispánská Amerika se „v dějinách“ ocitla pozdě a její historická hodnota je malá, třebaže Reyes v tomto pozdním příchodu spatřoval výhodu. Monsiváis ovšem myšlenku pozdního příchodu zavrhuje a naopak vyjadřuje uspokojení nad tím, že tento pocit méněcennosti se ve vztahu k jiným, zvláště vyspělým evropským zemím v posledních letech změnil a Hispánská Amerika potažmo Mexiko si uvědomuje délku své kulturní tradice. Mezi další možné důvody podhodnocování zemí Hispánské Ameriky řadí i důvody politické a ekonomické a v neposlední řadě také po několik století diskutovaný vztah k původnímu obyvatelstvu: „*Od konce 19. století zamořují Iberoameriku svým strašlivým obviněním teorie sociálního darwinismu, které hlásají, že Latinoameričané patří k nižším kulturám, neboť jsou úpadkem latinské tradice a kulturní směsicí.*“⁴⁶ Odmítání indiánské kulturní tradice jako nedílné součásti reality považuje Monsiváis za anachronismus, na druhou stranu však ironicky komentuje i opačnou myšlenkovou tendenci, v níž Hispanoamerika sehrála roli spasitelky světa.

Dalším z témat, která Monsiváis považuje v současné době za vyprázdněná nebo spíš vychladlá, přinejmenším v jejich původním ideologickém obsahu, jsou úvahy o jednotě Iberoameriky. Podle Monsiváise je už v jádru této jednoty jistý paradox, neboť její zárodky se zformovaly v okamžiku, kdy se vytratil formální pojící tmel, tedy nadvláda Španělska a jednota kolonií. Tehdy bohužel došlo k „vymyšlení“ národů, ovšem se stejnou „nejsvětější trojicí“ v čele, jakou mělo v erbu i Španělsko – národní jazyk (španělština), katolicismus a význam kmenové rodiny. Prvkem, který hispanoamerické země těsně po získání nezávislosti spojil, byla i honba za prosperitou a stabilitou a aplikace pozitivistických východisek. První intelektuální generace, která se podle Monsiváise holedbala duchovní jednotou Iberoameriky, se objevila ve 30. letech 20. století a označení *Amerika* tehdy dostalo zcela nový význam: „*Nový pojetím se Amerika odstřihuje od Spojených států a chlubí*

42) Monsiváis 2000, 11.

43) Riebová 2010, 333.

44) Monsiváis 2006, 23

45) „*El Pachuco y otros extremos*“, Paz 2000, 13.

46) Monsiváis 2000, 128.

se exaltovanou celistvostí kontinentu (včetně Karibiku), kde se všechno odráží v téměř epické kráse: řeky, hory, lidé, indiánská minulost, velikost osvoboditelů.⁴⁷ K pocitu sounáležitosti jistě přispěly i utopická vize revoluce, zvláště v mexické a kubánské podobě a všeobecný rozmach USA ve 2. polovině 20. století. V ekonomickém, politickém a společenském chaosu 90. let 20. století a počátku nového tisíciletí sice zůstává Iberoamerika stále spojena, ale podle Monsiváise si klade už jiné otázky, které vyžadují zcela odlišné způsoby vnímání a uchopení této jednoty.

Velký posun od doby získání nezávislosti až po současnost vidí Monsiváis kromě jiného v tom, že v současném Mexiku už kultura není jen záležitostí elit, které ještě v polovině 20. století považovaly většinu obyvatelstva za primitivní, a proměňují se kategorie vysokého a nízkého, lidového a pokleslého. Otázka formování identity zasahuje i paradigmatu chování žen a mužů, hranice vymezující tradiční role obou pohlaví se rozklížují a mužský a ženský archetyp se rozpouští, přinejmenším v městském prostředí. Téma diverzity, plurality a multikulturnosti otevírají nový prostor, roste úroveň vzdělanosti, s níž mizí pocit méněcennosti, a Mexiko i ostatní země Hispánské Ameriky se zcela přirozeně zapojují do postmoderního světa, samy za sebe. Jednou z bolestí této doby je však určitá malomyslnost, apatie a beznaděj, vyplývající z hluboké jistoty, že předvídatelná budoucnost už neexistuje.

Monsiváisův pohled na Mexiko je kosým pohledem z pozoruhodného úhlu, křivícím skutečnost v osvobozující karnevalové parodii, v níž se hodnotící znaménka převrací, rozdíly se stírají, protipóly přibližují a ona nová, chaotická skutečnost je najednou nečekaně dobře uspořádaná. Už nikoli mrtvá šablona ani idealizovaná vize či akademický patos. Je to životná, jakkoli někdy únavná, a uvěřitelná, jakkoli občas udivující, mexická skutečnost.

3. Oheň znovu dohořel, ale z jeho popela...

Mexická kulturní identita byla, je a nepochybně stále bude velice složitým fenoménem a proces jejího formování stále není ukončen. To ostatně dokládá i pětice různých uchopení podstaty mexictví a jeho jednotlivých aspektů, jakými jsou například hodnocení odkazu poloostrovní španělské kultury i vztah k indiánské tradici jako součásti mexické svébytnosti. Jak podotýká Anna Housková, „v oblastech dotyku odlišných tradic není vlastní sebe prezentace nikdy definitivní: neustálé hledání vede ke zpochybnění každého modelu, který redukuje rozmanitost ve jméno jednoty.“⁴⁸ Uzavřená a konečná definice kulturní identity je tedy v multikulturních oblastech nemožná, ba dokonce nežádoucí, neboť nemůže zohlednit veškerou rozmanitost a bohatství koexistujících tradic. Proto ani představené koncepty jednotlivých osobností mexického kulturního života tak nemají být chápány.

Jsou však zajímavým, třebaže omezeným a omezujícím přispěním do mapování procesu formování mexické kulturní svébytnosti.

Mexiko není utopií, není přírodní kulisou určenou ke stvoření ráje na zemi ani k obnovení ztraceného Zlatého věku, není prázdným prostorem čekajícím teprve na své dějiny ani na osídlení dokonalou rasou, je to *chaos*, v němž se ve spirále času mísí vysoké s nízkým, minulé s přítomným, oficiální se skrytým, marginalizované s privilegovaným, importované s původním, bezvýhodné s nadějným, rentabilní s prodělečným, živé s mrtvým. Stejně tak ani mexická kulturní svébytnost není pouhým koloritem, který obdivují turisté, ale složitým multikulturním organismem, který se na počátku 21. století uprostřed zesilující globalizace stále snaží reflektovat svou skutečnou tvář.

Použité zdroje

Literatura

BAUDOT, Georges (1983): *Utopía e historia en México. Los primeros cronistas de la civilización mexicana (1520–1569)*. Madrid: Espasa-Calpe.

COLCHERO GARRIDO, María Teresa (coord.) (2009): *Ensayos recientes sobre Carlos Fuentes: Aproximaciones críticas*. México: Benemérita Universidad Autónoma de Puebla.

GARCÍA GUTIÉRREZ, Georgina (1981): *Los disfraces. La obra mestiza de Carlos Fuentes*. México: El Colegio de México.

GARCÍA GUTIÉRREZ, Georgina (comp.) (1995): *Carlos Fuentes. Relectura de su obra: Los días enmascarados y Cantar de ciegos*. México: Universidad de Guanajuato.

GARCÍA GUTIÉRREZ, Georgina (comp.) (2001): *Carlos Fuentes desde la crítica*. México: Taurus.

GARIBAY, Miguel Ángel (2002) Předmluva. In: León-Portilla, Miguel: *Aztécká filosofie*. Praha: Argo, s. 11–15.

HAZAIOVÁ, Lada (2008): Carlos Fuentes: Aura jako metafora hledání identity. In: *Literární paměť a kulturní identita. Osm studií pro Annu Houskovou*. Praha: Torst.

HOUSKOVÁ, Anna (1998): *Imagínace Hispánské Ameriky. Hispanoamerická identita v esejích a v románech*. Praha: Torst.

LAFAYE, Jacques (1974): *Quetzalcóatl et Guadalupe. La formation de la conscience nationale au Mexique (1531–1813)*. Paris: Gallimard.

LEÓN-PORTILLA, Miguel (2002): *Aztécká filosofie*. Praha: Argo.

LEÓN-PORTILLA, Miguel (2010): Uznáním práv indiánů jako bychom znovu objevili slunce. Rozhovor s mexickým profesorem historie a filozofie M. L.-P. In: Hingarová, Vendula, Květinová, Sylvie a Eichlová Gabriela (eds.): *Mexiko. 200 let nezávislosti*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, s. 109–111.

OLIVIER, Florence (2007): *Carlos Fuentes o la imaginación del otro*. México: Universidad Veracruzana.

POPOVIC KARIC, Pol (comp.) (2002): *Carlos Fuentes: perspectivas críticas*. México: Siglo Veintiuno Editores.

RIEBOVÁ, Markéta (2010): Básník a kronikář. Metafora a ironie v historické imaginaci esejistického díla Octavia Paze a Carlose Monsiváise. In: Hingarová, Vendula, Květinová, Sylvie a Eichlová Gabriela (eds.): *Mexiko. 200 let nezávislosti*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, s. 321–336.

Prameny

CORTÉS, Hernán (1993): *Cartas de relación*. Edición, introducción y notas de Á. Delgado Gómez. Madrid: Editorial Castalia.

DÍAZ DEL CASTILLO, Bernal (1980): *Pravdivá historie dobývání Mexika*. Praha: Odeon.

DÍAZ DEL CASTILLO, Bernal (2005): *Historia verdadera de la conquista de la Nueva España (Manuscrito*

47) Monsiváis 2000, 128.

48) Housková 1998, 10.

«Guatemala»). Edición crítica de J. A. Barbón Rodríguez. México: El Colegio de México, UNAM, Servicio Alemán de Intercambio Académico, Agencia Española de Cooperación Internacional.

FUENTES, Carlos (1990): *Valiente mundo nuevo*. Madrid: Mondadori.

MONSIVÁIS, Carlos (2000): *Aires de familia. Cultura y sociedad en América Latina*. Barcelona: Anagrama.

MONSIVÁIS, Carlos (2006): *Obřady chaosu*. Praha: Mladá Fronta.

PAZ, Octavio (2000): *El laberinto de la soledad. Postdata. Vuelta al laberinto de la soledad*. México: FCE.

PAZ, Octavio (2004): *Kritika pyramid*. In: Housková, Anna (ed.): *Druhý břeh Západu*. Praha: Mladá Fronta, s. 235–255.

REYES, Alfonso (1968): *Ensayos*. Cuba: Casa de las Américas.

REYES, Alfonso (1991): *Última Tule y otros ensayos*. Caracas: Ayacucho.

REYES, Alfonso (2004): *Vidina Anãhuacu*. In: Housková, Anna (ed.): *Druhý břeh Západu*. Praha: Mladá Fronta, s. 98–114.

TAPIA, Andrés de (1988): *Relación de algunas cosas de las que acaecieron al muy ilustre señor don Hernando Cortés, Marqués del Valle, desde que se determinó ir a descubrir tierra en la Tierra Firme del Mar Océano*. In: DÍAZ, J. et al.: *La conquista de Tenochtitlan*. Madrid: Historia 16, s. 67–123.

VASCONCELOS, José (1992): *Obra selecta*. Caracas: Ayacucho.

Resumen

La identidad cultural de América conquistada por los españoles ha sido un fenómeno de gran interés ya desde la época colonial y se ha reflejado tanto en los trabajos de numerosos historiadores y antropólogos, como en el discurso de intelectuales y artistas hispanoamericanos. En México el siglo XVII vio surgir primeras obras, iniciadas por parte de los criollos, es decir los descendientes de los españoles nacidos ya en el Nuevo Mundo, que, regociendo manuscritos de los indios eruditos (como p.ej. Fernando de Alvarado Tezozómoc, Fernando de Alva Ixtlilxóchitl, Domingo Chimalpahín), copiándolos y estudiándolos, intentaban escribir su propia versión del pasado indígena. También en el siglo XVIII los historiadores, entre los que destacan Mariano Veytia y Francisco J. Clavijero, se esforzaban por reconstruir la visión del universo prehispánico. En el siglo XIX, bajo la impresión del movimiento independista y del nacimiento de nuevas repúblicas, empezaron a discutirse también los temas de la unidad de América Hispánica y la peculiar esencia espiritual, cultural, social y política de las naciones recién establecidas.

La formación de la identidad nacional mexicana siempre ha sido bien compleja dado a la heterogeneidad cultural que se debe a la tradición de civilizaciones precolombinas, transformada en un "mundo ajeno" de la población indígena, y a la influencia de la cultura española, igualmente compleja por encubrir en sí la tradición cristiana, musulmana y judía. La tercera dimensión que se añadió más tarde, no obstante no menos importante, era el sentimiento de especificidad hispano- o hasta latino-americana frente al resto del mundo (sobre todo EE.UU. y Europa).

A principios del siglo XX, Alfonso Reyes (1889–1959) definió la cultura mexicana como una rama mestiza de la tradición latina mediada por la cultura española, dejando de lado (o ignorando) el alto nivel cultural y variedad étnica de tradiciones indígenas

y su integración en la continuidad cultural del país. En su visión, la cultura mexicana y/o hispanoamericana, con su carácter sintético en el que se unían armoniosamente la tradición española con la "latinizada" tradición indígena, representaba una parte inherente de la civilización occidental y además cierta esperanza, o "reserva de la humanidad" para el futuro de la humanidad moderna.

José Vasconcelos (1882–1959) llevó la idea de Reyes sobre la cultura iberoamericana como la reserva de la humanidad hasta el extremo proclamando la tesis de la evolución de una raza nueva y universal, "la raza cósmica", que surgirá del mestizaje de todas las razas. No obstante, su idea de la raza perfecta no se basa en la superioridad étnica sino, muy al revés, en la mezcla de razas y culturas sin exclusión alguna. Según afirma Vasconcelos, el mestizaje tiene su origen en la historia, así que la obra misionera de fusión de razas va a llevarse a cabo con éxito.

El cambio de la visión del mundo indígena y la aceptación de su legado como parte insoslayable de la identidad no sólo nacional sino también individual llegó a mediados del siglo XX ante todo gracias a los historiadores Á. M. Garibay y M. León-Portilla que iniciaron estudios de la cultura náhuatl y dejaron claro el nivel de la vida intelectual de los náhuas y descubrieron la belleza de su tradición oral. Dicho cambio se nota en la obra ensayística de Octavio Paz y Carlos Fuentes. O. Paz (1914–1998) nota el desarraigo del hombre mexicano en cuya mente ocurre una lucha dolorosa entre dos tradiciones, cubierta por máscara y ocasionando una esquizofrenia ontológica por no saber reconciliarlos. Al contrario C. Fuentes (1928-2012) iba forjando una visión de América Hispánica, diversa y multicultural, como espacio de coexistencia armoniosa, llamándola Indo-Afro-Ibero-América.

Carlos Monsiváis (1938–2010), el último del panorama intelectual presentado, mira la identidad cultural mexicana desde la óptica del fin del milenio, así que sus textos no buscan definir "lo mexicano" de manera tradicional, sino que se basan más en temas universales como son p. ej. la sociedad de consumo, la identidad de masas, el cambio de arquetipos de lo femenino y lo masculino, sin olvidar, no obstante, el lugar de su origen nacional e individual. Su visión de México lleva rastros del mundo globalizado y multicultural en las postrimerías del siglo XX y XXI, con toda la diversidad y apertura pero también con la desesperanza y frustración.

Petr Kalinič

Vojenská doktrína swarmingu jako re/definice základních principů války

Abstract

This paper, "The Military Doctrine of Swarming as a Re/definition of the Basic Principles of War", concentrates on the postmodern military doctrine of swarming. This article is focused on the definitions of swarming, a brief history of this doctrine and the analytical application of the so called "nine principles of war". These principles provide general guidance for the conduct of war at all levels (strategic, operational and tactical) and seem to be essential for understanding the capacity for innovation and the real impact swarming tactics have and will have on current warfare. The main goal of this paper is to demonstrate that swarming tactics either fully correspond to all of the principles (objective, offensive, mass, economy of force, maneuverability, unity of command, security, surprise and simplicity) or suggests an extremely valuable update to the interpretation of these fundamental principles of warfare.

Key words: military swarming, network-centric warfare, nine principles of war, postmodern war, offensive, mass, economy of force, maneuver, unity of command, organizational paradigm

1. Úvod

Tento článek se bude věnovat značně perspektivnímu postmodernímu vojenskému organizačnímu konceptu swarmingu, který bude dán do kontextu s tzv. „devíti principy války“. Tyto principy koncepčně vychází z teorií Ferdinanda Foché, J. F. C. Fullera a Liddella Harta

a do podoby celistvého teoretického modelu byly uspořádány v polním manuálu FM 100–5. Tento relativně jednoduchý metodologický aparát umožňuje poukázat na komplexní výhody i slabiny koncepce swarmingu – na množství deterministických (a tedy předvídatelných) i náhodných (stochastických) aspektů vojenských operací. Principy války tak představují kompromis mezi scholastickým akademickým přístupem a tradičním vojensko-teoretickým vnímáním války, jenž formovaly autority jako Sun Tzu, Sun Pin, Carl von Clausewitz a Antoine-Henri Jomini, a které fenomén války primárně vnímaly jako oblast „intuitivního umění“ (Galatík, Krásný a Zetocha 2008, 53; US Army 1993, 2–4).

Aplikace „devíti principů války“ rovněž vytváří vhodnou kontextualizaci swarmingu na strategické, operační i taktické úrovni vojenské analýzy. Principy války budou použity v kodifikované formě (tak, jak jsou rozpracovány v FM 100–5) a budou tedy analyzovat následujících devět kategorií, jejichž konkrétní obsah bude v příslušné části vždy specifikován a operacionalizován:

1. Cíl
2. Ofenzíva
3. Koncentrace úsilí
4. Ekonomie sil
5. Manévr
6. Jednota velení
7. Bezpečnost
8. Překvapení
9. Jednoduchost

Použití těchto analytických kategorií následně umožní prezentaci swarmingu jako specifické postmoderní aktualizace stávajících efektivních (asymetrických) přístupů k válčení (US Army 1993, 2–4). Tento článek tedy implicitně vychází ze zřejmé vývojové tendence mezinárodního mocenského uspořádání směrem k postmodernímu systému. Daný proces je charakterizován částečným překonáním monopolu tradičního vestfálského státního aktéra (objevují se vlivné nadnárodní, mezistátní i substátní entity s relativně vysokou mírou autonomie), dochází k decentralizaci a redistribuci politické moci, narůstá význam lidsko-právního étosu a alternativních forem identit. Dochází k částečnému překonání principu teritoriality, ustupuje „ideál“ neprostupné státní hranice a autarkie a dochází k virtualizaci mnoha sociálních jevů – ekonomických transakcí, komunikace, politického aktivismu, kriminality i samotného válčení. Mění se povaha bezpečnostního dilematu a postmoderní entity pro zajištění bezpečnosti zpravidla volí kooperativní scénáře zahrnující vysokou míru koordinace a sdílení informací v reálném čase. Leitmotivem pak je vznik tzv. „retikulárních organizačních struktur“, které mají charakter lokálních síťových struktur, ale i interkontinentálních propojení (Sørensen 2005, 104–109; Савин 2011, 82–84).

Zmíněná tendence vývoje se v oblasti vojenství projevuje významným nárůstem asymetrických subverzivních prvků a častým výskytem kvalitativně odlišných forem boje, jež mohou být použity i nestátními aktéry – mezinárodním terorismem, organizovaným zločinem, ale i občanskou společností a jednotlivci – izolovanými útočníky fyzickými (tzv. „lone-wolves fighters“) i kybernetickými (hackery, respektive crackery). Dochází k poklesu rizika přímého konfliktu mezi státními aktéry, kteří přicházejí o monopol na použití násilí a vedení ozbrojené konfrontace. Naopak se objevuje zvýšená tendence k vnitrostátním konfliktům a ke střetům státu s nestátním subjektem. V konfliktech mizí rozdíl mezi frontou a týlem (vývoj směřuje k vedení bojových operací v urbanizovaném prostoru), čímž se vytrácí tradiční dichotomie voják x civilista. Postmoderní vojenský étos dále akcentuje faktor rychlosti v oblasti fyzického manévru, ale i získávání a efektivního přenosu informací (koncept tzv. „informační války“). Důraz je též kladen na úzké propojení s technologickými a organizačními inovacemi (koncept tzv. „revoluce ve vojenství“). Na obecné úrovni jsou preferovány již zmíněné „nehierarchické“ síťové (retikulární) struktury, prioritou je schopnost permanentního manévru a prvek autonomie jednotek. Rovněž roste význam mediálního pokrytí konfliktů (válka je prezentována jako představení), klesá tolerance k vlastním ztrátám, dochází k signifikantní virtualizaci boje a dominuje jeho letecká/bezpilotní dimenze – vlivem technologie (efektivnější i levnější varianta) i sociopolitického tlaku na minimalizaci materiálních nákladů i lidských ztrát (Galatík, Krásný a Zetocha 2008, 190–195; Eichler 2007, 48–49; Sabolčík a Fuchs 2007, 19; Der Derian 2001, 118–119).

Tento text se bude věnovat teoretickým aspektům konkrétního postmoderního vojenského konceptu, který je označován jako „swarming“, a bude členěn do tří hlavních částí. První z nich se bude zabývat především jednotlivými definicemi swarmingu, které formulovali jeho tvůrci (akademici s úzkou vazbou na armádní praxi). Druhá část stručně pojedná o historickém vývoji elementárních atributů této doktríny a třetí pak bude věnována konkretizaci definičních aspektů swarmingu, jež budou vztaženy k základním analytickým principům vojenské teorie. Zde budou významným metodologickým prostředkem již zmíněné „principy války“, které budou příležitostně doplňovány klasickými koncepty Carla von Clausewitze – „frikcí (tzv. „mlhou války“) a kategorií tzv. „vojenského génia“ (Clausewitz 2008, 50, 70–72).

2. Definice vojenského swarmingu

Postmoderní vojensko-organizační paradigma swarmingu formulovala v 90. letech 20. století dvojice akademických pracovníků - John Arquilla a David Ronfeldt. Swarming lze označit za doktrínální rozšíření jejich původního výzkumu, který byl zaměřen na analýzu vlivu informační revoluce na konfliktní socio-politické fenomény. Primárními produkty výzkumu byly následující dva koncepty:

1. Kybernetická válka (cyberwar), která se zaměřuje na čistě vojenský segment

problematiky vedení postmoderních informačně-komunikačních konfliktů. V širším kontextu pak bylo výsledkem i teoretické rozšíření koncepce tzv. „síťově-centrického válčení“ (network-centric warfare).

2) Síťová válka (netwar), jež studuje konkrétní postmoderní modifikace společenského konfliktu a jeho nové metody – především funkční specifika terorismu, organizovaného zločinu, politického extremismu a militantních forem sociálního aktivismu.

V roce 2000 pak John Arquilla a David Ronfeldt prezentovali koncept swarmingu, který je faktickou syntézou kybernetické a síťové války a který představuje konkrétní doktrinární doporučení, jak se připravit na vedení postmoderní informační a síťové války (Arquilla a Ronfeldt 2000, iii; Arquilla a Ronfeldt 1997, 27). Samotná koncepce swarmingu byla svými autory definována takto: „*Swarming je zdánlivě amorfní, ale je vysoce strukturovaný a koordinovaný strategický způsob útoku ze všech směrů pomocí prvků udržitelného pulsování sil a/nebo palebné síly na malou i velkou vzdálenost, který bude fungovat nejlépe/pouze při nasazení myriád malých, rozptýlených a vzájemně propojených manévrových jednotek*“ (Arquilla a Ronfeldt 2000, 45).

Arquilla a Ronfeldt následně swarming (jako logický projev informačního věku) vymezují vůči třem „konvenčním“ (a konceptuálně anachronickým) formám bojové činnosti. První z nich je chaotické a neřízené mělé, které je v podobě kontaktního frenetického boje nejméně náročné na organizaci a práci s informací. Jako druhá archaická forma „západní“ bojové aktivity je představen princip hromadění sil, jež je ideologicky zakotven v logice budování kolektivní sociopolitické a vojenské jednoty (zpravidla garantované funkčním národním státem) a vojensko-teoreticky vychází z požadavku kvantitativní úderné převahy v příslušném místě a čase. Tento intuitivní prvek mechanického přečíslení pak dodnes přetrvává ve vojenské teorii a je i součástí již zmíněných „principů války“. Poslední kategorií je manévrová (a primárně „orientální“) bojová doktrína, která je založena na mobilitě záměrně fragmentovaných sil a na jejich optimálním lokálním použití. Swarming následně integruje většinu funkčních aspektů těchto tradičních forem vojenské organizace. Prvky mělé se tak manifestují ve formě současného boje na malou vzdálenost (především v rámci konfliktů v urbanizovaném prostoru) a atributy hromadění sil jsou realizovány na „dialekticky“ vyšší úrovni sofistikovaného a manévrově zaměřeného boje (současné koncepty tzv. „AirLand Battle“). Primární důraz je však kladen na prvek mobility úderného potenciálu a jeho efektivní nasazení v „rozhodujícím místě“ (tzv. „těžišti sil“), které zmiňují již Clausewitz a Jomini a které německá škola teoreticky traktuje jako tzv. „Schwerpunkt“ (Arquilla a Ronfeldt 2000, 8; Hughes 1993, 78; Clausewitz 2008, 199–200; Jomini 2011, 38).

Sean Edwards, jenž je dalším (avšak méně výrazným) z teoretiků tohoto konceptu, swarming specifikuje jako: „[...] *fenomén, kdy manévrové schéma zahrnuje konver-*

gentní útok pěti (a více) semiautonomních (nebo plně autonomních) jednotek na cílové uskupení na určitém místě“ (Edwards 2000, 2). Edwards v tomto případě poukazuje na fixní motiv vojenských strategií, kterým je ideál multivektorového obklíčení nepřátelských sil, kdy obklíčovací manévry plní velké množství funkcí – znemožní nepříteli zásobování, izoluje ho od informační infrastruktury, morálně ho deprivuje a staví ho do extrémně nevýhodné situace, ve které může být zničen koncentrovaným úderem z několika směrů. Obklíčení však u Edwardse musí vykazovat apriorní konceptuální charakter a nesmí tedy být náhodným výsledkem příznivé souhry bojových faktorů (Edwards 2000, 2).

Sean Edwards dále vytváří i základní dělení swarmingu pomocí diference na dvě kategorie, jež jsou založeny na formě primárního uspořádání „swarmujících“ sil. Kritériem je tedy výchozí pozice armád, ze které je tento koncept „dynamickeho obklíčení“ realizován:

1. „Hromadný roj“ (Massed Swarm) je takovým typem swarmingu, kdy je výchozí postavení tvořeno jedním kompaktním uskupením, které se následně štěpí a provádí konvergentní útoky z maximálního množství směrů.

2. „Rozptýlený roj“ (Dispersed Swarm) odpovídá stavu, kdy je „swarmující“ armáda rozptýlena (tzv. „distribuována“) již ve výchozím stavu před bitvou, ve které se pak její jednotlivé jednotky takticky spojují a útočí, aniž by vůbec vytvořily větší kompaktní těleso. Tento typ swarmingu je chápán jako nejrelevantnější kategorie pro analýzu postmoderní síťové organizace.

Oba zmíněné typy swarmingu mohou být realizovány na taktické i operační úrovni. Implementace těchto postupů (především „rozptýleného roje“) na operační úrovni však již vyžaduje sofistikovanou a značně flexibilní strukturu velení, kontroly a komunikace, jejíž praktické vytvoření bylo až do konce 19. století technologicky (díky absenci infrastruktury a komunikačních a navigačních technologií) de facto nemožné. Sean Edwards proto swarming chápe jako značně perspektivní postmoderní operační koncept, jehož využití bude nadále narůstat (Edwards 2000, 4–6; Edwards 2003, 2).

Dle Arquilly a Ronfeldta však musí fenomén swarmingu vždy vykazovat dva elementární požadavky. Musí být přítomno značné množství malých jednotek, které jsou charakterizovány těsnou interkonektivitou a jež vykazují potenciál k provedení multivektorového útoku. Zde se projevuje komunikačně-koordinační aspekt již zmíněné kybernetické války (cyberwar). Swarmující síly navíc musí kromě ofenzivních vojenských funkcí plnit i úlohu integrální součásti tzv. „senzorické organizace“. Prvky této senzorické struktury (de facto „sdíleného informačního vědomí“ nebo též tzv. „noetické niky“) jsou pak jasně inspirovány konceptem síťové války (netwar) a odpovídají situaci, kdy participující jednotky zároveň poskytují zpravodajské informace dalším horizontálně i vertikálně kooperujícím subjektům. Tím je zaručena informační dominance „swarmujících“ sil

a minimalizace náhodných faktorů a „válečné frikce“ tak, jak ji definuje Clausewitz – ve smyslu intervence nepředvídatelných proměnných (Arquilla a Ronfeldt 2000, 22; Shannon 2008, 3; Clausewitz 2008, 70).

Na základě výše zmíněných definic a základních aspektů je možné systematizovat základní prvky, které musí koncept swarmingu naplňovat:

1. Zapojení většího množství malých (polo)autonomních a vzájemně propojených jednotek, které provádějí konvergentní útok na společný cíl
2. Všechny tyto jednotky musí vykazovat potenciál pro koordinaci, vzájemné mísení a užitelnou integraci
3. Jsou přítomny kapacity pro vedení boje (a plnění požadovaných úkolů) na malou i velkou vzdálenost (kontaktní i distanční boj)
4. Zúčastnění aktéři disponují integrovaným průzkumem, senzorickým potenciálem, sdíleným velením, de/kontrolou (velení je delegováno na nejnížší možné stupně a je realizováno lokálně), komunikací, počítačovou sítí a zpravodajstvím – koncept tzv. „Command, Control, Communications, Computers, and Intelligence“ (C4I)
5. Cílem participujících jednotek je: působení fyzické destrukce a nefyzické disrupce (např. narušení komunikace) pomocí „udržitelného pulzování“ síly a/nebo palby
6. Výsledkem činnosti je: amorfni, ale pečlivě koordinovaný způsob útoku ze všech směrů, nenápadná infiltrační všudypřítomnost a absence jasně vymezené fronty
7. Principem jsou: centralizovaná strategie, decentralizovaná taktika, rozptýlené (distribuované) bojové formace a logistika (Arquilla a Ronfeldt 2000, 45).

Tyto definiční aspekty swarmingu však nejsou jen exkluzivním produktem post/moderní doby a její technologie, ale jsou z historického hlediska naopak relativně starým fenoménem, který prošel staletími vývoje. Není sice účelem tohoto článku věnovat se historii tohoto konceptu, avšak domnívám se, že stručný historický vhled by mohl plnit i funkci nezbytného praktického příkladu použití této doktríny a kompenzovat tak převážně teoretický charakter celé stati.

3. Stručná historie proto/swarmingu

Základní definiční znaky taktických postupů, které jsou dnes označovány jako swarming, lze identifikovat již v samotných počátcích mobilního způsobu boje – a to u kmenových svazů, které měly charakter silně decentralizované vojensko-politické organizace. Způsob boje nájezdníků (Skythů, Avarů, Hunů a Mongolů) byl založen na použití vysoce mobilních jednotek jízdních lučištníků, které prováděly asymetrické rychlé přepady, klamné manévry a fingované ústupy, které byly součástí taktických lstí (Edwards 2000, 11).

Později byly tyto metody boje přijaty i usedlými státními aktéry – především „orientální“ Perskou a Byzantskou říší. Formy jakéhosi „protoswarmingu“ byly též praktikovány i v námořní dimenzi války. V této souvislosti je často zmiňována bitva u Salamis, která představovala rozhodující střet řecko-perských válek, nebo porážka španělské Armady (Arquilla a Ronfeldt 2000, 28, 40; Edwards 2000, 14–19; Lupták a Kalinič 2012, 63).

Společně s úpadkem nomádských aktérů a nástupem palných zbraní byly upozaděny i atributy swarmingu, které neodpovídaly rodící se logice masových armád. Zájem o manévrové vedení války byl obnoven až v Prusku v 19. století, když Helmuth von Moltke zavedl inovativní doktrínu tzv. „Auftragstaktik“ (Greene 2006, 74–75). Tento koncept byl následně opět upozádn a znovuoobnoven až teoretiky tankové války v Německu (Heinz W. Guderian), ve Francii (Charles de Gaulle), ve Velké Británii (J. F. C. Fuller) a v SSSR (M. N. Tuchačevský). Nejprogresivnější dobová forma boje, která zahrnovala prakticky všechny prvky swarmingu byla vypracována v Německu v podobě tzv. „Blitzkriegu“ (idea agresivních penetračních útoků vzájemně koordinovaných a vysoce mobilních tankových uskupení). Tato teorie „bleskové války“ byla natolik inovativní a účinná, že k jejímu překonání fakticky došlo až s nástupem soudobých síťových informačních technologií (Corum 1992, 8–10; Leonhard 1991, 50–51; Naveh 2001, 260).

Dnes je vedení manévrových operací usnadněno právě rozšířením komunikačních a navigačních technologií v kombinaci s výkonnými radiolokačními systémy (např. notoricky známý AWACS), které fungují jako velmi účinný multiplikátor bojové síly a umožňují její operačně-taktickou projekci až na vzdálenosti okolo 400 km (Leonhard 1991, 135–139). Dalším příkladem swarmingu může být současný zvýšený důraz na využívání bezpilotních/bezposádkových bojových prostředků v letectvu i pozemním vojsku (UAV/UAS), které mají komplexní vojenské výhody – nízkou pořizovací cenu, možnost lepšího manévrování a schopnost redukovat materiální i lidské ztráty (Moshfegh 2003, 6–8; Riggs 2003, 8–10). Perspektivním prostředím pro použití swarmingu se stává urbanizovaný prostor. O rostoucím významu městského prostředí pro aplikaci prvků swarmingu svědčí bojové operace v Mogadišu (1993), v Grozném (1994/1995) a ve Falúdži (2004), ale i teroristické útoky v Bombaji (2008). Zmíněná urbánní bojiště byla charakterizována nasazením mnoha malých, polo/autonomních a vysoce mobilních jednotek. Tyto útočné skupiny mnohdy operovaly v minimálním počtu mužů (ve formě tzv. „palebných týmů“, jež tvořilo cca 6–12 kombatanů) a vyznačovaly se signifikantní mírou koordinace pomocí vysílaček a/nebo mobilních telefonů. Swarming tak dnes bývá aplikován nejen pravidelnou armádou státního aktéra, ale i celou řadou nestátních aktérů – městskými guerillami, skupinami organizovaného zločinu a teroristickými skupinami (Arquilla 2011, 253–260; Sabolčík a Fuchs 2007, 20–21; Shannon 2008, 33).

Na závěr této stručné charakteristiky historického vývoje je nutné zmínit i civilní potenciál organizačního konceptu swarmingu, který může být využit velkým množstvím aktérů – klasickým státem, ale i subjekty občanské společnosti – nevládními organizacemi, tržními subjekty atd. Základem tohoto potenciálu je komplementarita

swarmingu a moderních informačních technologií, která umožňuje vysokou míru koordinace pomocí přenosu dat v reálném čase (Arquilla a Ronfeldt 2000, 39; Clough 2003, 2–3; Lupták a Kalinič 2012, 65).

4. Swarming a principy války

Stále častější výskyt základních principů swarmingu lze rovněž chápat jako specifickou doktrinární re/aktualizaci tradičních principů války formulovaných v rámci FM 100–5 (Galatík, Krásný a Zetocha 2008, 52–54). Následující část článku se proto bude věnovat analýze jednotlivých principů války a poukáže na způsob, jakým swarming jednotlivé body naplňuje, nebo je naopak radikálně překonává.

4.1. Cíl

Dle FM 100–5 je konečným vojenským cílem války „[...] *destrukce nepřátelských ozbrojených sil a vůle k boji*“ (US Army 1993, 2–4). Aktivita na operační úrovni jsou proto koncipovány tak, aby přímo, rychle a ekonomicky směřovaly k dosažení definovaného strategického cíle. Toto pojetí boje vychází z Clausewitzovy definice války jako „rozšířeného souboje“, jehož primárním účelem je donutit druhého aktéra (pomocí fyzického násilí), aby se s vynaložením minimálních vlastních sil podřídil naší vůli. Nejblíže cílem se proto jeví porážka protivníka (fyzická destrukce nebo nefyzická disrupce jeho kapacity) a znemožnění jeho dalšího odporu (Clausewitz 2008, 23; US Army 1993, 2–4).

Analogicky válku koncipoval i Sun Tzu: „*Pročez důmyslný válečník druhému vlastní vůli vnutí, aniž strpí, by nepřítel mu vůli svou vnutil*“ (Sun 2005, 33). Fyzické násilí proto není nikdy chápáno jako samoúčelné, ale plní „pouze“ funkci prostředku pro dosažení strategického cíle, který je vždy politické povahy. Válka je tedy vnímána jako forma politických styků, která nevykazuje aspekty strategické autonomie (Clausewitz 2008, 556).

V tomto kontextu je swarming svými teoretiky chápán jako optimální vojensko-organizační prvek (snadno aplikovatelný na úrovni strategické, operační i taktické) k maximálně rychlé, efektivní a racionální realizaci strategického cíle – porážce protivníka. Nejvyšší strategický cíl je formulován a jasně prezentován centralizovanou strategickou (vojensko-politickou) elitou. Lokální nasazení prostředků k dosažení tohoto cíle je však ponecháno výhradně na decentralizovaných sítích lokálních taktických (případně i operačních) iniciativ, které vytváří množství vzájemně propojených profesionálních „odborníků na disrupci a destrukci“. Tímto mechanismem lze nejen optimalizovat využití alokovaných zdrojů a celkově tak konflikt učinit levnějším a redukovat jeho rozsah, ale i výrazně znásobit efektivitu války v oblasti ničení (Arquilla 2000, vii; Arquilla 2010, 1–3; Arquilla 2011, 9–10).

4.2. Ofenzíva

Aktivní útočná akce, jejímž cílem je získání, udržení a využití iniciativy, je již tradičně vnímána jako nejefektivnější a rozhodující způsob dosažení jasně definovaného válečného

cíle. Ofenzíva je obecně chápána jako antiteze a doplňující element defenzívy, která tvoří negativní aspekt války (Nastoupil 2000, 26). Defenzíva je preferována pouze jako dočasně výhodný způsob použití síly, neboť fixním motivem by vždy měla být tendence k agresivnímu převzetí iniciativy (Sun 2005, 26–27).

I defenzivní aktivity by tak měly inherentně obsahovat „ofenzivního ducha“, jelikož aktér, který převzal iniciativu ofenzívou, redukuje nepřátelskou aktivitu na de facto „pasivní“ reakce a mění svého oponenta z aktivně jednajícího bojového subjektu v pasivně přijímající objekt násilí (US Army 1993, 2–4). Negativní účel obrany (ubránit se) byl sice výrazně favorizován v „napoleonské strategické logice“ Carla von Clausewitze, který hájil tezi, že: „*Obranná forma války je silnější než forma útočná*“ (Clausewitz 2008, 312), obecně však i Clausewitz uznává nutnou dominanci ofenzívy.

Svým apriorně ofenzivním charakterem je swarming přímým výrazem vojensko-teoretického požadavku na vedení agresivních akcí. Všechny definiční aspekty swarmingu zdůrazňují jeho ofenzivní a intervenční potenciál a samotní teoretici tohoto konceptu o něm nikde neuvažují jako o „obránném“ prostředku (což je v dnešním „západním“ vojensko-politickém étosu obzvláště módní). Ofenzíva však v případě swarmingu plní i velké množství sekundárních funkcí – především organizačně i informačně disruptivních a obecně zpravodajských, které přímo umožňují provádění maximálně efektivních úderů na vitální body nepřítele s nejmenšími možnými náklady a za částečného využití oponentovy infrastruktury (Arquilla 2011, 272–274). Zde se prakticky projevuje požadavek „bojového parazitismu“, který byl formulován Sunem: „*Soka ubít, toť pouhá zuřivost. Leč obrat ho o zbraň i strůj, toť s výhodou se obohatit*“ (Sun 2005, 21).

4.3. Soustředění úsilí

Prvek koncentrace úsilí vyjadřuje ideu nasazení drtivé převahy v rozhodujícím místě a čase, kde se tato správně načasovaná aplikace síly následně projeví jako rozhodující faktor příslušné konfrontace (US Army 1993, 2–4). Koncept soustředění úsilí stručně definoval geostrategický teoretik, admirál Alfred Thayer Mahan: „*Základním záměrem všech vojenských operací je soustředěním získat místní převahu*“ (Mahan dle Tsouras 2007, 274).

Koncentrace úsilí může být rovněž symbolicky vyjádřena metaforou úderu sevřené pěsti. Nepřítel by měl být vždy napaden s maximální intenzitou (v souladu s Guderianovým heslem: „*Klotzen, nicht Kleckern*“). Efekt soustředění úsilí tak umožňuje dosáhnout i početně slabším silám rozhodujících lokálních výsledků v kombinaci s minimálním rizikem vystavení vlastních sil nepřátelské palbě (Alexander 1996, 192; US Army 1993, 2–4, 2–5).

Koncentrace úsilí/úderu je v konceptu a praktických aplikacích swarmingu přítomna v podobě stálé konvergence velkého množství mobilních jednotek, které permanentně realizují koordinované údery na vitální centra a klíčovou infrastrukturu nepřítele. Útočící subjekty, které rovněž disponují systémem sdílení informací v reálném čase, se důsledně vyhybají silným nepřátelským uskupením a naopak provádí údery na

kolabující sektory nepřátelské organizace. Swarming tímto způsobem potvrzuje několik tisíc let staré a značně intuitivní vojensko-teoretické maximy: „*Postupujeme, aniž* čeliti nám může; neb udeříme vždy tam, kde je prázdnota. Ustupujeme, aniž *sledovati* nás může; neb rychle mu unikáme a nikde nás nedostihne“ (Sun 2005, 34).

V rámci požadavku na soustředění úsilí však swarming též přichází s kvalitativně novým řešením problému získání lokální převahy. Koncept swarmingu apriori zahrnuje mechanické budování koncentrované úderné síly a její „drtivé frontální“ nasazení (zbytky této anachronické doktríny lze identifikovat i v absurdní logice tzv. „overwhelming force“). Teoretici swarmingu naopak navrhuji flexibilnější výklad „koncentrace sil“ v podobě rozptýlení a dělení jednotek, jejichž dynamická ofenzivní aktivita může dosáhnout mnohem lepších výsledků, než zuřivě nasazení brutální síly (kvantitativní i/nebo kvalitativní), které je obvykle nesprávně spojováno právě s principem „soustředění úsilí“. Prvek „centralizace“ sil je tak ve swarmingu nahrazen principem „koordinace“ rozptýlených, a tím i méně zranitelných, jednotek (Arquilla 2011, 161, 226).

4.4. Ekonomie sil

Princip ekonomie sil se vztahuje k rozvážené aplikaci a distribuci zdrojů/sil. Každý silový prvek by měl být vynakládán účelně v adekvátním poměru k cíli, kterého by danou aktivitou mělo být dosaženo. Smyslem tohoto principu je opět dosažení koncentrace sil v rozhodujícím místě a čase – vojensko-topologicky identifikovaném v tzv. „Schwerpunktu“, neboli „těžišti sil“ (Clausewitz 2008, 207; Guderian 1999, 152; US Army 1993, 2–5).

Tento princip je aplikovatelný nejen na taktickém stupni (přímo na bojišti), ale i na nejvyšší hladině strategie jako vojensko-politického plánování. Jedná se o ekonomizující přístup k problematice, který vyjadřuje snahu o maximalizaci zisku vzhledem k vynaloženým zdrojům. Daný prvek rovněž úzce souvisí s doplňkovými faktory, kterými jsou překvapení a soustředění úsilí. Koncentrace sil zde plní úlohu materiálního aspektu, který kompenzuje často velmi vágní charakter prvku překvapení (Nastoupil 2000, 14; US Army 1993, 2–5).

V rámci teorie i praxe swarmingu je aspekt ekonomie sil (asymetrického vedení operací) velmi silným imperativem, který se projevuje již v samotných základech konceptu a do značné míry stojí i na počátku jeho zrodu. Celou koncepcí swarmingu tak prostupují požadavky na omezení nebo úplné opuštění reliků masových armád a jejich hypertrofovaných velitelských sborů. Zvláštní důraz je kladen na logiku vysoce efektivního (asymetrického) nasazení zdrojů, kdy by mělo být s malým a silně rozptýleným potenciálem (díky jeho koordinaci, informační převaze a specifickému využívání opotřebovaných manévrových prvků) dosahováno spektakulárních výsledků, které byly dříve vyhrazeny masovým národním armádám (Arquilla 2010, 3; Arquilla 2011, 8–9).

4.5. Manévr

Faktor manévru je založen na „vmanévrování“ nepřátelských sil do nevýhodného postavení

pomocí flexibilního nasazení sil vlastních. Manévr tak může být definován jako dynamika síly v úzkém interdependentním vztahu k nepříteli, jejímž účelem je získat pozici výhody (úder na oponentovy vitální body a klíčovou infrastrukturu) a vyvedení nepřítele z rovnováhy (Sun 2005, 26–28). Tento prvek je rovněž spojen se schopností využít dílčího úspěchu, se zachováním svobody taktických/operačních aktivit a s redukcí vlastní zranitelnosti (US Army 1993, 2–5). Clausewitz pak v souvislosti s manévrem zdůrazňuje i jeho inherentně útočný charakter (Clausewitz 2008, 495).

Výše projednávané aspekty spojené s principem manévru jsou ve swarmingu prakticky esencionalizovány. Celá teorie i praxe swarmingu je založena na permanentním manévrování vysoce iniciativních malých jednotek – útočných i průzkumných. Manévr je ve swarmingu pojímán jako dynamická bojová aktivita, která odmítá lineární a předvídatelné vzorce operační činnosti. V tomto kontextu dochází i k definitivnímu odsouzení frontálních útoků – čelní střet („konfrontace“) je ve swarmingu nahrazen dynamickým pohybem po bojišti, který by měl vyústit v jakousi „konlateraci“ (v překvapivý úder na křídla nepřátelských formací) nebo „konspinaci“ – úder na nepřátelské týlové struktury (US Army 1993, 2–5).

Stálá mobilita sil dále předpokládá celou řadu specifických požadavků na včasnou akvizici a rychlý přenos informací, na kvalitní logistické zabezpečení a vytváří i značný tlak na zúčastněné jedince – velitele i vojáky na všech analytických úrovních. V této souvislosti jsou vedeny i debaty o případné „podpoře“ fyzických i intelektuálních schopností (tzv. „augmentaci“) lidského faktoru pomocí kombinace moderní technologie, nootropik a stimulačních psychofarmak na bázi methylxanthinů a budivých aminů (Hall 2011; Stevens 2007, 50; Timko 1986, 16–17).

4.6. Jednota velení

Princip jednoty velení akcentuje nutnost koncepční jednoty velících struktur v rámci cíleně vyvíjeného úsilí. Důraz je kladen především na personalizovanou centralizaci, kdy jediný velitel (Clausewitzův „válečný génius“, který kombinuje vědeckou odbornost a uměleckou kreativitu) disponuje možností využít dostupné prostředky k dosažení definovaného cíle. Naplnění tohoto aspektu vyžaduje koordinaci a úzkou spolupráci všech sil, které by měly vytvářet komplexní souhru (tzv. „synergii“) operačně-taktických aktivit (Clausewitz 2008, 62; US Army 1993, 2–5).

Jednota velení nabývá v konceptu swarmingu specifické podoby již zmíněného fragmentovaného systému lokálních operačně-taktických iniciativ, kdy klíčové vojenské kompetence nejsou důsledně centralizovány v nejvyšším (vojensko-politickém) bodě rigidní hierarchické struktury, ale jsou volně rozptýleny na nižších velících stupních. Tento systém tak opět klade značné nároky na jednotlivce/řadového vojáka, který sice disponuje poměrně rozsáhlými pravomocemi definovat linii taktického postupu a optimální prostředky, ale zároveň musí plnit i funkce, které nejsou jeho primární specializací. Činnost těchto polo/autonomních a vysoce profesionálních velitelů-vojáků následně vede

k vytvoření vojenské struktury, která vykazuje nejen značnou bojovou efektivitu (ve smyslu již zmíněné destrukce a disrupce), ale i logisticko-informační hodnotu v podobě shromažďování důležitých zpravodajských informací (Arquilla a Ronfeldt 1997, 30; Arquilla 2011, 274).

Tito lokální velitelé, kteří jsou swarmingem navrhováni k faktickému řízení boje, by tak měli vykazovat značné kvality. Klíčovým požadavkem je především schopnost motivovat jednotky na úrovni palebného týmu/družstva/čety a stimulovat potenciál k provádění polo/autonomních aktivit, které budou vycházet čistě z iniciativy malých bojových skupin. Tyto požadavky zpětně vyžadují množství dalších lokálních „vojenských génů“, kteří jsou schopni se vyrovnávat s trvalou přítomností frikčních faktorů, trvale vést útočný manévrový boj, infiltrovat pozice a informační systémy nepřítele a předávat klíčová operačně-taktická data vlastním jednotkám (Sabolčík a Fuchs 2007, 68–69; Arquilla 2011, 23).

V případě ztráty velitele tak může (díky převážně horizontálnímu charakteru bojové skupiny) jeho místo ihned nahradit jiný kompetentní člen tohoto „kolektivu génů“ a nehrozí tak tzv. „dekapitace“ (eliminace velitele jakožto „hlavy“ skupiny) a následná operačně-taktická paralýza bojové struktury. V případě konceptu swarmingu proto důsledně absente jediné „centrální velitel“ a celá síťová struktura participujících jednotek většinou není nadbytečně hierarchicky strukturována. Proces rozhodování a následný výkon aktivit jsou silně decentralizovány a závisí na rychlém konsenzu v malých skupinách, jejichž velikost zpravidla nepřesahuje 12 lidí. Tento systém organizace zpětně stimuluje autonomii útočných týmů a lokální iniciativu. Dochází tedy k paralelní tvorbě „bezhlavé“ (acefalické) a „mnohohlavé“ (polycefalické) struktury, která postrádá jasně identifikovatelné vitální centrum, na něž by bylo možné útočit. V této souvislosti Arquilla a Ronfeldt hovoří o tzv. „heterarchii“, nebo též „panarchii“ – ve smyslu decentralizované „vlády“ všech zúčastněných subjektů (Arquilla a Ronfeldt 1997, 280; Bonabeau 2003, 19; Arquilla 2011, 258).

4.7. Bezpečnost

Vojenský princip bezpečnosti je charakterizován jako snaha chránit integritu vlastních sil a zabránit nepříteli v získání neočekávané výhody. Tento princip signifikantně redukuje zranitelnost vůči nepříteli, navyšuje svobodu vlastních aktivit a stimuluje ofenzivní potenciál (Sun 2005, 26). Postulát bezpečnosti se v praxi projevuje nejen studiem oponentovy strategie, taktiky a doktríny, ale i v rámci plánování na lokální taktické úrovni. Aby však důsledná implementace tohoto principu nevedla ke stagnaci bojových operací, je rovněž nezbytné akceptovat i přirozenost faktoru rizika. V reálu je tak často nutné vést „přiměřeně bezohledné“ agresivní operace i za cenu nedostatečného zajištění bezpečnosti vlastních vojsk (US Army 1993, 2–5; Arquilla 2011, 268–269).

Požadavek bezpečnosti (eliminace nepřijatelného rizika/hrozby) je v teorii i praxi swarmingu zastoupen v podobě intenzivní fragmentace vlastních sil, která zaručuje nejen

jejich útočnou flexibilitu, ale do značné míry garantuje i ochranu před destruktivními účinky soudobých zbraňových systémů. Nelineární rozptýlení (tzv. „disperze“) a vysoká mobilita sil rovněž komplikují detekci jednotek nepřátelským průzkumem a ztěžují i vedení cílené palby na jejich pozice. Rovněž možnost infiltrace a účelové manipulace nepřátelských informačních sítí představuje významný prvek v navýšení ochrany vlastních sil. Specifickou kategorií poté představuje boj v urbanizovaném prostoru, jehož zástavba poskytuje krytí, snižuje význam technologické převahy a kombinuje konceptuální regresi (např. vedení boje na malou vzdálenost pomocí chladných zbraní) s vysokou mírou bojové efektivity (Arquilla a Ronfeldt 2000, 48; Edwards 2003, 6; Sabolčík a Fuchs 2007, 53).

Koncept swarmingu kladoucí důraz na robustní průzkumné aktivity, akvizici taktických informací a na dosažení rychlé lokální převahy „swarmujících“ sil plní nejen funkci multiplikátoru úderných kapacit, ale citelně redukuje i rozsah nepřátelských hrozeb pro vlastní síly. Rovněž faktor rozptýlení do velkého počtu útočných jednotek komplikuje orientaci nepřítele a jeho cílené reakce, neboť realizace swarmingu zpravidla vede k dezorientaci a kolapsu cílové nepřátelské struktury. Zhroucení systému nepřátelského velení poté „swarmerovi“ umožňuje definitivní převzetí bojové iniciativy. Swarming se svým systémem vedení bojové činnosti, který má primárně horizontální (a nikoli vertikální) podobu, též minimalizuje dopady případné „dekapitace“, která by neměla přímo ohrozit výkon bojových aktivit. Tento prvek pak představuje jednu z největších výhod distribuovaného systému velení (Arquilla a Ronfeldt 1997, 282; Shannon 2008, 7).

4.8. Překvapení

Využití faktoru překvapení má zpravidla charakter úderu v neočekávaném čase a prostoru, případně i způsobem, na něž není oponent připraven. Překvapení tak může často znamenat rozhodující zvrat v rovnováze bojových sil (US Army 1993, 2–5; Sun 2005, 33–37). Clausewitz chápe moment překvapení jako princip, který je „[...] bez výjimky podkladem všech akcí“ (Clausewitz 2008, 150) a který je produktem kombinace utajení a rychlosti – faktorů, jež jsou dále vázány na osobnostní charakteristiky „vojenského génia“ a na flexibilitu sil. Pokrok v oblasti komunikačních a detekčních technologií dnes nicméně značně komplikuje maskování rozsáhlých přesunů živé síly i techniky. Při vedení překvapivých operací je proto opět kladen důraz především na rychlost, efektivní zpravodajství, využívání klamů, neočekávané nasazení bojové síly a pragmatické „terénní“ úpravy taktických a operačních norem (US Army 1993, 2–5).

Generál Heinz Guderian význam překvapení jasně formuloval ve svém výroku: „Od nepaměti vítězili pružní sebevědomí velitelé, kteří využívali zásadu překvapení – prostředek, kterým početně slabší jednotky mohou urvat vítězství a obrátit vysloveně nemožné podmínky ve svou výhodu“ (Guderian dle Tsouras 2007, 273). Vlastním obsahem aspektu překvapení jsou tedy limity lidského poznání (často i velmi rigidní vojenské koncepce) a omezená schopnost člověka předvídat i značně deterministické jevy. Bez ohledu na informačně-zpravodajskou efektivitu je tedy i swarming determinován Clausewitzovou

frikční dynamikou boje, která se dnes projevuje především během vojenských operací v urbanizovaném prostoru. Optimalizovaný systém řízení (delegovaný na nejnižší možné úrovni) však zároveň představuje kvalitativně nejlepší způsob, jak se s nepředvídatelnými a náhodnými faktory vyrovnávat. Pomocí kombinace informační nadvlády a vysoké mobility lze rychle měnit prostorové rozložení sil a díky pružnému a adaptabilnímu charakteru vojenské sítě (založené na jednoduchých kooperativních principech) využívat i relativně nenadálých jevů ve svůj prospěch. Swarming v této souvislosti navrhuje lokální iniciativu agresivních a nekonvenčně uvažujících velitelů, kteří jsou schopni tzv. „kooptace“ – úzké spolupráce s místním civilním obyvatelstvem (kolaboranty), které by v ideálním případě mělo být využito jako zdroj vojensky důležitých informací (Arquilla 2011, 276; Nastoupil 2000, 16; Thagard 2001, 129).

4.9. Jednoduchost

Posledním principem války je zásada jednoduchosti, která je praktickým projevem požadavku tvorby jasného nekomplikovaného plánu a formulace pregnantních rozkazů. Tento princip by měl zaručit maximální srozumitelnost komunikace ve věci stanovených strategických požadavků a dílčích operačně-taktických cílů. Jednoduché plány a jasné rozkazy minimalizují případné mylné interpretace (US Army 1993, 2–6). Polní maršál Paul von Hindenburg tento princip vyjádřil ve své lakonické maximě: *„Ve válce může uspět jen to, co je jednoduché“* (Hindenburg dle Tsouras 2007, 113).

Jednoduchost do značné míry odpovídá celkově intuitivnímu konceptu swarmingu, jehož valná část je založena na „doktrinních klišé“, jejichž efektivita byla v průběhu historie mnohokrát prověřena. Organizační přednosti swarmingu vyplývají z jednoduché (avšak komplexní) struktury, která je vytvářena kolektivním úsilím o dosažení společného cíle. Toto úsilí je reglementováno jen minimálním množstvím velmi jednoduchých pravidel – například pozicí jednotky, požadavkem na stálé manévrování, kooperativní chování a recipročně sdílenou solidaritu (Arquilla 2000, 22-27; Arquilla 2011, 256-258).

Tento prvek jednoduché „samovolné organizace“ (tzv. „stigmergie“) rovněž odkazuje k teoriím, které byly při formulaci konceptu swarmingu použity. Jedná se především o extrapolované koordinační mechanismy ze sociobiologických výzkumů fenoménu tzv. „superorganismu“ (obvykle mraveniště nebo včelstva), které se pokouší objasnit principy, na jejichž základě jsou eusociální druhy hmyzu schopny vytvářet komplexní struktury, které vykazují vysoce strukturované a adaptabilní chování (Bonabeau 2003, 19; Chartier 2003, 4). Aplikace těchto teorií opět umožňuje minimalizovat vliv již zmiňované frikce a vést efektivnější, bezpečnější a strukturálně jednodušší vojenské operace (Edwards 2003, 4).

5. Závěr

Koncept vojenského swarmingu lze charakterizovat přítomností velkého množství útočících jednotek, které jsou vzájemně propojeny lokálními interakcemi, sdílejí stejný cíl

a informace nezbytné k jeho dosažení. Tyto myriády polo/autonomních subjektů fungují na bázi jednoduchých pravidel a jsou schopny nepřímé samoorganizace (tzv. „stigmergie“). Vzniká tak decentralizovaná síť prostorově rozptýlených jednotek, které permanentně manévrují (vyhýbají se nepřátelské detekci a hledají optimální pozici k útoku) a prostřednictvím tzv. „pulsování síly“ simultánně napadají slabá místa obklíčeného nepřítele (Chartier 2003, 4–5).

Tyto vojensko-organizační prvky jsou aktualizovanou formou poměrně starých taktických postupů, které se objevují napříč historií. První známky swarmingu lze identifikovat u nájezdníků, kočovných kmenových svazů a „orientálních“ říší – Skythů, Parthů, Hunů, Turků, Byzantinců a Mongolů. S nástupem stělného prachu a dominancí usedlých civilizací se swarming vytrácí a je obnoven až v rámci německé manévrové školy pod vlivem Helmutha von Moltke. K dalšímu rozvoji teorie swarmingu v podobě konceptů tankové války dochází v meziválečném období a během druhé světové války. Nejúspěšnějším konceptem je Blitzkrieg, který byl dále teoreticky vylepšován do současné podoby tzv. „AirLand Battle“ a do konceptu swarmingu v pravém slova smyslu. Dnes je swarming používán nejen státními armádami, ale i nestátními entitami – od organizovaného zločinu, přes guerilly, extremistické a teroristické skupiny, až po humanitární organizace a globální občanskou společnost (Edwards 2000, 4; Савин 2011, 87–92).

Z analytické kapitoly pak vyplývá, že swarming představuje výjimečně účinnou a flexibilní vojensko-organizační doktrínu, neboť plně koresponduje s funkčním obsahem tzv. „devíti principů války“ (cíle, ofenzíva, soustředění úsilí, ekonomie sil, manévr, jednota velení, bezpečnost, překvapení a jednoduchost). Kategorii cíle swarming naplňuje požadavkem na vedení vysoce profesionálních, rychlých, efektivních a levných bojových operací (Arquilla 2011, 9–10). Princip ofenzívy swarming potvrzuje svým imperativem na vedení agresivních operací zaměřených na destrukci a disrupci klíčové velící a komunikační infrastruktury. Prvek soustředění úsilí je přítomen ve formě koordinace a konvergentních útoků mnoha polo/autonomních jednotek, které útočí v souladu s heslem: *„Méně centralizace a více koordinace“* (Arquilla 2011, 258).

Požadavek na ekonomii sil je ve swarmingu naplněn důsledným vedením asymetrických bojových akcí vůči zranitelným, avšak důležitým cílům. Vzniklé škody jsou proto vždy větší, než hodnota prostředků, které útočník investoval do jejich způsobení. Swarming tak vytváří specifickou formu vysoce dynamické opotřebovací války, neboť nepříteli způsobuje citelné ztráty na socio-ekonomické infrastruktuře (Arquilla 2011, 8–9). Princip manévru poté tvoří samotný základ definice swarmingu, která klade důraz na permanentní nelineární pohyb po bojišti, jenž plní ofenzivní i průzkumné funkce. Faktory manévru a agility jsou natolik důležité, že byly rozpracovány i metody jejich umělé augmentace (Stevens 2007, 50). Zásada jednoty velení je v doktríně swarmingu redefinována do podoby strategicky (konceptně) jednotného, avšak operačně rozptýleného velení, které deleguje iniciativu na nejnižší možné taktické stupně. Tato logika v praxi vede k vytvoření „bezhlavé“

(a tedy obtížně zranitelné) vojenské sítě, která je tzv. „perzistentní“ – extrémně odolná vůči nepřátelským aktivitám (Arquilla a Ronfeldt 1997, 280).

Prvek bezpečnosti je v teorii i praxi swarmingu přítomen ve formě velké fragmentace a permanentní mobility jednotek, která jim zaručuje flexibilitu pohybu, svobodu aktivit i ochranu před destruktivními zbraňovými systémy nepřítele. Zpravodajská dimenze swarmingu dále zajišťuje informační převahu, která plní funkci multiplikátoru vlastních útočných kapacit a dále snižuje vlastní zranitelnost (Chartier 2003, 4–5). Imperativ překvapení swarming realizuje nepředvídatelným „pulzováním síly“, které vychází z lokální iniciativy vzájemně koordinovaných, polo/autonomních útočných skupin, které provádějí konvergentní útoky na křídla a týl nepřátelských uskupení – tzv. „konlateraci“ a „konspinaci“ (Arquilla a Ronfeldt 2000, 29). Princip jednoduchosti je splněn i relativně triviálními pravidly organizace, které vychází z teorie „samovolné organizace“, jež ponechává lokálním velitelům maximum kompetencí a spoléhá na jejich bojovou asertivitu a iniciativu (Bonabeau 2003, 19; Chartier 2003, 4–5).

Swarming lze proto označit za vysoce vyspělý operačně-taktický koncept, který dokonale realizuje všech devět základních principů bojové aktivity. Zároveň se jedná o koncepci přísně asymetrickou a tedy nejen vojensky efektivní, ale i socioekonomicky nenákladnou – na zdroje materiální i lidské. Z těchto důvodů je swarming chápán jako perspektivní organizační paradigma, které je používáno stále větším množstvím aktérů – od ne/státních militarizovaných entit, až po ryze civilní organizace a tržní subjekty (Arquilla a Ronfeldt 2000, 50–54; Савин 2011, 86–87).

Použité zdroje

ALEXANDER, Bevin (1996): *Jak vítězí velcí vojevůdci*. Brno: Jota.

ARQUILLA, John (2010): The New Rules of War. *Foreign Policy* March/April 2010 (http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/02/22/the_new_rules_of_war?page=0,5,1.4.2013).

ARQUILLA, John (2011): *Insurgents, Raiders, and Bandits: How Masters of Irregular Warfare Have Shaped Our World*. Lanham, Maryland: Ivan R. Dee.

ARQUILLA, John a RONFELDT, David (1997): Cyberwar is coming! In: Arquilla, John a Ronfeldt, David (eds.): *In Athena's Camp: Preparing for Conflict in the Information Age*. Santa Monica: RAND Corporation, s. 23–60.

ARQUILLA, John a RONFELDT, David (2000): *Swarming and the Future of Conflict*. Santa Monica: RAND Corporation.

BONABEAU, Eric (2003): Swarming Intelligence. In: Inbody, Donald, Chartier, Christopher, DiPippa, Damian a McDonald, Brian (eds.): *Swarming: Network Enabled C4ISR 13-14 January 2003*. McLean, VA: Joint C4ISR Decision Support Center, Section C, s. 19–25.

CLAUSEWITZ, Carl von (2008): *O válce*. Praha: Academia.

CLOUGH, Bruce (2003): Swarming Intelligence. In: Inbody, Donald, Chartier, Christopher, DiPippa, Damian a McDonald, Brian (eds.): *Swarming: Network Enabled C4ISR 13-14 January 2003*. McLean, VA: Joint C4ISR Decision Support Center, Section C, s. 2–5.

CORUM, James (1992): *The Roots of Blitzkrieg: Hans von Seeckt and German Military Reform*. Lawrence: University Press of Kansas.

DER DERIAN, James (2001): *Virtuous War: Mapping the Military-Industrial-Media-Entertainment Network*. Boulder: Westview Press.

EDWARDS, Sean (2000): *Swarming on the Battlefield: Past, Present, and Future*. Santa Monica: RAND Corporation.

EDWARDS, Sean (2003): Military History of Swarming. In: Inbody, Donald, Chartier, Christopher, DiPippa, Damian a McDonald, Brian (eds.): *Swarming: Network Enabled C4ISR 13-14 January 2003*. McLean, VA: Joint C4ISR Decision Support Center, Section C, s. 2–11.

EICHLER, Jan (2007): *Terorismus a války na počátku 21. století*. Praha: Karolinum.

GALATÍK, Vlastimil, KRÁSNÝ, Antonín a ZETOCHA, Karel (2008): *Vojenská strategie*. Praha: Ministerstvo obrany ČR.

GREENE, Robert (2006): *The 33 Strategies of War*. New York: Penguin Books.

GUDERIAN, Heinz (1999): *Achtung – Panzer! The Development of Tank Warfare*. London: Cassell.

HALL, Allan (2011): Junkies in jackboots: Nazi soldiers given highly addictive crystal meth to help them fight harder and longer. *Daily Mail*, 31 March 2011 (<http://www.dailymail.co.uk/news/article-1371512/Nazis-fed-speed-infantrymen-tested-cocaine-like-stimulant-concentration-camps.html>, 1. 4. 2013).

HUGHES, Daniel J. (1993): *Moltke on the Art of War: Selected Writings*. New York: Ballantine Books.

CHARTIER, Chris (2003): Overview of Proceedings: Swarming, Network-Enabled C4ISR, and U.S. Military Transformation. In: Inbody, Donald, Chartier, Christopher, DiPippa, Damian a McDonald, Brian (eds.): *Swarming: Network Enabled C4ISR 13-14 January 2003*. McLean, VA: Joint C4ISR Decision Support Center, Section B, s. 1–15.

JOMINI, Antoine-Henri (2011): *The Art of War*. Memphis: Bottom of the Hill Publishing.

LEONHARD, Robert (1991): *The Art of Maneuver: Maneuver-Warfare Theory and AirLand Battle*. New York: Ballantine Books.

LUPTÁK, Lubomír a KALINIČ, Petr (2012): Swarming – základní aspekty, vývoj a perspektivy využití konceptu. *Vojenské rozhledy* 2/2012, s. 59–68.

MOSHFEGH, Allen (2003): Autonomous Intelligent Networks and Systems (AINS). In: Inbody, Donald, Chartier, Christopher, DiPippa, Damian a McDonald, Brian (eds.): *Swarming: Network Enabled C4ISR 13-14 January 2003*. McLean, VA: Joint C4ISR Decision Support Center, Section F, s. 6–14.

NASTOUPIL, Josef (2000): *Malá encyklopedie vojenské strategie*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky – AVIS.

NAVEH, Šimon (2001): Michail Nikolajevič Tuchačevskij. In: Shukman, Harold (ed.): *Stalinovi generálové*. Praha-Plzeň: BETA-DOBROVSKÝ a Ševčík, s. 258–275.

RIGGS, John (2003): U. S. Army Objective Force. In: Inbody, Donald, Chartier, Christopher, DiPippa, Damian a McDonald, Brian (eds.): *Swarming: Network Enabled C4ISR 13-14 January 2003*. McLean, VA: Joint C4ISR Decision Support Center, Section D, s. 2–10.

SABOLČÍK, Dušan a FUCHS, Jiří (2007): *Budoucí války ve městech*. Praha: Ministerstvo obrany ČR – AVIS.

САВИН, Леонид В. (2011): *Сетецентричная и сетевая война: Введение в концепцию*. Москва: Евразийское движение.

SHANNON, William D. (2008): *Swarm Tactics and the Doctrinal Void: Lessons from the Chechen Wars*. Monterey: Naval Postgraduate School.

SØRENSEN, Georg (2005): *Stát a mezinárodní vztahy*. Praha: Portál.

STEVENS, Henry (2007): *Hitler's Suppressed and Still-Secret Weapons, Science and Technology*. Kempton: Adventures Unlimited Press.

SUN, Mistr (2005): *O umění válečném*. Praha: Naše vojsko.

THAGARD, Paul (2001): *Úvod do kognitivní vědy: Mysl a myšlení*. Praha: Portál.

TIMKO, Ján (1986): *Voják v psychické zátěži*. Praha: Naše vojsko.

TSOURAS, Peter G. (2007): *Slovník vojenských citátů*. Praha: Baronet.

US ARMY (1993): Field Manual No. 100–5. Washington, D. C.: Headquarters Department of the Army.

Summary

This article is focused on the highly perspective military doctrine of swarming. Swarming was defined by John Arquilla and David Ronfeldt as a seemingly amorphous but deliberately structured, well coordinated, and strategic method of striking from all possible directions by means of sustainable pulsing of force and/or fire, close-in as well as from stand-off positions. Swarming should work best if it is designed primarily around the deployment of a myriad of small, dispersed and interconnected (networked) units (Arquilla and Ronfeldt 2000, 48). Swarming tactics exploit large numbers of distributed, semi/autonomous entities which share a common goal and awareness through local interactions. These units are in permanent motion, lead parallel operations in time and space and are fully capable of self-organization through so-called "stigmergy" which is based on the simplicity of rules (Edwards 2003, 3).

These organizational principles are relatively old. First examples of proto/swarming could be found in the "modus operandi" of nomadic tribes (Scythians, Huns and Avars) and great "Oriental" empires (Byzantines, Persians and Mongols) which exploited large numbers of cavalry archers and the tactics of feigned withdrawal. After the so-called "gunpowder revolution" swarming was diminished and reinvented in the 19th century by German Field Marshal Helmuth von Moltke. Before and during WWII, swarming was developed and applied in the form of Blitzkrieg which was further perfected into today's doctrine of AirLand Battle and swarming "sensu stricto" (Arquilla and Ronfeldt 2000, 32–37).

The main section of this paper is focused on the analytical application of the so called "nine principles of war" (objective, offensive, mass, economy of force, maneuver, unity of command, security, surprise and simplicity) and examines the relation between swarming and these traditional imperatives of warfare. The result of the analysis explains that swarming fully corresponds to these principles and represents a highly cost-effective organizational paradigm which leads to professional, fast and relatively cheap military operations. This doctrine is primarily based on aggressive asymmetric actions of considerable destruction and disruption. Arquilla and Ronfeldt also propose significant distribution of forces which results in more stable horizontal (net-like) commands, decent situational awareness, better security of deployed forces and the possibility of leading unexpected attacks against the enemy. The biggest advantage of this doctrine is the exploitation of highly intuitive and simple rules of spontaneous organization (Chartier 2003, 4–5; Bonabeau 2003, 19).

Because all of these aspects, swarming could be (in theory) considered as a highly perspective organizational paradigm which fully corresponds to all "nine principles of war". This theoretical feature is also verified in current practice, when swarming is and will be further exploited by many states as well as by non-state actors – such as by organized crime, guerillas, extremist and terrorist groups, humanitarian organizations and global civil society (Arquilla and Ronfeldt 2000, 50).

Miloslav Machoň

Mezinárodní management geostacionární orbity^{1, 2, 3}

Abstract

The scope of this article is an introduction of the most discussed political issues in the international management of the geostationary orbit. A geostationary orbit is one of the most favorable geopolitical locations for establishing telecommunication by satellites. The most discussed political issues relating to international management of the geostationary orbit in UNCOPUS, UNOOSA and ITU are matters of territorial claims, direct broadcast by satellites and space debris.

Key words: geostationary orbit, international management of the outer space, political geography, UNCOPUOS, UNOOSA, ITU, Bogota Declaration, direct-broadcast satellite, spectrum management, space debris

1) Tento text vznikl s podporou grantového systému FF ZČU v Plzni, v rámci projektu SGS-2013-030 (Politické a ekonomické vektory /staro/nových zemí mezinárodního systému).

2) Text volně navazuje na již publikovaný text (viz Machoň 2011).

3) Děkuji slečně doktorce Lindě Piknerové za cenné připomínky při tvorbě článku. Mé poděkování patří rovněž panu profesoru Vladimíru Kopalovi a panu docentu Luboši Perkovi za podnětné připomínky při psaní bakalářské práce a za laskavé poskytnutí některých nepublikovaných materiálů.

1. Úvodem

Dobývání kosmického prostoru člověkem bylo zahájeno před 55 lety, kdy byla na počátku října 1957 vypuštěna první umělá družice Země, a sice Sputnik 1. Počáteční rozvoj kosmických aktivit v období bipolárního konfliktu lze přitom chápat jako politický nástroj k dosažení zájmů států. Na fenomenální oblet naší planety Jurijem Alexejičem Gagarinem či na grandiózní přistání Neila Armstronga a Buzze Aldrina na Měsíci je možné v perspektivě teoretických modelů mezinárodních vztahů nahlížet jakožto na výsledky nekooperativních her s nulovým součtem mezi SSSR a USA, kdy vítězové *berou vše*. Ziskem se v případě kosmických aktivit států stává mezinárodní prestiž, v období bipolárního konfliktu lze navíc za profit označit i *pocit o nadřazenosti ideologie* (Machay 2011, 35).

Ve snaze vytvořit pravidla pro kosmické aktivity, a zamezit tak rozšíření mezistátních sporů do prostoru mimo zemskou atmosféru, došlo k vytvoření specifického odvětví v rámci mezinárodního managementu veřejných/globálních statků, a to mezinárodní správy kosmického prostoru. Již od kongresu Mezinárodní astronautické federace v roce 1958 je zřejmá snaha vymezit prostor kosmu jako prostor mezinárodní. O významu regulace kosmických aktivit svědčí rovněž zařazení tématu mezinárodní správy kosmického prostoru do agendy OSN, tedy mezinárodní organizace globálního charakteru, viz níže (Cheng 1997, XI–XIII).

Cílem předkládaného textu je přitom představení stěžejních témat, která byla či stále jsou předmětem diskuze v souvislosti s geostacionární dráhou na globální úrovni.

Předkládaná stať je členěna na tři části. V první z nich je provedeno vymezení geostacionární dráhy a jejího významu v politické geografii. Následující oddíl se věnuje institucionální struktuře organizací, které utvářejí pravidla pro využívání geostacionární orbity v globální perspektivě. Zvýšený důraz je přitom kladen na Výbor OSN pro mírové využívání kosmického prostoru (*United Nations Committee on the Peaceful Uses of Outer Space/UNCOPUOS*), Úřad OSN pro kosmické záležitosti (*United Nations Office for Outer Space Affairs/UNOOSA*) a Mezinárodní telekomunikační unii (*International Telecommunication Union/ITU*).⁴ V další části jsou představeny politické záležitosti, které byly či jsou stále projednávány v rámci výše uvedených institucí. Konkrétně se jedná o územní nároky, kosmický odpad, záležitosti přímého družicového vysílání ve vztahu ke geostacionární orbitě. Souhrn základních tezí a nastínění dalšího případného vývoje mezinárodního statusu geostacionární dráhy jsou uvedeny v závěru stati.

2. Teoretické vymezení problému

Na politicko-geografický prvek geostacionární orbity je nahlíženo zejména z úrovně mezinárodního systému, jenž si dle některých současných autorů vysloužil přívlastko

globální (Dingwerth a Pattberg 2006, 189–191). Autoři Martin Glassner a Chuck Fahrer označili geostacionární dráhu „*za jednu z nejvýznamnějších geografických lokací v kosmickém prostoru*“ (Glassner a Fahrer 2003, 488). Výběr politických aspektů vznikajících při využívání geostacionární dráhy do značné míry reflektuje nejvýznamnější politické problémy managementu kosmického prostoru dle Martina Glassnera a Chucka Fahrera (kosmické smetí, přímé družicové vysílání). Mezi politické záležitosti související s využíváním geostacionární dráhy byla přitom zařazena i problematika územních nároků. Dnes již historická debata o povaze geostacionární dráhy vyvolaná Bogotskou deklarací byla totiž podle Perka důležitou součástí agendy institucí regulujících využívání geostacionární dráhy, viz níže (Perek 2002, 6–7). Ambicí předkládaného textu je představit některé z fenoménů souvisejících s problematikou geostacionární dráhy v širších souvislostech.

Vzhledem k často neveřejné povaze vojenských aspektů využívání kosmického prostoru naopak nebyla ze strany autora podrobena analýze problematika militarizace kosmického prostoru, resp. geostacionární orbity. Z důvodu omezeného rozsahu rovněž tento text neobsahuje zvláštní část věnovanou popisu mezinárodněprávních pramenů vztahujících se k prostoru kosmu. Nicméně nejdůležitější pasáže těchto pramenů mezinárodního práva dotýkajících se managementu geostacionární orbity jsou v textu reflektovány.

Problematicke managementu kosmického prostoru, potažmo geostacionární orbity je v politologii, popř. mezinárodních vztazích věnována jen omezená pozornost. To platí především o českém prostředí, kde počet původních textů věnujících se tomuto tématu je značně omezený. Z českých textů lze zmínit například stať Luboše Perka z roku 2002 pro Učenou společnost či studii Vladimíra Kopala z roku 1990 uveřejněnou v periodiku Právník. Větší pozornosti se téma těší v zahraničí, kde se k nejvýznamnějším pracím řadí texty Corinne Contanta, Christy Collis či Petera Hulsroje. Uvedené texty posloužily jako zdroj inspirace pro předkládanou stať, která vedle nich čerpá rovněž ze studií renomovaných autorů, z nichž někteří mají zkušenosti přímo s působením v mezinárodních institucích věnujících se managementu kosmického prostoru či komunikaci v globální perspektivě.

Text rovněž využívá primárních zdrojů v podobě oficiálních webových portálů těchto úřadů. Mezi prameny jsou hojně zastoupeny také výstupy jednání v rámci jednotlivých institucí, přičemž se v textu nachází i některé v českém prostředí doposud nepublikované pasáže z přepisů jednání. Všechny internetové stránky byly ověřeny k 1. září 2013.

2.1. Geostacionární dráha a její význam v politické geografii

Za geostacionární dráhu je označována taková orbita, v níž dochází k oběhu tělesa kolem Země v úhlové rychlosti⁵, jež je shodná s úhlovou rychlostí zemské rotace. Těleso na geostacionární dráze tedy vykoná jeden oběh kolem naší planety synchronně se zemskou

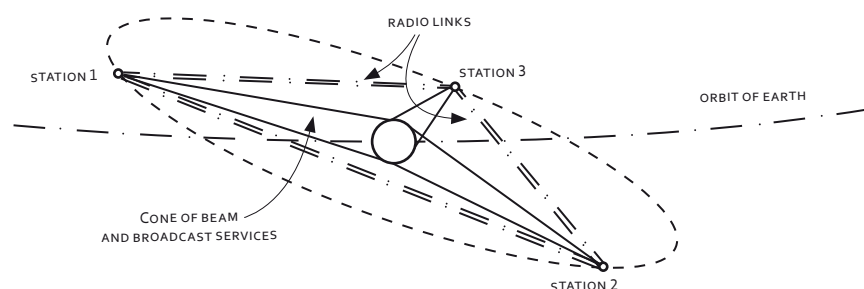
4) *Východiskem pro kritérium výběru institucí regulujících využívání geostacionární orbity se stal především obsah textu Luboše Perka (2007, 2–5).*

5) *Fyzikální charakteristika pohybu vyjadřující velikost změny úhlu za jednotku času.*

rotací, tj. jednou za 24h.⁶ Orbitální pohyb tělesa na geostacionární dráze je přitom dále podmíněn konstantní výškou nad hladinou světového oceánu (přibližně 36 000 km) a nulovým sklonem k rovině zemského rovníku (Bajer 2008, 417–418). V důsledku výše popsaných vlastností se pro pozorovatele na Zemi jeví tělesa umístěná na geostacionární dráze, jakoby *visela na obloze* nezávisle na denní či roční době (Fortescure, Stark a Swinerd 2003, 136–143).

Vzhledem ke svým orbitálním parametrům se tato orbita považuje za jedno z nejvíce příhodných míst pro realizaci přenosu informací. K zajištění družicového přenosu v globální perspektivě postačuje umístit na geostacionární dráhu pouze tři satelity ve vzájemné orbitální úhlové vzdálenosti⁷ 120°, viz obrázek č. 1 (Clarke 1945, 306).

Obrázek 1: Globální satelitní pokrytí dle Arthura Clarka / Picture 1: Global Satellite Coverage by Arthur Clark

Zdroj: Clarke (1945: 306)

Geostacionární dráha je z hlediska politické geografie kosmického prostoru vnímána jako hranice mezi zemským kosmickým prostorem a lunárním kosmickým prostorem, tedy mezi regiony kosmického prostoru vymezenými Everettem Dolmanem v publikaci *Astropolitik, classical geopolitics in the Space Age*. Mimo zemský kosmický prostor, který je Dolmanem určen hranicí mezi kosmickým prostorem a zemskou atmosférou a geostacionární dráhou, rozlišuje Dolman v rámci prostoru vně zemské atmosféry

další dva regiony, a sice lunární kosmický prostor a sluneční kosmický prostor. Lunární kosmický prostor se rozprostírá od již zmiňované geostacionární dráhy až k oběžné dráze Měsíce. Posledním regionem je v Dolmanově politicko-geografickém modelu kosmického prostoru sluneční kosmický prostor, v němž je zahrnut veškerý prostor v rámci sluneční soustavy, jenž je od Země dále než oběžná dráha Měsíce, tedy 384 000 km (Dolman 2002, 60–70).

3. Instituce regulující využívání geostacionární orbity

Mezi instituce, které participují na managementu geostacionární orbity na globální úrovni, lze zařadit především Výbor OSN pro mírové využívání kosmického prostoru, Úřad OSN pro kosmické záležitosti a Mezinárodní telekomunikační unii.

3.1. Výbor OSN pro mírové využívání kosmického prostoru

Agenda záležitostí souvisejících s lidskými aktivitami v kosmickém prostoru náleží v rámci struktury OSN zejména Výboru OSN pro mírové využívání kosmického prostoru (dále jen Výbor). První ad hoc schůzka tohoto orgánu se uskutečnila již v roce 1958, tedy pouhý rok po zahájení dobývání kosmického prostoru člověkem.⁸ O rok později v prosinci 1959 došlo k založení Výboru jakožto trvalého orgánu OSN, jehož úkolem se stalo řešení politicko-právních problémů vznikajících při kosmických aktivitách států.⁹

Delegáti členských zemí OSN mají možnost zasedat vedle Výboru i ve dvou jeho podvýborech, a sice vědecko-technickém a právním. Na počátku září 2013 přitom disponovalo členstvím ve Výboru 74 států. Výbor včetně jeho podvýborů se schází jednou ročně a celkové zasedání trvá přibližně šest týdnů. Jednání vědecko-technického podvýboru se soustředí především na technické aspekty lidské činnosti v kosmickém prostoru. Po skončení zasedání vědecko-technického podvýboru se uskuteční setkání zástupců států v právním podvýboru, kteří formulují předběžné právní expertizy. K sestavení definitivní podoby rozhodnutí dochází při jednání Výboru, jehož rozhodovací proces včetně jednotlivých podvýborů je založen na principu konsenzu.¹⁰

Rozhodnutí Výboru jsou přijímána VS OSN. Dle aktuálního znění článku 10 Charty OSN mají rezoluce VS OSN podobu právně nezávazného doporučení, jejichž

6) Přesněji řečeno, těleso na geostacionární dráze vykoná 1 oběh okolo Země za 1 siderický den, tj. 23h 56 min 4s (cca 24h).

7) Problematickým se stává pokrytí družicového signálu z geostacionární dráhy v polárních oblastech, kde průměrná výška geostacionárního satelitu nad horizontem dosahuje pouze několika desítek stupňů. Při poskytování obousměrného datového přenosu prostřednictvím internetových služeb (např.: e-mail, Skype, IM) se výrazněji projevuje i časové zpoždění přenosu způsobené vzdáleností geostacionární orbity od zemského povrchu (Fortescure, Stark a Swinerd 2003, 133).

8) United Nations: Resolution UNGA 1348 (XIII): Question of the peaceful use of outer space, <http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r13.htm>, 1. 9. 2013.

9) United Nations: Resolution UNGA 1472 (XIV). International co-operation in the peaceful uses of outer space, <http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r14.htm>, 1. 9. 2013.

10) UNOOSA: United Nations Committee on the Peaceful Uses of Outer Space. United Nations Office for Outer Space Affairs, www.oosa.unvienna.org/oosa/COPUOS/copuos.html, 1. 9. 2013.

dodržování nelze tedy žádným způsobem vynucovat.¹¹ Podobu managementu geostacionární dráhy, resp. kosmického prostoru reflektují rozhodnutí učiněná v rámci Výboru. Během participace OSN na mezinárodním managementu kosmického prostoru došlo mj. k přijetí komplexnějších právně nezávazných rezolucí VS OSN, které jsou v odborném diskursu známy jako *Deklarace a právní principy OSN o kosmickém prostoru* (viz tabulka č. 1).¹²

Tabulka 1: Deklarace a právní principy OSN o kosmickém prostoru¹³ / Table 1: United Nations Declarations and Principles on Outer Space

Název	Rok přijetí VS OSN
Deklarace právních zásad ¹⁴	1963
Zásady přímého družicového vysílání ¹⁵	1982
Zásady dálkového průzkumu ¹⁶	1986
Deklarace o výnosech z kosmické činnosti ¹⁷	1992
Zásady pro používání jaderných pohonů ¹⁸	1996

Zdroj: autor

11) *Zásada o nenabytí závaznosti rozhodnutí VS OSN se netýká schvalování rozpočtu OSN (United Nations: Charta OSN a statut mezinárodního soudního dvora, <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/charta-organizace-spojenych-narodu-a-statut-mezinarodniho-soudniho-dvora.pdf>, 1. 9. 2013).*

12) *United Nations: United Nations Treaties and Principles on Outer Space, <http://www.unoosa.org/pdf/publications/STSPACE11E.pdf>, 1. 9. 2013.*

13) *Zpracováno na základě dat Úřadu OSN pro kosmické záležitosti (UNOOSA: United Nations Treaties and Principles on Space Law, <http://unoosa.org/oosa/en/SpaceLaw/treaties.html>, 1. 9. 2013).*

14) *Úplný název dokumentu zní Deklarace právních zásad činnosti států při výzkumu a využívání kosmického prostoru.*

15) *Úplný název dokumentu zní Zásady určující používání umělých družic pro mezinárodní přímé televizní vysílání jednotlivými státy.*

16) *Úplný název dokumentu zní Zásady vztahující se k dálkovému průzkumu Země z kosmického prostoru.*

17) *Úplný název dokumentu zní Deklarace o mezinárodní spolupráci při objevování a užívání kosmického prostoru pro blaho a zájmy všech zemí.*

18) *Úplný název dokumentu zní Zásady týkající se užívání nukleárních energetických zdrojů v kosmickém prostoru.*

Mimoto byly v rámci činnosti Výboru vypracovány multilaterální mezinárodní smlouvy, které dle *Vídeňské úmluvy o smluvním právu* z roku 1969 disponují mezinárodněprávním účinkem. Mezi lety 1966–1979 došlo k přijetí pěti mnohostranných mezinárodních smluv týkajících se aktivit států v kosmickém prostoru VS OSN a tyto dokumenty byly následně doporučeny k podepsání a ratifikaci všem členům OSN. Dnes těchto pět dokumentů, na jejichž znění se nejvíce podílel právní podvýbor, označujeme jako *smlouvy OSN o kosmickém prostoru*, viz tabulka č. 2 (Kopal 1990, 10–11).

Tabulka 2: Smlouvy OSN o kosmickém prostoru¹⁹ / Table 2: United Nations Treaties on Outer Space

Název	Rok otevření k podpisu	Počet členských států k 1. 9. 2013 ²⁰
Kosmická smlouva ²¹	1967	102
Dohoda o astronautech ²²	1968	92
Konvence o ručení za škody ²³	1972	89
Konvence o registraci ²⁴	1975	60
Dohoda o Měsíci ²⁵	1979	15

Zdroj: autor

19) *Zpracováno na základě dat Úřadu OSN pro kosmické záležitosti (UNOOSA: Treaty Signatures. United Nations Office for Outer Space Affairs, <http://www.unoosa.org/oosatdb/showTreatySignatures.do>, 1. 9. 2013).*

20) *Mezi členskými státy jsou zahrnuty země, které se zavázaly k dodržování, resp. ratifikovaly, přijaly, schválily, přistoupily či se staly nástupníky dané mezinárodní smlouvy. V tabulce č. 2 není uveden status mezinárodních organizací (ESA, EUMETSAT, EUTELSAT).*

21) *Úplný název dokumentu zní Smlouva o zásadách činnosti států při výzkumu a využívání kosmického prostoru včetně Měsíce a jiných nebeských těles.*

22) *Úplný název dokumentu zní Dohoda o pomoci astronautům a jejich návratu a o vrácení objektů vypuštěných do kosmického prostoru.*

23) *Úplný název dokumentu zní Konvence o mezinárodní odpovědnosti za škody způsobené kosmickými objekty.*

24) *Úplný název dokumentu zní Konvence o registraci objektů vypuštěných do kosmického prostoru.*

25) *Úplný název dokumentu zní Dohoda o činnosti států na Měsíci a jiných nebeských tělesech.*

3.2. Úřad OSN pro kosmické záležitosti

Úřad OSN pro kosmické záležitosti (dále jen Úřad) byl založen rezolucí 1348 (XIII) VS OSN v prosinci 1958. Jeho původní úkol byla zejména implementace rozhodnutí Výboru a VS OSN v oblasti kosmické činnosti. V současné době lze v rámci Úřadu rozeznat dvě sekce, a sice Výzkumnou a servisní sekci (*Committee Services and Research Section/CSRS*) a Sekci kosmických aplikací (*Space Applications Section/SAS*). Hlavním cílem CSRS je zajišťování chodu Výboru a jeho podvýborů včetně implementace jeho rozhodnutí. Mimoto CSRS spravuje seznam vypuštěných objektů do kosmického prostoru OSN (viz níže) či podporuje diskuzi mezi národními kosmickými agenturami prostřednictvím konání pravidelných setkání (Inter-Agency Meeting on Outer Space Activities). SAS se pak soustředí na praktické aplikace kosmických technologií formou pořádání odborných konferencí UNISPACE.²⁶

3.3. Mezinárodní telekomunikační unie

Mezinárodní telekomunikační unie je specializovanou agenturou OSN pro oblast managementu komunikačních a informačních technologií. Jejím cílem se stala zejména správa rádiového spektra a satelitních orbit, tvorba norem a standardů umožňujících tvorbu informačních sítí v globální perspektivě, popř. zajištění přístupu rozvojových zemí k informačním a komunikačním prostředkům. Na počátku září 2013 disponovalo členstvím v ITU 193 členů OSN včetně České republiky, více jak 700 představitelů soukromoprávních subjektů či několik akademických institucí zabývajících se problematikou vývoje a distribuce komunikačních či informačních technologií.²⁷ Základními dokumenty ITU přitom jsou tři listiny, a sice *Ústava Mezinárodní telekomunikační unie* obsahující elementární normy a předpisy, *Konvence Mezinárodní telekomunikační unie* vymezující pravomoci jednotlivých orgánů a *radiové regule* s konkrétními pravidly reflektující aktuální stav distribuce rádiové části elektromagnetického spektra. Předpokladem pro tvorbu víceúrovňové struktury zakládajících dokumentů ITU se stala častá obtížnost změny primárních zakládajících listin mezinárodních organizací a režimů, viz například Charta OSN (Hulsroj 2002, 108).

Současná institucionální struktura ITU je tvořena dvěma druhy orgánů, přičemž první skupina institucí zajišťuje fungování organizace a druhá skupina orgánů se soustřeďuje na studium odborných problémů v oblasti telekomunikačních technologií. Nejvyšším postavením v institucionální hierarchii ITU disponuje Generální sekretariát ITU zabezpečující především administrativní a finanční aspekty aktivit ITU včetně poskytování služeb během odborných konferencí. Za nejdůležitější administrativní entitu ITU lze označit Zplnomocněnou konferenci ITU konající se jednou za čtyři roky, kdy

delegáti členských zemí (nyní 193) přijímají pětiletý strategický a finanční plán ITU, popř. volí Generálního tajemníka ITU²⁸ a členy Rady ITU (viz níže). Permanentním tělesem je vedle Generálního sekretariátu rovněž Rada ITU volená Zplnomocněnou konferencí na čtyři roky dle regionálního klíče, jež se aktuálně skládá ze 48 členů. Úkolem Rady ITU je především implementace dlouhodobých strategií přijatých Zplnomocněnou konferencí. Mimoto je Rada ITU zodpovědná za každodenní chod ITU, kontrolu financí a výdajů (Johnson a Rosa 2008, 100–101).

Odborné aktivity jsou ve struktuře ITU řešeny ve třech sektorech, přičemž uvnitř každého sektoru se nachází úřad se stálými členy, popř. odborné skupiny a konference. Cílem Standardizačního sektoru ITU je studium problémů standardizace v oblasti drátové či bezdrátové komunikace. Rozvojový sektor ITU se zaměřuje zejména na záležitosti telekomunikačních technologií v rozvojových zemích, jako jsou zajištění přístupu k technologiím, zapojení rozvojových zemí do globální spolupráce, popř. zprostředkování diskuze mezi rozvojovými zeměmi navzájem. Radiokomunikační sektor ITU pak hraje klíčovou roli v oblasti radiokomunikačních aktivit, viz níže (Zhao 2002, 295–296).

3.4. Radiokomunikační sektor ITU (ITU-R)

Jak již bylo naznačeno výše, stěžejním zájmem Radiokomunikačního sektoru ITU (dále jen ITU-R) se stalo studium problémů pozemních a kosmických bezdrátových služeb. Zvláštní zřetel je pak v rámci ITU-R kladen na management rádiové části elektromagnetického spektra a orbitálních lokací, přičemž je při nakládání s těmito omezenými zdroji kladen důraz na jejich racionální, spravedlivé, efektivní a ekonomické využití. Nejdůležitějším elementem ITU-R je z hlediska správy geostacionární orbity *Komise pro rádiovou regulaci* (*Radio Regulations Board/RRB*), viz níže. Za podstatné entity ITU-R lze přitom označit i expertní skupiny, které jsou tvořeny kromě vládních delegátů i představiteli soukromého sektoru.²⁹ Výsledkem jejich práce se stávají nezávazná technická doporučení a *Rádiové regule ITU*, které disponují právní vynutitelností pro všechny členské státy ITU (Contant 2003, 446).

Ke schvalování technických doporučení ITU-R a *Rádiových regulí ITU* přitom dochází na Světových radiokomunikačních konferencích (dále jen WRC)³⁰, jež jsou

28) *Současným generálním tajemníkem ITU je Hamadoun Touré původem z Malijské republiky.*

29) *V současnosti se v rámci ITU-R nachází celkem 11 expertních skupin, které vytváří regule například pro oblast managementu elektromagnetického spektra, satelitních služeb, pozemních aplikací či záležitostí vysílání.*

30) *V průběhu sedmdesátých a osmdesátých let minulého století se Světové radiokomunikační konference uskutečňovaly vcelku nepravidelně a byly označovány akronymem WARC (World Administrative Radio Conference). V souvislosti s transformací ITU v roce*

26) UNOOSA: *United Nations Office for Outer Space Affairs*, www.unoosa.org, 1. 9. 2013.

27) ITU: *About ITU*, <http://www.itu.int/en/about/Pages/overview.aspx>, 1. 9. 2013.

pořádané jednou za tři až čtyři roky ITU-R, resp. Výborem ITU-R pro přípravu konferencí. Každé WRC se přitom zúčastní více jak 170 členských států ITU a její obvyklá doba trvání je čtyři týdny. Vzhledem k vysokému počtu diskutovaných témat se na program jednání WRC zařazují pouze nejkontroverznější problémy. Méně diskutované záležitosti jsou projednány v rámci struktur ITU-R před zahájením konference. Je-li téma zařazeno na jednání WRC, mají členské státy možnost veřejně vyjádřit své stanovisko k danému problému. Po ukončení národních prezentací se jednotliví delegáti shlukují do regionálních skupin, kde hledají podporu pro své návrhy. Konečné rozhodnutí je přitom založeno na konsenzu mezi participujícími členskými zeměmi WRC. Nepodaří-li se najít shodu pro projednávané téma, k čemuž ve skutečnosti dochází pouze ve výjimečných případech, je vyvoláno hlasování, kdy každý členský stát disponuje jedním hlasem. V případě vyvolání hlasování dochází k přijetí návrhu při souhlasu prosté většiny přítomných delegátů (Abernathy 2004, 288–291).

4. Politické aspekty vznikající při využívání geostacionární orbity

Problematika managementu geostacionární orbity je dále v textu představena prostřednictvím nejvýznamnějších politických záležitostí, které byly či jsou v souvislosti s touto oběžnou dráhou v kosmickém prostoru nejčastěji diskutovány v rámci výše popsaných institucí. Konkrétně jimi jsou územní nároky, kosmický odpad a záležitosti přímého družicového vysílání.

4.1. Územní nároky

Jak bylo již řečeno, geostacionární orbita představuje vzhledem ke svým fyzikálním vlastnostem jedinečnou část kosmického prostoru. V důsledku svých parametrů se geostacionární orbita stala předmětem územních nároků ze strany mnoha států. Ke vzniku sporu o povahu geostacionární orbity přispěla i podoba právních dokumentů regulujících kosmické aktivity států v prostoru mimo zemskou atmosféru či absence jasně definované hranice mezi zemskou atmosférou a kosmickým prostorem (Laver 1986, 368, 370).

Ačkoliv se v astronomii, astronautice či v aviatice považuje za široce respektovanou hranici mezi zemskou atmosférou a kosmickým prostorem výška 100 km nad hladinou světového oceánu,³¹ z právního hlediska jde o velice kontroverzní záležitost.

1992 bylo rozhodnuto o pravidelném uskutečňování konferencí, přičemž od této doby se označují akronymem WRC vzniklým z anglického názvu World Radiocommunication Conference (Contant 2003, 449).

31) Dle aviatiky, astronautiky, popř. astronomie se hranice mezi vzdušným a kosmickým prostorem nachází ve výšce 100 km nad hladinou světového oceánu. Tato mez je známa pod označením Karmánova linie a její odvození je spojeno s odlišným charakterem letu v jednotlivých prostředích (Cordoba 2004, nestránkováno).

Vzdušný prostor nad teritoriem státu je totiž dle článku 1 *Chicagské konvence*³² z roku 1944 součástí oblasti výlučné státní suverenity.³³

Za první dokument OSN o právním statusu kosmického prostoru se přitom považuje *Deklarace právních zásad* přijatá OSN v roce 1963. Podle znění tohoto právně nezávazného dokumentu se kosmický prostor včetně nebeských těles nemůže stát předmětem národního přivlastnění prostřednictvím okupace či jakýmkoliv jiným způsobem. Kosmický prostor je spolu s nebeskými tělesy naopak volně přístupný všem státům. Princip volného přístupu do kosmického prostoru je obsažen i ve znění *Kosmické smlouvy*, jež je oproti *Deklaraci právních zásad* pro členské státy této mezinárodní smlouvy právně závazná.³⁴

Delimitace kosmického prostoru byla poprvé předmětem diskuze Výboru v roce 1966. Přestože během jednání vznikly mj. dva základní přístupy vymezení hranice, a sice vertikální (spatiální)³⁵ a funkcionální³⁶, nepodařilo se doposud najít shodu mezi delegáty Výboru v tomto tématu.³⁷

Pro pochopení podstaty sporu o povahu geostacionární orbity jsou vedle absence meze mezi výlučným vzdušným prostorem státu a kosmickým prostorem mezinárodněprávní povahy klíčové rovněž zásady týkající se statusu států nedisponujících kosmickými technologiemi. Již zmiňovaný volný přístup států do kosmického prostoru je dle *Deklarace právních zásad* založen na principu rovnosti států. Tato zásada byla rovněž inkorporována do již zmiňované *Kosmické smlouvy*, podle níž se má navíc při využívání a objevování kosmického prostoru zohledňovat stupeň ekonomického a vědeckotechnologického vývoje všech států. Garance volného přístupu států do kosmického

32) *Chicagskou konvencí je přitom rozuměna Mezinárodní konvence o civilním letectví.*

33) ICAO: *Convention on International Civil Aviation*, http://www.icao.int/icao/net/arch/doc/7300/7300_9ed.pdf, 1. 9. 2013.

34) *United Nations: United Nations Treaties and Principles on Outer Space*, <http://www.unoosa.org/pdf/publications/STSPACE11E.pdf>, 1. 9. 2013.

35) Základním přístupem při vertikálním (spatiálním) vymezení hranice mezi vzdušným a kosmickým prostorem je její odvození na základě konstantní výšky nad hladinou světového oceánu. Příkladem může být i zmiňovaná Karmánova linie (Cheng 1997, 445).

36) Funkcionalisté určují hranici mezi vzdušným a kosmickým prostorem podle charakteru letu daného tělesa (Cheng 1997, 445).

37) *United Nations: Report of the Committee on the Peaceful Uses of Outer Space. Sixty-seventh Session Supplement No. 20 (A/66/20)*, http://www.unvienna.org/pdf/ga-docs/A_67_20E.pdf, 1. 9. 2013.

prostoru na základě rovnosti je v této mezinárodní smlouvě doplněna podmínkou neexistence jakékoliv diskriminace států při objevování a využívání kosmického prostoru.³⁸ Principy o nediskriminaci států při využívání kosmického prostoru jsou podstatné i z hlediska využívání kosmického prostoru pro potřeby rozvojových zemí.

4.2. Deklarace z Bogoty

Po skončení dekolonizačních procesů v průběhu šedesátých let minulého století zvýšily nově vzniklé státy zájem o přístup k informacím prostřednictvím satelitních technologií. Koncept celoplanetárního šíření informací byl přitom, vzhledem k absenci kosmických technologií v nově vzniklých státech, vnímán jako způsob, jak ovlivňovat vnitropolitické procesy dekolonizovaných zemí (Roberts 2000, 1125).

Neméně významným se stal ze strany rovníkových zemí rovněž způsob přerozdělování vysílacích frekvencí a orbitálních lokací zprostředkovaný v rámci ITU (viz níže), v němž měly díky technologické převaze navrch státy disponující kosmickými technologiemi. Přesněji řečeno, spor vznikl mj. v důsledku obav z možného vyčerpání omezeného množství pozic v rádiové části elektromagnetického spektra zeměmi disponujícími kosmickými technologiemi, z nichž některé navíc zastávaly vzhledem k rovníkovým státům status bývalých koloniálních mocností (Brittingham 2010, 44–46).

Zmíněné skutečnosti spolu s neexistencí hranice mezi zemskou atmosférou a kosmickým prostorem, resp. znění *Kosmické smlouvy* (viz výše) se staly podnětem ke společnému jednání delegátů rovníkových států v kolumbijské Bogotě v prosinci 1976. Výstupem setkání zástupců Ekvádoru, Kolumbie, Brazílie, Konga, Zairu, Ugandy, Keni a Indonésie se stalo podepsání prohlášení zúčastněných delegátů známého jako *Bogotská deklarace*. Ústřední tezí tohoto dokumentu byl přitom požadavek uplatnění principu státní suverenity rovníkových zemí v sektorech geostacionární dráhy, které se nacházejí nad oblastmi jejich teritorií (Kraniou 2008, 239–40).

Dle stanoviska rovníkových zemí je geostacionární orbita fyzikálním jevem odvozeným od gravitačního působení Země, a tak nelze tuto dráhu považovat za část kosmického prostoru. Pravidla ITU v oblasti managementu rádiové části spektra a orbitálních lokací geostacionárních satelitů navíc způsobují neustálý nárůst počtu satelitů v této geografické oblasti, což může vést k vyčerpání tohoto omezeného statku. Znění *Bogotské deklarace* dále poukazuje na skutečnost, že zákaz uplatňovat státní suverenitu na kosmický prostor vyjádřený *Kosmickou smlouvou* nezabrání vyčerpání omezeného počtu pozic rádiové části elektromagnetického spektra. Vzhledem k absenci přesně definované hranice mezi zemskou atmosférou a kosmickým prostorem nelze samotný zá-

kaz uplatňování státní suverenity vyjádřený *Kosmickou smlouvou* aplikovat na oblast geostacionární dráhy, jelikož tato dráha není součástí kosmického prostoru.³⁹

V rámci struktur OSN došlo v reakci na výše zmíněnou deklaraci v roce 1978 k zařazení studia povahy geostacionární orbity do stálých témat právního, resp. vědecko-technického podvýboru. O vážnosti problematiky managementu geostacionární orbity na půdě Výboru svědčí rovněž skutečnost, že v průběhu devadesátých let minulého století docházelo zejména ze strany rovníkových zemí k opakovanému vznášení návrhů, jež nedoporučovaly participaci delegátů Výboru na konferencích ITU vztahující se k využívání geostacionární orbity. Svůj záměr přitom odůvodňovaly tvrzením, že geostacionární orbita není součástí kosmického prostoru, a tak je případná participace delegátů Výboru na konferenci ITU irelevantní.⁴⁰

Za první akceptování požadavku rovníkových zemí spravedlivěji využívat geostacionární orbity na globální úrovni orbity lze považovat přijetí dodatku k rádiovým regulím ITU z roku 1982, podle něhož má další management rádiového spektra zohledňovat potřeby rozvojových zemí, zvláště pak geografickou polohu některých států (Cahill 2001, 240). Následně bylo na WRC v roce 1988 rozhodnuto, že každý stát si může zažádat o rezervaci části geostacionární orbity, která je nejbližší jeho teritoriu, a to pro účely stacionární komunikace prostřednictvím satelitů. Ačkoliv tímto každý stát získal geografickou část geostacionární orbity, ITU si vyhrazuje právo na přemístění rezervované pozice státu na geostacionární orbitě bez jeho předchozího souhlasu, viz níže (Collis 2009, 56).

V návaznosti na rozhodnutí ITU přijatého na WRC v roce 1988 zažádalo o 16 orbitálních pozic Království Tonga, jehož polohu lze označit za strategickou pro zajištění komunikace mezi americkým a euroasijským kontinentem. Motivací ostrovního mikrostátu Království Tonga k zisku orbitálních pozic od ITU byl přitom následný pronájem pozic za 2,5 miliardy USD/rok. Uvnitř OSN a ITU vznikla tedy bouřlivá debata, zdali je možné de facto pronajímat část kosmického prostoru. Zejména vyspělé země poukazovaly na narušení mezinárodní povahy kosmického prostoru, zatímco země rozvojové označovaly pronájem orbitálních pozic za jedinou možnost, jak získat přístup k výhodám vyplývajících z existence kosmického prostoru, který byl navíc označen za mezinárodní. Spor byl ukončen na půdě ITU kompromisem, podle něhož získalo

38) United Nations: *United Nations Treaties and Principles on Outer Space*, <http://www.unoosa.org/pdf/publications/STSPACE11E.pdf>, 1. 9. 2013.

39) JAXA: *Declaration Of The First Meeting Of Equatorial Countries. Space Law*, http://www.jaxa.jp/library/space_law/chapter_2/2-2-1-2_e.html, 1. 9. 2013. Vytvořením *Deklarace z Bogoty* byl aplikován princip právní kontinuity, na jehož základě mj. uplatňují přímořské státy suverenitu nad pobřežními kontinentálními šelfy (Collis 2009, 56).

40) United Nations: *Historical summary on the consideration of the question on the definition and delimitation of outer space*, http://www.oosa.unvienna.org/pdf/reports/ac105/AC105_769E.pdf, 1. 9. 2013.

Království Tonga pouze 6 z 16 požadovaných orbitálních pozic s možností pronájmu třetím stranám (Ezor 1993, 915–917).

K definitivnímu ukončení debaty o povaze geostacionární orbity vyvolané Bogotskou deklarací přitom došlo až na základě příznivého stanoviska Kolumbie a Ekvádoru k návrhům České republiky představených ve vědecko-technickém podvýboru. Pracovní dokument z roku 1998 předpokládal, že existence orbit všech satelitů závisí na gravitačních jevech generovaných celou naší planetou a že geostacionární satelity nejsou fixovány v určitém bodě nad zemským rovníkem, nýbrž jen přirozeně levitují v kosmickém prostoru jako ostatní satelity. K definitivnímu ukončení rozpravy o povaze geostacionární orbity došlo v roce 2001, kdy členové Výboru vyjádřili souhlas s dalším návrhem České republiky, podle něhož je tato orbita charakteristická svými unikátními vlastnostmi součástí kosmického prostoru. Budoucí jednání vědecko-technického podvýboru se měla pak soustředit zejména na efektivní využití této orbity se zvláštním zřetelem na potřeby rozvojových zemí.^{41, 42}

4.3. Kosmický odpad

Kosmický odpad je nevyhnutelná externalita vznikající při lidské činnosti v kosmickém prostoru. Během každého startu raketového nosiče dochází k odlamování drobných částí materiálu do prostoru mimo zemskou atmosféru. Kromě raketových nosičů a jejich částí jsou za kosmický odpad považována nefunkční, popř. ztracená orbitální zařízení. Pro pohyb tělesa v kosmickém prostoru je přitom charakteristická vysoká rychlost, resp. vysoká hodnota kinetické energie (Hobbs 2010, 1042–1044).⁴³

Přestože koncept kosmického odpadu neobsahuje žádná ze *smluv OSN o kosmickém prostoru*, odvolávají se někteří badatelé na znění *Kosmické smlouvy*, *Konvence o ručení za škody* a *Konvenci o registraci*, v nichž lze najít vágní terminologii k tomuto problému. Mimoto je problematika odpovědnosti za škodu či téma kontaminace kosmického prostoru součástí i nezávazně právního výstupu Výboru, a sice *Zásad pro používání jaderných pohonů* (viz níže).

Mezi zásady *Kosmické smlouvy*, jež by mohly případně vytvářet právní základ pro prevenci existence kosmické suti, patří především zmínka o zajištění volného přístupu na kosmická tělesa všem státům, popř. princip volného využívání a objevování kosmického prostoru všemi státy bez jakékoliv diskriminace. Členské státy *Kosmické smlouvy* se dále zavazují k tomu, že budou provádět studium kosmického prostoru včetně Měsíce a dalších nebeských těles tak, aby jejich aktivity nezpůsobily kontaminaci tohoto prostředí či další změny v životním prostředí Země.⁴⁴ Znění, na první pohled „nadějně“ *Konvence o ručení za škody*, je charakteristické absencí jakékoliv regule vztahující se ke znečištění, resp. ke škodám způsobeným samotnému kosmickému prostoru (Dahl 2009, 13–15). V případě právně nezávazných *Zásad pro používání jaderných pohonů* existuje poučka doporučující členům VS OSN zodpovídat při použití radioaktivního materiálu jakožto pohonu kosmického objektu za případnou kontaminaci kosmického prostoru.⁴⁵ Nevýhodou těchto zásad je vedle neexistence atributu právní vynutitelnosti z hlediska problematiky kosmického odpadu i jejich specifčnost pro případy použití radioaktivních materiálů.

Zajímavou se pro téma kosmického odpadu jeví rovněž odpovědnost za škodu. Problematiku odpovědnosti za škodu způsobenou kosmickými objekty lze přitom najít již v *Deklaraci právních zásad*. V tomto právně nezávazném dokumentu je stát, z jehož zařízení byl kosmický objekt vypuštěn, odpovědný dle zásad mezinárodního práva v případě škod způsobených cizímu státu nebo jeho fyzickým, popř. právnickým osobám kosmickým objektem či jeho částí. Tento princip byl přitom zahrnut i do znění právně závazné *Kosmické smlouvy*. Detailní deskripci odpovědnosti za škody způsobené kosmickými objekty obsahuje *Konvence o ručení za škody*, ovšem z hlediska problematiky kosmického odpadu, je její znění značně nedostatečné. Tato mezinárodní smlouva se totiž zaměřuje pouze na specifické případy, kdy například dojde ke srážce kosmické lodi s kosmickým objektem cizího státu. Smlouva dále nepředpokládá vznik dalších fragmentů v důsledku srážky a jejich potenciálního nebezpečí pro další kosmické objekty. Stát je dále dle *Konvence o ručení za škody* právně odpovědný pouze v případě, došlo-li ke škodě jeho chybou, popř. osob pod jeho jurisdikcí (Imburgia 2011, 616–617).

Téma kosmického odpadu se poprvé stalo součástí agendy vědecko-technického podvýboru v roce 1994. Jednání v podvýboru na téma kosmického odpadu se následně řídila tříletým jednacím plánem, jehož cílem se stalo provedení měření kosmické

41) United Nations: Report of the ST Subcommittee. UN document A/AC.105/C.1/L.216 (nepublikovaný text).

42) United Nations: Report of the Committee on the Peaceful Uses of Outer Space. Fifty-sixth Session Supplement No. 20 (A/56/20), http://www.oosa.unvienna.org/pdf/gado-cs/A_56_20E.pdf, 1. 9. 2013.

43) Za první potvrzenou srážku dvou katalogizovaných objektů v kosmickém prostoru bývá všeobecně považován střet mikrosatelitu Cerise (1995-033B) s horním stupněm raketového nosiče Ariane-1 (1986-019RF) (Perek 2002, 130).

44) United Nations: United Nations Treaties and Principles on Outer Space, <http://www.unoosa.org/pdf/publications/STSPACE11E.pdf>, 1. 9. 2013.

45) United Nations: United Nations Treaties and Principles on Outer Space, <http://www.unoosa.org/pdf/publications/STSPACE11E.pdf>, 1. 9. 2013.

suti a následná evaluace získaných dat. Během roku 1996 byla mj. ve spolupráci Mezinárodního institutu pro kosmické právo (*International Institute of Space Law/IISL*) a Evropského centra pro kosmické právo (*European Centre for Space Law/ECSL*) uspořádána konference na téma ochrany prostředí kosmického prostoru, kde Luboš Perek⁴⁶ podal krátkou zprávu o vývoji diskuze ve vědecko-technickém podvýboru. Vladimír Kopal⁴⁷ v závěru svého příspěvku pak konstatoval, že je žádoucí zařadit téma kosmického smetí i na jednání právního podvýboru, resp. nutnost vytvoření specifického právního dokumentu (Perek 2002, 128–131).

Rok před zařazením tématu kosmické sutí na jednání vědecko-technického podvýboru, tedy v roce 1993, byl navíc ustanoven Mezivládní výbor pro koordinaci kosmického odpadu (*Inter-Agency Space Debris Coordination Committee/IADC*). Významným úspěchem tohoto mezinárodního vládního fóra, jehož členy je v současnosti 12 vládních kosmických agentur, se stalo přijetí právně nezávazných *Směrnic IADC* pro snížení kosmického odpadu v roce 2002 (Sénéchal 2006, 49).⁴⁸ Státy IADC, reprezentované

zejména zástupci národních kosmických agentur, vyjádřily souhlas nad nutností přijetí opatření, která zabrání rozpadům raketových nosičů v kosmickém prostoru, odstranění „vysloužilých“ kosmických objektů z významných a využívaných orbitálních regionů se zvýšenou pozorností na oblast geostacionární orbity, popř. přispějí ke snížení počtu uvolněných objektů během standardních orbitálních manévru (IADC 2007).

K zařazení tématu kosmické sutí na jednání právního podvýboru došlo až v roce 2007, přičemž jedním z jeho výstupů se stalo vytvoření pravidel pro snížení kosmického odpadu. Podle těchto doporučujících regulí, které do značné míry reflektují *Směrnice IADC*, mají státy kromě výše uvedených doporučení snížit pravděpodobnost náhodné orbitální srážky či minimalizovat riziko rozpadu funkčního satelitu v důsledku zbylého paliva. Zvýšená pozornost je pak věnována geostacionární orbitě, kde se doporučuje všem členským státům, aby jejich satelity po skončení mise opustily tento orbitální region.⁴⁹

V roce 2008 byla v rámci vědecko-technického podvýboru ustanovena pracovní skupina. Jejím výstupem by se mělo stát vytvoření právně nezávazných technických standardů a politik pro bezpečné provádění operací v kosmickém prostoru. Zveřejnění definitivní podoby těchto technických doporučení bylo přitom oznámeno na rok 2014 (Robinson 2011, 31–32).

4.4. Kosmický odpad na geostacionární orbitě

ITU v letech 1985 a 1988 uspořádala v rámci svých odborných aktivit *Světové rádiové konference na využití geostacionární orbity*. Z hlediska problematiky kosmického odpadu se významným stalo setkání v roce 1985, kde byla diskutována možná pravděpodobnost kolize dvou kosmických objektů v regionu geostacionární orbity. Přestože bylo konstatováno, že možnost srážky dvou těles v geostacionární orbitě je velice nízká, účastníci symposia doporučili prohloubit studium tohoto problému (Perek 2002, 126).

Relevantní informace o počtu objektů na geostacionární orbitě lze získat z nezávislých teleskopických monitoringů. Východiskem se pro autora článku stal relevantní seznam geostacionárních objektů astrofyzika Dr. Jonathana McDowella z listopadu 2012 založený právě na závěrech teleskopického pozorování. Seznam obsahuje údaje o celkem 1210 geostacionárních objektech včetně nefunkčních družic, úlomků raket apod. Autorem textu byly údaje ze seznamu geostacionárních objektů dále zpracovány do grafu tak, aby došlo k přehlednému znázornění jejich polohy v jednotlivých částech geostacionární orbity, resp. ke znázornění zeměpisné délky objektů. Největší

46) Luboš Perek je emeritní pracovník stelárního oddělení Astronomického ústavu AV ČR, v. v. i, specializující se na statiku a dynamiku galaxie. V letech 1968–1975 navíc zastával Luboš Perek funkci ředitele Astronomického ústavu ČSAV. Od roku 1974 působí v UNOOSA, resp. v UNOOSA, přičemž v letech 1975–1981 UNOOSA předsedal. Delegáti ČR ve vědecko-technickém podvýboru UNOOSA pod vedením docenta Luboše Perka mj. výrazně přispěli k rozřešení sporu o povahu geostacionární orbity. Za svou odbornou činnost, jak v oblasti astronomie, tak v problematice mezinárodního managementu kosmického prostoru, byl docent Luboš Perek oceněn několika zlatými medailami (ČAS: Největší český dalekohled ponese jméno Luboše Perka, <http://www.astro.cz/clanek/5307>, 1. 9. 2013).

47) Vladimír Kopal je dlouholetým delegátem ČR v právním podvýboru UNOOSA. V letech 1983–1988 navíc předsedal UNOOSA. Vladimír Kopal je členem i nevládních organizací utvářejících kosmické právo (IAF, IISL), přičemž za svou odbornou činnost v oblasti kosmického práva byl mj. oceněn zlatou medailí Společnosti Hermanna Obertha či Československé Akademie věd. V současné době působí jako profesor i na katedře mezinárodního práva Právnické fakulty ZČU v Plzni, kde přednáší kurzy věnované mezinárodnímu právu veřejnému (IAF: Vladimír Kopal – General Council, http://www.iafastro.org/index.html?title=Vladimir_Kopal, 1. 9. 2013).

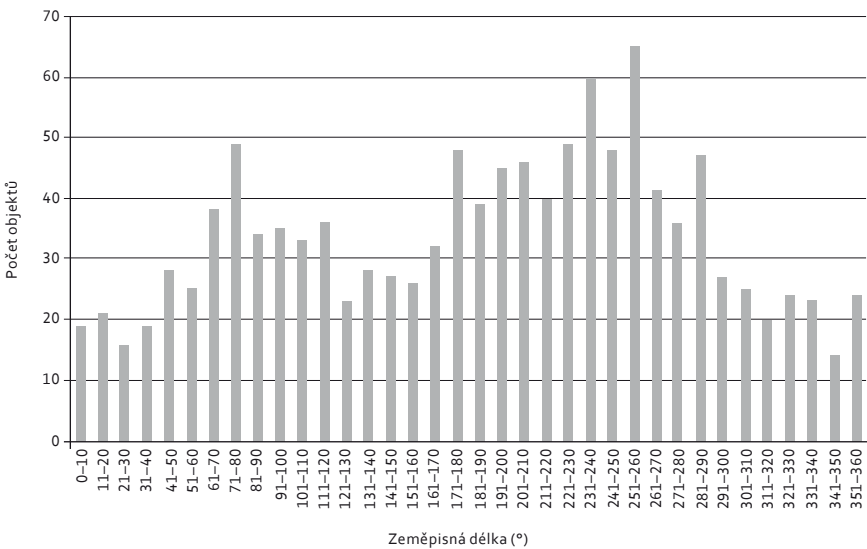
48) Členstvím v IADC v současnosti disponuje Italská kosmická agentura (ASI), francouzské Národní centrum pro studium kosmu (CNES), Čínský národní úřad pro vesmír (CNSA), Kanadská kosmická agentura (CSA), Německé letecké centrum (DLR), Evropská kosmická agentura (ESA), Indická organizace pro kosmický výzkum (ISRO), Japonská kosmická agentura (JAXA), americký Národní úřad pro letectví a vesmír (NASA), Ruská federální kosmická agentura (ROSKOSMOS), Kosmická agentura UK (The UK Space Agency) (IADC:

Member Agencies, <http://www.iadc-online.org/index.cgi?item=members>, 1. 9. 2013).

49) United Nations: Report of the Committee on the Peaceful Uses of Outer Space. Sixty-second Session Supplement No. 20 (A/62/20), http://www.oosa.unvienna.org/pdf/gadocs/A_62_20E.pdf, 1. 9. 2013.

koncentrace geostacionárních objektů byla přitom zaznamenána v rozmezí 60–80° východní délky a 100–110° západní délky, kde se nachází více jak 60 objektů (viz obrázek č. 2).⁵⁰

Obrázek 2: Rozložení objektů na geostacionární dráze / Picture 2: Distribution of the Geostationary Objects

Zdroj: autor

Za nejlepší řešení pro prevenci kosmického smetí je v případě geostacionární orbity dle *Směrnice IADC* navedení tělesa na tzv. *odkladní dráhu*.⁵¹ Tato orbita se přitom nachází přibližně 250 km za geostacionární dráhou. K přemístění kosmického tělesa z geostacionární orbity na odkladní dráhu je zapotřebí zvýšit množství paliva, což samozřejmě snižuje dobu provozu satelitu (Marshall 2007, 40–41).

Případné odstranění satelitu z geostacionární orbity tedy představuje ze strany provozovatele zkrácení doby provozu. Množství paliva potřebného k provedení orbitálního manévru v případě konstantní hmotnosti satelitu přitom implikuje zkrácení

50) Jonathan: *Geostationary satellite log*, <http://planet4589.org/space/book/LOGS/longitude/index/geo.html>, 1. 9. 2013.
51) *Odkladní orbitou rozumíme soustřednou dráhu vzhledem ke geostacionární orbitě, jež se nachází ve větší vzdálenosti od zemského povrchu než 36 100 km (Kulhánek 2010).*

doby jeho provozu přibližně o tři měsíce.⁵² Zkrácení doby provozu satelitu lze vyjádřit výší finanční ztráty z příjmů satelitních kanálů, přičemž obvyklý satelit je vybaven 24–36 vysílacími kanály (transpondéry)⁵³, viz tabulka č. 3 (Prasad 2005, 246).

Tabulka 3: Ilustrativní ztráta výnosu z pronájmu transportéru v důsledku navedení satelitu na odkladní dráhu / Table 3: Illustrative Profit Loss of Transporter Lease Caused by Satellite Setting in Graveyard Orbit

Počet kanálů	Roční cena pronájmu za 1 kanál	Ztráta výnosu z pronájmu v důsledku zkrácení mise satelitu o 3 měsíce
24	750 000 USD	4 500 000 USD
36	750 000 USD	6 750 000 USD

Zdroj: Prasad (2005, 247)

4.5. Přímé družicové vysílání

Záležitosti týkající se realizace přenosu informací prostřednictvím satelitů jsou všeobecně považovány za jedny z nejvíce sporných aplikací kosmických technologií. Existence těchto technologických nástrojů je rovněž reflektována v prostředí mezinárodní správy kosmického prostoru, kde mj. vznikla v souvislosti s tímto tématem velice živá politická debata (Achilleas 2002, 37). Z hlediska správy geostacionární orbity v globální perspektivě je možno rozlišit dvě nejdůležitější témata, a sice management orbitálních lokací a rádiového spektra a problematiku povahy přímého družicového vysílání (viz níže).

Management rádiového spektra náleží v rámci struktur ITU do agendy ITU-R, a to 12členné Komisi pro rádiové regulace (*Radio Regulations Board/RRB*). Výstupem jednání RRB je mj. vypracování odborných návrhů, jež jsou povětšinou předkládány členům ITU na WRC (viz výše). Do úkolů RRB náleží rovněž řešení kontroverzních otázek, které se nepodařilo vyřešit při jednáních v rámci WRC (ITU 2011b).

Ačkoliv autor tohoto článku zastává názor, že současná podoba deklarací a právních principů OSN o kosmickém prostoru či *smluv OSN o kosmickém prostoru* neobsahuje žádné zásady vztahující se k managementu orbitálních lokací a rádiových pozic v elektromagnetickém spektru, lze dle jiných autorů nalézt dílčí tvrzení ve znění *Kosmické smlouvy*. Například Hulsroj (2002, 107) poznamenává, že podstata procedury přidělování orbitálních lokací a vysílacích frekvencí vyplývá z článku 1 *Kosmické smlouvy*, podle

52) *Množství paliva, které bude spotřebováno při navedení tělesa na odkladní dráhu, by totiž mohlo být využito pro korekci pozice satelitu.*
53) *Traspondér je elektronické satelitní zařízení, které přijímá, resp. emituje elektromagnetický signál.*

kterého by měl být kosmický prostor volný pro objevování a využívání všemi státy na základě rovnosti.

Průběh samotné procedury přidělování radiových frekvencí, resp. orbitálních lokací se přitom skládá ze dvou částí. Koordinační fáze začíná doručením obecných informací o připravované komunikační satelitní síti či systému do RRB žadatelem v předstihu tří až sedmi let před spuštěním systému. Podklady jsou následně zpřístupněny všem ostatním členům ITU prostřednictvím informačního oběžníku ITU. Členské státy ITU se případně mohou vyjádřit k podané žádosti či k charakteristikám satelitních technologií během následujících čtyř měsíců. Poté následuje ohlašovací procedura, která je plně v kompetenci úřadu ITU-R. Před přidělením frekvence, resp. orbitální pozice je posuzována míra pravděpodobnosti srážky, interference zařízení s ostatními technologiemi na geostacionární orbitě, resp. počet volných pozic v hlavním registru frekvencí ITU.⁵⁴

Podstata výše uvedeného postupu přidělování orbitálních lokací, resp. pozic v rádiovém spektru je v odborném diskursu označována jako *kdo dřív přijde, ten dřív bere*. Právo na užívání orbitální pozice získává tímto specifickým způsobem první žadatel, je-li muž je ze strany úřadu ITU-R vyhověno. Není přitom vázán povinností uvolňovat, popř. přizpůsobovat parametry získané orbitální pozice včetně frekvence v rádiovém spektru dalším žadatelům. Nicméně zisk orbitální pozice, resp. hodnoty frekvence není přitom interpretován jako exkluzivní právo subjektu na využívání tohoto slotu, nýbrž jakožto prostředek k zamezení interference satelitních služeb (Contant 2002, 6).⁵⁵

Primárním cílem managementu oblasti geostacionární orbity se přitom stává zejména přerozdělování frekvencí. Možnost vybavení satelitu až několika desítkami vysílacích kanálů dává provozovatelům satelitních zařízení příležitost k rezervaci většího množství frekvenčních lokací, než jsou ve skutečnosti schopni využít. Tyto nevyužité, nýbrž rezervované frekvenční pozice se označují jako *papírové satelity*.⁵⁶ Jejich existence přitom přispívá k rychlejšímu vyčerpání limitovaného množství frekvenčních lokací, neboli omezuje využívání geostacionární orbity dalšími potencionálními aktéry (Roberts 2000, 1119–1121).

Současnou podobu managementu orbitálních pozic, resp. vysílacích frekvencí lze z ideového hlediska přirovnat k *de facto dočasnému vyvlastnění geostacionární dráhy*, a to kvůli absenci prvku dodatečné konzultace s dalšími aktéry na geostacionární orbitě. V případě úrovně státu existuje při vyvlastnění *exkluzivní motivace*, která má obvykle podobu snahy o vytvoření veřejného statku (např.: železnice). Ačkoliv je management

orbitálních pozic, resp. radiové části elektromagnetického spektra prováděn specializovanou agenturou OSN, současná podoba motivace k získání orbitálních lokací nereflektuje globální zájmy. Kombinací současné podoby managementu orbitálních pozic *kdo dřív přijde, ten dřív bere* a neexistence *exkluzivní motivace* může tedy nastat situace, kdy dojde k rezervaci významné orbitální pozice národním operátorem mobilní telefonní sítě, namísto provozovatele nadnárodní meteorologické satelitní služby. V budoucnu by bylo tedy vhodné při přerozdělování orbitálních lokací a pozic radiového spektra v rámci geostacionární orbity zohledňovat i míru přínosu satelitní služby v globální perspektivě (Hulsroj 2002, 107–110).

4.6. Principy přímého družicového vysílání

Debata o potřebě regulace přímého družicového vysílání byla na půdě Výboru zahájena již na sklonku šedesátých let minulého století. Jelikož se mezi jednotlivými delegáty nepodařilo najít konsenzus, získaly *Zásady přímého družicového vysílání* podobu pouze nezávazné deklarace VS OSN.⁵⁷ Mimo Výbor se téma distribuce informací prostřednictvím satelitů za účelem podpory vzdělání a kulturní výměny stalo předmětem diskuze na půdě Organizace OSN pro vědu, vzdělání a kulturu – UNESCO (Cheng 1997, 154–155).

Dle znění *Zásad přímého družicového vysílání*, jež byly přijaty VS OSN v roce 1982, má být přímé družicové vysílání prováděno s respektem k suverenitě států včetně principu nevměšování se do vnitřních záležitostí státu. Cílem aktivit přímého družicového vysílání je pak podpora vzájemné výměny informací v oblasti vědy a kultury. Stát, který se rozhodne zahájit přímé družicové vysílání, by měl bez prodlení upozornit přijímající stát na svůj záměr. V případě potřeby by mělo mezi přijímajícím a vysílajícím státem či státy dojít k okamžitému zahájení konzultací. Vysílající stát dále přebírá mezinárodní zodpovědnost za veškeré aktivity v oblasti přímého družicového vysílání prováděného jeho satelity, popř. zařízeními patřícími pod jeho jurisdikci.⁵⁸

Ve snaze minimalizovat riziko přelévání družicového signálu přes hranice státu byla na jednání WRC⁵⁹ v roce 1971 přijata Rádiová regule č. 428A požadující přijetí

57) *Nemožnost nalezení konsenzu mezi jednotlivými delegáty byla do značné míry způsobena bipolárním konfliktem. Skupina reprezentovaná zejména západními demokratickými zeměmi považovala za podstatné, aby byly služby přímého družicového vysílání založeny na svobodném šíření informací, zatímco druhá skupina zemí složená především ze socialistických a rozvojových států vyjadřovala své obavy o narušení státní suverenity* (Kopal 1990, 13).

58) *United Nations: United Nations Treaties and Principles on Outer Space*, <http://www.unoosa.org/pdf/publications/STSPACE11E.pdf>, 1. 9. 2013.

59) *Přesněji řečeno, konference z roku 1971 se neoznačuje jako WRC, ale jako WARC (viz výše).*

54) *ITU: Radio Regulations. Part One. International Telecommunication Union.*

55) *Postup pro alokaci frekvencí a orbitálních lokací byl přijat na Mimořádné administrativní konferenci pro radiokomunikační záležitosti ITU v roce 1963 (Cheng 1997, 564).*

56) *Spíše než o papírových satelitech by bylo ve skutečnosti vhodnější hovořit o papírových rádiových stanicích (Perek 2007, 10).*

všech možných technických opatření k minimalizaci náhodného vysílání přes hranice státu. Konkrétnější podoba technických opatření byla předmětem debaty během WRC v roce 1979, kdy došlo k vymezení prvních regionů ITU pro přidělování vysílacích frekvencí (Fjordbak 1990, 912–914).

Neexistence závazného pramenu mezinárodního práva regulujícího zásady pro užívání přímého družicového vysílání umožňuje přizpůsobovat charakter této aplikace kosmických technologií politickým prioritám státu. K ovlivňování přímého družicového vysílání zahraničně-politickými prioritami státu došlo například v případě kurdské satelitní služby MED-TV, jejíž licence byla registrována ve Spojeném království. Z pohledu Turecka představovala MED-TV propagandistický nástroj Kurdské strany pracujících, který přispíval ke vzniku nestability a násilí v zemi. Turecká vláda se tedy snažila přerušit satelitní vysílání MED-TV prostřednictvím diplomatických styků. V evropských zemích bylo například usilováno o zastavení, popř. zrušení pronájmu kanálů MED-TV na satelitech evropského provozovatele EUTELSAT, jehož zařízení jsou spravovány vládními agenturami. Nejpodstatnějším důsledkem zahraničně-politického působení Turecka se v případě MED-TV stalo odebrání vysílací licence ve Spojeném království (Price 2009, 12–15).⁶⁰

7. Závěr

Hlavním cílem předkládaného textu bylo především představit nejvíce diskutovaná politická témata související se správou geostacionární orbity. Geostacionární orbitou se přitom rozumí dráha v kosmickém prostoru, která je vzhledem ke svým fyzikálním vlastnostem často využívána pro přenos informací prostřednictvím televizního, rozhlasového signálu či za pomoci internetu. Z hlediska topografického modelu kosmického prostoru Everetta Dolmana představuje tato dráha hraniční oblast mezi regiony zemského a lunárního kosmického prostoru. Problematika mezinárodní správy geostacionární dráhy je přitom nejvíce diskutovaná uvnitř Výboru OSN pro mírové využívání kosmického prostoru, Úřadu OSN pro kosmické záležitosti a Mezinárodní telekomunikační unie. Výběr výše představených záležitostí do jisté míry navazuje na výběr nejvíce diskutovaných politicko-geografických problémů v souvislosti s mezinárodní správou kosmického prostoru představené Martinem Glassnerem a Chuckem Fahrerem, a sice problematiky kosmického odpadu a přímého družicového vysílání. Mimoto byla v textu popsána i debata o povaze geostacionární orbity, jež byla vyvolána předložením Bogotské deklarace v rámci OSN.

60) Mimo výše uvedené kontroverzní záležitosti nabízí použití satelitního přenosu i zajímavé možnosti, jednou z nich může být například telemedicina. Jedná se o přenos informací o pacientovi k lékaři prostřednictvím audiovizuálního formátu, což může výrazně přispět například k zefektivnění lékařské péče v rozvojovém světě (Kasturirangan 2007, 164).

Ačkoliv byl spor o povahu geostacionární orbity vyřešen v roce 2001 přijetím návrhu české delegace ve Výboru ve prospěch konceptu globálního veřejného statku, někteří autoři také upozorňují na možnost opakování podobného sporu v budoucnu. Odvolávají se přitom na absenci atributu právní závaznosti výstupů Výboru, popř. na neexistenci hranice mezi vzdušným a kosmickým prostorem. Svůj postoj přitom doplňují vzrůstajícím počtem publikací vlivných čínských autorů, kteří apelují na rozšíření suverenity ČLR do prostoru kosmu. V důsledku rostoucího počtu tzv. papírových satelitů, resp. zmenšujícího se počtu lokací zejména v radiové části elektromagnetického spektra může dojít k opětovnému vyvolání sporu i ze strany rovníkových a rozvojových zemí (Nayebi 2011, 490–492). Při samotném managementu orbitálních lokací a pozic v radiové části elektromagnetického spektra na geostacionární orbitě by mělo ze strany ITU dojít k zohledňování potenciálního přínosu satelitní služby v globální perspektivě.

Z hlediska tvorby mezinárodních norem lze za zajímavý označit způsob, jakým došlo k vytvoření *Směrnice IADC*. V tomto případě se totiž ze strany některých delegátů ve Výboru reprezentujících zájem států objevila značná nechuť k vytvoření závazných regulí globálního charakteru. Vně OSN tedy došlo k ustanovení mezinárodního vládního fóra, kterého se účastní zejména experti z oblasti kosmických technologií či zástupci vládních kosmických agentur. Ústředním motivem tohoto mezinárodního režimu, který se skládá z reprezentantů subjektů, kteří disponují prakticky monopolním postavením při provozu kosmických technologií uvnitř svých zemí, je přitom eliminace kosmického smetí. Diskuze tedy probíhá v prostředí, které je nakloněno vyřešení daného problému globálního managementu kosmického prostoru ve prospěch zachování jeho mezinárodního statusu a bez kterého se navíc prakticky neobejde realizace aktivit mimo oblast zemské atmosféry. Nutno podotknout, že popsany normotvorný mechanismus lze ovšem označit za dočasný v důsledku rostoucího počtu nestátních aktérů zajišťujících dopravu materiálu za hranici zemské atmosféry a vládní povaze většiny kosmických agentur.

Použité zdroje

Literatura

- ABERNATHY, Kathleen (2004): Why the World Radiocommunication Conference Continues to be Relevant Today. *Federal Communications Law Journal*, roč. 56, č. 2, s. 287–298.
- ACHILLEAS, Philippe (2002): Globalization and commercialization of satellite broadcasting: current issues. *Space Policy* 1/2002, s. 37–43.
- BAJER, Jiří (2008): *Mechanika 2*. Olomouc: chlup.net.
- BRITTINGHAM, Byron (2010): Does The World Really Need New Space Law? *Oregon Review Of International Law*, roč. 12, č. 1, s. 31–54.
- CAHILL, Susan (2001): Give Me My Space: Implications for Permitting National Appropriation of the Geostationary Orbit. *Wisconsin International Law Journal*, roč. 19, č. 2, s. 231–248.
- CLARKE, Arthur (1945): Extra-Terrestrial Relays: Can Rocket Stations Give World-wide Radio Coverage? *Wireless World* 10/1945, s. 305–308.
- COLLIS, Christy (2009): The geostationary orbit: a critical legal geography of space's most valuable real estate. *The Sociological Review*, roč. 57, č. S1, s. 47–65.

CONTANT, Corinne M. (2002): The need to regulate commercial telecoms: issues and options. *Space Policy* 1/2002, s. 5–8.

CONTANT, Corinne M. (2003): The World Radiocommunication Conferences Process: Help Or Hindrance To New Satellite Development? *Acta Astronautica* 53/2003, s. 445–453.

CÓRDOBA, Sanz Fernández (2004): *Presentation of the Karman separation line, used as the boundary separating Aeronautics and Astronautics* (www.fai.org/astronautics/100km.asp, 1. 9. 2013).

DAHL, Sarah (2009): *Is It Time For Space Debris Reduction Capabilities? A Research Report Submitted to the Faculty*. Maxwell Air Force Base: Air University.

DINGWERTH, Klaus a PATTBERG, Philips (2006): Global Governance as a Perspective on World Politics. *Global Governance*, roč. 12, č. 2, s. 185–203.

DOLMAN, Everett (2002): *Astropolitik: classical geopolitics in the Space Age*. London: Frank Cass.

EZOR, Jonathan (1993): Costs Overhead: Tonga's Claiming of Sixteen Geostationary Orbital Sites and the Implications for U.S. Space Policy. *Law and Policy in International Business* 24 *Law & Pol'y Int'*, roč. 24, č. 1, s. 915–942.

FJORDBAK, Sharon (1990): The International Direct Broadcast Satellite Controversy. *Journal of Air Law and Commerce*, roč. 55, č. 4, s. 903–938.

FORTESCUE, Peter, STARK, John a SWINERD, Graham (2003): *Spacecraft Systems Engineering*. London: John Wiley & Sons.

GLASSNER, Martin a FAHRER, Chuck (2003): *Political Geography*. New York: John Wiley & Sons.

HOBBS, Stephen (2010): Disposal orbits for GEO spacecraft: A method for evaluating the orbit height distributions resulting from implementing IADC guidelines. *Advances in Space Research* 45/2010, s. 1042–1049.

HULSROJ, Peter (2002): Beyond global: the international imperative of space. *Space Policy*, 2/2002, s. 107–116.

CHENG, Bin (1997): *Studies in International Space Law*. Oxford: Calderon Press.

IMBURGIA, Lieutenant Cononel Joseph (2011): Space Debris and Its Threat to National Security: A Proposal for a Binding International Agreement to Clean Up the Junk. *Vanderbilt Journal Of Transnational Law*, roč. 44, č. 3, s. 589–641.

JOHNSON, Toby a ROSA, Paolo (2008): The Working Methods and Basic Rules of Standardization in the Standardization Sector of the International Telecommunication Union: ITU-T. *IEEE Communications Magazine* 10/2008, s. 100–107.

KASTURIRANGAN, Krishnaswamy (2007): Space technology for humanity: A profile for the coming 50 years. *Space Policy* 3/2007, s. 159–166.

KELLY, John (2006): *NASA's Pluto Mission Draws Three Dozen Protesters*, <http://www.space.com/1929-nasa-pluto-mission-draws-dozen-protesters.html>, 1. 9. 2013.

KOPAL, Vladimír (1990): Význam tvorby zásad kosmické činnosti v Organizaci spojených národů pro progresivní rozvoj mezinárodního práva kosmického. *Právník* 1/1990, s. 9–22.

KRANIOU, Dimitris (2008): Extraterrestrial Space Regimes and Macroprojects: A Review of Socioeconomic and Political Issues. In: Olla, Philip (ed.): *Commerce in Space: Infrastructures, Technologies, and Applications*. New York: IGI Global, s. 227–241.

KULHÁNEK, Petr (2010): *Nepořádek za humny aneb co s kosmickým odpadem?* (<http://www.observatory.cz/news/neporadek-za-humny-aneb-co-s-kosmickym-odpadem-.html>, 1. 9. 2013).

LAVER, Michael (1986): Public, Private and Common in Outer Space: Res Extra Commercium or Res Communis Humanitatis Beyond the High Frontier? *Political Studies* 34/1986, s. 359–373.

MACHAY, Martin (2011): *Hospodářsko-politické důsledky průzkumu vesmíru*. Brno: Masarykova univerzita.

MACHOŇ, Miloslav (2011): Mezinárodní management vesmírného prostoru. In: Piknerová, Linda, Naxera, Vladimír a kol.: *Globální vládnutí. Vybrané problémy*. Plzeň: Aleš Čeněk, s. 256–283.

MARSHALL, William (2007): *Space Traffic Management – Final Report*. Beijing: International Space University.

NAYEBI, Nima (2011): The Geosynchronous Orbit and the Outer Limits of Westphalian Sovereignty. *Hastings Science & Technology Law Journal*, roč. 3, č. 2, s. 471–498.

PEREK, Luboš (2002): Space Debris at the United Nations. *Space Debris* 2/2002, s. 123–136.

PEREK, Luboš (2007): *Padesát let ve vesmíru, aneb spolupráce astronomie s mezinárodním právem* (www.learned.cz/userfiles/pdf/prednasky-cleny-odborne/lubos.perek_0407.pdf, 1. 9. 2013).

PRASAD, Madhu (2005): Technical and legal issues surrounding space debris—India's position in the UN. *Space Policy* 4/2005, s. 243–249.

PRICE, Monroe (2009): Satellite Transponders And Free Expression. *Cardozo Arts & Entertainment*, roč. 27, č. 1, s. 1–35.

ROBERTS, Lawrence (2000): Lost Connection: Geostationary Satellite Networks and the International Telecommunication Union. *Berkley Technology Law Journal*, roč. 15, č. 3, s. 1095–1144.

ROBINSON, Jana (2011): Transparency and confidence-building measures for space security. *Space Policy* 1/2011, s. 27–37.

SÉNÉCHAL, Thierry (2006): *Space Debris Pollution – A Convention Proposal. Protocol for a Space Debris Risk and Liability Convention*.

ZHAO, Yun (2002): The ITU and national regulatory authorities in the era of liberalization. *Space Policy* 4/2002, s. 293–300.

Prameny

ICAO: *Convention on International Civil Aviation*, http://www.icao.int/icaonet/arch/doc/7300/7300_9ed.pdf, 1. 9. 2013.

ITU: *Radio Regulations. Part One*. International Telecommunication Union.

JAXA: *Declaration Of The First Meeting Of Equatorial Countries. Space Law*, http://www.jaxa.jp/library/space_law/chapter_2/2-2-1-2_e.html, 1. 9. 2013.

United Nations: *Historical summary on the consideration of the question on the definition and delimitation of outer space*, http://www.oosa.unvienna.org/pdf/reports/ac105/AC105_769E.pdf, 1. 9. 2013.

United Nations: *Charta OSN a statut mezinárodního soudního dvora*, <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/charta-organizace-spojonych-narodu-a-statut-mezinarodniho-soudniho-dvora.pdf>, 1. 9. 2013.

United Nations: *Report of the Committee on the Peaceful Uses of Outer Space. Fifty-sixth Session Supplement No. 20 (A/56/20)*, http://www.oosa.unvienna.org/pdf/gadocs/A_56_20E.pdf, 1. 9. 2013.

United Nations: *Report of the Committee on the Peaceful Uses of Outer Space. Sixty-second Session Supplement No. 20 (A/62/20)*, http://www.oosa.unvienna.org/pdf/gadocs/A_62_20E.pdf, 1. 9. 2013.

United Nations: *Report of the Committee on the Peaceful Uses of Outer Space. Sixty-seventh Session Supplement No. 20 (A/66/20)*, http://www.oosa.unvienna.org/pdf/gadocs/A_67_20E.pdf, 1. 9. 2013.

United Nations: *Report of the ST Subcommittee. UN document A/AC.105/C.1/L.216* (nepublikovaný text).

United Nations: *Resolution UNGA 1348 (XIII): Question of the peaceful use of outer space*, <http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r13.htm>, 1. 9. 2013.

United Nations: *Resolution UNGA 1472 (XIV). International co-operation in the peaceful uses of outer space*, <http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r14.htm>, 1. 9. 2013.

United Nations: *United Nations Treaties and Principles on Outer Space*, <http://www.unoosa.org/pdf/publications/STSPACE11E.pdf>, 1. 9. 2013.

UNOOSA: *United Nations Treaties and Principles on Space Law*, <http://unoosa.org/oosa/en/SpaceLaw/treaties.html>, 1. 9. 2013.

Internetové zdroje

ČAS: *Největší český dalekohled ponese jméno Luboše Perka*, <http://www.astro.cz/clanek/5307>, 1. 9. 2013.

IADC: *Member Agencies*, <http://www.iadc-online.org/index.cgi?item=members>, 1. 9. 2013.

IAF: *Vladimir Kopal – General Council*, http://www.iafastro.org/index.html?title=Vladimir_Kopal, 1. 9. 2013.

ITSO: *Executive Organ – International Telecommunications Satellite Organization*, http://www.itso.int/index.php?option=com_content&view=article&id=247&Itemid=140&lang=en, 1. 9. 2013.

ITU: *About ITU*, <http://www.itu.int/en/about/Pages/overview.aspx>, 1. 9. 2013.

ITU: *ITU-R: Study Groups*, <http://www.itu.int/ITU-R/index.asp?category=study-groups&mlink=rsg&lang=en>, 1. 9. 2013.

ITU: *Office of the Secretary-General of ITU*, <http://www.itu.int/en/osg/Pages/biography.aspx>, 1. 9. 2013.

ITU: *Radiocommunication Sector (ITU-R). International Telecommunication Union*, <http://www.itu.int/ITU-R/index.asp?category=information&mlink=rhome&lang=en>, 28. 9. 2011.

Jonathan: *Geostationary satellite log*, <http://planet4589.org/space/book/LOGS/logindex/geo.html>, 1. 9. 2013.

UNOOSA: *Treaty Signatures. United Nations Office for Outer Space Affairs*, <http://www.unoosa.org/oosatdb/showTreatySignatures.do>, 1. 9. 2013.

UNOOSA: *United Nations Committee on the Peaceful Uses of Outer Space. United Nations Office for Outer Space Affairs*, www.unoosa.org/oosa/COPUOS/copuos.html, 1. 9. 2013.

UNOOSA: *United Nations Office for Outer Space Affairs*, www.unoosa.org, 1. 9. 2013.

Summary

The main purpose of this article is to provide an introduction to one of the most discussed political issues relating to the international management of the geostationary orbit. The geostationary orbit is an orbit in outer space that is located 36 000 kilometers above sea level. It is one of the most favorable locations for establishing telecommunication by means of satellites. In light of political geography, the geostationary orbit is one of the most interesting places in outer space, because it is a crucial place for global communication by satellites. International management of the geostationary orbit is discussed in the United Nations system, particularly in United Nations Committee on the Peaceful Uses of Outer Space and United Nations Office for Outer Space Affairs. Matters relating to the management of electromagnetic spectra are negotiated in the Radio Communication Sector of the International Telecommunication Union, the United Nations specialized agency for the management of information and communication technologies.

The topic of the geostationary orbit appeared in international management of outer space in the 1970s for the first time, when the Bogota Declaration was created and introduced in the United Nations. This document contained territorial claims over the geostationary orbit by eight equatorial countries. This dispute over the character of the geostationary orbit was resolved in favor of the international status of outer space by adopting a Czech proposal introduced in the scientific subcommittee of the United Nations Committee on the Peaceful Uses of Outer Space in 2001. Another serious problem of the international management the geostationary orbit is the problem of space debris. Space debris is an externality stemming from human activities in outer space, due to small parts of rockets fracturing off into outer space during every rocket's launch. Nonfunctional and lost orbital objects are also considered to be space debris and the presence of these nonfunctional space objects could destroy the functional space satellites also in geostationary

orbit. In light of international management of outer space, the concept of space debris is not contained in any United Nations Treaties on Outer Space. The only document relating to the space debris problem is the nonbinding Inter-Agency Space Debris Coordination Committee's Space Debris Mitigation Guidelines. It was created in an intergovernmental forum by professionals from international space agencies. Inter-Agency Space Debris Coordination Committee Space Debris Mitigation Guidelines were created by scientists dedicated to resolving the space debris problem, and they have a de facto monopoly for coordinating activities in outer space. The largest amount of space debris in the geostationary orbit is located above the Indian and Pacific Oceans. The final political issue introduced in this article is the "paper satellite" phenomenon stemming from the reservation process for frequency location carried out by the Radio Telecommunication Sector of the International Telecommunication Union. The recent nature of the process has created reserved but inactive frequency locations. The problem is that inactive reserved frequency locations are conducive to faster exhaustion of the limited amount of frequencies.

Although the dispute over the nature of the geostationary orbit was resolved in 2001, some recent authors warn of the high probability of repeating similar disputes in the future. The concept of the geostationary orbit is not contained in any United Nations Treaties on Outer Space and a border between the Earth's atmosphere and outer space does not exist in light of international management of outer space. However, some Chinese authors appeal for an extension of the sovereignty of The People's Republic of China into outer space.

rozhovor

Vít Beneš
Vladimír Naxera

Vladimír Naxera

***Nejen o českém euroskepticismu.
Rozhovor s Vítem Benešem
z Ústavu mezinárodních vztahů***

Pane doktore, vzhledem k tomu, že patříte mezi přední české odborníky zabývající se Evropskou unií, rád bych zaměřil náš rozhovor na otázku euroskepticismu, což je jistě jedno z nejzajímavějších „evropských“ témat. Mohl byste nejprve zhodnotit samotný termín euroskepticismus? Jde podle Vás o vhodný analytický koncept či spíše o pojem využívaný v mediální rovině a veřejné debatě?

Euroskepticismus nebo eurooptimismus se často používají v politickém a občas i akademickém diskurzu, ale nejsou to nejvhodnější termíny pro popis a kategorizaci postoje politických aktérů k evropské integraci. Může to být dobrá zkratka v situaci, kdy chcete zdůraznit nějaký výraznější spor mezi politickými aktéry. Na druhou stranu pojmy euroskepticismus/eurooptimismus mohou být zavádějící v tom smyslu, že nemusí být jasné, k jakému aspektu evropské integrace se vztahují (tj. co je míněno tím „euro“) a jaký postoj vlastně aktér zastává (tj. co je míněno tím „skepticismus“). Mohu zaujímat negativní postoj k současné formě evropské integrace („EU skepticismus“), zároveň se ale vstřícně a optimisticky stavět k myšlence evropské integrace obecně. Nebo mohu pragmaticky podporovat současnou politiku EU a zároveň být skeptikem co se týče institucionálního uspořádání EU a myšlenky evropské integrace obecně. Při detailním pohledu je proto důležité rozlišovat, o které rovině evropské integrace se bavíme. Zda se bavíme o 1) vztahu k myšlence evropské integrace obecně, 2) o vztahu k současné EU a jejím institucím, 3) o vztahu k osobám (politickým elitám) v těchto institucích a politice, kterou skrze tyto instituce

realizují. Pokud chceme rozlišit mezi těmito třemi rovinami, nevystačíme si s pojmy „euroskepticismus“ a „eurooptimismus“.

Dalším problémem je operacionalizace a způsob měření postoje politických aktérů k jednotlivým rovinám evropské integrace. Proto si myslím, že bychom měli být obezřetní, když interpretujeme nejrůznější průzkumy veřejného mínění týkající se „podpory evropské integrace“ nebo „důvěry v instituce EU“. Je to podobné jako s národními institucemi a s důvěrou v národní instituce. Pokud Vám průzkum veřejného mínění ukáže velice nízkou „důvěru občanů ČR ve vládu ČR“, znamená to, že lidé chtějí vládu vyměnit nebo zrušit (a zavést anarchii)? Nízká účast ve volbách do parlamentu znamená, že lidé nedůvěřují politickým stranám a politikům? Nebo že si přejí zrušení parlamentu a zavedení monarchie či diktatury? Nebo si přejí zánik/rozdělení státu? Myslím, že podobným způsobem bychom měli být opatrní při interpretaci nejrůznějších průzkumů veřejného mínění týkajícího se důvěry v EU a míry euroskepticismu. Vysoká „důvěra v instituce EU“ znamená optimismus týkající se obecného směřování evropské integrace nebo pouze pragmatický souhlas s aktuální politikou unijních institucí? Nízká volební účast do Evropského parlamentu znamená, že EP nemá důvěru lidí a že bychom měli posílit Evropskou radu? Nebo je to výraz nedůvěry v EU jako takovou (tj. včetně Evropské rady)? Nebo je to výraz nedůvěry v současné politické elity (evropské i národní)?

Je možné mezi veřejností v jednotlivých členských zemích nalézt nějaké případy, které se mírou negativního postoje (ať již v jakékoliv z Vámi zmíněných rovin) výrazněji vymykají ostatním státům? Je v tomto ohledu nějaký zřetelný rozdíl mezi „starými“ a „novými“ členskými zeměmi?

Nejsem si jistý, jestli na tuto otázku dokážu odpovědět, jelikož jsem nedělal empirický výzkum, který by porovnával euroskepticismus v jednotlivých členských zemích, takže můžu maximálně odhadovat. Do vnímání EU v jednotlivých členských zemích se každopádně promítají stereotypy, které do značné míry předchází evropskou integraci nebo s evropskou integrací až tak nesouvisí. Když namátkou vezmeme Velkou Británii, její postoj k evropské integraci není samozřejmě formován jen Evropskou unií, ale obecně stereotypy, jakými Britové nahlíží na kontinentální Evropu. Zdroj celkové nedůvěry ke kontinentu, který vnímají jako něco zkostnatělého, můžeme hledat třeba i ve vztahu anglikánské církve k papežství. Svoji roli hraje i představa Velké Británie jako na obchod a na vnějšek orientovaného ostrova. A podobně bychom mohli postupovat stát od státu. V případě nových členských států se do vnímání EU jednoznačně promítá zkušenost s komunistickým režimem a minulost našeho socialistického experimentu. Nevím, jestli se nějaký případ mírou euroskeptických postojů vymyká ostatním státům, v poslední době se mluví právě nejvíce o Velké Británii v souvislosti s navrženým referendem o pokračování členství v EU. Česká republika, co se týká negativního vnímání EU, patří opět mezi ty více euroskeptické země, pokud bych to mohl takto zjednodušeně říci. Trochu se také

zapomíná na to, že euroskepticismus je poměrně silný i u zemí, které nově vstupují do EU. Příkladem je Chorvatsko, ve kterém je postoj obyvatel negativnější, než bychom mohli očekávat u nové členské země krátce po jejím vstupu.

Zmínil jste český euroskepticismus. Je podle Vás v postoji české veřejnosti vůči EU něco „specifického“?

Jak už jsem částečně řekl, do postoje české veřejnosti vůči EU se promítají stereotypy, které předchází český vstup do EU a evropskou integraci jako takovou, respektive s evropskou integrací původně nesouvisely. Promítá se do toho nepochybně strach z velmocí, který si český národ pěstuje už několik dekád. Nebudu teď spekulovat nad tím, zda je to oprávněné, ale obava ze zrádných velmocí je něco, co český euroskepticismus určitě posiluje. Nedůvěra vůči západním velmocím vede k euroskepticismu, zároveň ale strach z jiné velmoci (Ruska) naopak táhne část české veřejnosti a politické sféry směrem k evropské integraci. Český euroskepticismus na pravé straně politického spektra je tažený stereotypem socialistické Evropy – nejsem psycholog, ale přijde mi to jako projekce našich negativních vlastností nebo naší negativní minulosti na někoho jiného. Část svého já, kterou potlačuji sám v sobě, se snažím projektovat na někoho druhého – souvisí to s procesem, kterému se v odborné literatuře říká othering. Zároveň v ČR, alespoň z mého pohledu, chybí levicový nebo krajně levicový euroskepticismus. To je ten typ euroskepticismu, který potopil evropskou ústavní smlouvu ve Francii a který kritizuje EU za její neoliberalismus. To u nás dle mého názoru výrazně chybí. U nás je euroskepticismus na levé straně politického spektra reprezentovaný KSČM, ale to není skutečně krajně levicový euroskepticismus, to je jen další varianta nacionalistického euroskepticismu, který v první řadě bojuje za zachování „národní suverenity“.

Kdybychom ještě zůstali u českého případu, nezle nezmínit jméno Václava Klause, který může být (nejen) v této otázce příkladem tzv. morálního podnikatele. Má (respektive v době jeho prezidentství měl) Václav Klaus a jeho opakovaná verbalizace vlastního názoru nějaký signifikantní vliv na formování postoje části veřejnosti či části politické reprezentace?

Tahle otázka se dost často řeší – do jaké míry je český euroskepticismus ovlivňován Václavem Klausem, do jaké míry on utváří veřejné mínění. Já se domnívám, že on do určité míry veřejné mínění utváří, ale do určité míry je reprezentantem způsobu myšlení nebo jistých stereotypů a zažitých představ českého národa a českých politických elit o světě za hranicemi. Určitě bych netvrdil, že Václav Klaus vytvořil český euroskepticismus a že on je „viníkem“, že pokud odstraníme Václava Klause, že se pohled Čechů na evropskou integraci změní. Ten proces je oboustranný. Václav Klaus je výborný rétor, je schopný ovlivnit veřejné mínění. Zároveň je schopný politik v tom smyslu, že šikovně využívá již existující stereotypy a zažité způsoby vnímání. Kreativně využívá něco, co už v té společnosti je. V jeho diskurzu hraje roli obava vůči mocnostem, tedy obava, že EU je nástro-

jem velmocí (Německa a Francie, respektive triumvirátu Německo – Francie – Velká Británie) na ovládnutí Evropy, který připomíná jakousi novou mnichovskou dohodu. Václav Klaus či spíše jeho následovníci hodně čerpají z něčeho, co v české společnosti je a bylo už před rokem 1989. Strach z velmocí, téma „mnichovské zrady“, které komunisté obratně využívali ke zdiskreditování imperialistického a revizionistického Západu – to on jako pravicový politik převzal k diskreditaci EU. Je dobré si uvědomit, že Václav Klaus a jeho ideoví následníci šikovně využívají něco, co zde po desetiletí pěstovali komunisté: představa zrádných západních velmocí, jejichž cílem je „imperiální“ dominance nad Evropou. Komunisté uměli s mnichovským syndromem docela dobře pracovat a Václav Klaus na jejich práci úspěšně navázal. Ale s motivem zrádných velmocí nepracovala jenom komunistická propaganda, ale do jisté míry i disidenti. Příkladem budiž třeba Kunderův Český úděl, kde také najdete zrádné velmoci, které touží zarovnat a srovnat svět na svou míru. Přičemž podle Kundery je údělem malých zemí bránit zeměkouli před těmito „strašlivými uniformními vlivy“. Diskurz zrádných velmocí je tedy přítomný u disidenta Kundery, v oficiální komunistické propagandě a dnes ho obratně využívá i Václav Klaus.

Domníváte se, český euroskepticismus (respektive euroskepticismus v jednotlivých členských zemích obecně) výrazněji ovlivňuje problémy, se kterými se v posledních letech potýká Řecko?

V případě České republiky nepochybně. Češi jsou skeptici v tom smyslu, že každou chvíli očekávají příchod soudného dne, že každou chvíli očekávají kolaps evropské integrace, kolaps eurozóny. Panuje zde nedůvěra vůči dlouhodobé udržitelnosti celého evropského integračního projektu. Je zajímavé to porovnat se situací před rokem 1989, kdy se říkalo, že projekt evropské integrace je dlouhodobě neudržitelný, protože se de facto snaží integrovat neintegrovatelné. Zejména v 50. a 60. letech byl oblíbený argument, že kapitalistické mocnosti spolu nemohou nikdy dlouhodobě mírově kooperovat z důvodu nacionalismu, konkurence mezi kapitalistickými zeměmi či vykořisťování ze strany monopolů atd. A stejně tak dneska, akorát v trochu jiném jazyce, panuje v ČR skepse, co se týče dlouhodobé udržitelnosti evropské integrace. A v okamžiku, kdy se objeví problémy, se řekne „my jsme to věděli“. Nejsem idealista nebo utopista, myslím, že problémy jsou a problémy budou. Ale zároveň si myslím, že se u nás podceňuje určitá regenerační schopnost EU respektive eurozóny a jejich schopnost řešit, byť se zpožděním a nedokonalé, problémy, které se vyskytnou.

Podíváme-li se na současné dění na Ukrajině, je možné považovat „europesimistické“ či „eurooptimistické“ názory (respektive souhlas či nesouhlas se členstvím v EU) za něco, co výrazněji ovlivňuje či posiluje konflikt?

V této věci se shodují s většinou komentátorů, kteří by Vám řekli, že nedávné nepodepsání dohody mezi Ukrajinou a EU byl spouštěč něčeho, co v ukrajinské společnosti

doutnalo už déle. Nepokoje na Ukrajině nejsou ani tak o EU nebo o evropské integraci jako spíše o tom, jestli na Ukrajině budou platit základní pravidla, která i my zde přes svůj euroskepticismus a třeba problémy s korupcí bereme jako samozřejmá. Na Ukrajině je korupce trochu jiného řádu, je tam problém s fungováním právního státu. O tom byly nepokoje více než o evropské integraci. Byly o tom, že politická elita krade v pro nás naprosto nepředstavitelném rozsahu, kdy je například prezidentův syn za pár let otce v úřadu schoopen nahromadit ohromné majetky, kdy není možné se domoci spravedlnosti, nefungují základní nástroje právního státu. Problémy tam jsou trochu jiného řádu než v ČR. V rámci našeho skepticismu jsme skeptičtí i ke kvalitě našeho státu, ale na Ukrajině je to trochu o něčem jiném. Nejde tedy o evropskou integraci jako takovou, ale spíše o evropskou orientaci – o to, zda bude z Ukrajiny standardní evropská demokracie. Tato debata se u nás nevede. My jsme v zásadě etablovanou evropskou demokracii, maximálně řešíme takové věci, jakým způsobem a jak hluboce se budeme integrovat v EU. Ale na Ukrajině se ten konflikt a debata odehrávají na základnější úrovni, tedy v otázce evropského směřování, otázce existence právního státu a vůbec otázce nastavení politických institucí. Řeší se nastavení ústavních institucí, debata se dostává k takovým otázkám, jaké by vůbec měl mít prezident pravomoci, jestli se nevrátit k ústavě z roku 2004 atd. Jsou to tedy základnější věci než prostá asociace k EU.

Na závěr našeho rozhovoru si dovolím přejít k naprosto nesouvisejícímu tématu. Vy působíte jako šéfredaktor čtvrtletníku Mezinárodní vztahy, který patří mezi nejprestižnější tuzemské politickovědní časopisy. Mohl byste i z této pozice zhodnotit způsob podpory a financování vědy a výzkumu v České republice a jeho současnou proměnu?

Dobrý systém podpory a financování vědy a výzkumu by měl především motivovat. Měl by motivovat lidi k tomu, aby dělali vědu a výzkum a když dělají vědu a výzkum, aby je dělali kvalitně. Pokud má systém motivovat k dobré vědě, musí být v první řadě předvídatelný a spravedlivý. Předvídatelný, protože věda a výzkum je běh na dlouhou trať, zvláště pokud započtete i publikování výsledků výzkumu nebo zavádění nových poznatků do praxe. Pokud má systém motivovat ke kvalitnějšímu výzkumu, musí být spravedlivý, přesněji řečeno lidé musejí mít pocit, že za kvalitnější výzkum budou odměněni. Pokud přestanete systému důvěřovat a dojdete k přesvědčení, že nezáleží na kvalitě Vašeho výzkumného projektu, ale na tom, kolik peněz vláda nasype do rozpočtu na vědu a výzkum nebo na mezioborových, meziinstitucionálních nebo osobních rivalitách a vztazích v hodnotící komisi, pak systém ztrácí svoji motivační funkci a k hodnocení výzkumných projektů a výsledků výzkumu přistupujete jako k loterii.

Bohužel systém hodnocení výzkumných projektů a na něj navázaný systém hodnocení výsledků výzkumu a vývoje je málo předvídatelný a není vnímaný jako spravedlivý. Zejména hodnocení odborných knih je stále méně předvídatelné v důsledku rozhodnutí hodnotit knihy v rozpětí 4–120 bodů. Důvěryhodnosti nepřispívá ani centralizace hodnocení odborných knih, která je důsledkem selhání (resp. neexistence)

peer review procesu u odborných knih. Problém je v tom, že panel rozhoduje podle mě neznámých nebo jen vágně naformulovaných kritérií (jinak to ani nejde), hodnocení je netransparentní, protože autor nedostane zpětnou vazbu v podobě posudku (což je logické) a obrovský nepoměr mezi počtem členů hodnotících panelů a množstvím posuzovaných knih také nevzbuzuje důvěru. Hodnocení odborných článků v impaktovaných časopisech (WoS, SCOPUS a ERIH) je podle mě předvídatelnější a spravedlivější. Říkám to nejenom jako šéfredaktor časopisu, ale i jako běžný výzkumník a autor. Za prvé, hodnocení článků v časopisech (zařazených do WoS, ERIH a SCOPUS) je předvídatelné. Výše přidělených bodů závisí na výši impakt faktoru, který se mění jenom pozvolna a který se dá alespoň odhadnout. Za druhé, hodnocení časopiseckých článků je decentralizované a nezávisí na libovůli přetíženého centrálního hodnotícího panelu. To, jestli za svůj rukopis časopiseckého článku dostanete body do RIVu, závisí 1) na oponentech z Vašeho oboru, jejichž posudek dostanete autor do ruky, 2) na redakci, která posuzuje texty v souladu s veřejnou redakční politikou, 3) na citovanosti časopisu, tj. na ostatních badatelích v oboru, 4) na správci WoS, SCOPUSu či ERIH, kteří rozhodují o zahrnutí časopisu do databáze (a alespoň v případě SCOPUS tak činí na základě předem definovaných kritérií) a 5) na české Radě pro výzkum, vývoj a inovace, která stanovuje algoritmus pro přepočet impakt faktoru na body v RIVu.

Pane doktore, děkuji Vám za rozhovor.

recenze

**Současná česká politika.
Co s neefektivním režimem? /
*Vlastimil Havlík***

**Milníky na cestě /
*Jan Kondrys***

**Bezpečnosť ako kategória /
*Lenka Kudláčová***

**The Pittsburgh School of Philosophy –
Sellars, McDowell, Brandom /
*Stefanie Dach***

**Styly a strategie učení
ve výuce cizích jazyků /
*Daniel Hanšpach***

Vlastimil Havlík

Současná česká politika. Co s neefektivním režimem?

KUBÁT, Michal (2013): Brno: Barrister & Principal.

Nářky nad úrovní české politiky a politiků lze v posledních letech slyšet ze všech koutů, počínaje médii a „obyčejným“ člověkem konče. Kvalifikovaných, rozumných a širšímu čtenářstvu dostupných „receptů“, jak učinit českou politiku alespoň trochu lepší, je však pomálu. Docent politologie Univerzity Karlovy Michal Kubát ve své knize *Současná česká politika. Co s neefektivním režimem?*, kterou vydalo v roce 2013 brněnské nakladatelství Barrister & Principal, takový recept nabízí.

S podobně zaměřenými texty se sice lze výjimečně v českém prostředí setkat, od Kubátovy knihy se však v několika ohledech liší. Nelze na tomto místě nezmínit brilantní publikaci Petra Fialy *Politika, jaká nemá být* (vydáno Centrem pro studium demokracie a kultury v roce 2010) nebo studii Miroslava Nováka *Jakou demokracií pro nově demokracie? Konsensuální model, efektivita a kulturně homogenní země* (vydáno v Brně Mezinárodním politologickým ústavem v roce 2001). Oproti oběma zmíněným publikacím má však Kubátovo pojednání minimálně dvě výhody. Na rozdíl od Fialovy *Politiky, jaká nemá být* je *Současná česká politika* zaměřena výrazně úžeji (téměř výlučně na otázku podoby a možné úpravy politického režimu – podrobněji níže), ve srovnání s Novákovou publikací může Kubát čerpat z dalších bezmála dvanácti let zkušeností s fungováním (či možná nefungováním) české politiky.

Právě užší a především zcela zřetelně definované zaměření knihy považuji za jednu z jejích největších předností. Kubát se nesnaží svými úvahami nabídnout univerzální lék na všechny „bolesti“ české politiky, ale – jak sám uvádí – „[a]mbicí tohoto textu

je vymezení obrysů nápravy českého parlamentarismu" (s. 11). Za tímto účelem je kniha rozdělena do dvou vzájemně velmi dobře provázaných částí. V první z nich autor shrnuje teoretické vymezení termínu demokratický režim (mimo jiné v protikladu k termínu politický systém) a jeho základních typů (parlamentní, prezidentský, poloprezidentský režim). Kapitola je psána srozumitelným jazykem, Kubát zde prokazuje svoji velmi dobrou orientaci v tématu. Pro politologa „profesionála" sice nepřináší příliš nových informací, pro „poučeného laika" (který by měl být dle autora nejběžnějším čtenářem knihy) však kniha přináší více než solidní uvedení do problematiky.

Ocenit je třeba přímočarost textu, kdy autor neztrácí čas zbytečně podrobným výkladem prezidentského systému, ale detailně se věnuje režimu poloprezidentskému a parlamentnímu, které jsou českému případu o poznání blíže, než takřka výlučně americký prezidentský model. Zvláštní pozornost je věnována (potenciálně) slabším místům jednotlivých typů režimů a především možnostem pro zefektivnění fungování režimu parlamentního (užitečné je v této souvislosti rozlišení akceschopnosti a stability vlády). Kubát v tomto kontextu zmiňuje dvě základní cesty: prezidencializaci a racionalizaci režimu.

Již z rozdílného prostoru, který je oběma „receptům" na zlepšení parlamentního režimu věnován, je patrné, který způsob autor preferuje. Zatímco problematika prezidencializace režimu je představena spíše stručně na necelých třech stranách, racionalizaci (vztahená k posílení pozice vlády v čele s premiérem) je věnováno přibližně dvacet stran. Ostatně není to překvapující, neboť Kubát v tomto ohledu navazuje na své dřívější úvahy (viz např. *Politologický časopis* 2/2009). Stejně tak nepřekvapí opakované odvolávání se Kubáta – odborníka na polskou politiku – na (pozitivní) příklad Polska. Autorova argumentace je přitom přesvědčivá, beroucí v potaz nejen potenciál diskutovaných úprav, ale i jejich „průchodnost" legislativním procesem, resp. přijatelnost pro klíčové politické aktéry.

Druhá část knihy, která je věnována českým realitám a konkrétním návrhům na úpravu některých aspektů politického režimu, začíná dle mého názoru – vzhledem k předcházející přímočarosti knihy – poněkud nesystematicky úvahou nad zařazením České republiky mezi konsensuální nebo majoritní demokracie (následně navazuje debata nad vhodností majoritní demokracie v České republice). Tyto pasáže příliš dobře ne navazují na teoretickou část knihy a poněkud vybočují z diskuse „nasměřované" k racionalizaci českého parlamentního režimu. Kubát dále řeší otázku, zda je Česká republika parlamentním, nebo poloprezidentským režimem, přičemž se zcela jasně přiklání k první možnosti a odmítá úvahy o posunu k poloprezidencialismu. Kromě ústavního vymezení pozice nejvyšších státních orgánů (především prezidenta, vlády a parlamentu) se Kubát argumentačně opírá o oddělení termínů politický vliv a politická moc. Zatímco prezident může disponovat politickým vlivem (po zavedení přímé volby navíc možná i větším), politická moc je v rukou vlády. Uvedené rozlišení je dle mého názoru příliš striktní, kdy případný rostoucí vliv prezidenta mu může zprostředkovaně přinést politickou moc (tedy

může ovlivnit výkonná rozhodnutí vlády). Pozornost by si zasloužily i některé nikoli ne- významné pravomoci, kterými prezident dle ústavy disponuje (především ty bez nutnosti kontrasignace) a také jednání ostatních aktérů (viz např. nedávný postoj premiéra Nečase k „povinnosti" kontrasignovat rozhodnutí prezidenta Klause o vyhlášení amnestie a dobrovolné oslabení vlastní pozice). Nechci tím zpochybňovat tvrzení, že Česká republika je parlamentním režimem, jen se domnívám, že postavení prezidenta je (nebo může být) výrazně silnější, než vyplývá z Kubátovy argumentace.

To, co by mělo vyvolat pozornost stávajících i budoucích zákonodárců především (jak je ostatně i autorovo možná až příliš optimistické přání), jsou kapitoly 2.3 a 2.4 druhé části knihy, kde Kubát prezentuje konkrétní návrhy na reformu politického režimu v České republice, a to v duchu předchozí kapitoly vyzdvihující pozitivní stránky racionalizace parlamentního režimu. Jedním z kroků by dle Kubáta mělo být zavedení konstruktivního hlasování o vyslovení nedůvěry vládě (zasloužená kritika směřuje v této souvislosti k aktuálnímu vládnímu návrhu novelizace ústavy), pozměnění procesu vzniku vlády (inspirované polským příkladem), posílení pozice vlády a premiéra a změna jednacího řádu sněmovny zvýhodňující vládu (např. v legislativním procesu). Zvláštní pozornost je následně věnována „politickému rámci" racionalizace režimu – jinými slovy řečeno, Kubát je zastáncem zjednodušení systému politických stran a omezení role antisystémových aktérů, a to pomocí reformy volebního systému buď změnou stávajícího systému poměrného zastoupení, nebo zavedením dvoukolového většinového systému. Navrhované změny lze hodnotit pozitivně, navíc se jedná – snad s výjimkou reformy volebního systému, která je dlouhodobě výbušným tématem – o reálně prosaditelné změny. Jedním dechem je nicméně třeba dodat, že by navrhované změny mohly sice posílit stabilitu vlád, nicméně mohou být nanejvýš předpokladem Kubátem tolik požadované akceschopnosti (která závisí spíše na politických či personálních než institucionálních faktorech). Kritika nesystematičnosti některých dosud realizovaných změn pak vrcholí úvahou nad zavedením přímé volby prezidenta, kdy se Kubát jednoznačně (s oporou v řadě výzkumů) staví na stranu odpůrců tohoto kroku.

Souhrnně řečeno, Kubátovu knihu stojí za to si přečíst. Není jen velmi solidním uvedením do problematiky politických režimů (a předností a nedostatků jejich jednotlivých typů), je zároveň fundovanou úvahou nad vybranými problémy současné české politiky, která vedle oprávněné kritiky nabízí i rozumné návrhy, které by mohly vést k méně problematickému fungování politického režimu v České republice.

Jan Kondrys***Milníky na cestě****QUTB, Sajjid (2013): Praha: Academia.*

Možnost seznámit se s myšlenkami představitelů jednotlivých kultur, náboženských učení či intelektuálních a politických směrů z „první ruky“ je pro zájemce o jejich studium k nezaplacení. Pro oblast „islámského světa“ a jejího tradičního jádra, ležícího v blízkovýchodním regionu, to platí dvojnásob. Je tedy nanejvýš potěšující, že se u nás v poslední době doslova „roztrhl pytel“ s překlady významných děl převážně arabsky píšících blízkovýchodních autorů, které vhodně doplňují rozrůstající se arabistickou a islamologickou odbornou literaturu. Zásahu na tom nese zvláště nakladatelství Academia, jež v rámci své ediční řady Orient nyní vydává jeden blízkovýchodní titul za druhým. Čtenář tak dostal příležitost seznámit se s autory děl teologických a filozofických (Ibn Tufajl, Ibn Rušd, al-Ghazálí, Ibn Tajmíja), politologických (Nezámolmolk), encyklopedických (al-Maqrízí), memoárových (Ibn Munkiz) či folkloristických (Ibn Šahrijár). Společným rysem dosavadních překladů „orientální edice“, přes jejich evidentní žánrovou i myšlenkovou pestrost, byla skutečnost, že se jedná veskrze o díla autorů středověkých. Odráží to jistě i onen silně zažitý stereotypní (byť do jisté míry nikoliv zcela neoprávněný) pohled na oblast islámského Blízkého východu, v němž doba tvořivého, všeobecně plodného a kulturního středověku ostře kontrastuje se současností plnou rozvratu, úpadku a „temna“. Ve svém zatím posledním edičním počínu ale Academia učinila výjimku a rozhodla se vydat jedno z klíčových děl moderního islámského náboženského a politického myšlení. Fakt, že volba padla zrovna na nejznámější spis předního ideologa radikálního islámského fundamentalismu, Egyptana Sajjida Qutba (1906–1966),

sice poněkud koresponduje s výše nastíněným stereotypním schématem, na druhé straně, vzhledem k tomu, že Qutbovy Milníky na cestě (*Ma‘álim fi ‘t-taríq*) představují dodnes v mnoha ohledech nepřekonaný intelektuální vrchol této tendence moderního islámu, je volba nakladatelství více než pochopitelná.

Jméno Sajjida Qutba není pro širší veřejnost příliš známé a je jednoznačně zastíněno jmény „mediálních hvězd“ typu Usámy Ibn Ládina (1957–2011), případně dalších proponentů militantního džihádismu, spojených se spektakulárními teroristickými a ozbrojenými aktivitami. Přitom Qutbovy knihy a spisky úrovní svého myšlenkového obsahu pozdější pamflety aktivistů džihádistických uskupení výrazně převyšují. Zatímco mnozí odborníci a intelektuálové vidí přímou linii vedoucí od Qutba k Ibn Ládinovi, najdou se i tací, kteří tuto spojitost různou měrou zpochybňují a chápou Qutba spíše jako produkt své doby než nadčasového vizionáře a „otce mezinárodního terorismu“.

Kdo tedy vlastně byl Sajjid Qutb? Učitel a literát původem z hornoegyptského venkova, který se v Káhiře zapojil do protibritského nacionalistického hnutí a později prodělal pozvolný a komplikovaný vnitřní přerod v hlavního teoretika egyptského Muslimského bratrstva. Za své postoje a aktivity proti Násirovu režimu skončil na popravišti a jeho životní příběh, dílo a „mučednictví“ se staly inspirací pro další generace islámských fundamentalistů. Většina autorů shodně vyzdvihuje dva ústřední motivy Qutbova života: studijní pobyt ve Spojených státech amerických (1948–1950) a léta věznění egyptským režimem (1954–1964). Na rozdíl od představitelů starších generací egyptských islámských reformistů (Rifá‘a Ráfi‘ at-Tahtáwí, Muhammad ‘Abduh, Qásim Amín aj.), kteří své pobyty na Západě (v Evropě, především ve Francii) chápali jako zdroj inspirace pro náboženskou a společenskou obrodu ve své vlasti, Qutb prožil v USA naprostý kulturní šok a znechucení. Rasismus, sexuální promiskuita a konzumní materialismus se pro něj staly ztělesněním západní civilizace, jejímuž kulturnímu pronikání do muslimského světa cítil potřebu zabránit. Jediné, v čem bylo vhodné podle Qutba čerpat ze Západu inspiraci, byla hodnotově neutrální věda a technologie. Věznění, následující po násilné roztržce mezi Muslimským bratrstvem a novým egyptským republikánským režimem, jej potom utvrdilo v pohledu na celý egyptský politický systém jako skrz naskrz prohnitou tyranii, jež ztratila jakoukoliv legitimitu a právo nazývat se islámskou. Posledním plamínkem naděje v této temnotě a mravním marasmu pro Qutba zůstávala hrstka odhodlaných, věrných původnímu Božímu náboženství, usilujících o návrat muslimské společnosti na „přímou stezku“ (*as-sirát al-mustaqím*).

Milníky na cestě, své nejzásadnější dílo, sepsal Qutb právě v období své internace. Záhy se začaly šířit formou samizdatu a jejich význam postupně daleko přesáhl hranice Egypta. Text Milníků osciluje kdesi mezi teoretickou úvahou a radikálním politickým manifestem. Vzhledem k relativní obsahové náročnosti a užití složitých stylistických obrátů se lze domnívat, že byly Milníky určeny primárně zasvěcenému okruhu fundamentalistických aktivistů, nikoliv širokým masám Egyptanů.

Ústředním, neustále se opakujícím motivem Milníků je propastný rozpor mezi děsivou realitou, v níž se lidstvo nachází, a ideálem, jež představuje nastolení pravé islámské společnosti, založené na dodržování Bohem zjeveného řádu (šarí‘a). Svět se dostal na pokraj katastrofy (zde lze snad pozorovat odraz probíhající studené války), všechny lidské společnosti selhaly a ocitají se ve stavu duchovního barbarství – *džáhílije*. Qutb používá (nikoliv jako první, jak se někdy chybně uvádí) tohoto termínu klasického islámu, označujícího období arabské společnosti před vystoupením proroka Muhammada, k popisu světa své doby. Ve stavu džáhílije se dle něj nenachází pouze společnosti západní (kapitalistické, komunistické, křesťanské, židovské) či polyteistické, ale nachází se v něm i veškeré společnosti nazývající se neprávem jako muslimské. Ty rezignovaly na uplatňování Boží vlády (*hákímíja*) a nahradily ji podřízeností tyranské moci (*al-‘ubúdíja li ‘n-nizám at-tághúti*), v egyptském kontextu diktatury prezidenta Násira. Vzhledem k tomu, že obyčejní muslimové žijí v nevědomosti a letargii, je zapotřebí organizace uvědomělé avantgardy (*talí‘a*), která se stane průkopníkem na cestě vedoucí ke svržení dosavadního řádu a nastolení skutečné islámské společnosti. K tomu je třeba vyvinout všestranné úsilí pro šíření a upevnění Božího zjevení, *džihád*. Qutb odmítá názory „defetistických“ náboženských učenců (*‘ulamá’*), označujících ozbrojený džihád za výhradně obrannou formu války (v té době v Egyptě především rektor univerzity al-Azhar Mahmúd Šaltút). Džihád v Qutbově chápání je, kromě svých dalších poloh, ofenzivní ozbrojený boj za nastolení islámského řádu, společnosti prosté národnostní, rasové či třídní nenávisti a nadvlády člověka nad člověkem, společnosti, v níž veškerá vláda bude patřit pouze Bohu. V tomto islámském řádu má ovšem platit zásada „žádného donucování v náboženství“ (Korán 2/256), nikdo nemá být nucen k vyznávání islámu, pakliže se podrobí jeho nadvládě. Nová očištěná společnost splní svůj úkol vést lidstvo k zářné budoucnosti.

Qutb, ostatně jako značná část sunnitských fundamentalistických ideologů, nedisponoval tradičním náboženským vzděláním a Milníky nepředstavují z teologického hlediska dílo nikterak hluboké či dokonce převratné. Pro Milníky na cestě je typické používání různých nábožensky zabarvených neologismů, jež nemají původ v Koránu ani klasickém islámu (zvláště pojmy *hákímíja* či *talí‘a*). Adresáty Qutbova poselství přitahoval především radikální politický program a výzva k aktivismu za nastolení utopické společnosti. Přestože je Qutbovo sdělení zabaleno do okázale náboženského hávu, nejednou v něm lze nalézt spíše nepřiznanou inspiraci moderními západními totalitářskými hnutími než návaznost na hodnoty tradičního islámu. Po Qutbově popravě začal jeho odkaz žít svým vlastním životem a konkrétně v Egyptě se od 70. let minulého století vynořilo několik extremistických skupinek, posouvajících akční program Milníků směrem k bezduché a bezúčelné glorifikaci násilí a teroru, za účelem (ne) dosažení mlhavých politických cílů. Je pravděpodobné, že by na takovou interpretaci svého díla nahlížel sám Sajjid Qutb kriticky.

Závěrem je nutné věnovat zmínku i českému překladu Milníků, který obstaral odborník nad jiné povolanější, arabista a islamolog Miloš Mendel, náš přední specialista

na islámský fundamentalismus a politickou rovinu islámu. Ten stál před nesnadným úkolem přeložit po stylistické stránce poměrně náročný text pro českého čtenáře, jehož vnímání estetiky jazyka je přeci jen výrazně odlišné od vnímání čtenáře arabského. Mendel se pokusil o co nejvěrnější překlad a nesnažil se za každou cenu přizpůsobit text českému vkusu. Náboženské formule, opakující se motivy, velmi dlouhá souvětí či expresivní adjektiva, partikule a interjekce sice v arabštině navozují zcela jiný estetický prožitek než v češtině, nicméně český čtenář má alespoň příležitost nahlédnout do zvláštností arabské stylistiky. Mendel svůj překlad opatřil poznámkovým aparátem, v němž erudovaně vysvětluje různé termíny používané Qutbem, a rovněž obsáhlou odbornou předmluvou. V ní se věnuje Qutbovu osudu a intelektuálnímu zrání na pozadí náboženského, společenského a politického vývoje v Egyptě během jeho života a zasazuje tak jeho osobnost do historického kontextu. S výjimkou několika překlepů českému vydání Milníků, jenž navíc disponuje vcelku zdařilým přebalem, není co vytknout a právem se zařadí mezi kvalitní počiny na poli naší orientalistiky. Lze jen doufat, že v dohledné době k Milníkům na cestě přibudou další překlady děl zástupců moderního a současného islámského myšlení, třeba i mimo sféru islámského fundamentalismu.

Lenka Kudláčová

Bezpečnosť ako kategória

LASICOVÁ, Jana a UŠIAK, Jaroslav (2012): Bratislava: Veda.

Zkoumání bezpečnosti není v prostoru středovýchodní Evropy právě často zpracovávaným tématem. Možným důvodem je snad i hojně diskutovaný problém příliš širokého a mnohdy i nejasného záběru samotného pojmu bezpečnost. Ve vztahu k jakému referenčnímu objektu? Či bezpečnost koho: Státu? Jednotlivce? Určité lidské komunity? Životního prostředí? Mnohdy bývá zpochybňována existence bezpečnostních studií jako samostatného oboru. Nicméně ačkoliv výzkum bezpečnosti představuje ne zcela snadné sousto, otázky, které z něj vycházejí, jsou vysoce relevantní a aktuální prakticky od dob starověkých říší až po současnost. Autoři publikace *Bezpečnosť ako kategória* jsou si plně vědomi šíře úskalí spojených s jejím zaměřením a předkládají text aspirující na ucelenou studii obsahující genezi bezpečnostní agendy, teoretické vymezení bezpečnosti a postupné generování nových přístupů k jejímu výzkumu.

Ačkoliv autoři knihu dělí do čtyř větších tematických celků, je možné také upozorovat jistou linii, která publikaci rozděluje na dvě části: teoretickou a praktickou. Dále je v ní obsažen vítaný slovník základních pojmů spojených s bezpečností a rovněž jmenný a věcný rejstřík. Na s. 7 autoři vymezují cíl předkládaného textu, totiž „[...] vymedziť pojem bezpečnosti tak, aby čitateľ získal obraz, ako sa tento pojem klasifikuje, aké štruktúry obsahuje a akým spôsobom zasahuje do existencie človeka, skupiny, štátneho režimu, ale aj medzinárodného spoločenstva“. Je zjevné, že autoři měli tento cíl na paměti po celou dobu utváření publikace, neboť všechny v ní obsažené kapitoly směřují k jeho

naplnění, bez zbytečných odklonů od tématu, ačkoliv místy, snad i z důvodu omezeného prostoru, chybí zohlednění vnímání bezpečnosti v nezápadních oblastech.

První část knihy s názvem *Formování agendy bezpečnosti* přináší stručný historický vhled do pojmání bezpečnosti od období budování prestátních a státních útvarů v Evropě od 15. a 16. století až do současnosti. Kapitola se věnuje období vestfálského systému, Vídeňského kongresu a evropského koncertu a rovněž situaci nastalé před, v průběhu a po skončení obou světových válek. Nastiňuje také systémové změny v evropských společnostech i to, jak v nich byla chápána bezpečnost. Kladem této kapitoly je bezesporu to, že zde čtenář může nacházet kořeny myšlenek a konceptů souvisejících ať už s evropskou integrací či lidskou bezpečností a mnohými dalšími dnes vysoce aktuálními otázkami. Naopak její určité úskalí představuje zjištění, že je do značné míry založena na publikacích učebnicového charakteru (Plechanovová /2003/, Skřivan /1999/ či Bělina a kol. /1995/). Vzhledem k faktu, že evropské historii od 15. století je věnován nespočet knih odborného rázu, nejeví se jako nutné pracovat právě s výše zmiňovanými učebnicemi. Jako dosti kontroverzní ve srovnání se studii věnující se charakteru mezinárodního systému vzniklého se skončením studené války se pak čtenářovi může jevit tvrzení ze s. 24, totiž že s koncem studené války a zánikem bipolarity vzniká unipolární systém s hegemonií USA.

Druhá část je pak věnována definici bezpečnosti a různým (i filozofickým) tradicím její konceptualizace. Autoři zde právem vyzdvihují problematičnost jednoznačného definování bezpečnosti, jakož i rozličné možnosti jejího vymezení. Velmi stručná podkapitola je věnována aplikaci teorií mezinárodních vztahů na výzkum bezpečnosti, ovšem marxistické pojetí zde chybí, ačkoliv by ho čtenář dozajista uvítal. Následující dílčí část se pak věnuje epistemologické a ontologické dimenzi studia bezpečnosti a také vztahu pozitivistické filozofie a postmodernistického diskurzu k ní. Jedná se bezesporu o originální a přínosnou část na poli výzkumu bezpečnosti, která je navíc podložena účtyhodným seznamem pramenů, ovšem čtenář z řad širší veřejnosti (kterému podle tvrzení autorů má tato kniha rovněž být určena /viz s. 11/) by mohl při čtení této ne zcela jednoduché části zakusit obtíže z hlediska srozumitelnosti textu. Druhá část knihy je pak uzavřena debatou týkající se hledání vhodných metodologických nástrojů pro studium bezpečnosti s patřičným zohledněním nástrojů postmoderního rázu.

Pak již následuje rozsáhlá třetí část knihy nesoucí název *Struktura a systém současného výzkumu bezpečnosti*. Jedná se o pasáž, ve které autoři usilují o představení všech doposud vzniklých přístupů ke studiu bezpečnosti v chronologickém pořadí. Nejprve je prostor věnován tradičním (klasickým) přístupům k pojmání bezpečnosti, tedy zejména těm, jež jsou silně ovlivněna realitou studené války a realistickým diskurzem. Jedná se o strategická, potažmo mírová a konfliktní studia (s. 70–80). Posléze jsou vymezena bezpečnostní studia reprezentovaná především kodaňskou školou, která se dle autorů oproti strategickým studiím věnují zkoumání „[...] nevojenských hrozeb a rizik“ (s. 80) a opominány nejsou ani mezinárodní bezpečnostní studia, teorii kooperativní bezpečnosti

nevyjímaje. Dále autoři věnují pozornost teorii globální bezpečnosti, ochraně člověka a samozřejmě také relativně novému konceptu lidské bezpečnosti (s. 103 a dále). Pozitivně pak můžeme hodnotit popis ukrajinského proudu bezpečnosti života a konání člověka (s. 112), o kterém nepochybně mnohý čtenář dosud nebyl informován, neboť anglosaští výzkumníci bezpečnosti ho většinou nezmiňují. Opomíjeny nejsou ani nové typy studia bezpečnosti a jejich transformace a alternativní přístupy, jako např. feminismus, green policy a metateorie globální bezpečnosti (s. 133). V závěru kapitoly autoři vymezují existující bezpečnostní sektory směrem od tradičních (vojenský, politický a ekonomický sektor /s. 118–123/) k sektorům novým (societální, environmentální, energetický, informační a potravinový sektor /s. 123–133/).

Po tomto velmi stručném shrnutí obsahu třetí části je patrné, že se jedná o pasáž usilující o pečlivé zachycení veškerých existujících přístupů ke studiu bezpečnosti. Zároveň však skýtá řadu nedostatků, byť některé z nich jsou spíše dílčího rázu. Zprv je potřeba zmínit, že celá třetí část by zasluhovala o poznání přehlednější členění, neboť to stávající mnohdy způsobuje čtenářovo zmatení ohledně toho, v které kategorii či přístupu ke studiu bezpečnosti se momentálně nachází. Nabízí se možnost číslování kapitol a podkapitol, vytváření boxů či jiná grafická struktura textu, který i přes svou nespornou obsahovou hodnotnost z důvodu místy opravdu nejasné struktury ztrácí na své atraktivitě.

Zadruhé pak pozornější čtenář může v části věnované kritickým a radikálním bezpečnostním studiím postrádat rozsáhlejší pojednání o Aberystwythské (velšské) škole a radikálních proudech, které jsou zmiňovány spíše okrajově. Jisté úskalí může také představovat místy se vyskytující fragmentace textu: například kodaňské školy jako takové je věnována krátká podkapitola začínající na s. 80. Ta však tento významný proud nezmiňuje v dostatečné šíři. Teoretická východiska kodaňské školy jsou i posléze zmiňována na různých místech v různých souvislostech, ovšem nikde zcela uceleně. Krátké kritické zhodnocení si zasluhuje i část věnovaná bezpečnostním sektorům. Autoři v některých z nich jaksí opominají explicitně vymezit referenční objekty, aktéry sekuritizace a hrozby (jde např. o sektor societální, environmentální či potravinový). Nicméně, i když podrobněji tuto část kritice, je nutné mít na paměti, že i samotná realita studia bezpečnosti rozhodně není vždy transparentní a vytvoření přehledného shrnutí existujících přístupů na relativně omezeném prostoru je bezesporu záležitostí nesnadnou. Předložený souhrn účtyhodného množství modelů a přístupů ke studiu bezpečnosti, který se v prostoru středovýchodní Evropy vyskytuje zřídka, tak navzdory existujícím nedostatkům bezesporu představuje hodnotné přispění.

Následuje poslední, tedy čtvrtá, část knihy věnovaná doktrinálnímu myšlení vybraných států. Kapitola umožňuje čtenáři porovnat, jak a zda vůbec se nové přístupy ke studiu bezpečnosti projevují v prakticko-politických výstupech, tedy zejm. ve strategických doktrínách. Autoři se rozhodli ve své publikaci zachytit bezpečnostní strategie stálých členů Rady bezpečnosti OSN (tedy USA, Francie, Rusko, Velká Británie a Čína),

dále pak i doktríny Severoatlantické aliance a Evropské unie. Významným pozitivem této kapitoly je zaprvé její originalita, zadruhé to, že jejím prostřednictvím je čtenáři umožněno získat konkrétní představu o tom, které dokumenty s jakým obsahem mnohdy stojí za formováním zahraniční a bezpečnostní politiky klíčových světových mocností. Zároveň se po přečtení této závěrečné části knihy otevírá možnost podrobit zde zmiňované strategické doktríny komparaci (k té ostatně mají nakročeno i autoři publikace). Jedná se tedy bezesporu o inspirující část knihy.

Kapitola skýtá spíše dílčí nedostatky. Jako matoucí se může jevit název podkapitoly věnující se zmiňované deskripci bezpečnostních strategií stálých členů Rady bezpečnosti OSN: titul *Organizácia Spojených národov ako hlavný arbiter bezpečnosti* (s. 141) je dosti zavádějící, neboť si pod ním představíme spíše bezpečnostní doktrínu samotné OSN, nežli dílčí strategie konkrétních států. Jisté spíše dílčí úskalí metodologického charakteru představuje fakt, že autoři nevěnují prostor explicitnímu vysvětlení, proč zvolili pro svou analýzu právě ty státy a organizace, se kterými pracují, zda jsou jejich strategie něčím výjimečné apod.

V kapitole věnované strategické kultuře Ruské federace je deklarováno, že se tento stát z geopolitického hlediska výrazně odlišuje od zbylých stálých členů Rady bezpečnosti tím, že jeho sousedními státy jsou často nestabilní a konfliktní regiony (s. 143). S tímto tvrzením o geopolitické odlišnosti Ruské federace by se dalo polemizovat po zhodnocení geopolitického postavení Čínské lidové republiky. Jedině kladně je však možno hodnotit kapitoly věnované strategické kultuře USA, Velké Británie, Francie a Číny. V případě Číny se jen nabízí podotknout, že ačkoliv nepochybně disponuje neroztrnými zdroji, k tomuto tvrzení ze s. 165 by se hodila alespoň poznámka o silné závislosti na dovozu ropy a z ní vyplývající geopolitické dopady.

Pokud jde o část věnovanou Evropské unii, mnohý čtenář by mohl nesouhlasit s tvrzením, že bezpečnostní politiku EU můžeme po roce 1992 chápat jako „[...] *transhraničný europský projekt bez ideologických obmedzení* [...]“. Zde jen poznamenejme, že o absenci ideologických omezení EU je skutečně možné pochybovat např. při vzpomnutí kodaňských kritérií. Celkově však autoři v každé kapitole závěrečné části knihy zdařile a poměrně podrobně ilustrují nejen obsah bezpečnostních strategií vybraných států, ale mnohdy i jejich stinné stránky a překážky a kniha tak neztrácí kritický rozměr.

Zhodnotme nyní knihu jako celek. V první řadě je potřeba podotknout, že se bezesporu jedná o přínosnou a do určité míry i o novátorskou publikaci na poli výzkumu bezpečnosti, která své čtenáře najde pravděpodobně zejména mezi studenty se zájmem o tento tematický rámec. Představuje jednu z nemnoha publikací svého druhu vzniklou v prostoru středovýchodní Evropy. Pomyslnou „vadou na kráse“ je již zmiňovaný problém místy se vyskytující absence jasné struktury textu. Publikace by rovněž bylo velmi vhodné opatřit seznamem zkratek, se kterými autoři poměrně často pracují, ovšem již méně často je vysvětlují. Pozornější čtenář si také může povšimnout toho, že naprostá většina publikace si všímá konceptualizace bezpečnosti v Evropě a euroatlantickém

prostoru, zatímco pohled na „nezápadní“ pojmání bezpečnosti a jeho praktické projevy v knize částečně absentují. Pokud bychom však měli zhodnotit celou knihu s ohledem na dosažení v úvodu vytyčeného cíle (viz výše), můžeme konstatovat, že tento cíl byl naplněn.

Stefanie Dach***The Pittsburgh School of Philosophy –
Sellars, McDowell, Brandom****MAHER, Chauncey (2012): New York: Routeledge.*

Náhoda občas může věcmi pohnout. V případě knihy *The Pittsburgh School of Philosophy* Chaunceyho Mahera jde o náhodu geografického rázu. Je to štěstí, že jeden z nejvlivnějších amerických filosofů 20. století, Wilfrid Sellars, a dva z jeho úspěšných následovníků, Robert Brandom a John McDowell, dlouho učili nebo pořád ještě učí na Univerzitě v Pittsburghu. Štěstí je to proto, že v jiném případě by nám chyběl atraktivní a pregnantní název pro skupinu lidí, kteří se nechali inspirovat filosofií Wilfrida Sellarse, a tak by Maherova kniha možná nikdy nevznikla.

Ať je nazýváme jakkoliv, nikdo nepochybuje, že Sellars, Brandom a McDowell jsou tři z největších amerických filosofů nedávné a současné doby a že je mnoho spojuje, co se týče obsahu. Bylo jenom otázkou času, kdy se někdo chopí těchto tří jmen a motivu Pittsburghu a napíše knihu o „pittsburské škole“. Skutečnost, že tato kniha takříkajíc visela ve vzduchu, ale ještě neznamená, že muselo být jednoduché ji napsat. Texty Sellarse, Brandoma a McDowella patří totiž k nejnáročnější četbě v současné americké filosofii. Je těžké vytvořit přístupný a srozumitelný úvodní výklad jen o jediném z těchto tří autorů. Tím více jsme mohli být zvědaví na Maherovu knihu, která chce čtenáře na pouhých sto čtyřiceti stranách uvést do filosofie všech tří, vypracovat mezi nimi podobnosti a rozdíly a ještě k tomu jejich úvahy zasadit do rozsáhlejšího rámce analytické filosofie. Aby toho nebylo málo, Maher míří svou knihou především na studenty, kteří dosud absolvovali pouze několik přednášek filosofie

a kteří si chtějí získat první přístup k autorům pittsburské školy (s. 2). Celkem vzato jde o téměř nesplnitelný úkol.

Ale Maher si s ním výborně poradí. Samozřejmě nemůže v rámci tak omezeného prostoru pokrýt veškeré aspekty filosofie všech tří autorů, a proto se musí omezovat na některé otázky. Vzhledem k záměru knihy je přirozené, že si vybírá ta témata, v nichž je shoda mezi autory „pittsburské školy“ největší. Předměty se soustřeďují okolo toho, čemu se nedávno začalo říkat „normativní funkcionalismus“. Podle tohoto názoru uchopíme filosoficky problematické kategorie jako význam, přesvědčení, intencionalitu nebo poznání nejlépe z hlediska funkce, kterou má jednotlivá entita (např. jazykový výraz nebo přesvědčení) v rámci většího celku. Daný systém a funkce máme chápat jako něco, co podléhá normám a pravidlům. Zmíněné problematické kategorie tvoří hlavní osnovu Maherova textu.

Kniha se skládá z úvodu, šesti kapitol a závěrečné reflexe včetně podnětů pro další studium. Autor projevuje velkou snahu postavit svůj výklad konstruktivně, tak aby čtenář získal v prvních kapitolách klíčové informace k porozumění následujícím kapitolám. Na počátku každé kapitoly Maher identifikuje názory, které podle něj sdílí všichni členové pittsburské školy, a zasazuje je do širšího kontextu. Tím vychází jasně najevo, kde Sellars, Brandom a McDowell navazují na předchozí myšlenky, a v čem jsou jejich názory nové a kontroverzní. V úvodu kapitol často nacházíme ilustrující příklady, které napomáhají porozumění. Po expozici pozic sdílených všemi členy pittsburské školy se Maher věnuje koncepci každého autora zvlášť do větších podrobností a poukazuje na body, kde se jejich názory rozcházejí.

Základ celého výkladu podává první kapitola. Autor se zde zabývá především Sellarsovou kritikou mýtu daného a epistemologického fundacionalismu a rekonstruuje důvody, proč odmítnout epistemickou danost. Odmítnutím daností vzniká pro autory pittsburské školy úkol podat alternativní výklad poznání, jež je jedním z konců, ke kterým směřuje i Maherova kniha. Druhá kapitola se zabývá přesvědčeními a původem pojmů. Tvůrce zde staví výklad pittsburské školy proti empiricistickému pojetí učení se pojmů, zastoupenému J. Lockem, a ukazuje výhody pittsburského přístupu. Zdůrazňuje klíčovou roli norem v procesu nabývání a aplikace pojmů. Vzhledem k tomu, že Sellars, Brandom a McDowell chápou pojmy, které používáme k zachycení mentálních procesů a entit (jako například přesvědčení) jako odvozené z pojmů aplikovaných na jazyk, možná by bylo vhodnější věnovat se tématu přesvědčení až po diskusi jazyka, významu a pravidel. Ta následuje ve třetí a čtvrté kapitole. Maher se ve třetí části věnuje pravidlům, především známým „paradoxům“ založeným na představě „řízení se pravidly“ a jejich různým řešením u Sellarse, McDowella a Brandoma. Čtvrtá kapitola se zabývá významem a především inferencialismem Sellarse a Brandoma. Autorovi se daří podat klíčové aspekty této teorie velmi srozumitelně a obrazně.

Základ, jenž autor položil v prvních čtyřech kapitolách, mu dovoluje vrátit se v pátém oddíle otázce poznání a vysvětlit, jak je možné „poznání bez fundamentu“.

Přitom vychází jasně najevo, že ačkoliv se autoři pittsburské školy jednomyslně shodli na odmítnutí jistého druhu epistemického fundamentu, jejich pozitivní výklady poznání se od sebe silně liší. Mohli by se dokonce vzájemně podezírat z toho, že nějaké pojetí danosti do svých koncepcí opět zavádí. Šestá kapitola se věnuje tématu, které bývá v analytické filozofii často podceňováno, ale hraje v celistvých koncepcích Sellarse, Brandoma a McDowella velkou roli – záměrnému jednání. Maher zde staví do kontrastu hobbesovské pojetí jednání a jeho potíže, s pojetím pittsburských autorů, již se snaží každý svým způsobem zachránit představu záměrného jednání v kauzálně determinovaném světě.

Několik slov ke kladům a nebezpečím Maherovy knihy: text je velmi přístupný a koncipovaný dobrým instinktem pro rozlišení klíčových myšlenek od méně důležitých. Autor samozřejmě musí zjednodušovat a vyjednávat mezi precizností výkladu a jeho srozumitelností. Nikde se ale nedopouští zásadních nepřesností, a tam, kde na tom doopravdy záleží, zcela důsledně upozorňuje na klíčové body. Vzniká tím užitečný nárys nejpodstatnějších částí pittsburských myšlenek. Navzdory omezenému rozsahu knihy se autor nebojí dát prostor nejen pittsburským názorům, ale i výkladu konkurenčních pojetí, což napomáhá snadnějšímu a komplexnějšímu pochopení daných myšlenek. Naprosto přesvědčivý je i široký záběr knihy, co se týče probraných autorů. Svým způsobem totiž nepojednává jen o pittsburské škole v úzkém smyslu, ale všímá si i jiných, volněji přidružených „sellarsianů“, na které také hojně odkazuje. Čtenář tím získá nejen dobrý úvod do myšlení Sellarse, McDowella a Brandoma, nýbrž také působivý přehled autorů a literatury pittsburské školy v širším smyslu. Každý, pro koho tato kniha má být začátkem intenzivního studia pittsburské filosofie, bude velmi potěšený.

Knize samotné lze vytýkat jen málo. Maher by mohl na některých místech být citlivější pro rozdíly mezi autory pittsburské školy, které jsou spíš zdánlivé nebo rétorické než podstatné (týká se to například „různých“ pojetí pravidel). Dalo by se také pochybovat, zda je výklad na všech místech opravdu srozumitelný začátečníkovi ve filosofii, zejména tam, kde autor musí komprimovat mnohohrstevná témata do mála odstavců. Rozhodně vhodná je kniha pro každého, kdo již dobře zná jednoho z probraných autorů a chce si získat přehled o souvislostech jeho myšlení se zbylými dvěma.

Na některých místech může čtenář však získat dojem, že označení „pittsburská škola“ by se mohlo z praktického a výstižného názvu proměnit v křeč. Tak vychází v průběhu knihy najevo, že se McDowell v podstatných otázkách, například po úloze filosofie jako takové, liší velmi zásadně od ostatních dvou autorů (s. 75–79). Jak blízké si pozice různých autorů musí být, abychom mohli vyhlásit existenci určité myšlenkové školy? A stačí pak pro příslušnost k této škole jen to, že člověk s jejími členy sdílí názory v některých vybraných tematických oblastech a že učí na stejné univerzitě?

Existují ale i nebezpečí, na kterých kniha nenese vinu, ale spíš její čtenář. Nesmíme zapomenout, že jde o úvodní a přehledovou knihu, jež nechce a nemůže podat ucelenou analýzu všech myšlenek autorů pittsburské školy. Tak v knize samozřejmě chybí témata, která autory pittsburské školy nejvíce rozdělují, zejména témata metafyzické

povahy. Čtenář tak může získat dojem, že mezi autory panuje větší jednoduitost, než tomu ve skutečnosti je. Především Sellarse vnímáme v Maherově textu očima Brandoma. To je vzhledem k povaze knihy zcela pochopitelné, Brandomův výklad však představuje jen jednoho z interpretačních pólů Sellarsova díla. Pokud se opravdu chceme upřímně zabývat myšlením autorů pittsburské školy, musíme po přečtení Maherovy knihy sáhnout po specializovanějších úvodech nebo primární literatuře. Tak je sice pěkné, že se název „pittsburská škola“ ujal a je nyní i jako důsledek této publikace používán v diskusích o Sellarsovi, Brandomovi a McDowellovi, je ale škoda, že i profesionální autoři patrně začali chápat „pittsburskou školu“ jako jednotnou skupinu filosofů, jejichž názory lze diskutovat, podpořit nebo vyvrátit *en bloc*.¹

Můžeme být tedy rádi za Pittsburskou univerzitu, kde se sdružují tak výteční filosofové, že se o nich píše monografie s názvem *The Pittsburgh School*, můžeme být rádi za Maherovu velmi povedenou úvodní knihu, ale nesmíme zapomínat, že myšlenková škola je vždy jen abstrakcí jednotlivých názorů konkrétních autorů.

1) K oběma aspektům viz internetové stránky diskusního odnože odborného časopisu *Social Epistemology* <http://www.social-epistemology.com>, a především zvláštní vydání editované P. J. Reiderem *Normative Functionalism and the Pittsburgh School* (<http://social-epistemology.com/tag/the-pittsburgh-school-of-philosophy>, 20.06.2013).

Daniel Hanšpach

Styly a strategie učení ve výuce cizích jazyků

LOJOVÁ, Gabriela a VLČKOVÁ, Kateřina (2011): Praha: Portál.

Publikace úspěšně reflektuje současné potřeby dnešní společnostina zvyšování efektivnosti výuky a učení se cizím jazykům. Zdůrazněna je individuálnost studenta a jeho specifické potřeby, neboť každý člověk se učí jinak. Někdo upřednostňuje mluvený projev, někdo psaný atd.

Můžeme se ztotožnit s tvrzením, že důležité je vysledovat, co mají lidé společné, a v čem se liší, a to pro potřeby vzdělávání. Východiskem by v tomto případě měly být všeobecné empirické poznatky, a přestože toho mají všichni lidé hodně společného, každý člověk se učí jinak.

Domácí i zahraniční moderní poznatky z této disciplíny, mají teoretická východiska podle autorek publikace obohacovat výuku samotnou v rámci našich podmínek, např. v rámci didaktických materiálů. Taková obohacení výuky jsou vítána především vyučujícími cizích jazyků, kteří by měli být schopni reagovat na požadavky dnešní doby. Vědecko-teoretické poznatky jsou poměrně stručné, nejdůležitější je tedy jejich samotná aplikace do reálného prostředí výuky (objevují se zde i doporučení z praxe).

Autorky publikace vycházejí ze soudobých poznatků psychologie (z kognitivní psychologie, ale i jiných oblastí – pedagogické psychologie a pedagogiky), zároveň se jim daří výsledky výzkumů transformovat do pedagogické podoby tak, aby byly přístupné co nejširšímu čtenářskému okruhu. Monografie je tedy vhodná a užitečná pro lingvodidaktiky, učitele či studenty pedagogiky a didaktiky.

V úvodech obou částí publikace je daná problematika nejprve uváděna do kontextu každodenního života, následuje historický přehled, definování pojmů, analýza jevů a charakteristika současného stavu vědeckého zkoumání.

První část publikace představuje problematiku učebních stylů, dalším probíraným tématem jsou učební strategie. Její autorkou je G. Lojová z Katedry anglického jazyka a literatury Pedagogické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě.

V publikaci je nastíněna krátká historie vědeckého zkoumání stylů učení; první systematické zkoumání se objevuje zhruba v polovině 20. století, i když první zmínky o nich nalezneme již ve století předešlém. Můžeme se ztotožnit s prohlášením, že hlavní obrat dění ve stylech učení přinesla humanistická psychologie v druhé polovině 20. století, která postavila do centra dění samotného žáka jako individualitu. Ostatně – podle Andersona, Piageta, Inheldera a Johnsona je učení se jazyku chápáno jako rozvíjení kognitivních dovedností podléhajících stejným zákonitostem jako rozvíjení ostatních dovedností.

Pravda je, že i přes všechna bádání uskutečněná v rámci výzkumu strategie učení a jejich zavádění do praxe je jejich studium stále podnětné, což dokazuje fakt, že s ním jako s konceptem pracují hlavní současné vzdělávací dokumenty (SERR, 2002; RVP, 2007) a např. i některé učebnice angličtiny (CAE Gold Plus, 2008 apod.).

Učebních stylů je celá řada. Každý disponuje odlišnými schopnostmi a předpoklady (v monografii jsou zopakovány různé učební typy, např. vizuální, auditivní, kinestetický), proto různým žákům a studentům vyhovuje jiný z těchto stylů. Ovšem co je podnětné, jsou konkrétní učební činnosti pro každý typ, které jsou uvedeny níže. Jak je patrné, záleží též na předpokladech k učení, které jsou vrozené, dále na faktorech ovlivňujících učení (aktivity, metody přímé a nepřímé, psychosociální klima); jisté je, že při výuce jazyků je nejlépe přizpůsobit proces učení individuálnímu stylu, který chápeme lépe díky rozvíjejícím se poznatkům o učebních stylech.

Pro vizuální typ jsou podle autorek monografie efektivní následující aktivity: mluvení – popiš obrázek a vyprávěj, popis videa, sdělování vlastních zážitků; psaní – doplňování textů, psaní kartiček či plakátů, písemné hry se slovy; poslech s porozuměním – doplnění příběhu obrázky, ilustrování vyslechnutých nových slov a frází; čtení s porozuměním – text doplňovat obrázky, čtení komiksů, sledování filmu.

Pro auditivní typ jsou vhodné tyto aktivity: mluvení – drilová cvičení, audio-nahrávky „poslechni a zopakuj“, dialogy ve dvojicích, převyprávění textu; psaní – diktáty, doplňování slov na základě slyšeného, sepsání dialogu či scénky; poslech s porozuměním – nahrávky textů, dramatizace příběhů, zvukové hádanky; čtení s porozuměním – čtení nahlas, nahrávání vlastního čtení.

Pro kinestetický typ by měly být vhodné tyto aktivity: mluvení – hraní role a simulace, aktivity spojené s pohybem, slovně-pohybové hry; psaní – tvorba plakátů, psaní do map, práce na projektu, psaní scének; poslech s porozuměním – znázorňování činnosti, pohybu a gestikulace, hledání a přemísťování předmětů, dokreslování obrázků

podle instrukcí; čtení s porozuměním – čtení nahlas, čtení a dramatizace děje, čtení dialogu a současně hraní rolí, dramatizované dokončení přečteného začátku zápletky.

Učební strategie jsou zpracovány Kateřinou Vlčkovou z Institutu výzkumu školního vzdělávání Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Co se samotných učebních strategií týče, i v dnešní době nabízejí stále podnětný předmět zkoumání, což nám připomíná i tato publikace. I zde je poukazováno na závažný rozdíl mezi teorií (teoretické rozpracování strategií učení) a praxí, se kterým se setkáváme dnes a denně, protože často záleží pouze na vyučujících, jak budou pracovat s moderními metodami vyučování.

Můžeme souhlasit s tím, že se málokdy setkáváme s jejich skutečnou a systematickou podporou učitelů v každodenní praxi, učitelé vždy nevedou žáky k samostatnému používání učebních strategií – toto tvrzení je podpořeno i českými výzkumy. Je potřeba si však uvědomit, že strategie učení pomáhají rozvíjet nejen komunikační kompetenci v cizích jazycích, ale obecně přispívají k rozvoji kompetence k učení, to znamená, aby se žáci naučili se učit.

Tvrzení, že učitel často ovlivňuje učební strategie žáků nepřímo, např. tím, jak je hodnotí, jaké typy úkolů jim zadává, je pravda. Strategie totiž závisí na cílech vyučovaných jedinců a jsou pro výuku cizích jazyků velice důležité, a pokud žák jazyk nepoužívá, rychle ho zapomíná. (Zmiňovaná nutnost rozvoje především komunikační kompetence je v souladu se současnými trendy.)

Klasifikace jednotlivých strategií mohou vycházet z cíle nebo z řečových dovedností anebo z procesu zpracovávání informací. Strategie můžeme dělit podle cíle (vybavování, opakování a procvičování), podle řečových dovedností (poslech, čtení, psaní) i podle funkce v procesu učení (sociální, afektivní aj.)

Zajímavá je poslední kapitola, která se zabývá přímou podporou strategie učení přímo ve výuce. Autorka této části zmiňuje také jeden konkrétní model výuky cizích jazyků – model R. L. Oxfordové.

K uvedeným hypotézám lze říci, že výjimkou nejsou ani protichůdná tvrzení a analýzy, které vedou čtenáře k tomu, aby se nad danou problematikou skutečně zamyslel. Zamýšlený je rozvoj pedagogicko-psychologicko-lingvistického myšlení u čtenářů, jenž je nezbytný pro humanizaci (modernizaci) vyučování cizím jazykům, což je v souladu s celoevropskými trendy a s novými poznatky z vědy.

Publikace by tak měla přispět k tomu, že po jejím přečtení budou vyučující více poučení o tom, jak vybrat správnou metodu a učební strategii při vyučování cizím jazykům.

Jádro publikace spočívá v návrzích praktických a efektivních činností pro různé studijní typy. Nalezneme zde velké množství činností doporučených pro učitele současné i budoucí, kteří mohou s jejich využitím hlouběji chápat svou roli při rozvíjení cizojazyčné komunikační kompetence žáků, rozvíjet jejich dovednost a také flexibilně reagovat na každodenní neustále se měnící pedagogické situace.

Výhody této monografie spatřujeme v tom, že je směřována co nejširšímu publiku, které nutně nemusí mít přístup k (především zahraničním) publikacím. Svůj hlavní

cíl – obracet se na odborníky a učitele – tato publikace naplňuje z první poloviny uspokojivě a z druhé poloviny beze zbytku. Fakt, že teoretické pasáže jsou doplňovány praktickými radami (které jsou sumarizovány v poslední kapitole), hodnotíme kladně. Monografie představuje svým pojetím problematiky významný přínos v oblasti lingvodidaktiky.

REDAKČNÍ RADA ACT FAKULTY FILOZOFICKÉ ZÁPADOČESKÉ UNIVERZITY V PLZNI

Šéfredaktor:

Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc. (budil@khv.zcu.cz)

Členové redakční rady:

Doc. PhDr. Nikolaj Demjančuk, CSc. (Katedra filozofie, FF ZČU)
Prof. John Garrard, Ph.D. (ESPACH, University of Salford)
Doc. Pavel Hošek, Th.D. (Evangelická teologická fakulta UK, Praha)
Prof. PhDr. Hynek Jeřábek, CSc. (Katedra sociologie, FF ZČU)
Doc. PhDr. Petr Koťátko, CSc. (Filosofický ústav AV ČR, Praha)
Doc. PhDr. Jana Lasicová, Ph.D. (Fakulta politických věd a mezinárodních vztahů UMB, Banská Bystrica)
Prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc. (Historický ústav Filozofické fakulty, Jihočeská univerzita)
Prof. RNDr. Jaroslav Malina, DrSc. (Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty MU, Brno)
Prof. PhDr. Evžen Neustupný, CSc. (Katedra archeologie, FF ZČU)
Doc. Vladimír Penčev, Ph.D. (Ústav pro folklor Bulharské akademie věd, Blagoevgrad, Bulharsko)
Prof. PhDr. Milada Polišenská, Ph.D. (Anglo-americká vysoká škola, o.p.s., Praha)
Prof. PhDr. Aleš Skřivan, CSc. (Ústav světových dějin, FF UK, Praha)

REDAKČNÍ KRUH ACT FAKULTY FILOZOFICKÉ ZÁPADOČESKÉ UNIVERZITY V PLZNI

Výkonný redaktor:

PhDr. Vladimír Naxera (vnaxera@kap.zcu.cz)

Členové redakčního kruhu:

Doc. PhDr. Marie Fenclová, CSc. (Katedra románských jazyků, FF ZČU, fenclova@kro.zcu.cz)
Doc. PhDr. Marek Jakoubek, Ph.D. (Katedra antropologie, FF ZČU, jakoubek@ksa.zcu.cz)
PhDr. Přemysl Rosůlek, Ph.D. (Katedra politologie a mezinárodních vztahů, FF ZČU, rosulek@kap.zcu.cz)
Doc. PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D. (Katedra historických věd, FF ZČU, sedivym@khv.zcu.cz)
PhDr. Daniel Špelda, Ph.D. (Katedra filozofie, FF ZČU, spelda@kfi.zcu.cz)
Mgr. Zbyněk Tarant, Ph.D. (Katedra blízkovýchodních studií, FF ZČU, ztarant@khv.zcu.cz)
Doc. PhDr. Jan Váně, Ph.D. (Katedra sociologie, FF ZČU, vanejan@kss.zcu.cz)
Doc. PhDr. Pavel Vařeka, Ph.D. (Katedra archeologie, FF ZČU, vareka@ff.zcu.cz)

Veškeré informace o časopisu včetně propozic pro autory a archivů on-line verze čísel časopisu naleznete na adrese časopisu: <http://ff.zcu.cz/research/edicni-cinnost/acta/>

DO ACT FF ZČU PŘISPĚLI

Ing. Vít Beneš, Ph.D.

Ústav mezinárodních vztahů Praha | benes@iir.cz

Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc.

Katedra historických věd, Fakulta filozofická ZČU | budil@khv.zcu.cz

Mgr. Michael Brtnický

Katedra politologie a evropských studií, Filozofická fakulta UPOL | michael.brtnicky@centrum.cz

Mgr. Stefanie Dach

Katedra filozofie, Fakulta filozofická ZČU | plotz@students.zcu.cz

Bc. Veronika Hásová

Katedra sociologie, Fakulta filozofická ZČU | hasova@students.zcu.cz

Mgr. Daniel Hanšpach

Katedra francouzského jazyka a literatury, Pedagogická fakulta UK | handan@seznam.cz

Mgr. et Mgr. Vlastimil Havlík, Ph.D.

Katedra politologie, Fakulta sociálních studií MU | havlik@fss.muni.cz

PhDr. Lada Hazaiová, Ph.D.

Katedra románských jazyků, Fakulta mezinárodních vztahů VŠE | lada.hazaiova@vse.cz

Bc. Pavel Hulec

Katedra politologie a mezinárodních vztahů, Fakulta filozofická ZČU | hulec@students.zcu.cz

Mgr. Petr Kalinič

Katedra antropologie, Fakulta filozofická ZČU | petr.kalinic@gmail.com

Mgr. Jan Kondrys

Katedra historických věd, Fakulta filozofická ZČU | jan.kondrys@seznam.cz

Mgr. Pavel Král

Katedra archeologie, Fakulta filozofická ZČU | kralpav@kar.zcu.cz

Mgr. Veronika Kramářeková

Katedra blízkovýchodních studií, Fakulta filozofická ZČU | veronka@ksa.zcu.cz

Mgr. Lenka Kudláčková

Katedra politologie a mezinárodních vztahů, Fakulta filozofická ZČU | lenca.kudlacova@gmail.com

Bc. Miloslav Machoň

Katedra politologie a mezinárodních vztahů, Fakulta filozofická ZČU | mmachon@gmail.com

PhDr. Vladimír Naxera

Katedra politologie a mezinárodních vztahů, Fakulta filozofická ZČU | vnaxera@kap.zcu.cz

Bc. Ján Ostrolucký

Katedra blízkovýchodní studií a Katedra politologie a mezinárodních vztahů, Fakulta filozofická ZČU | johnyzk@students.zcu.cz

Doc. PhDr. Jan Váně, Ph.D.

Katedra sociologie, Fakulta filozofická ZČU | vanejan@kss.zcu.cz

PhDr. Magdaléna Vitásková

Ústav Blízkého Východu a Afriky, Filozofická fakulta UK | magdalena.vitaskova@gmail.com

Vydává Západočeská Univerzita v Plzni

Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc., editor, 2013
PhDr. Vladimír Naxera, editor, 2013

Registrace MKČR E 19585
Datum vydání: 20.12.2013
Vychází třikrát ročně.

Grafický design Štěpánka Bláhovcová
Sazba Štěpánka Bláhovcová, Ladislav Soukup
Foto na titulní straně a na str. 236 Filip Šach

ISSN 1802-0364

